

TIP
TEORIJA IN
PRAKSA
LET. XXIX
1992

11
12

TEORIJA IN PRAKSA LETNIK XXIX 1992

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXIX, št. 11–12, str. 1041–1256,
NOVEMBER–DECEMBER 1992, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarić, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Mateja Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčić, France Vreg, Milan Zver

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 181-461 int. 232

NAROČNINA

za 2. polletje 1992: za študente in dijake 1.000 SIT, za druge individualne naročnike 1.500 SIT, za delovne organizacije in ustanove 2.500 SIT, za tujino 4.000 SIT

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 600 SIT

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO – Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštnina plačana v gotovini

ČLANKI, RAZPRAVE

- VLADO BENKO: Ideje in interesi v zunanji politiki ZDA 1043
PETER KLINAR, CVETO TRAMPUŽ: O družbeni neenakosti in revščini v Sloveniji 1992 1055
PIERRE L. VAN DEN BERGHE: Moderna država: oblikovalka nacije ali uničevalka nacije 1068

IZ RAZISKAV

- STOJAN SORČAN: Tehnologija znanosti 1080
MARJAN BREZOVŠEK: Dihotomij/politika/administracija: poizkus razvojne tipologije 1089
ZLATKO ŠABIČ: Narava in učinkovitost konvencije Lome 1101

IZ NASTOPNIH PREDAVANJ REDNIH PROFESORJEV

- DIMITRIJ RUPEL: Kultura in politika v času razočaranja 1109

RAZVOJ DRUŽBOSLOVNIH DISCIPLIN

- ZDRAVKO MLINAR: O naši majhnosti in preko nje 1118
FRANCE VREG: »Rast« in »opuščanje« paradigem v komunikacijski znanosti 1128
NADA SFILIGOJ: Z učinkovito marketinško strategijo do konkurenčnih prednosti 1135
MACA JOGAN: Seksizem, politika in politična kultura 1141

RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI

- FRANCE VREG: Slovenska varnostna (ne)kultura in Evropa 1151

MAKEDONIJA

- KIRO GLIGOROV: Neodvisnost Makedonije in možnosti za mir na Balkanu (Dimitrij Mirčev) 1155
STANE JUŽNIČ: Kje je Makedonija in kdo (so Makedonci) je Makedonec? 1163

POGLEDI, KOMENTARJI

- BOŠTJAN MARKIČ: Volitve 1992 1176
JANEZ ŠMIDOVNIK: Moč in nemoč slovenske vlade 1182
MARKO POLIČ: Psihološka skica vojne: primer Jugoslavija 1187
ALBIN IGLIČAR: Zakonska ureditev visokošolskega izobraževanja 1197

MEDIJI IN DRUŽBA

- JEAN-BERNARD MÜNCH: Perspektive in strategija evropskih radiotelevizijskih tržišč 1207
JANEZ JEROVŠEK: RTV Slovenija 1215

ČLOVEKOVE PRAVICE

- DANILO TÜRK: The Constitution of the Republic of Slovenia and the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental freedoms 1223

PRIKAZI, RECENZIJE

- Doneella H. Meadows, Dennis L. Meeadows, Jorgen Randers: Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable future (Andrej Kirn) 1232
Zbornik Socialna geografija v teoriji in praksi (Marjan Hočevar) 1233

Z DRUŽBOSLOVNE KNJIŽNE POLICE

- Razpotja nacionalne varnosti (ur. Anton Grizold) (Ivan Hvala) 1236
Autopoiesis – Eine theorie im brennpunkt der kritik (ur. H. R. Fischer) (Franc Mali) 1237
Franc Grad: Novi volilni sistem z volilno zakonodajo (Boštjan Markič) 1238
Gianfranco Pasquino: Come eleggere il governo (Boštjan Markič) 1239
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1241
AVTORSKI SINOPSIS 1245
CONTENTS 1251

ZALOŽNIŠKI PROGRAM FDV

1252

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

letnik XXIX, št. 11–12, str. 1041–1252

Ljubljana, november–december 1992

VLADO BENKO*

Ideje in interesi v zunanji politiki ZDA

Namen tega prispevka je raziskati razmerje med idejami kot razglašenimi vodili zunanje politike najmočnejše države v sodobnem mednarodnem sistemu in interesi, ki narekujejo dejanja in kakovost te politike. Da se lotevamo tega početja na primeru ZDA, je več razlogov, med katerimi je vsekakor najpomembnejši tisti, ki izhaja iz razmeroma trdne ukoreninjenosti zveze med obema kategorijama v pojasnjevanju te politike Američanov samih, kakor koli se je že lotevajo, bodisi s pozicij realistov bodisi idealistov. Ob tem je jasno, da je poleg ZDA lahko samo še nekdanja Sovjetska zveza primer, kjer je obstajala deklarirana pozicija »idej« oziroma njihova umeščenost v strategijo zunanje politike celo v smislu zakrivanja stvarnih interesov te države za zastori njene idejnosti.

Naša razprava je zasnovana na izhodiščih nastajanja ZDA kot velike sile, obdobja t. i. »empire building«, kjer je bilo razmerje med idejami in interesi te države najbolj prozorno oziroma kjer še srečujemo poudarjanje velikih idej in končnih ciljev kot vodil ameriške zunanje politike. Vendar se že v drugi polovici 19. stoletja občuti vdor nejasnosti pri vprašanju razmerja med obema kategorijama, njune kompatibilnosti in skladnosti, vprašanja, ki je bilo po našem mnenju zajeto v nastopih in besedilih ameriških državnikov tega časa bodisi z zakrinkavanjem stvari z nenehnimi abstrakcijami bodisi s poudarjanjem nekakšne mesijanske vloge ZDA v svetu, sloneče na njihovi specifičnosti, ki je – kot je to opredelil D. Bell v delu iz 1987. leta¹ – v tem, da so drugim zgled. Težave pri raziskavi tega razmerja – posebno glede na možno ali pa ustvarjeno prevlado interesov nad razglašenimi idejami – se seveda povečujejo, ko gre za obravnavo obdobja, v katerem ZDA prevzamejo vodstvo svetovnega kapitalističnega sistema, najprej z osvojitvijo gospodarskega vrha tega sistema, kar velja za obdobje med vojnama, nato pa z uveljavitvijo svoje politične in vojaške moči. »To restore an open world« ali pa ustvariti svet »safe for democracy« sta lahko devizi, katerih vsebina in uresničevanje sta lahko univerzalni vrednosti in se v njiju vzpostavlja conciliacija med idejami in interesi, lahko pa njuno uresničevanje, torej v praksi, razpoznavamo ne samo kot pragmatičen odstop od razglašene zveze med idejami in interesi zaradi spoštovanja »etike odgovornosti«, marveč že kot konfrontacijo med njimi.

1. Za analizo tekoče zunanjepolitične dejavnosti države so deklaracije in sporočila njenih državnikov pomemben vir odkrivanja njenih ideoloških in materialnih vzvodov, za iskanje zvez med potrebami njene notranje strukture in možnostmi njihovega zadovoljevanja in »zunanjih« virov, za spoznanja, kako zaznavajo realnosti v mednarodni skupnosti, zato da bi jih bodisi sprejeli bodisi spreminjali. Prav gotovo pozorno ukvarjanje s temi dejanji pripomore tudi k poskusom razbrati, kako se bližnja, pa tudi oddaljena preteklost kažeta v strategiji in taktiki zuna-

* Dr. Vlado Benko, zaslužni profesor ljubljanske univerze.

nje politike, kar naj bi hkrati omogočilo tudi »odstiranje« zaves, za katerimi se skriva prihodnost. Ni sporno, da nam še tako skrbno zbiranje takšnih gradiv ne daje zadostnih možnosti, da bi v celoti in globinsko zajeli vso zapletenost medsebojnega pogojevanja »notranje strukture« kake države in njene zunanje politike, saj to zapletenost izkazuje sleherni definicija zunanje politike. Razlog, da ta vir poudarjamo še posebej v zvezi z obravnavo zunanje politike ZDA, je, da se ob siceršnjem »caveat« pred precenjevanjem tega vira pojavlja vprašanje, kako se v deklaracijah in sporočilih – ta so praviloma namenjena tako domači kot mednarodni javnosti – *pojavi ideje in interesi*.

V njih je mogoče ugotavljati vsaj dvoje ravni. Prvo vidimo v uporabi posploševanj in abstrakcij, ki bi komaj mogle predstavljati koristno snov za soočanje z realnostmi, čeprav je res, da jih ni realno zanemarjati. To zlasti velja za tiste dele deklaracij, katerih snov »prežarjajo« ideje. Za drugo raven je mogoče reči, da je za postopek analize zunanje politike plodnejša. Njej je namenjeno definiranje interesov. Ob vsem tem, ob upoštevanju tako splošne opredelitve kot tudi specifična, konkretnim pojavom in vprašanjem namenjena izražanja – torej skupku formulacij v deklaracijah in »statements« – je vprašljivo, ali bi, kar zadeva obe ravni, smeli zanemarjati prvo raven, ne glede na to da nam ta za analizo zunanje politike ne omogoča tolikšne stopnje rigoroznosti, ki bi bila npr. primerljiva z Newtonovim odnosom med maso in pospeškom. Če je res, da je druga raven, tj. raven specifičnih izražanj o ocenah in akcijskih smereh zunanje politike, vodilo njenim uresničevalcem – hkrati pa tudi sporočilo »partnerjem« v mednarodni skupnosti – pa je res tudi to, da uresničevanje zunanje politike načelno ne more iti mimo splošnih opredelitev oziroma, če prihaja do stranpoti, je zanje potrebna posebna razlaga.

Preden se lotimo raziskave razmerja med »idejami« in interesi, tako kot jih zagovarjajo v zunanji politiki kake države, bi želeli pojasniti, kaj razumemo predvsem, ko gre za vsebino prvih.

Če z idejami, ki jih izražajo dokumenti kake zunanje politike, razumemo predstave in zamisli o zaželenem mednarodnem redu, njegovih socialnih in političnih prvinah, se zaželenost takšnega mednarodnega reda ne ustavlja na točkah določenega stanja v mednarodni skupnosti, marveč sega dlje, to je posega tudi v vizije. V enem kot drugem primeru je mesto idej v strukturi zunanje politike v *bistvu transpozicija* vrednot, ki prevladujejo v določenem subjektu zunanje politike, tako tistih, ki jih opredeljujemo kot univerzalne – mir, pravičnost, demokracija, spoštovanje človekovih pravic, svoboda itd. – kot tudi onih posebnih, ki obvladujejo družbeni prostor subjekta, kot to npr. velja za sintagmo »American way of life«. V strukturi idej so zastopane tako normativne rešitve (»dober«, »slab«, »pravilen«, »napačen« itd.) kot tudi *miti*.

V pristopih k zunanji politiki in njeni analizi uporabljajo številni avtorji tudi pojem »ideologije«. Tako F. Gross uvršča v kategorijo ideologije doktrine, sistem načel, cilje, tradicije in koncepte ter v njih izražene nacionalne interese.² Za tako razumevano ideologijo meni, da mora nihati od »skrbno izdelanega sistema tja do neizdelanega koncepta ciljev, ki so zajeti v ideji nacionalnega interesa«. Če bi se oprli na tiste dele ustav posameznih držav – na t. i. deklarativne dele – ki posebej obravnavajo zunanjo politiko in njene strateške cilje, ne bi imeli težav z iskanjem elementov »ideologije« zunanje politike, ki jih omenja Gross v svojih opredelitvah, prav tako pa bi mogli razbrati tudi »ideologijo« zunanje politike v elementarnem primeru V. Britanije za časa Palmerstona, ki je dejal – in v bistvu točno opredelil prakso V. Britanije – »da mi nimamo niti stalnih prijate-

ljev niti večnih sovražnikov, marveč imamo samo svoje nacionalne interese in se v vsem ravnamo skladno z njimi«.

Opredelitev, kakršno ponuja F. Gross, je sprejemljiva – tako mirno – za sleherno zunanjo politiko ne glede na to, ali jo moremo razkriti z analizo njenih elementov ali pa je razvidna iz zgoščene sintagme lorda Palmerstona. Bolj zadržan od navedenih Grossovih stališč pa je S. Hoffman s pripombo, da se razlike med obema pojavljajo predvsem, ko gre za stopnjo operativnosti idej oz. ideologije ter njihovih institucionalnih transmisij. Tako Hoffman meni, da je ideologija v funkciji opredeljevanja in uresničevanja zunanje politike »intenzivno operacionalna, da obstajajo institucionalne transmisije zanjo in da daje na voljo kategorije, namenjene urejevanju podatkov, pojasnjevanju dogajanj in obnašanja, včasih pa tudi projekcij, ki razjasnjujejo prihodnost«.³ Dodati je treba, da te omejitve – v primerjavi z Grossovim opredeljevanjem ideologije – prikaže na primeru zunanje politike ZDA, ki jo vidi tako v vodilih zanjo kot tudi v načelih, za katere meni, da se globoko razlikujejo od ideologije.

Vprašanje, ki smo ga uvodoma zastavili in ki bi ga v nadaljevanju želeli pojasniti, zadeva razmerje med idejami in interesi. Vprašanje se nam zdi pomembno z več vidikov. Prvi se nanaša na težo, kakršno imajo idejni (ideološki) elementi zunanje politike kakšne države v strukturi njene moči. Trdimo namreč, da jih je mogoče uvrstiti v kategorijo t. i. nemerljivih (nontangible) elementov moči (of power), ki se nam kot takšni predstavljajo, predvsem ko se srečujemo z zunanjo politiko velikih sil. Ker se ta prispevek nanaša na zunanjo politiko ZDA, bomo tej trditvi posvetili posebno pozornost, to je, jo argumentirali. Drugi vidik je v zvezi s pravkar omenjenim, to je, ko gre za vprašanje skladnosti idej in interesov oziroma odstopov od nje v praksi ZDA.

Max Weber je zapisal, »da materialni in duhovni interesi in ne ideje neposredno obvladujejo odnose med ljudmi. Toda »podobe sveta« (»Weltbilder«), ki so jih ustvarile ideje (». . . welche durch »Ideen geschaffen wurden . . .«), so zelo pogosto kot kretničarji določale proge, na katerih je potekala dinamika interesov v ravnanju ljudi«.⁴ Za našo analizo zunanje politike ZDA je še posebno pomembno Webrovo razlikovanje med etiko končnih ciljev in etiko odgovornosti. Če bi namreč izključno delovali v uporabi visokih standardov (idej, načel itd.), bi tvegali neupoštevanje posledic določene akcije. Da bi na konkretnem primeru – in ta zadeva vodenje zunanje politike ZDA – pojasnili to razlikovanje, bomo navedli nastop nekdanjega sekretarja za zunanje zadeve v Nixonovi administraciji H. Kissingerja na tiskovni konferenci ob njegovem obisku v Indiji 30. 10. 1974.

Dopisnik našega časnika mu je postavil naslednje vprašanje:

»Rad bi vam postavil temeljno vprašanje. Kar me preseneča je to, da se vaša država sporazumeva z dvema največjima komunističnima državama v svetu in podpira nekatere diktatorske režime . . . Ali to pomeni, da ZDA kot trden zagovornik demokracije noče njenega razcveta v drugih državah . . . ?«

Na to vprašanje je Kissinger odgovoril:

»ZDA imajo dve kategoriji skrbi v svetu. Prva kategorija zadeva probleme miru, varnosti in preprečevanje holokavsta. Druga kategorija se nanaša na osnovno usmeritev naših vrednot, kjer ima naša opredelitev za demokratične institucije pomembno vlogo. Kadar so idealne okoliščine, moreta ta dva standarda naše politike delovati vzajemno. Vendar pa so tu tudi številne okoliščine, kjer je treba izbirati med njima. Na primer vprašanje preprečitve jedrske vojne ne more čakati na nastanek demokratičnih institucij v Sovjetski zvezi, kajti če obstajata dve državi, ki sta sposobni uničiti človeški rod, se soočata s številnimi praktični-

mi problemi, ki iz tega nastajajo. In podobno: mislimo, da je nemogoče razmišljati o miroljubnem mednarodnem okolju, ne da bi razvijali izmenjavo mnenj in rednih stikov z LR Kitajsko. To ne pomeni, da pritrjujemo notranji strukturi sistema LR Kitajske, pač pa pomeni, da obstajajo določeni praktični problemi, ki zahtevajo, da jih razrešujemo zaradi pomena, kakršnega imajo. Na območju, za katero menimo, da na njem obstaja možnost izbora, pa velja, da dajemo prednost demokratičnim institucijam in demokratičnemu sistemu vladanja ob siceršnjem upoštevanju miru v svetu, kar sta dve plati naše politike.«⁵

Če zanemarimo, da Kissinger praktično ni odgovoril na novinarjevo vprašanje o »podpori diktatorskim režimom« – konkretne primere takšne podpore ni treba navajati, pa naj gre za Pinochetov režim, saigonskega Ngo Dinh Diema ali pa še koga – bi bila Kissingerjeva razlaga razmerja med »končnimi cilji« in »etiko odgovornosti« korektna. Čeprav v tej razlagi niso navedeni oziroma jasno izrečeni idejni elementi zunanje politike ZDA, ki jih je najti v sporočilih avtorjev te politike v obdobju 19. stoletja, bi vendar lahko trdili, da Kissinger ni povsem zanemaril pomena, ki ga imajo ideje v svetu, ki je vse bolj odprt za komuniciranje in ki jih je treba najti tudi v zunanji politiki njegove države.

2. Če je Th. Jefferson v svojem pismu predsedniku ZDA Monroeju priporočal, naj bi bilo prvo in temeljno geslo zunanje politike ZDA izogibati se vmešavanju v prepire evropskih držav, pa je bilo priporočilo W. H. Pagea, ambasadorja ZDA v Veliki Britaniji med prvo svetovno vojno, drugačno. Po njegovem mnenju namreč naj bi ZDA dale Veliki Britaniji in Franciji posojila, ki bi bila dovolj velika, da bi preprečila polom v svetovni trgovini in celotni finančni strukturi sveta. »Naravno je«, je dodal Page, »da takšnih posojil ne bi mogli dati, če ne bi hkrati vstopili v vojno proti Nemčiji. Ni nemogoče, da je edina možnost zagotoviti si prevladujoč položaj v svetu ter se izogniti paniki v vojni napovedi Nemčiji.«

Med obema navedenima pismoma je obdobje, v katerem so ZDA z velikimi koraki osvajale rezultate industrijske revolucije in se v sorazmerno kratkem času povzpele na vrh svetovne kapitalistične strukture. V tem času so že bile polno zaposlene z notranjo kolonizacijo, kamor sodi tudi prodor k »novim mejam«, to je k pacifiški obali. Opirajoč se na dotok delovne sile z evropskega kontinenta, neizčrpna bogastva tal, vse bolj razširjajoči se notranji trg, akumulacijo kapitala in naložb v težko industrijo, rudarstvo in železniško omrežje, je njihov orjaški biznis s svojim »business optimism« državo slej ko prej usmerjal v zunanjo ekspanzijo, najprej v prostore Srednje in Južne Amerike, nato pa v območja Pacifika, Havaje ter Filippine in nazadnje tudi Kitajske. To je razvidno iz različnih diplomatskih, pa tudi vojaških akcij iz druge polovice 19. stoletja, ki je že najavljala uresničevanje posebnega tipa imperializma, ki se je iz izhodišč Monroejeve doktrine povzpel do Olneyjevih instrukcij v besedah »besede ZDA so za Južno Ameriko zakon« do gesla F. D. Roosevelta na predvečer druge svetovne vojne, »da ZDA same odločajo o tem, do kod segajo njihovi interesi«.

Soočenje s pomembnimi deklaracijami in »statements« ameriških državnikov iz tega obdobja odkriva dvoje na videz nasprotujočih oziroma razločujočih se prvin v njih, med katerimi naj bi – po ameriških interpretacijah – obstajala neke vrste koeksistenca. Od sporočil The Founding Fathers pa naprej, lahko bi rekli tudi do današnjih dni, obstaja v njih poudarjanje idej oziroma načel, ki naj bi bila temeljna tudi za ameriško zunanjo politiko. Med njimi zavzema osrednje mesto »svoboda«. Razumevanje svobode, združujoče individualno in nacionalno samoodločbo, civilne svoboščine, zagotovljene z zakonom, sintetizirano v sintagmi »free men and the free soil«, naj bi gospodovalo ne samo v ameriški družbi, marveč naj bi se razlilo

tudi v druge države. Iz posebnih geografskih – zaščita teritorija z obema oceano-
ma – zgodovinskih, gospodarskih, političnih in drugih pogojev nastanka in razvoja
ZDA je bila izpeljana svojevrstna filozofija, svojevrsten pogled na ZDA in ameri-
ško družbo, ki ga najdemo v besedah J. Winthropa, guvernerja Massachusettsa iz
1620, »bomo kot mesto na gori, v katero bodo uprte oči vsega sveta«, Lincolnovi
»izbrani deželi«, Sewardovih razmislekih o »carstvu, kakršnega zgodovina ne poz-
na, o rojstvu nove civilizacije in poslanstvu Amerike, da civilizira preostali svet«,
»usodni določenosti (Manifest Destiny) in ne nazadnje tudi v izvajanjih D. Bella,
ki je 1987., potem ko je pred leti poprej pisal o koncu ameriške specifičnosti,
znova to specifičnost opredelil kot »izjemnost«, ki je drugim za zgled. Končno je
stik takšnih gledanj z ameriškim videnjem mednarodnih zadev in vloge ZDA v njih
najti v Hardingovih, Coolidgeevih in Hooverjevih »conah svobode«, Wilsonovem
tolmačenju zagotovitve ter svobode ter Rooseveltovem »to restore an open world«.

Zdi se, da bi moglo biti tvegano početje vzpostavljati conciliacijo med idejami
– vodili ameriške zunanje politike in prakso te politike, ki izhaja iz pojmovanja
interesov. Če je že mogoče razumeti Hamiltonovo stališče, ki se je zavzel za
razglasitev nevtralnosti Amerike v vojni med prvo protifrancosko koalicijo in
revolucionarno Francijo, čeprav je bila ta njen pogodbeno opredeljen zaveznik, in
pri tem poudarjal nacionalne interese ZDA nasproti moralnim načelom, ki zave-
zujejo k spoštovanju pogodb, je to težje početi tedaj, ko se soočamo s prakso
zunanje politike te države med ekspanzijo »investicijske svobode« in zunanje
ekspanzije nasploh z referenčnimi točkami, kot je npr. Grantov »non-transfer
principle«, ki zaostreno obnavlja Monroejevo doktrino, to je, da niti en del konti-
nenta ne sme priti pod oblast evropskih držav, Hayeve »Open door Notes« iz
1890., ki razglajajo potrebo ZDA po uresničevanju svobodne trgovine, izvozu
kapitala in blaga in s tem po ukinjanju političnih in gospodarskih ovir za tuje trge
itd. Toda v to obdobje sodijo tudi ponavljajoče se zunanje intervencije, podprte
z vojaško močjo, »prekrasne majhne vojne«, kot se je izrazil J. Hay ob ameriško-
španski vojni iz leta 1898, T. Roosevelta »dolarska diplomacija« in »diplomacija
debele palice« (»speak softly and carry a big stick«) itd. Poudariti je treba, da je
takšno zunanjo politiko v funkciji potreb vse bolj ekspanzivnega industrijskega in
finančnega kompleksa sprejel tudi delavski razred Amerike – Marcuse govori
v »kontrarevoluciji in revoltu« o uspešni integraciji delavskega razreda v kapitali-
stični sistem – in da je pomenil, kot je ugotovil zunanji minister v Hayevi admini-
straciji Ewarts, tudi pomembno »amortizacijo« za delavski nemir doma.

Če se vrnemo na v začetku zastavljeno vprašanje o razmerju med idejami in
interesi, bi v zunanji politiki ZDA zaradi povedanega lahko domnevali, da lahko
najdemo neko conciliacijo oziroma kongruenco med njimi, kajti res je, da so
Američani *občutili praktične koristi* od uresničevanja idej, ki so prevladovale v nji-
hovi družbi, in da so pričakovali, pa tudi pričakali praktične koristi od pretoka
(»spill over«) teh idej v mednarodno skupnost.

3. Ni tvegano trditi, da so bile ZDA konec prejšnjega stoletja kljub zavetju
Pacifiškega in Atlantskega oceana že globoko zasidrane v mednarodnem sistemu.
V prvem valu zunanje ekspanzije so se ZDA obračale predvsem v področje Pacifi-
ka in Srednje, pa tudi Južne Amerike – okupacije Kube, Portorika, Havajev,
Guame, Samoe, pa prodor k Filipinom – torej je bila evropska smer zanemarjena,
kljub temu pa je mogoče ugotoviti, da jih je tudi ta smer ekspanzije, če že ne
neposredno, pa vsaj posredno vpletala v mednarodne konflikte.

Obstajajo argumenti za trditev, da so bili mednarodni odnosi ZDA konec 19.
stoletja »ekonomski« oziroma da je v tem obdobju – pa tudi kasneje – *obstajala*

»ekonomizacija« zunanje politike, medtem ko je za čas neposredno pred prvo svetovno in za obdobje med obema vojnama obstajal že *relativno trden stik med gospodarskimi in političnimi smotri zunanje politike*. Nekaj argumentov smo že navedli, dodali bi še, da je k uresničevanju »ekonomskih« funkcij zunanje politike šteti tudi tiste prvine New Deala, ki so se kazale z vzpostavitvijo političnih in diplomatskih odnosov med Sovjetsko zvezo in ZDA, pa ne nazadnje tudi Wilsonov sindrom kolektivne varnosti, ki naj bi utrjeval okvire politiki odprtih vrat.

Z vstopom ZDA v drugo svetovno vojno, predvsem pa z njihovo zunanjo politiko po koncu te vojne – z zaostrovanjem odnosov s Sovjetsko zvezo, oblikovanjem dveh blokov in s hladno vojno – je zaznaven tako jasen premik v tej zunanji politiki, da je treba sprejeti oceno o njeni »militarizaciji«. Da bi tej oceni dali vsaj nekaj potrebnih poudarkov, navajamo, da je bilo konec druge svetovne vojne okrog 47% ameriškega bruto nacionalnega proizvoda porabljenega za vojno, da je bilo v ameriške oborožene sile vključenih 16 milijonov moškega prebivalstva te države od 140 milijonov celotnega prebivalstva – poleg tistih, ki so delali v vojaški industriji. S hladno vojno in oboroževalno tekmo, ki je dobila nove impulze s korejsko vojno, je trend k militarizaciji gospodarstva stalno naraščal. Velike spremembe, do katerih je prišlo v ameriški družbi po koncu druge svetovne vojne, je treba pripisati temu trendu, kot to npr. velja za rast vladnega establišmenta in njegovo centralizacijo, za ameriški stratifikacijski sistem, distribucijo prebivalstva, urbano aglomeracijo in druge vidike socialne strukture.⁶

Vprašanje, ki si ga postavljamo za to obdobje, je isto, kot smo si ga postavili v obravnavi obdobja 19. stoletja, ko so ZDA že naskakovale in v prvi polovici 20. stoletja že osvojile vrh svetovnega kapitalističnega sistema, ne da bi svoje gospodarske prednosti že prelile v politično in vojaško moč. Gre za vprašanje razmerja med idejami in interesi v zunanji politiki. Menimo, da je v zamislih vodilnih državnikov te države, pa tudi v zaznavi povprečnega Američana, obstajala in še obstaja kongruenca med promoviranimi idejami in specifičnimi nacionalnimi interesi ZDA. To kongruenco vidijo predvsem od praktičnih koristi, ki so si jih ZDA pridobile s takšno vključitvijo v mednarodni sistem, kakršni smo priče po koncu druge svetovne vojne.

Če smo za vsebino in predstavitev idej v zunanji politiki ZDA od njihovega vse bolj angažiranega vstopa v mednarodno skupnost trdili, da je čutiti premike od razmeroma jasno definiranih idej k visoko donečim abstrakcijam, ki naj bi bile neke vrste dimna zavesa pred prakso te zunanje politike, pa je za obdobje po koncu druge svetovne vojne in začetki konfrontacije s Sovjetsko zvezo čutiti vrnitev h konkretizaciji idej, da bi le-te zaradi »tarče«, ki so ji bile namenjene, dobile potrebno udarno moč. Svoboda, neodvisnost, nacionalna in individualna samoodločba, spoštovanje človekovih pravic itn. so bile namenjene soočenju s komunizmom, naj gre za njegovo podržavljeno podobo ali pa za siceršnjo socialno in politično dejavnost, pa tudi s socializmom, če je bil razumljen kot ogrožanje kapitalističnega sistema.

Ni tvegano trditi, da je kapitalizem kot svetovni sistem iz druge svetovne vojne izšel *oslabljen*, in to predvsem v svoji zahodnoevropski substanci. Semkaj je treba šteti krepitev položaja delavskega razreda v razvitih zahodnoevropskih državah, rastoče socialne konflikte v njih, posledice razpada njihovih kolonialnih imperijev, pa tudi zmanjšanje vloge klasičnih zahodnoevropskih velikih sil. Seštevek teh dejstev je razviden v zoževanju območja, kjer deluje kapital, pa tudi v kvantitativnih kazalnikih, medtem ko je vprašanje kvalitativnih sprememb še odprto za hipoteze in njihovo preverjanje.

Toda ko trdimo, da je iz druge svetovne vojne kapitalizem izšel oslabiljen in oslabiljen tudi v svoji substanci, poudarjamo hkrati, *da je v tej substanci ostal ohranjen*. To dejstvo je bistveno za ugotavljanje procesov, ki so sledili in med katerimi je treba poudariti predvsem vlogo, ki so jo prevzele ZDA.

ZDA so prevzele vodstvo v svetovnem kapitalističnem sistemu – gospodarsko, politično in vojaško vodstvo – *in ta sistem reorganizirale*.

Moč ZDA je bila tisti dejavnik, ki je odločujoče vplival ne samo na ohranitev, ampak tudi na preureditev kapitalističnega sistema *v njegovem izvornem jedru*. Ta država je sicer že po prvi svetovni vojni prekašala vse kapitalistične države na gospodarskem, finančnem, tehnološkem in surovinskem področju, to premoč pa je v drugi svetovni vojni še utrdila. Da bi jo mogla v razmerah *ustvarjenega miru* učinkovito uporabiti, so bile potrebne posebne mednarodnopolitične in druge okoliščine; te so nastale z dvopolnim medblokovskim razvrščanjem in hladno vojno. Konec koncev so imele »posebne mednarodne okoliščine« pogosto pomembno vlogo za razvoj gospodarstva ZDA, posebej ob krizah, saj je npr. eden vodilnih ameriških ekonomistov – bil je hkrati tudi vpliven v Kennedyjevi administraciji – W. W. Rostow v svojem delu *The Stages of Economic Growth* nedvoumno zapisal naslednje: »... V tem pogledu (naložbene dejavnosti, strukturnih sprememb itd.) je bila druga svetovna vojna v določeni meri »deus ex machina«, ki je ZDA pripeljal ponovno do polne zaposlenosti; v povojnem obdobju (tj. hladni vojni, op. V. B.) in s tem, da so bili institucionalni aranžmaji drastično spremenjeni v okviru *New Deal*a in podobnega..., so ZDA nadaljevale svoje usposabljanje za revolucijo v trajnih potrošnih dobrinah v desetletju kronične zaposlenosti med letoma 1946 in 1956.«⁷

Dejali smo, da je druga svetovna vojna zarezala globoke socialne, gospodarske in druge sledi v kapitalistične družbe Zahodne Evrope. Obstajala je verjetnost, da se bodo posledice tega zarezale tudi v družbenih in političnih strukturah tega dela kontinenta. S pojavom dveh blokov, z ZDA na eni in Sovjetsko zvezo na drugi strani, so dobila razredna in družbena protislovja v kapitalističnih družbah Zahodne Evrope drugačen predznak; *v bistvu so bila absorbirana v okvire meddržavnega in medblokovega spopadanja*, ki je bil opredeljen v ideoloških kategorijah. Ker so se ZDA pojavile kot najmočnejši branik »svobodnega sveta« in kapitalističnih institucij, je bila tako dana tudi smer opredelitve meščanskega razreda in srednjih slojev, pa tudi osamitve tistih delov delavskega razreda, katerega politične institucije so bile stigmatizirane kot podaljšek sovjetskega ekspanzionizma.

V nastajajočem in vse bolj stopnjujočem se meddržavnem spopadu so lahko ZDA razvile vse svoje zmogljivosti in jih dale na tehtnico mednarodnopolitičnega in gospodarskega razmerja sil.

Z njimi so najprej rešile pereči problem ogromnega, med drugo svetovno vojno ustvarjenega industrijskega kompleksa in njegovih za mirnodobsko proizvodnjo prevelikih zmogljivosti. Konverzija tega kompleksa vsekakor – po vseh napovedih – ne bi bila enostaven proces in upravičena je bila domneva, da bi mogla sprožiti boleče posledice za ameriško družbo: zapiranje obratov, ki so namenjeni vojaški proizvodnji, nezaposlenost, zmanjšanje potrošnje, socialna gibanja. Oboroževalna tekma kot sestavni del medblokovega spopadanja je ta problem odmaknila.

ZDA so se vanjo vrgle z vso silovitostjo. Pri tem je treba poudariti, da ta oboroževalna tekma ni bila utemeljena na proizvodnji klasičnega tipa, ampak že na novi proizvodno-tehnični, pa tudi organizacijski podlagi. S pojavom jedrskega orožja in reaktivnih letal so se spremenile strateške in taktične podlage vojskovanja, pa tudi organizacija in oskrba vojaškega stroja. Povečale so se potrebe

po novih materialih in surovinah, v industrijski kompleks so bile vključene nove metode, kot npr. avtomatizacija in telemehanizacija itd. Tem dejstvom dajemo poudarek ne samo zaradi neposrednih posledic takšnih preusmeritev, ki jih je videti v prevzemu vodstva ZDA na tem področju, marveč tudi njihovih dolgoročnih, kakršne so še danes, ko ostajajo ZDA kljub izzivom iz Azije in Zahodne Evrope, vodilne v tehnologiji.

S takšnimi kolikostnimi in kakovostnimi spremembami v procesih ekonomike militarizacije pod vplivom razvijajočega se spopadanja med bloki – to je slej ko prej postajalo globalno – je bila v ZDA uvedena vojnoinflacijska konjunktura. Ta je po eni strani utrdila moč in povečala težo vojnoindustrijskega kompleksa v kapitalistični strukturi te države, po drugi strani pa so jo ZDA izkoristile za krepitev položaja nasproti drugim kapitalističnim državam. Trumanova doktrina 1947. leta, Marshallov načrt »recovery of Europe« in sklenitev Severnoatlantske zveze 1949. leta so bile oblike, s katerimi so ZDA na institucionalnih, pa tudi neinstitucionalnih ravneh *preuredile in utrdile jedro svetovnega kapitalističnega sistema*.

Na skupni seji senata in predstavniškega doma ZDA je 11. III. 1947 predsednik Truman z besedami, »da je prišel čas, ko mora vsak narod izbrati med alternativami o načinu življenja, med terorjem in svobodnimi institucijami«, najavil politiko globalne konfrontacije s Sovjetsko zvezo.⁸ »Mislim,« je dejal, »da morajo ZDA pomagati svobodnim narodom, ki se upirajo poskusom, da bi jih oborožena manjšina zaslužila, ali pa pritiskom, ki prihajajo od zunaj. Mislim, da moramo pomagati svobodnim narodom, da si bodo sami kovali svojo usodo. Mislim, da mora naša pomoč bistveno obstajati iz ekonomske in finančne podpore, ki je nujna za ekonomsko stabilnost in koherentno politično življenje.«

Z nekoliko blažjimi formulacijami oziroma manj agresivno terminologijo je tedanji ameriški sekretar za zunanje zadeve general G. Marshall najavil po njem imenovani načrt za gospodarsko obnovo Evrope. Med drugim je dejal, »da so ZDA pripravljene pomagati Evropi, da bi se mogla spopasti z lakoto, revščino, obupom in kaosom«, kakor tudi, »da se mi ne upiramo ne eni deželi in nobeni doktrini, ker sta naši edini sovražnici lakota in revščina«. Hkrati pa je bilo iz njegovih besed razbrati tudi opomin Sovjetski zvezi in komunističnim strankam v Zahodni Evropi, »da se bodo vlade, politične stranke in skupine, ki bi poskušale napraviti za vselej uboštvo s političnimi ali pa drugimi cilji, soočile z opozicijo ZDA«.⁹

Z Marshallovim načrtom in njegovo uresnitvijo so ZDA izvedle nadvse pomembno dejanje za reorganizacijo zahodnoevropskega kapitalističnega sistema in stabilizacijo njegovih družbenih in političnih struktur. »Da bi svobodne institucije znova zaživele,« kot je poudaril Marshall.

Čeprav sta tako Trumanova doktrina kot tudi Marshallov načrt izhajala iz presoje situacije, kakršno so v ZDA videli na območju zahodne in jugovzhodne Evrope – temu je slej ko prej veljala glavna pozornost, in ugotoviti je treba, da se je hladna vojna z blokovsko delitvijo pričela na evropskih tleh – bi bilo napačno reči, da so druga območja zunaj Evrope, predvsem Azija, ostala zunaj dejavnosti ameriške zunanje politike. Če znova uporabimo izraz »militarizacija« te politike, je ta razvidna iz funkcije, ki je tej politiki poverjena, to je, da ustvarja mrežo zavezniških in jamstvenih pogodb oziroma aranžmajev, gradi varnostni pas okrog Sovjetske zveze itd. Da je kot taka bila *globalna*, je to – če izvzamemo Južno in Srednjo Ameriko kot klasični območji interesov ZDA – očitno iz politike, ki so jo ZDA ubrale nasproti LR Kitajski. Kot je zapisal ameriški pisec D. F. Flemming, je v tej politiki mogoče ugotoviti »gigantsko zmoto, ki je azijsko revolucijo identifi-

rala z ruskim imperializmom, kar je imelo porazne posledice za blaginjo azijskih ljudstev in tudi za odnose med velikimi silami.¹⁰ Ta velikanska zmota je bila rezultat podcenjevanja revolucionarnih sil v Aziji nasploh, na Kitajskem še posebej. Zlasti ko gre za narodnoosvobodilno gibanje Kitajske, so ZDA menile, da je podaljšek »sovjetskega komunizma in ekspanzionizma«, ne pa izraz avtonomnih in avtohtonih procesov v tej državi. Takšno mnenje so ZDA raztegnile tudi na narodnoosvobodilno gibanje Vietnama, iz takšnega mnenja pa je izhajal tudi kasnejši poseg ZDA v tej državi z rezultati, ki so znani.

Graditev varnostnega perimetra okrog Kitajske je potekala po istih ali podobnih receptih, kot so bili uresničeni na evropskih tleh.

Tako lahko trdimo, da je bila značilnost ameriškega gledanja na svetovno družbeno in politično konfiguracijo izrazito poenostavljanje. Dvoje posledic izhaja iz tega. Prvič, vzhodnoevropski in azijski primer kot izziva »svobodnemu svetu« in ameriški viziji takšnega sveta – Max Lerner je zapisal, da so idoli, ki jih Američani častijo, idoli njihove lastne kulture, prenesene na svetovno sceno – nista spodbujala h globljemu razmisleku o koreninah teh procesov, kar je toliko bolj nenavadno, ker je bila Amerika nosilec »duha 1776«, kot je to zapisal Henry Steele Commager. In drugič, od takšnega poenostavljanja ni bila daleč praksa, ki sta jo najbolj jedrnato izrazila *general Marshall in Th. Schelling s Harvarda*. Prvi je vedel povedati, da politični problemi slej ko prej postanejo vojaški, če jih obravnavajo na vojaški način, medtem ko je drugi kot specifičnost takšnega gledanja na svet videl v sintagmi »eliminirati konflikt, s tem da se eliminira nasprotnik«. Nesposobnost ZDA srečevati se z realnostmi v svetu, še več, se jim upirati, se je pokazala v nenehnem zatekanju k uporabi različnih oblik moči, med katerimi je Vietnam najbolj očitna, vendar ne edina manifestacija, kar je eden najproniljivejših analitikov »ameriške zunanje politike S. Hoffman označil z besedami, da je narod, ki se zateka k moči ne kot zadnjemu, marveč kot prvemu ali zgodnjemu sredstvu, v težavah«.¹¹

Omehčati, razvodeniti, v skrajnem primeru pa tudi odpraviti družbene in politične posledice druge svetovne vojne na območjih vzhodne Evrope in jugovzhodne Azije, je bil smisel različnih doktrin, ki so se od 1947. leta tja do 1961. leta pa tudi dlje pojavljale v ZDA in ki so v bistvu izhajale iz navedenega poenostavljanja zapletenih problemov povojnega sveta. To velja za doktrino »containmenta« (zadrževanje), ki jo je oblikoval G. Kennan – njena vsebina je bila izražena v besedah, »da naj bi bil glavni element zunanje politike ZDA dolgoročno, potrpežljivo, vztrajno in budno zadrževanje ekspanzionističnih teženj Rusije, ki se jim je treba upirati s protisilo, kjer koli bi kazale namero, da bi ogrožale interese miroljubnega in stabilnega sveta«¹² – doktrino »roll-back« (potiskanje nazaj), ki naj s svojo prakso potisne Sovjetsko zvezo nazaj v njene meje pred 1939. letom, doktrino »množičnega povračila« (massive retaliation), inavgurirano od sekretarja za zunanje zadeve v Eisenhowerjevi administraciji J. F. Dullesa, ki vsebuje grožnjo uporabe jedrskega orožja na točkah slehernega izziva ameriškim interesom itd. Znamenja bistvenih sprememb v koncepcijah zunanje politike ZDA so se pojavila z J. F. Kennedyjem, toda ta predvsem v smislu drugačnega upoštevanja Sovjetske zveze, kot je bilo značilno za njegove predhodnike. Ta je v svojem znamenitem govoru na American University v Washingtonu junija 1963. leta to spremembo določno izrazil z besedami, da se morajo Američani sprijazniti z dejstvom obstoja Sovjetske zveze in socialističnih držav in da ZDA preprosto ne morejo izstopiti z zemeljske oble, ker to stanje ne ustreza njihovim predstavam. Toda če so on, njegov naslednik Johnson in nato tudi Nixon izpeljali posledice predvsem iz tega, »da je sovjet-

ski sistem sicer nevarno krhek, hkrati pa izredno močan, posebej zaradi svoje jedrske sile« (Kissinger), in so si zaradi tega prizadevali vključiti Sovjetsko zvezo v serijo obveznosti v prid stabilnosti mednarodnega sistema, pa se ameriška zunanja politika ni odrekla drugačnemu gledanju na t. i. tretji svet ter družbene in politične procese v njem. Zelo natančno je to gledanje izrazil že omenjeni W. W. Rostow z besedami, »da če bi se dejavniki lege, naravnih bogastev in prebivalstva nerazvitega sveta učinkovito pridružili komunističnemu bloku, bi bile ZDA potisnjene v položaj sekundarne svetovne sile...«. ¹³ Doktrina »gibkega odgovora«, ki naj bi zagotovila uresničevanje interesov ZDA na tem območju z uporabo različnih vojaških sredstev, je torej ponovno v vojaških kategorijah izražena grožnja.

Kissingerjeva teza, da je treba upoštevati vojaško moč Sovjetske zveze in jo zaradi tega vključiti v sistem obveznosti, ki ji bodo omejile svobodo akcije, je v bistvu renoviranje koncepta »containmenta«, ki pa hkrati vključuje tudi spogledovanje z dvopolno shemo sveta v smislu dogovora s Sovjetsko zvezo. V primerjavi s Kissingerjem pa je Brzezinski med Carterjevo administracijo stvari zastavil širše, s tem da je v središče svojega razmisleka postavil tezo o vse večji soodvisnosti subjektov v mednarodni skupnosti. ZDA naj bi – tako je razmišljal – oblikovale model mednarodnih odnosov, ki bi bil videti takole: v mednarodnem sistemu naj bi bile ZDA »centralni pol«, obdan najprej s pasom najbolj razvitih industrijskih kapitalističnih držav, nato pa s pasom nesocialističnih držav v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki. Kot »zunanji pas« si je zamislil socialistične države Vzhodne Evrope in Azije, ki bi bile z različnimi aranžmaji in postopki povezane z ZDA. In končno: kje je v tem sistemu najti mesto za Sovjetsko zvezo? Brzezinski ga je našel: videl ga je v alternativni, ali naj ta ostane osamljena ali pa naj se podvrže »collective managementu« pod vodstvom ZDA. Rekli bi, da gre tudi v tem primeru za nov obrazec politike »containmenta«, s tem da je ta zajeta v okvir »neantagonističnih« odnosov soodvisnosti.

Očitno je, da model Brzezinskega ni bil model dvopolnosti in da je nekaj potez, ki jih je naredila Carterjeva administracija, nakazovalo, da se pogled ZDA na mednarodne probleme spreminja. To velja za stališče, da osrednja strateška os niso več odnosi s Sovjetsko zvezo, marveč da gre za težnjo relativno enakomerno razporejati prednosti. Nedvomno pa obstaja skupna točka tako Nixonove kot Carterjeve administracije *zagotovitev globalizma ZDA v svetu in njihove svetovne vloge*. Ne Nixon in ne Carter nista tako pred denarno krizo kot po njej, pa v zvezi z inflacijo v ZDA, pa povečanjem surovin, predvsem nafte, prišla do točke novega premisleka o mednarodni delitvi dela, ki bi upoštevala tudi potrebe in interese držav v razvoju, pravičnejšo porazdelitev virov v svetu. Če je že Carterjeva zunanja politika nakazovala, da bi se lahko v večji meri pomikala k uresničevanju izhodišč, ki jih je oblikoval Nixon v poročilu kongresa 9. II. 1972, kjer je bilo – med drugim v točki 5 rečeno, da se »v ameriškem ljudstvu vse bolj utrjuje prepričanje, da je napočil čas, ko naj druge države in narodi prevzamejo nase večji del bremena... in da terja zanesljivo nadaljevanje naše prisotnosti v svetu odgovorno, toda bolj zadržano vlogo ZDA« ¹⁴ (podčrtal V. B.), pa se kljub »odpovedi« zaščitniške vloge mednarodnemu sistemu s strani ZDA ni odrekla vojaškostrateškega »rezervata« z vsemi prednostmi, ki so iz tega izhajale.

Tudi če za izhodišče retrospektive, ki časovno zajema obdobje Nixona, Carterja, deloma pa tudi Reagana – ta je posledično vsaj v prvem mandatu oborožil ameriško zunanjo politiko z »ortodoksnim« instrumentarjem moči in sile in revitaliziral nekatere prvine, ki spominjajo na zarjo imperialistične politike te države

(»previdnost je namenila ameriškemu narodu, da civilizira svet«, »zakon zgodovine je vodstvo ZDA v svetu«) – vzamemo že omenjeni Nixonov nastop pred kongresom in besede, »da se še vedno ukvarjamo z bistveno nalogo, da bi znova opredelili svojo vlogo v svetu, ki mora ustrezati naši vodstveni zmogljivosti in obveznostim, ki mora priznavati tudi naše omejitve . . .«, je očitno, da do nekakšnega kopernikanskega obrata v zunanji politiki te države ni prišlo in tudi ni moglo priti. Kongruenca med idejami, kot so jih npr. razglašali očetje utemeljitelji, in uresničevanimi interesi je bila motena ne samo z vdori pragmatizma v imenu »etike odgovornosti«, marveč tudi z očitnimi soočenji s temi idejami, zlasti v Reaganovih dejanjih, ki so se pojavljala tudi v njegovem drugem mandatu. V bistvu niso na ta razmerja vplivala tudi dogajanja v ameriški družbi, očitna zlasti v obdobju 1972–1976, to je krepitev t. i. vietnamskega sindroma, afera Watergate, vdor spoznanj o začetkih gospodarske krize v državi s tedaj že vidnimi znaki zaostajanja ZDA za najpomembnejšimi kapitalističnimi državami v gospodarski moči, izkazanimi v kazalnikih bruto proizvoda na prebivalca, bruto proizvoda v agregatih, upadanju deleža ZDA v svetovni industrijski proizvodnji, počasnejši rasti itd. Rastoča teža »velikih« problemov – inflacije, energije, storilnosti, urbanih koncentracij, vprašanj cene, ki bi jo bilo treba plačati za to, da bi se razrešili – kot je zapisal L. Thurow, je ameriški politični sistem sposoben takih dejanj, kadar obstajajo gospodarske prednosti zanje, manj pa, ko se pojavljajo izgube – vse to je moralo slej ko prej zunanji politiki vsiliti neko racionalnost, ne da bi bile opuščene *osnovne črte globalizma*, ki je kot tak prvobitna značilnost te politike. Vendar je zaradi omejitev, o katerih je govoril Nixon – razpoznati jih je mogoče v navedenih problemih – moralo priti do selekcije interesov strateškega pomena, ki se zdi nekoliko lažja zaradi razpada sovjetskega imperija, ki ostaja toliko problem, kolikor bi koncentracija jedrskega orožja na tleh novonastalih držav, pa njihovih medsebojnih razprtij – grozila potisniti svet v katastrofo. V tej selekciji interesov ostajajo nedotaknjena področja Srednjega vzhoda zaradi velikega pomena, ki ga ZDA prisojajo njihovim surovinskim virom, Južna in Srednja Amerika in pacifiški bazen kot sedanje, pa seveda tudi prihodnje področje gospodarskega, političnega in drugega tekmovanja ZDA in Japonske. Ko gre za Evropo, ZDA očitno nočejo, pa tudi ne morejo opustiti pridobljenega položaja, ne nazadnje tudi s stališča pričakovanja, *kakšen mednarodni sistem se bo vzpostavil na tem kontinentu*, ko se bodo procesi v Vzhodni Evropi iz stanja fluidnosti prelili v trdnejše strukture. Ni v skladu s selekcijo strateških interesov, kakršne koli že so pobude zanj, za angažiranje ZDA v balkansko krizo, če bi to zahtevalo vojaški poseg. Zaradi globokih korenin, ki jih ima ta kriza, bi bilo takšno angažiranje časovno daljše, ne bi pa v ničemer prispevalo k vračanju za ZDA zaželenega stanja, to je restitucije nekdanjega mednarodnopolitičnega subjekta tudi v spremenjeni ali pa redefinirani podobi, namesto tega, kar je nastalo, to je množice majnih držav, ki iščejo svoje mesto pod soncem tudi za ceno medsebojnih vojaških konfliktov. Da pa ostajajo ZDA za Evropo tudi vnaprej spoštovanja vreden partner, pa izpričujejo tudi koraki Evrope, ki v balkanski krizi budno motrijo čezoceanskega partnerja, izogibajoč se tveganja v smislu prehitevanja njegovih ravnanj.

Potem ko Bushu ni uspelo ustaviti negativnih trendov znotraj države, ki jih »reaganomika« ni zaježila, nasprotno, med njegovim mandatom so se še poglobili, so rezultati predsedniških volitev pritrdili tistim, ki so z gesli o obnovi Amerike postavili na prvo mesto njeno gospodarsko okrevanje. To bo v prihodnje obvladovalo proces »consensus buildinga« okrog zanj bistvenih vprašanj. Če bo nova administracija v njem uspevala, je pričakovati, da se vodenje zunanje politike ne

bo razhajalo z njeno vizijo obnove gospodarstva, s posledicami, ki bodo mogle biti drugačne, tudi kar zadeva »imidž« te države v svetu. V tem bi mogla biti razlika z »imidžem« iz Reaganovega obdobja, ki je upadanje ameriške moči v svetu videl v »mehki« politiki in kot terapijo za okrevanje predpisal restavracijo politike moči in hegemonije. Vprašanje je, ali bi se tako »imidž« Amerike približal tistemu videnju D. Bella v navedenem eseju, da ta država pomeni doslej najbolj »kompletno civilno družbo«. Domnevati je dopustno, da bi bila tako dosežena tudi verodostojnejša koeksistenca med idejami in interesi v njeni zunanji politiki.

VIRI

1. D. Bell, *The Public Interest*, 1989
2. F. Gross, *Foreign Policy Analysis*, Philosophical Library, New York 1954
3. S. Hoffman, *Gulliver's Troubles or the Setting of American Foreign Policy*, Mc Grow Hill Book Company, New York 1968
4. M. Weber, *Soziologie, Weltgeschichtliche Analysis, Politik*, A. Kroner Verlag, Stuttgart, str. 414
5. N. Palmer, *America in a revolutionary World*, *Orbis* vol. 20, No 1 Spring 1976, str. 51-52
6. A. Stinchcomb, *American Society and the International System*. For the Street and Hodge Volume on Social Change in American.
7. Navedeno v: E. Krippendorff, *Zum Imperialismus Begriff, Probleme der internationalen Beziehungen*, str. 193, Suhrkamp Verlag 1972
8. A. Fontaine, *Historie de la guerre froide*, I. Fayard, Paris 1965, str. 344, I. del
9. A. Fontaine, navedeno delo, str. 344
10. D. F. Flemming, *The Cold War and Its Origins*, George Allen and Unwin, I. del, str. 217.
11. S. Hoffman, *Dead Ends* Salinger Publishing Company 1980, *American Foreign Policy in the New Cold War*
12. G. Kennan, navedeno po A. Fontaine, navedeno delo, str. 389
13. Navedeno po E. Krippendorff, navedeno delo, str. 193
14. R. Nixon, *U. S. Foreign Policy for the 1970*. To the Congress of the United States. White House, febr. 9, 1972

O družbeni neenakosti in revščini v Sloveniji 1992

Družbena (ne)enakost v postsocialističnih družbah

Postsocialistične družbe so se v svojem začetnem obdobju družbenega spreminjanja znašle v celoviti krizi, vidni tudi v procesih anomične socialne dezorganizacije, ki zadevajo poglede o pojavih družbene (ne)enakosti. Ideološke norme predhodnih obdobj socialističnih družb o kvantitativnem, distributivnem egalitarizmu, o preseganju bipolarne razredne strukture, omejevanju izkoriščanja in mezdnih odnosov ter zasebne lastnine in o uvajanju nagrajevanja po delu, kar je hkrati pomenilo zavračanje špekulacij, izkoriščanja, zasebnega bogastva ipd., so postale nepomembne. Smiselnost izgubljajo norme o pomenu delavskega razreda in njegove vodilne vloge kakor tudi vloge tega razreda pri graditvi brezrazredne družbe. Podirajo se norme o prednosti kolektivnega nad individualnim, ideološki pogledi o množični formalni participaciji (samoupravljanju), povzročajo dvom v vseh delih družbe.²

V postsocialističnih družbah pridobivajo pomen drugačni vidiki družbene (ne)enakosti. Najprej gre za vidike legalne enakosti, povezane z zahtevami delovanja pravne države, neprisotne v socialističnih družbah zaradi obstoja monopolne politične moči politokracije in neobstoja političnega pluralizma. Drugi vidik moremo označiti kot funkcionalni vidik neenakosti, ki ga spodbuja politični in idejni pluralizem s tekmovalnimi, konkurenčnimi, tržnimi razmerami. Enakost možnosti in enakost pogojev naj bi bili temelj funkcionalne neenakosti, ki zagotavlja večje nagrade tistim, ki več prispevajo, kar pomeni pozitivno vrednotenje spodbujevalnih, motivacijskih učinkov družbene neenakosti. Zaradi netekmovalne narave monističnih socialističnih družb z monopolom politokracije nad politično oblastjo, vodenim gospodarstvom, vsiljeno enotnostjo (avtoritarni ideološki kompleks, kakovostni egalitarizem) v teh družbah ni bila namenjena večja pozornost funkcionalni neenakosti z enakostjo možnosti in pogojev. V socialističnih družbah je prevladovala ideologija o enakih izhodih ne glede na začetne pogoje ali sposobnosti posameznikov. Te družbe so skušale doseči enakost pogojev na problematičen način. Problema razlik kulturnega kapitala so se lotevale celo z omejevanjem izobraževanja pripadnikov z meščanskim poreklom, v prizadevanjih za pozitivno diskriminacijo pripadnikov delavstva v smeri njihovega izobraževanja pa so bile neučinkovite. Meritokratsko načelo, doseganje položajev na temeljih znanja, prizadevanj ipd., je bilo potisnjeno na stran glede na monopol politične moči, ki je zahteval konformizem za procese promocije.

Postsocialistične družbe so torej na začetku procesov uveljavljanja enakosti možnosti in pogojev, ob obstoju pojavov funkcionalne socialekonomske neenakosti in politične neenakosti. Ti procesi so zapleteni, ker v predhodnih socialističnih

¹ Dr. Peter Klinar, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani; Cveto Trampuž, predavatelj na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

² E. Durkheim: O podeli društvenog rada, Prosveta, Beograd 1972

– R. Meston ed.: *Sociology Today*, Harper, New York 1965, str. 461–537

družbah procesi enakih možnosti in pogojev niso bili uveljavljeni in ker so bili procesi ekonomske neenakosti prikriti z ideologijo in tudi prakso uravnilovskega egalitarizma, ki seveda pri dominantni politokraciji in drugih vrstah elit ni delovala. Proces politične neenakosti pa so bili prekriti z ideologijo o proletarski državi in množično participacijo podrejenih kategorij v množičnih organizacijah, lokalnih, samoupravnih organih ipd., kjer se niso sprejemale strateško pomembne odločitve.

Enakost možnosti in pogojev je mogoče zagotavljati le ob obstoju formalne legalne enakopravnosti. Postsocialistične družbe so na začetku ustvarjanja pravne države. Zdaj se predvsem ukvarjajo z enakopravnostjo tistih kategorij, ki so doživljale kršitve enakopravnosti v obdobju socializma. Tako so postsocialistične države zaposlene za zagotavljanjem enakopravnosti vernikov, nekdanjih nasprotnikov socialističnih režimov (političnih nasprotnikov, razlaščenecv ipd.). Pri zagotavljanju enakopravnosti etničnim manjšinam in deprivilegiranim narodom, pa politično neorganiziranim gibanjem civilne družbe ipd. postsocialistične družbe niso posebej zavzete in uspešne. Nastajajo nove nelegalnosti in neenakopravnosti, diskriminacije zaradi nedelovanja pravne države. Proces divje privatizacije, prilaščanja državnega premoženja, pridobivanja različnih privilegijev, parvenijskih vzponov ipd. so pojavi neenakopravnosti, ki pretresajo postsocialistične države. V vsesplošnem pomanjkanju postsocialistične države omejujejo različne socialekonomske pravice, kar odpira pereče socialne probleme.

Enakosti možnosti in pogojev postsocialistične družbe glede na stopnjo svojega razvoja ne morejo zagotoviti. Izenačeni začetni pogoji pripadnikom teh družb niso zagotovljeni, vertikalna mobilnost je določena s socialnim, družinskim in etničnim poreklom. V kriznih razmerah postsocialističnih družb je pomembna sestavina iz sklopa zagotovljenih enakih tekmovalnih možnosti in pogojev dosežena socialna varnost. Ker je število nezaposlenih – v težavnih procesih krčenja industrijskega in birokratskega sektorja – veliko med nižjimi socialnimi sloji, pa verjetno tudi nesorazmerno veliko med kategorijami etničnih manjšin, žensk, mladine in med drugimi marginalnimi kategorijami, je očitno, da so te kategorije bolj ogrožene od drugih glede na svoje socialne možnosti in da država blaginje – kolikor deluje – deluje diferencirano.

Zastavlja se vprašanje o utrjenosti mnenj, ki vrednotijo načelo enakih možnosti, ki pomeni zagotovitev pravic na individualni ravni, s pomočjo katerih morejo posamezniki uresničevati svoje cilje in meritokratsko načelo preko dostopnosti do odprtih šolskih in drugih družbenih institucij. Načelo enakih možnosti je povezano z načelom enakih pogojev. Gre za zagotavljanje skupinskih pravic, za doseganje meritokratskega načela s pomočjo enakih začetnih pogojev, ki omogočajo – še posebej pripadnikom socialnih manjšin – tudi s procesi pozitivne diskriminacije – dostop do kulturnega kapitala. Enakost pogojev pomeni delovanje socialne države, ki zagotavlja minimalne pogoje enakosti (zagotovljene plače, zaščito pri delu, socialno varnost ipd.).³

Ko so se zaradi razvojnih problemov postsocialistične družbe prisiljene usmerjati proti funkcionalni neenakosti, s tem pridobiva pomen hierarhija dohodkov z zasebno lastnino in njenimi atributi. S funkcionalno neenakostjo se utrjuje pomen hierarhije sposobnosti z meritokratskim konceptom. V postsocialističnih družbah obstaja hierarhija med vladajočimi in vladanimi. Številne nižje socialne

³ B. Turner: *Equality*, Twislock Publ., London 1986, str. 34–36, 118–120

– P. Saunders: *Social Class and Stratification*, Routledge, London 1990, str. 43, 44, 48–51

kategorije nimajo dostopa do oblasti, morejo sodelovati le v volilnih procesih in v protestnih dejavnostih, pri čemer imajo malo možnosti za učinkovito lastno organiziranje, pa tudi sindikati ne dosegajo ravni partnerjev v razmerjih z državo in delodajalci. Volivci so slabo povezani s predstavnimi telesom, pa tudi nadzorne funkcije javnosti množičnih komunikacijskih sredstev nad oblastjo so nezadostne in neučinkovite. Začetni pojavi političnega pluralizma z idejnim pluralizmom odpravljajo smisel prevladujoče enotnosti, avtoritarnega ideološkega kompleksa, značilnega za predhodno socialistično obdobje. To odpira v povezavi s funkcionalno neenakostjo več možnosti za uveljavljanje profesionalizma in meritokratskega koncepta. Procesi legitimizacije oblasti ob začetnih procesih političnega pluralizma, ob prepotencioniranem strankarstvu, ko se partijske elite predvsem brezobzirno spopadajo za oblast, ostajajo v postsocialističnih družbah zapleteni in zasnovani pogosto bolj na dominaciji in antagonizmu kot na soglasju, zavezništvu in adaptaciji ter sodelovanju.⁴

Stališča o družbeni neenakosti v Sloveniji

Javno mnenje v Sloveniji načeloma sprejema pojave družbene neenakosti. Na splošno obstaja visoka stopnja soglasja o funkcionalni neenakosti, o različnem nagrajevanju kot spodbudi za zavzeto delo, odgovornost pri delu in za pridobivanje strokovnega znanja ter kvalifikacij. Slovenska javnost je soglasna s tem, da so višji zaslužki spodbuda za dolgotrajnost študija strokovnjakov. Iz povedanega sledi, da so v slovenski javnosti na splošno sprejeta načela o smotrnosti funkcionalne neenakosti, hierarhiji dohodkov in o sprejemljivosti meritokratskega koncepta kakor tudi o pomenu profesionalizacije.

Družbena neenakost je razumljena kot pojav, ki koristi bogatim in močnim, hkrati pa je funkcionalni vidik neenakosti razumljen tudi širše, saj slovenski anketiranci soglašajo, da kaže dovoliti dobičke podjetnikom, ker je to najboljši način za izboljševanje življenjskega standarda vseh socialnih slojev. Splošno sprejemanje načela razlik v dohodkih je vidno tudi v zavzemanju za diferencirano nagrajevanje, odvisno od rezultatov dela.

Po prikazanih prevladujočih stališčih bi mogli soditi, da je slovenska javnost že pozabila na ideologijo distributivnega egalitarizma in da sprejema funkcionalno neenakost s hierarhijo dohodkov in sposobnosti, ki vsebuje obstoj enakopravnosti in enakosti možnosti ter pogojev. Vendar drugi raziskovalni podatki omajajo vrednost tega sklepa. Precejšen del anketirancev ni naklonjen prevelikim razlikam med razredi. Nenaklonjenost do neenakosti pa je vidna tudi v kar opaznih strinjanjih s stališči, po katerih je obstoj neenakosti odvisen od tega, ker se nižji sloji ne združujejo, da bi jo odpravili. Sklepamo lahko, da je na splošno za slovensko populacijo sprejemljiva zamisel o omejeni neenakosti.

Izrazito pa je nerazpoloženje do neenakosti pri stališčih, ki zadevajo konkretne pojave neenakosti v Sloveniji. Večinska stališča menijo, da so razlike v dohodkih v Sloveniji prevelike in da ne koristijo napredku in blagostanju. Za zmanjšanje razlik v dohodkih naj bi poskrbela vlada. Stališče, da je treba razlike v dohodkih zmanjšati, je izrazito poudarjeno in ta stališča v obdobju, odkar se kriza pogloblja (od leta 1986 naprej), izrazito naraščajo. Razlike v stališčih splošnega sprejemanja funkcionalne neenakosti in njenega omejenega sprejemanja ali celo zavzemanja za

⁴ I. Bernik: Dominacija in konsenz v socialistični družbi, Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana 1992, str. 9–22

egalitarnejšo delitev dohodka lahko pojasnimo z razlikami med splošnimi in konkretnimi stališči, pri čemer obstaja večja zadržanost do pojavov funkcionalne neenakosti v konkretnih razmerah. K pojasnjevanju teh razlik v stališčih je mogoče pritegniti tudi ideologijo egalitarne distribucije, razširjene v socialističnem obdobju, ki ni povsem izkoreninjena in ki v kriznih razmerah dobiva veljavo.

Stališča o omejevanju neenakosti, ki se približujejo umirjenemu egalitarizmu, so vidna tudi v ocenah davkov v Sloveniji. Po teh ocenah so davki za kategorije z nizkimi dohodki izrazito previsoki, približno ustrezni ali previsoki za kategorije s srednjimi dohodki in prenizki za kategorije z visokimi dohodki. Anketiranci se zavzemajo za izrazito progresivno obdavčenje dohodkov.

Slovenska javnost se v obstoječih razmerah v lastni družbi zavzema za omejeno neenakost; gre za stališča, v katerih ideologija neskrajnega, distributivnega egalitarizma ni izločena. Stališča o omejeni (ne)enakosti so dopolnjena s poudarjenimi stališči o zagotovljeni enakosti možnosti in pogojev. Stališča o enakosti možnosti in pogojev so vidna v močnih poudarkih na delovanju socialne države, ki naj omili pojave neenakosti z zagotavljanjem individualnih in kolektivnih pravic, ki omogočajo enake začetne pogoje, z odprtostjo institucij, s pomočjo katerih je mogoče dosegati socialno promocijo. Visoki so deleži strinjanja slovenskih anketirancev, da bi vlada morala v večji meri omogočiti otrokom iz revnih družin, da bi lahko študirali na univerzi (pozitivna diskriminacija potomcev nižjega socialnega porekla). Večinska stališča o delovanju socialne države so usmerjena na blažitev pojavov neenakosti in na zagotavljanje primernih življenjskih razmer: vlada naj bi priskrbelo delo vsakemu, ki si ga želi, in zajamčila osnovni dohodek, nezaposlenim pa bi morala zagotoviti primeren življenjski standard ter prispevati več sredstev za pomoč revnim.⁵

Pojavi revščine

Postsocialistične družbe doživljajo množično revščino. Gospodarski propad grozeče potiska socialnoekonomsko krizo v katastrofo, še posebej v tistih okoljih, kjer prihaja do nasilja in vojaških spopadov. Prestrukturiranje gospodarstva iz socialističnega industrijsko nerazvitega in polperifernega v intenzivnejše, modernejše ali celo v postindustrijsko gospodarstvo, ki zahteva močna krčenja industrijskega sektorja, poteka preko mnogih čeri in počasi. V postsocialističnih družbah se pojavlja velika nezaposlenost zaradi propadanja številnih gospodarskih panog, izgube trgov in začetkov racionalizacije poslovanja. Kategorije, ki se začenjajo ukvarjati z zasebnimi dejavnostmi, težijo k parveniškemu, hitremu bogatjenju, pri tem uzance korektnega poslovanja niso uveljavljene in ideja o socialni pravičnosti kot varovalki proti popolni svobodi zasebnega delovanja ostaja nepomembna. Tako se ustvarjajo neugodne razmere za žrtve nepravične delitve dobrin, ali drugače rečeno, odpira se prostor za revščino.

Primarne življenjske potrebe dela nižjih slojev ostajajo nezadovoljene ali pa se njihovo zadovoljevanje giblje na robu bednega preživetja. Gre za pojave absolutne

⁵ – Slovensko javno mnenje, 91/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1991.

– Slovensko javno mnenje, 92/1, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1992.

– Slovensko javno mnenje, 92/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1992.

revščine, če se upoštevajo splošna merila za zadovoljevanje primarnih eksistenčnih potreb. Več pa je pojav relativne revščine, če se upoštevajo merila življenjskega standarda, ki veljajo za posamezne postsocialistične družbe. Precejšnja množica prebivalcev postsocialističnih družb živi pod običajnimi standaradi teh družb. Upoštevati je treba različno razvitost posameznih postsocialističnih družb, pa tudi različno regionalno razvitost postsocialističnih družb. Ob teh merilih za raziskovanje relativne revščine v postsocialističnih družbah je treba upoštevati še časovne primerjave. Za mnoge nižje in srednje sloje (še posebej za brezposelne) velja, da sta upadla življenjski standard kakor tudi kakovost življenja od ravni skromnega življenja v socializmu do ravni revščine v postsocializmu.

Pojave subjektivne revščine zaznavajo tudi sloji, ki so s postsocialističnimi spremembami doživeli opazno znižanje kakovosti življenja in standarda, pa čeprav ta padec ni prišel pod raven eksistenčnega povprečja njihove konkretne družbe. Svoje življenjske razmere občutijo kot pojave subjektivne revščine na temelju primerjav s kakovostjo življenja, ki jim je bila zagotovljena v preteklosti. Nižje socialne kategorije, ki so že v socializmu živele na robu eksistence, pa neredko sedanjih padcev pod dejansko eksistenčno raven v razmerah postsocializma ne zaznavajo kot pojave subjektivne revščine.⁶

Stališča o revščini v Sloveniji

Pregled trendov, ki kažejo na spremembe stališč, pokaže, da se življenjske razmere v Sloveniji od 1980. leta naprej slabšajo, kar opazno velja od 1983. leta naprej. Ocene za leti 1990 in 1991 kažejo na izrazito kritično poslabšanje življenjskih razmer, ki dovoljujejo sklep o prisotnosti pojavov relativne revščine. Medtem ko je večina Slovencev bila do 1987. leta prisiljena z varčevanjem omejevati se pri nakupih luksuznih predmetov in predmetov trajne rabe, je v 1991. letu delež prvih močno upadel, delež drugih pa se je povečal, hkrati pa se je izrazito povečal delež tistih (na 11%), ki so prisiljeni omejevati se pri nakupih hrane. 2,1% slovenskih anketirancev navaja, da živijo v pomanjkanju osnovnih dobrin, in 1,1%, da živi v revščini. Deleži teh kritičnih kategorij, ki so močno omejeni pri zadovoljevanju primarnih, eksistenčnih potreb, ki živi v pomanjkanju eksistenčnih dobrin, se je v obdobju od 1990. do 1991. leta izrazito povečal. Materialne razmere večine prebivalstva so se od 1990. leta naprej močno poslabšale, kar dokazujejo ocene anketirancev. Po njihovih ocenah se je od 1990. leta najbolj poslabšal položaj nižjih slojev (delavcev), nekoliko manj pa srednjih slojev (uslužbencev). Tudi ocene o spremembah položaja kmetov ne kažejo na njegovo izboljšanje, to naj bi dosegli le sloji podjetnikov.

Večina anketirancev ocenjuje v 1992. letu materialne razmere svoje družine kot nezadovoljive, med njimi kar 19% kot sploh nezadovoljive. Razmere so bile pred petimi leti za več kot tri četrtine anketirancev boljše. 19% anketirancev je prisiljenih uporabljati prihranke, 12% pa si mora izposojati denar. 31% anketirancev v zadnjem letu ne shaja več z dohodki, 56% pa se z zasluženim denarjem sproti prebija.

Ob skromnih rednih dohodkih so številni prisiljeni pridelovati hrano, iskati dodatno delo in pomoč sorodnikov ter prijateljev. Neformalno delo, pridobivanje

⁶ P Townsend ed.: *The Concept of Poverty*, Heinemann, London 1970.

– M. Haralambos: *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb 1988, str. 142–145.

storitev za protistoritve postajata nujnost za večino populacije. Dohodek iz rednega dela je zadosten za 29% anketirancev, v manjši meri zadostuje za 35% anketirancev, ne zadostuje pa za 19% anketirancev.

Na temelju teh podatkov je težko priti do zanesljivejše ocene o razširjenosti pojavov revščine v Sloveniji. Gre za subjektivne ocene in opozoriti je treba na ugotovitve o subjektivni revščini, ki smo jih omenili v prejšnjem razdelku. Materialne razmere se slabšajo, odkar že desetletje obstaja ekonomska kriza, in revščine je vse več predvsem od 1990. leta naprej, ko se začenjajo spremembe postsocialističnega obdobja, s kritičnim poslabšanjem socialnoekonomskih razmer. Pojavi absolutne revščine so maloštevilni. Deleži kategorij, ki jih prizadevajo pojavi relativne revščine, naraščajo po 1990. letu in zadevajo med 11% populacije (omejevanje primarnih eksistenčnih potreb, izposojanje denarja) in 19% slovenske populacije (sploh nezadovoljive družinske materialne razmere, nezadosten dohodek, trošenje prihrankov).

Pojavi revščine zadevajo predvsem nižje socialne sloje, v manjši meri pa tudi srednje sloje. Neformalna ekonomija je pomemben način za omejevanje pojavov relativne revščine.

Pojavi relativne revščine se utegnejo širiti s prihodnjim povečevanjem nezaposlenosti in s pojavljanjem nezaposlenih kategorij, ki bodo izgubile socialno podporo, z omejevanjem možnosti za neformalno delo, z izčrpanjem prihrankov ipd. Tudi nemirno okolje Hrvaške, BiH in Srbije utegne v prihodnje vplivati na povečevanje revščine v Sloveniji. Ekonomska kriza s pojavi revščine kaže, da bo dolgotrajnejša, saj tudi ocene anketirancev o kratkoročnejši izboljšavi ekonomskih razmer niso optimistične.

Naraščanje pojavov revščine odsevajo tudi ocene o najpomembnejših nasprotjih v slovenski družbi. Med najpomembnejša nasprotja uvrščajo anketiranci nasprotja med bogatimi in revnimi in 38% jih sodi, da gre za ostre konflikte. Najvišje deleže ocen o naravi zaostrenih nasprotij pa anketiranci dajejo nasprotjem med vodstvi podjetij in delavci. Očitno je, da to nasprotje temelji na nizkih plačah, ki številnim ne zadostujejo za preživljanje, za kar javnost krivi vodstva podjetij. Med zaostrenimi nasprotji so omenjena tudi nasprotja med zaposlenimi in nezaposlenimi. Izrazita večina anketirancev še sodi, da utegne priti do demonstracij in nemirov zaradi nezaposlenosti in druginje. Nasprotja, ki se povezujejo s pojavi revščine, javnost označuje kot eksplozivna in nalaga vladi odgovornost, da zmanjšuje razlike v dohodkih med bogatimi in revnimi, da zagotavlja nezaposlenim dostojen življenjski standard in da vsakemu zagotavlja delo, ki ga želi. Javno mnenje se zavzema za povečanje osebnih dohodkov in hkrati za boljšo kakovost in večji obseg dela.⁷

Razredna struktura postsocialističnih družb

Razvitost socialne strukture postsocialističnih družb kaže, da v njih prevladujejo značilnosti tradicionalnih razrednih družb in tudi elementi nerazvitih, kvazirazrednih odnosov.

⁷ – Slovensko javno mnenje, 91/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1991.

– Slovensko javno mnenje, 92/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1992.

Tradicionalni razredni odnosi kažejo na pojave revščine in na pereče materialne probleme, ki prizadevajo družbe na takšni razvojni stopnji. V njih prevladujejo politični dejavniki, ki so se prisiljeni ukvarjati z ekonomskimi problemi preživetja številnih slojev. Procesi tekmovanja za lastnino in uveljavljanje pomena znanja in informacij so slabo razviti, kar velja tudi za razvitost funkcionalne diferenciacije, racionalnosti in rentabilnosti. Intenzivnost vertikalne mobilnosti ni velika, splošnost vertikalne mobilnosti pa je omejena. Poudarjena hierarhija koncentrirane moči in pojavi izkoriščanja vzbujajo antagonistične konflikte. V teh družbah ima ideologija, na kateri je zgrajen institucionalni sistem, pomembno težo. Opazni so pojavi statusne neskladnosti, ko se med posameznimi dejavniki socialnega statusa kažejo šibke povezave; med dejavniki socialnega statusa so še pomembni dejavniki prirojenega statusa, ki omejujejo uveljavitev dejavnikov pridobljenega statusa.

V čem so vidni tudi nerazviti, kvazirazredni odnosi v postsocialističnih družbah? Nižji, podrejeni sloji niso politično organizirani in njihovi cilji ostajajo neizraženi. Konflikti med njimi in vladajočimi so razpršeni in razblinjeni, izražajo se v fragmentarnih oblikah.⁸

Postsocialistične družbe so podedovale razredno in slojno strukturo predhodnih socialističnih družb. To pomeni, da gre za nizko strukturacijo družbenih razredov in za nerazvitost srednje razredne in slojne strukture, še posebej tiste, ki temelji na zasebni, storitveni dejavnosti. V teh družbah je obstajal relativno visok delež manualnih delavskih slojev in srednjih ter nižjih birokratskih slojev.

Spremembe razredne in slojne strukture, ki se začnajo s postsocialističnim obdobjem, najprej pripeljejo do zamenjave politokracije, začenja se počasi razvijati sloj zasebnih podjetnikov in menedžerjev. Proces nastajanja zasebnih podjetnikov in menedžerjev poteka vzporedno, drugače kot je v kapitalističnih družbah. Podjetniki nastajajo v glavnem na srednji in nižji ravni (obrt, storitve, manj proizvodne dejavnosti), med njimi ni tipičnih nosilcev tradicionalne družinske lastnine, veliko je parvenijskih vzponov in propadlih poskusov. Procesi krčenja zadevajo armado srednje in nižje državne politične birokracije, pa tudi manj kvalificiranih manualnih delavcev. Številni strokovnjaki emigrirajo. Delničarstvo, pomembno za omejevanje stratifikacijske strukture, se počasi uveljavlja. Krizne razmere povečujejo marginalne sloje, brezposelne, predčasne upokoјence, ki vegetirajo, revščino ipd.

Iz prikazane skice sprememb stratifikacijske strukture postsocialističnih družb sledi, da v njih prihaja manj do družbene strukturacije in diferenciacije, kakršne se uveljavljajo v razvitejših družbah, in bolj do polarizacije razredne strukture z zaostrovanjem razrednih linij. Individualni spopad za socialne statuse je oster, hkrati pa se poraja predvsem na vrhu in na spodnji ravni stratifikacijske strukture ob oblikovanju razredov potreba po razredni organiziranosti.⁹

⁸ J. Makarovič: Družbena neenakost in logika zgodovine, v: Stratifikacijske analize sodobnih družb, Slovensko sociološko društvo, Ljubljana 1988, str. 323-349.

- P. Klinar: Družbena kriza in raziskovanje razredov ter slojev v jugoslovanski družbi, v: Stratifikacijske analize sodobnih družb, Ljubljana 1988, str. 232-253.

- I. Bernik: Slojevitost jugoslovanske družbe, v: Stratifikacijske analize sodobnih družb, Ljubljana 1988, str. 207-232.

- S. Bosnić, V. Goati, P. Jambreč, V. Obradović, I. Šiber, N. Toš: Projekt istraživanja: Klasno biće savremenog jugoslavenskog društva, RI, FSPN, Ljubljana 1985, str. 56.

⁹ P. Saunders: Social Class and Stratification, London 1990, str. 27-41-85-128.

- R. Dahrendorf: Class and Class Conflict in an Industrial Society, Routledge Kegan, London 1959.

- J. Goldhorpe: Social Mobility and Class Structure in Modern Britain, Clarendon Press, Oxford 1980.

V Sloveniji je mogoče najti značilnosti tradicionalnih razrednih odnosov, za kar govorijo ugotovljeni ekonomski problemi preživljanja, naraščajoči pojavi revščine, pa tudi pomembnost nasprotij med bogatimi in revnimi, ocene o ostrini drugih nasprotij s socialnoekonomskimi obeležji.

V Sloveniji je tudi mogoče razkriti nekatere elemente nerazvitih kvazirazrednih odnosov, značilnih za postsocialistične družbe.

Iz nekaterih prevladujočih stališč javnosti pa je razvidno, da zorijo v slovenski družbi subjektivni pogoji za razvoj modernejših razrednih struktur in naprej za preraščanje razrednih v razvitejše slojevske strukture. V modernih razrednih družbah temeljijo pojavi funkcionalne neenakosti na rentabilnih procesih tekmovanja za lastnino, na delitvenih procesih, ki upoštevajo znanje in sposobnosti, procese kooperacije skupinskega dela ipd.

Anketiranci v Sloveniji – po dolgem obdobju obstoja dominantne države oziroma družbene lastnine – pozitivno vrednotijo zasebno lastnino. Večinska vrednotenje jo imajo kot pogoj za samostojno življenje in samostojno oblikovanje lastne prihodnosti, kot pogoj socialne varnosti. Nizki so deleži tistih, ki zasebno lastnino označujejo kot sredstvo za izkoriščanje ali kot sredstvo za brezskrbno in lagodno življenje. V tej luči tudi večina meni, da bi dosedanjo družbeno lastnino razdelili tistim, ki z njo delajo in ustvarjajo narodno bogastvo. Vrednotenje zasebne lastnine kot sredstva za doseganje samostojnosti govorijo za pozitivno vrednotenje tekmovalnih, zasebnolastniških procesov in racionalnosti funkcionalne neenakosti.

Tudi ocene pomembnosti posameznih dejavnikov vertikalne mobilnosti govorijo za uveljavljanje vrednot, ki utegnejo pospeševalno vplivati na razvoj modernejše razredne in slojevske strukture v Sloveniji. Med najpomembnejšimi dejavniki vertikalne mobilnosti anketiranci omenjajo: sposobnosti, ambicije, trdo delo in dobro izobrazbo. Med te najpomembnejše dejavnike socialne promocije uvrščajo tudi poznanstva s pravimi ljudmi. Dejavnikom prirojenega statusa: podedovanemu kulturnemu kapitalu s strani izobraženih staršev, bogastvu staršev, dajejo anketiranci manjši pomen od omenjenih, sodobnih dejavnikov vertikalne mobilnosti pridobljenega socialnega statusa.

Empirični raziskovalni podatki kažejo na velike možnosti za uveljavljanje zasebnih storitvenih in proizvodnih dejavnosti ter za povečevanje deležev srednjih slojev, značilnih za razvitejše družbe. Deleži tistih, ki jim je uspelo sedanje delo od prvega, začetnega dela preusmeriti na zasebne dejavnosti, so namreč zanemarljivo majhni. Verjetno bodo razmere, ki bodo zahtevale polno angažiranje na delovnem mestu, zmanjšale možnosti za neformalno delo in s tem tudi prispevale k odpravljanju nesorazmerja med neformalnim delom in celovitim zasebnim delovanjem.

Po lastnih subjektivnih ocenah je videti stratifikacijska struktura v Sloveniji takole: delež razvrščenih proti vrhu je izredno majhen; torej možnosti za širjenje elitnega vrha (podjetništvo, menedžment, znanost ipd.). Omenjene elitne kategorije bi mogle nadomeščati politokracijo, razvrščeno na vrhu stratifikacijske strukture. Deleži razporejenih na nižjih ravneh srednjih slojev so visoki, kar govori o možnosti vertikalne mobilnosti navzgor do srednjih in višjih ravni srednjih slojev.¹⁰

¹⁰ Slovensko javno mnenje 91/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1991.

– Slovensko javno mnenje 92/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1992.

Subjektivna vrednotenja pomena zasebne lastnine in dejavnikov vertikalne mobilnosti pridobljenega statusa, pa ugotovljene mobilnostne možnosti, še posebej v zasebnih dejavnostih, govorijo za pospešitev procesov preseganja tradicionalne in kvazirazredne strukture ter za pospeševanje procesov modernizacije razredne in slojne strukture v slovenski družbi. Za ta predvidevanja govorijo tudi nekatere objektivne razmere, kot so sicer počasni procesi uveljavljanja: zasebne lastnine, delničarstva, političnega in idejnega pluralizma, profesionalizacije, racionalnosti, pomena individualne mobilnosti ipd.

Sklepne ugotovitve o povezanosti stališč

1. Ugotovimo lahko, da so zveze med stališči o (ne)enakosti in ekonomskih razmer logične. Stališča o sprejemljivosti ekonomskih razlik (funkcionalni neenakosti) izraziteje izražajo kategorije, ki živijo v blagostanju, po drugi strani pa po pričakovanju najdemo stališča o večjem distributivnem egalitarizmu nadpovprečno prisotna pri kategorijah, ki živijo v pomanjkanju in revščini. Te ekonomsko prizadete kategorije poudarjeno zahtevajo popolno odgovornost vlade za zagotavljanje dela, socialno oskrbo za stare in nezaposlene ter za zmanjševanje razlik v dohodkih. Izrazito poudarjene zahteve za delovanje socialne države zasledimo pri ekonomsko prizadetih kategorijah, medtem ko so kategorije, ki živijo v blagostanju, zavzeteje le za delno odgovornost vlade za gornje zadeve oziroma za delno in omejeno delovanje socialne države.

2. Povezave stališč in sodb pokažejo, da so poslabšane življenjske razmere (kakovost življenja ljudi, možnost dobiti stanovanje, zaposlitev, imeti in preživljati otroke) z nastankom sprememb v postsocialističnem obdobju predvsem prizadele nižje socialne sloje (delavce) in deloma tudi srednje sloje (uslužbence). Ekonomsko najbolj prizadetim kategorijam, ki se že srečujejo z elementi relativne revščine, se je materialni položaj v zadnjem obdobju najbolj poslabšal, saj te kategorije menijo, da so v preteklosti živele izrazito bolje kot zdaj, ko so za preživetje prisiljene izposojati si denar. Te kategorije so izrazito pesimistične glede prihodnjega izboljšanja svojega življenjskega standarda.

3. Sedanje ekonomske razmere so prizadele vse socialne sloje. Najizraziteje pa se je poslabšala kakovost življenja za kategorije, ki morajo omejevati zadovoljevanje svojih primarnih potreb in živijo v pomanjkanju in revščini. O poslabšanju sedanjih življenjskih razmer v primerjavi z obdobji pred petimi leti pa nadpovprečno sodijo tudi kategorije, ki živijo v blagostanju.

4. So znaki, po katerih ocene o izboljšanju življenjskih razmer za višje oziroma srednje sloje poudarjajo pomen konfliktov med bogatimi in revnimi, torej klasičnih razrednih konfliktov.

5. Ocene lastnih materialnih razmer se kažejo v realni luči, če upoštevamo logične povezave med posameznimi vsebinskimi sklopi teh ocen. Pojavi kritičnih, nezadovoljivih ekonomskih razmer s pojavi revščine se kažejo pri kategorijah z nizkimi dohodki iz rednega dela, ki jim ne zadostujejo za preživetje, pri kategorijah, ki so prisiljene trošili prihranke in si izposojati denar. Kategorije, ki so se prisiljene ukvarjati z neformalnim delom zaradi preživetja, se le v majhni meri uvrščajo med tiste kategorije, ki jim uspe privarčevati nekaj denarja.

6. Nižje socialne kategorije, ki jih prizadevajo pojavi revščine in ki občutijo poslabšanje svojega materialnega položaja, izrazito izražajo tudi strah pred morebitno izgubo zaposlitve, kar pomeni, da se na te kategorije zgrinjajo pojavi socialne negotovosti. Te kategorije bi bile najraje zaposlene v državnem sektorju, ki jim je verjetno večje zagotovilo socialne varnosti.

7. Pojavi družbene neenakosti s pojavi revščine, ki vzbujajo konflikte med vodstvi podjetij in zaposlenimi, predvsem zaradi višine plač, morejo pripeljati do protestnih dejavnosti. Pojavi družbene neenakosti in naraščajoči pojavi revščine vzbujajo mnogotere konflikte: med bogatimi in revnimi, med zaposlenimi in brezposelnimi ter med vodilnimi in delavstvom. Povezave teh ocen kažejo na socialno-ekonomski izvor konfliktov in na njihovo medsebojno povezanost.

8. Prezreti ne kaže povezav stališč o zasebni lastnini kot pogojem samostojnosti in vrednotenjem pomena človekovega znanja in dela.

Sklepi o stališčih kategorij anketirancev

1. Pogledi, ki izražajo na splošno izrazitejšo zavzemanje za pojave funkcionalne neenakosti, so razporejeni med kategorije z višjimi, srednjimi in nižjimi delovnimi položaji. S tem se spreminjajo prejšnji pogledi, ko je nasploh veljala ugotovitev, da so kategorije z nižjimi delovnimi položaji bolj naklonjene delitvenemu egalitarizmu. Spodbudna je ugotovitev, da so pogledi o funkcionalni neenakosti trdneje zasidrani pri kategorijah mladih in da niso tuji tudi kategorijam srednje starih anketirancev.

2. Pogledi, v katerih so vidne težnje po egalitarnejši delitvi dohodkov v Sloveniji, češ da so te razlike prevelike, bolj od drugih izražajo kategorije z nižjimi in tudi srednjimi delovnimi položaji kakor tudi kategorije socialno ogroženih (nezaposleni, upokojenci). Ker se zdijo pogledi o konkretnjših razmerah pomembnejši od splošnih pogledov, lahko zapišemo, da se kategorije z nižjimi delovnimi položaji v bistvu ne odpovedujejo svojim tradicionalnim egalitaristično-distributivnim stališčem. Med krizo se jim pridružujejo tudi kategorije s srednjimi delovnimi statusi kakor tudi iz razumljivih razlogov še socialno ogrožene kategorije. Funkcionalno distributivno neenakost v konkretnih slovenskih razmerah predvsem poudarjajo kategorija z višjimi delovnimi statusi kakor tudi obrtniki.

3. Nerazpoloženje do funkcionalne neenakosti se kaže v povezavi stališč o prevelikih plačah, zahtev o zajamčenem osnovnem dohodku s strani vlade in o obstoju neenakosti zaradi nezdruževanja preprostih ljudi. Tudi ta indeks povezanih stališč poudarjajo kategorije z nižjimi delovnimi in ekonomskimi položaji ter kategorije socialno ogroženih. Tem kategorijam se pridružuje tudi kategorija Neslovencev, med katerimi je mogoče najti visoke deleže z nižjimi delovnimi in ekonomskimi položaji. Naštete kategorije so tiste, ki najbolj potencirajo zahteve po delovanju socialne države, ki da je dolžna zagotoviti vsakomur delo, osnovni dohodek in nezaposlenim življenjski standard. Ne preseneča, da se tako odločajo tudi tisti, ki jih prizadevajo pojavi relativne revščine, in pa mladi, verjetno zaradi negotovosti, ki zadeva skorajšnje ali že obstoječe težave, povezane z iskanji dela.

4. Skladno z ugotovitvami o nasprotovanju funkcionalni neenakosti in zavzemanju za večji distributivni egalitarizem kategorije z nižjimi delovnimi statusi bolj od drugih kategorij izražajo stališča o prenizkih davkih za kategorije z visokimi dohodki in o povečanju njihovih davčnih deležev. Tem zadnjim pogledom se pridružujejo kategorije s srednjimi delovnimi položaji in kategorije starejših (soci-

alno ogroženih). Hkrati kategorije z nižjimi in srednjimi delovnimi položaji tudi nadpovprečno sodijo, da so davki za kategorije z nizkimi dohodki previsoki.

5. Kategorije uslužbencev z visoko in višjo izobrazbo so tiste, ki nadpovprečno ocenjujejo, da so se v Sloveniji z uveljavljanjem postsocialističnega družbenega sistema ekonomske razmere poslabšale. Da se je poslabšal lastni položaj po družbenih spremembah, izrazito sodijo kategorije kmetov, uslužbencev s srednjo, višjo in visoko izobrazbo in obrtnikov, ki poudarjajo poslabšanje položaja podjetnikov.

6. Indeks življenjskih razmer, ki ga sestavljajo ocene o kakovosti življenja, možnostih dobiti stanovanje, zaposlitev in imeti ter preživljati otroke, kaže, da se življenjske razmere v primerjavi pred petimi leti izraziteje slabšajo za kategorije: Neslovencev, kategorije z nižjimi in srednjimi delovnimi položaji ter za nezaposlene.

7. Izraziti pesimizem glede doseganja zadovoljivega življenjskega standarda poudarjeno izražajo kategorije polkvalificiranih delavcev, upokojencev, gospodinj, ko sodijo, da se to nikoli ne bo zgodilo. Tudi nezaposleni kmetje so bolj pesimistično razpoloženi od drugih kategorij, ko menijo, da bodo mogli doseči zadovoljiv standard šele po več kot desetih letih.

Kritične kategorije bolj izobraženih anketirancev so bolj pesimistične glede kratkoročnejšega izboljšanja gospodarskih razmer. Več optimizma je mogoče zaslediti pri mladih in pri priučenih delavcih.

8. Med kategorije, ki jih prizadevajo pojavi relativne revščine, se po njihovih nadpovprečnih ocenah o omejevanju primarnih potreb, o nezadostnosti dohodka za preživljanje, o obstoju pomanjkanja uvrščajo kategorije Neslovencev, kategorije z nizkimi delovnimi položaji in kategorije nezaposlenih, starejših in upokojencev. Da je njihov dohodek nezadosten za preživljanje, poudarjajo še kategorije kvalificiranih delavcev in nižjih uslužbencev. Kategorije polno in delno zaposlenih nadpovprečno sodijo, da jim zaslužek od rednega dela le v majhni meri zadostuje za preživljanje. Z neformalnim delom zaradi ohranitve standarda se morajo nadpovprečno ukvarjati kategorije z nižjimi delovnimi statusi, nezaposleni in gospodinje.

9. V blagostanju ali pa na ravni primerne standarda živijo glede na njihove izrazitejšje ocene kategorije mladih, študentov in učencev (skrb staršev), pa kategorije uslužbencev z visoko, višjo in srednjo izobrazbo, obrtnikov in vodilnih.

10. Izrazito je poudarjena velika skrb glede morebitne izgube dela pri mlajših in srednje starih kategorijah, pri Neslovencih, pri kategorijah zaposlenih ter pri kategorijah z nižjimi delovnimi položaji. Do neke mere izražajo izrazitejšjo skrb za izgubo dela kategorije uslužbencev s srednjo, višjo in visoko izobrazbo. Socialna negotovost je torej široko razširjena pri različnih socialnih slojih.

Želje po zasebnem zaposlovanju poudarjeno izražajo kategorije mladih in kategorije z nižjimi delovnimi položaji. Nezaposleni pa se seveda izrazito zavzemajo za obe možnosti: zasebno zaposlovanje in zaposlovanje v državnih podjetjih.

11. Pogledi o zasebni lastnini, ki pomenijo možnosti za postopno preraščanje tradicionalnih v modernejše razredne in slojne strukture v Sloveniji, kažejo, da poudarjajo bistvo zasebne lastnine kot pogoj za samostojnost in samostojno oblikovanje prihodnosti kategorije mlajših, kategorije z višjimi delovnimi in višjimi ter srednjimi izobrazbenimi statusi, kategorije obrtnikov in kategorije vodilnih. Kategorije z nižjimi delovnimi položaji in kategorije Neslovencev podpovprečno pritrjujejo gornjim označbam zasebne lastnine in jo izrazito označujejo kot sredstvo za izkoriščanje ali lagodno življenje. Tem poslednjim ocenam se pridružujejo tudi kategorije visokokvalificiranih delavcev in upokojencev.

12. Kategorija z nizkimi delovnimi položaji opazno nasprotuje delitvi družbe-

ne lastnine posameznikom, ker naj bi to bila lastnina naroda. Tako se odloča tudi kategorija anketirancev, ki živijo v pomanjkanju. Kategorije s srednjimi delovnimi položaji pa poudarjeno izražajo drugačno stališče, da je namreč družbeno lastnino treba razdeliti tistim zaposlenim, ki z njo delajo.

13. Kanalom mobilnosti, ki uveljavljajo pridobljeni socialni status (izobrazba, sposobnosti, ambicije in delo), dajejo večji pomen kategorije z višjimi delovnimi in ekonomskimi položaji. Deviantnim kanalom mobilnosti, ki zadevajo prirojen status politične in osebne zveze, rasno in versko pripadnost ter družinsko poreklo, pa pripisujejo nekoliko nadpovprečni delni pomen v promocijskih procesih kategorije z nižjimi delovnimi in ekonomskimi statusi, kategorije upokoјencev, starejših, kategorije Neslovencev in kategorije nezaposlenih. Gre za nižje in socialno ogrožene sloje. Iz omenjenih razporeditev ocen je razvidno, da se stališča kategorij, ki zadevajo kanale pridobljenega statusa, prekrivajo z nosilci teženj preobrazbe družbe k moderni slojevski strukturi.

14. Socialnoekonomске razmere v Sloveniji so globoko krizne in eksplozivne. Pojavi relativne revščine, ki zadevajo izrazito socialno ogrožene sloje (nezaposleni in upokoјenci), in sloje z nizkimi delovnimi položaji, se tudi že premikajo proti robovom nižjih srednjih slojev. Te kategorije poudarjeno opozarjajo na srednje-ročno slabšanje lastnih življenjskih razmer. Nerazpoloženje do funkcionalne neenakosti je zaradi tega bolj izraženo ne le pri nižjih slojih in socialno ogroženih, marveč tudi pri srednjih slojih. Nižji sloji in socialno ogroženi se izrazito zavzemajo za delovanje socialne države in za davčne ukrepe, ki bi vodili k večjemu delitvenemu egalitarizmu. Slednje zahteve so nadpovprečno prisotne tudi pri srednjih socialnih slojih.

Socialna negotovost je vsestransko razširjena in vidno zadeva nižje in srednje sloje, pa tudi bolj izobražene in kvalificirane kategorije.

15. Pregled kategorij, ki izraziteje pripisujejo pomen mobilnostnim dejavnikom pridobljenega statusa, ki opazneje označujejo bistvo zasebne lastnine kot pogoja samostojnosti, pokaže, da so to bolj izobražene in kvalificirane ter poslovno usmerjene kategorije, ki predstavljajo pospeševalce prehoda od tradicionalne k modernejši razredni in slojni družbeni strukturi.

16. Ocene anketirancev o lastnih materialnih razmerah so dokaj skladne s stratifikacijsko strukturo slovenske družbe, ki odseva za evropske razmere še dokaj nerazvito stratifikacijsko strukturo. Kažejo se torej možnosti za postopne procese vertikalne mobilnosti, usmerjene v modernizacijo razredne in slojne strukture slovenske družbe.¹¹

Sklepi

1. Naraščajoči pojavi družbene neenakosti z revščino v Sloveniji ovirajo, da bi funkcionalna neenakost dobila širšo podporo. Zato se počasi prebija prepričanje o omejeni funkcionalni neenakosti s hierarhijo dohodkov in sposobnosti. Prodor zamisli o sprejemljivosti funkcionalne neenakosti zavirajo še močno zasidrana prepričanja o umirjenem egalitarizmu in pa objektivne razvojne razmere, ki one-

¹¹ Slovensko javno mnenje 91/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1991.

– Slovensko javno mnenje 92/2, FDV, RI, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Ljubljana 1992.

mogočajo zagotovitev temeljev funkcionalne neenakosti: enakih možnosti in pogojev z delovanjem pravne in socialne države. Zaradi tega pritiski socialno ogroženih kategorij v smeri delitvenega egalitarizma in širokega učinkovanja socialnih ukrepov. Ti pritiski se širijo od socialno ogroženih in nižjih socialnih slojev proti nižjim srednjim socialnim slojem tako, kot se širijo pojavi relativne revščine.

2. Socialnoekonomske razmere se slabšajo – opazno v zadnjem obdobju – in naraščajo pojavi relativne revščine, ki širijo socialno ogrožene sloje od nižjih proti srednjim slojem. Poslabšane socialnoekonomske razmere prizadevajo vse socialne sloje. Redni dohodki ne zadostujejo za preživljanje, trošijo se prihranki, izposoja denar, za preživetje se je treba ukvarjati z neformalnimi dejavnostmi, materialni položaj družin je nezadovoljiv, primarne potrebe ostajajo nezadovoljene.

3. Ob veliki nezaposlenosti strah pred izgubo zaposlitve izrazito prizadeva nižje sloje, prisoten pa je med vsemi sloji. Socialno ogrožene kategorije gledajo pesimistično na svojo prihodnost.

4. Dolgotrajnejši socialnoekonomski krizni pojavi z revščino vzbujajo klasične konflikte med bogatimi in revnimi, zaposlenimi in nezaposlenimi, vodstvu podjetij in delavci, morejo pa pripeljati do širših protestnih dejavnosti.

5. Procesi preraščanja tradicionalne razredne in kvazirazredne strukture v modernejšo razredno in slojevsko strukturo bodo dolgotrajni, saj sedanji krizni pojavi z revščino ne bodo hitro sanirani. Bolj izobraženi in razgledani sloji izraziteje pozitivno vrednotijo bistvo zasebne lastnine kot pogoja samostojnosti in pomen mobilnostnih dejavnikov pridobljenega statusa. Tej njihovi usmeritvi lahko pripišemo spodbujevalno vlogo pri dolgotrajnih modernizacijskih procesih obstoječe tradicionalne razredne in slojevske strukture.

Metodološke opombe:

– Raziskava Slovensko javno mnenje 91/2 je bila opravljena v novembru in decembru 1991 na reprezentativnem vzorcu 2100 polnoletnih prebivalcev R Slovenije. S pomočjo standardiziranega vprašalnika je bilo anketiranih 2078 oseb.

– Raziskava Slovensko javno mnenje 92/1, Mednarodna raziskava vrednot, je bila opravljena februarja 1992 na reprezentativnem vzorcu 1050 polnoletnih prebivalcev R Slovenije. S pomočjo standardiziranega vprašalnika je bilo anketiranih 1035 oseb.

– Raziskava Slovensko javno mnenje 92/2, Mednarodna raziskava o neenakosti in socialno-ekonomskih usmeritvah je bila opravljena marca 1992 na reprezentativnem vzorcu 1050 polnoletnih prebivalcev R Slovenije, s pomočjo standardiziranega vprašalnika je bilo anketiranih 1049 oseb.

– Analize so bile izvedene s pomočjo programskega paketa SPSSPC.

– Pri analizi povezanosti stališč smo v okviru kontingenčnih tabel uporabili hi-kvadrat preizkus in za oceno največjih razlik med teoretičnimi in empiričnimi frekvencami standardizirane ostanke. Ti so pri pogoju, da sta nominalni spremenljivki nepovezani, porazdeljeni približno po standardizirani normalni porazdelitvi. Če je absolutna vrednost ostanka v neki celici vsaj dva, lahko s tveganjem, manjšim od 5%, sklepamo, da so razlike med empiričnimi in teoretičnimi frekvencami velike. Na ta način dobimo informacijo o celicah, kjer ostanki največ prispevajo k velikosti statistike hi-kvadrat in s tem k pojasnjevanju povezanosti med spremenljivkami.

– Analiza sklopov vprašanj, pri katerih se odgovori med seboj povezujejo, in njihove povezanosti z demografskimi podatki je bila opravljena po naslednjem postopku (privzeta je bila predpostavka, da je merska lestvica intervalna). Za sklope vprašanj je bila najprej izvedena analiza glavnih komponent. Na temelju dobljenih rezultatov te analize in teoretičnih predpostavk o smiselnih povezavah vprašanj v okviru posameznega sklopa so bili za vsako skupino povezanih vprašanj izračunani indeksi (s pomočjo seštevanja veljavnih vrednosti odgovorov in enostavnega normiranja dobljene vsote tako, da je bil interval možnih vrednosti ohranjen). Za vsak tako dobljen indeks je bila izvedena analiza variante, kjer so bili anketiranci razvrščeni v skupine po enem demografskem kriteriju. Uporabljen je bil podprogram Oneway.

Literatura:

Alan Bryman and Duncan Cramer: Quantitative data analysis for social scientists. Department of Social Sciences, Loughborough University of Technology, London, 1990.

Moderna država: oblikovalka nacije ali uničevalka nacij

O moderni »nacionalni državi« so bili preleti potoki znanstvenega in političnega črnila (Almond in Coleman, 1960; Coleman, 1958; Coleman in Rosberg, 1964; Connor, 1990; Deutsch, 1966; Deutsch in Foltz, 1963; Emerson, 1960; Gellner, 1982; Hodgkin, 1956; Huntington, 1968; Masur, 1966; Seton-Watson, 1977; Smith, 1979, 1981; Snyder, 1976; Tilly, 1975; Tiryakian in Rogowski, 1985; Wallerstein, 1967; Whitaker, 1962). Izrazita prodržavna usmerjenost, ki veje iz večine omenjene literature, pogosto ni bila pripoznana, ker je osnovne premise teh avtorjev, namreč da suverenost pripada državi, implicitno zagovarjal širok politični spekter od klasičnih liberalcev do marksistov. Moj prijem je, če sem iskren, anarhističen. Preprosto rečeno, moje teze so, da je proces, ki ga evfemistično opisujejo kot proces oblikovanja nacije, pravzaprav v večini primerov proces uničevanja nacije; da večina t.i. »nacionalnih držav« to sploh niso; in da je moderni nacionalizem v najboljšem primeru načrt za etnocid, v najslabšem pa za genocid.

Naj za začetek navedem nekaj pogosto le posredno omenjenih premis prevladujoče tradicije o suverenosti države v literaturi o nacionalizmu, ki jih bom nato spodbijal:

1. Države so neizogibne. Potrebne so za vzdrževanje miru.
2. Stabilni politični režim morajo temeljiti na legitimnosti. Nasilje je nezanesljiva osnova državištva.
3. Večje države so boljše od manjših, ker so v ekonomskem smislu bolj sposobne za življenje. »Balkanizacija« in »tribalizem« sta zlo. Oblikovanje nacije je pozitiven proces.
4. Ker naj bi bile države politični organ nacije, je najboljše, da se njihove trditve o lastni legitimnosti ne preiskuje preveč natančno. Razlika med državo in nacijo je najbolj zasenčena s trditvijo, ki brez razlike vse države imenuje »nacionalne države« (razen držav, ki človeku niso najbolj všeč).

Moj odgovor na te premise:

1. Države povsem očitno niso neizogibne. Obstajajo le približno 7000 let znotraj celotne zgodovine človeštva. Kot vrsta smo milijone let čisto dobro živeli brez držav. Zakaj naj bi jih nenadoma potrebovali? Res je, da so bile v novejši zgodovini človeštva države pogubno uspešne, saj konstituirajo učinkovit način organiziranja prisile in nasilja. Družbe, organizirane v državo, so na splošno prevladale nad družbami, ki niso organizirane v državo, in so z osvajanjem naglo rasle. Ko se v neki regiji vzpostavi država, tipično osvaja svoje sosede, ki niso organizirani v državo ali pa jih prisili, da vzpostavijo državo kot samoobrambno sredstvo. Kajpada velike države hlastno goltajo male države, tako da je obči trend v zgodovini oblikovanje vse večjih držav. Edina neizogibna stvar pri vsem tem je prednost, ki jo imajo tisti, ki bolje organizirajo kolektivno nasilje. Države, daleč od tega, da bi vzdrževale mir, se spuščajo v vojno s svojimi sosedi in parazitirajo lastne državljanke z ustrahovanjem. Naj navedem, če že ne definicije države, pa vsaj primeren opis tega, kar mnoge države najpogosteje počnejo: države so ubijalski stroji, ki jih

* Dr. Pierre L. van den Berghe, prof. v Seattleu, Washington

vodi majhna skupina z namenom, da bi kradla večini. Država je v resnici veliko krdelo ali mafija, ki pleni svoje tekmece in izterja »denar za zaščito« od svojih državljanov s tem, da uporablja nasilje ali grozi z njim. Nasprotno, krdela ali mafije so embrionične države.

2. Legitimnost je v najboljšem primeru varljiv koncept. Temelji na ideologiji, ki si jo je izmislila država, da bi upravičila svoj obstoj in da bi zakrinkala svojo parazitsko, izkoriščevalsko in tiransko naravo. Največ, kar lahko rečemo o legitimnosti je, da, v tolikšni meri, kolikor ljudje verjamejo v ideologijo o državi, država lahko ekonomizira uporabo represivnega nasilja. Vendar pa je malo verjetno, da bi države lahko kar naprej vodile za nos večino ljudi in da bi dominacija države temeljila v prvi vrsti na legitimnosti. Mnoge demokracije, ki so se same označile kot take (npr. stare Atene, Združene države Amerike, Izrael, Južna Afrika) so bile ali so vladavina manjšine ali »Herrenvolk« demokracije, kakor jih sam imenujem, kjer so politične pravice omejene s starostjo, spolom, pravnim statusom, veroizpovedjo, raso ali etnično pripadnostjo. Te države niso vladale s soglasjem tistih, ki so jim vladale, ampak s soglasjem vladarjev. Sužnji Georgea Washingtona ali Thomasa Jeffersona niso podpisali Deklaracije o neodvisnosti ali glasovali za ustavo. Moč države v končni posledici temelji na nasilju ali na grožnji z nasiljem. Umor in kraja tičita v samih koreninah državnštva. Trditve o legitimnosti so zgolj racionalizacije, ki služijo samim sebi in ki jih izražajo tisti, ki so zainteresirani za prikrivanje prisilne in parazitske narave države.

3. Če ima človek rad državo, potem je jasno, da ima tudi rad velike in močne države. O sposobnosti za ekonomsko življenje ali o »gospodarstvih velikega obsega« govorijo le zato, da bi preprečili razpad velikih držav. Svetovna mafija ali elite, ki imajo nadzor nad državo in ki imajo napačno ime »Združeni narodi«, na primer kar naprej zborujejo, da bi podprle obstoječe države, ne glede na to kako so le-te osovražene, kadar jim grozi »balkanizacija« ali »tribalizem«. Argument, ki povezuje velikost države s sposobnostjo za ekonomsko življenje, je čisti nesmisel. Kaj je bila s stališča ekonomije nesposobnost za življenje pri Genovi, Brugesu ali Luebecku ali kaj je danes pri Liechtensteinu, Singapurju, Abu Dabiju ali Monaku? Pa vendar so uporabljali ta nesmiselni argument za to, da so zanimali entitetam, tako velikim in cvetočim, kot je Quebec, pravico do neodvisnosti in preprečili odpisanim primerom, kakršna sta Etiopija in Pakistan-Bangladeš, da bi razpadla. Velikost države in gospodarska prosperiteta sta prav gotovo povsem neodvisni spremenljivki. Nikakršnega dokaza ni o superiornosti velikih držav nad majhnimi, razen dokaza o tem, da so velike države ubijalski stroji. Zgolj v tem smislu je, denimo, Irak superiornjši v primerjavi s Kuvajtom, Nemčija v primerjavi z Belgijo, Sovjetska zveza v primerjavi s Poljsko, Združene države Amerike v primerjavi z Grenado, Južna Afrika v primerjavi z Lesotom. Velike države so sposobne osvajati majhne, to je edini znak njihove superiornosti.

4. Zmedenost glede razlike med državo in nacijo tako na področju družboslovnih ved kakor tudi v preprostem izražanju ni zgolj nedolžna intelektualna površnost, ampak služi interesom vladajočih elit. Najbolj običajen hokuspokus je najbolj zahrbtnen hokuspokus z vezaji, »nacionalna država« (angl. »nation-state«). Seveda obstajajo tudi take države: Japonska, Svazi in Somalija na primer, so prave nacionalne države. Velika večina prebivalstva govori isti jezik, imajo enako kulturo in zgodovino in se imajo za enotno etnijo. Toda v preprostem izražanju je prišlo do tega, da danes pojem »nacionalna država« pomeni katero koli državo: Nigerijo, Zaire, Švico, Jugoslavijo, Kanado, Trinidad, katero koli hočeš! Izraz »nacija« je postal odvečen, nadomestil ga je izraz »država«.

Dejansko je 73 odstotkov vseh neodvisnih držav na svetu večnacionalnih držav (po merilu za nacionalno državo, v skladu s katerim je le-ta enota, kjer 95 odstotkov prebivalstva govori isti jezik), 42 odstotkov etnij ali nacij pa je razdeljenih med več držav (npr. Baski, Kurdi, Korejci, Madžari, Ewi, Bakongo in mnogi drugi) (Neilsson, 1985). Do nastanka »moderne« države (če imamo leto 1789 za leto, ki označuje rojstni datum tega bitja) države niso bile ogrožene, če so pripoznale svojo večnacionalno naravo. Turški, mogulski, caristični, habsburški, britanski, francoski in drugi imperiji so se z veseljem poimenovali večnacionalni ali Vielvölkerstaaten po nemško. Celo Sovjetsko zvezo, nosilko zlate medalje pri pobijanju lastnih državljanov, je reševalo to, da še zdaj pripozna svojo večnacionalno naravo. Sedanji dogodki povsem jasno kažejo, kako realistična je bila taka percepcija.

Francoska revolucija pa je porušila iskrenost tradicionalnih imperijev. To me je pripeljalo do jedra mojega argumenta, namreč, da je moderna država, navdihnjena s francosko revolucijo in njeno ideologijo nacionalizma in suverenosti ljudstva, doživela smrtonosno mutacijo. Da bi lahko razumeli, kaj je tisto, zaradi česar so moderne države tako etnocidne in genocidne, naj najprej opredelim, kaj definira državo kot moderno državo. Modernost držav ima tri poglobitve sestavine, tehnološko sestavino, ideološko sestavino in tretjo, naravno posledico prvih dveh:

1. Moderne države imajo na voljo industrializirano tehnologijo uničevanja in množičnega terorja.

2. Moderne države legitimirajo svoj obstoj s trditvijo, da predstavljajo suverenost ljudstva.

3. Moderne države vse bolj premeščajo svoje smrtonosno nasilje z eksterne v interno uporabo in ga usmerjajo v etnocid (prizadevanja, da bi izkoreninili kulturno, jezikovno in versko raznolikost) ali genocid (ubijanje ljudi zaradi njihove etnične ali rase pripadnosti).

Povejmo kaj več o zgoraj omenjenih sestavinah.

1. Prva je povsem očitna. Ubijanje, ki ga izvršuje moderna država, je postalo precej bolj učinkovito. Ne le da so se izboljšala orožja, mogoče jih je relativno poceni množično proizvajati z velikimi industrijskimi stroji (ali pa jih kupovati od drugih držav ali zasebnih trgovcev z orožjem). Skratka, države lahko dobijo vse več orožja za vse bolj nizko ceno, nekatera orožja za množično uničevanje so prav poceni (majhne avtomatske puške, strupeni plini). Francoska revolucija se je zgodila približno ob istem času kot industrijska revolucija, tako da so lahko že Napoleonove armade streljale svoje nasprotnike s pomočjo tisočev topov. Toda resnični preboj v množičnem ubijanju se je izvršil pol stoletja pozneje z iznajdbo repetirajočega strelnega orožja, še posebej strojnice, in z železnico ter parniki za hiter transport vojaških enot, konj in artilerijskega orožja. Ameriška državljanska vojna, krimska vojna in francosko-pruska vojna so bile prve obsežne industrijske vojne, vendar pa je ista tehnologija tudi pospeševala zadnjo kolonialno ekspanzijo Evrope v Afriko in Azijo. Izjemna superiornost belih nad črnimi je bila superiornost Gatlinovih pušk nad kopji.

Dokler je bila napredna ubijalska tehnologija zunaj dosega večjega dela sveta, kot je bilo do druge svetovne vojne, jo je bilo mogoče zelo učinkovito uporabiti za osvajanje. Danes pa lahko majhna gverilska krdela s puškami AK47, raketami zemlja-zrak in plastičnimi eksplozivi spravijo ob zid velike sile, povzpetni diktatorji majhnih dežel pa jih lahko izsiljujejo z grožnjami, da bodo povzročili nesprejemljivo škodo (kakor je poskušal Sadam Husein leta 1990 in pri tem šel nekoliko predaleč). Od prve svetovne vojne naprej so zunanje vojne med velikimi državami

s primerljivo oborožitvijo postale igra negativne vsote: izgublajo vsi. Vpliv dveh svetovnih vojn na vse vojskujoče se evropske države to dokazuje. Le Združene države so bile pravi zmagovalec, večidel zato ker so se v vojno vključile pozno in z razdalje. Njihova domovina je bila zunaj dosega njihovih sovražnikov. Zadnji primer, ki kaže, da je v mednarodnih vojnah vedno težje zmagati, je vojna med Iranom in Irakom, ki je predstavljala ponovitev prve svetovne vojne v manjšem obsegu (pozicijsko vojskovanje, napadi z velikim valom ljudi, strupeni plini) in je imela isti izid: popolno izčrpanost. Skratka, moderne države so postale ogromni vojaškoindustrijski kompleksi z izjemno veliko, a vse bolj neuporabno uničevalno močjo. Sovjetska zveza je prva velika država, ki je razpadla v precejšnji meri zaradi okorne smrtonosne teže svojega vojaškega in represivnega stroja. Hipertrofija vojske, policije in Gulaga je proizvedla sklerozo države. Državni aparat zunanjega in notranjega terorja se je utopil v potoku krvi, ki ga je povzročil. Parazitska država je ubila svojega gostitelja – družbo.

2. Druga značilnost modernih držav, ki jo omenja večina analitikov nacionalizma (npr. Deutsch, 1966, 1969; Emerson, 1960; Huntigton, 1968; Seton-Watson, 1977; Smith, 1979; Snyder, 1976), je ta, da se je po francoski revoluciji razširila nova ideološka moda. Države so vse bolj utemeljevale svojo legitimnost s »suverenostjo ljudstva« in z njo nadomestile božjo pravico kraljev, paternalizem ali pa preprosto, toda učinkovito prepričanje, da je moč pravica. Zdaj vladajoče oblasti trdijo, da inkarnirajo »voljo ljudstva«, in so pričele oblikovati nove, po njihovem mnenju reprezentativne institucije. Toda kdo je »ljudstvo«, katerega kolektivno voljo menda izražajo? Če ima kolektivno voljo, potem je zelo verjetno skupnost in ne zgolj kup posameznikov. Ne morejo biti družbeni razredi ali sloji, saj so njihovi interesi preveč jasno v medsebojnem nasprotju. Poleg tega pa se je revolucija borila proti razrednim interesom in privilegijem. Vendar pa je obstajala neka druge kolektivnost, ki je obstajala že prej, nacija, ki je bila idealna za to, da postane novi legitimacijski mit države. Ljudstvo je bilo preprosto nacija.

Kajpada je nacionalizem starejšega datuma kot moderna država, vendar je šele v 19. stoletju postal legitimacijski mit države. Nova država je bila legitimna le v primeru, če je bila politična oblast nacije, in obratno, nacija si je zdaj lastila državnost. Če bi bila večina držav nacije ali nekaj zelo podobnega temu in bi večina nacij imela državo, bi bila nova ideologija ustrezen opis dejanskega stanja. Vendar pa sta bila celo rojstno mesto in prototip moderne države, jakobinska in Napoleonova Francija, zelo daleč od tega, da bi bila nacija, to je postala šele stoletje pozneje, kot je Eugene Weber (1979) zelo dobro dokumentiral. Grande nation je postala zgolj zato, ker je brezobzirno zatirala jezike in tradicijo ducata petites nations, ki so živele okoli Ile de France: Flemingi, Bretonci, Alzačani, Korzičani, Katalonci, Occitanci, Baske in druge. Rodil se je načrt za oblikovanje nacije: etnocid (kulturno zatiranje etnične in jezikovne raznolikosti) ali genocid (fizično iztrebljanje etnij). Če naj država postane ena nacija, potem očitno ni prostora za druge nacije.

Oblikovanje nacije in uničevanje nacije sta postali komplementarna vidika iste politike za uresničevanje etničnih, verskih, jezikovnih, političnih in ekonomskih interesov tistih, ki so nadzirali državo na račun vseh drugih. Država se identificira z eno etnično skupino (pri čemer sploh ni nujno, da se identificira s skupino, ki ima številčno večino, npr. v Južni Afriki je Afrikanerjev, ki vladajo, le osem odstotkov celotne populacije), kar Nemci primerno imenujejo Staatsvolk. Vsi drugi so v podrejenem položaju.

Lahko bi trdili, da dominacija ene etnične skupine nad državo ni moderen

pojavnost. Ali ni bil, na primer, turški imperij turška država? Odgovor je, da v mnogih pomembnih pogledih ni bil. Nemuslimanske manjšine (še posebej Židi, Armenci in Grki) so imele v sistemu »millet« precejšnjo avtonomijo in privilegije, za nameček pa so bile še številčno neproporcionalno predstavljene v višjih delih hierarhije vladanja in poslovnega življenja, kakor so bili številni tuji svetovalci in plačanci. Janičarji, okostje vojske, so izhajali iz nemuslimanskih, neturških skupin. Kristjani in Židje so bili glede veroizpovedi povsem svobodni. Vsak je lahko govoril svoj jezik, v grškem jeziku, na primer, so v precejšnji meri govorili v urbanih predelih. Carigrad je bil Babilon ljudstev in jezikov. Skratka vladajoči razred imperija ni zanimalo, kakšen jezik govorijo ljudje, pomembno je bilo le, da so bili pokorni in so plačevali davke.

Usodna mutacija se je izvršila med prvo svetovno vojno, ko je turški imperij razpadel v psevdonacionalne države, med njimi v pol ducata arabskih držav, ki so bile pod britanskim in francoskim patronatom (vključno Palestina in Libanon, bodoči žarišči neskončnih nacionalnih konfliktov). Preostanek imperija je postal Turška republika, ki so jo vodili militantni nacionalisti, znani pod imenom mladoturki. Izid je bil prvi velik genocid dvajsetega stoletja, umor več kot milijona Armencev (Hovanisian, 1986). Odtlej je zgodovina Turčije zgodovina netolerantnosti do vseh neturških manjšin, celo do muslimanskih, kakršni so Kurdi, katerih obstoj gladko zanikajo. Ni nikakršnih Kurdov, pripoveduje turška vlada celemu svetu, so le »gorski Turki«. Kar zadeva genocid nad Armenci, se ta nikoli ni zgodil, če bi verjeli turški vladi; med vojno je umrlo veliko ljudi, med njimi tudi Armenci, vendar je bila to le nesrečna posledica neizogibne vojne vihre, kot pravi uradno turško zgodovino pisje. Tudi Turki so trpeli. (To nas spominja na Himmlerjevo sočustvovanje s pripadniki njegove SS, ki so imeli tako težko delo, ko so vodili koncentracijska taborišča.)

Tradicionalni imperiji so bili na splošno strpni ali pa vsaj brezbrizni do etnične, jezikovne ali celo verske raznolikosti. Pravzaprav so celo uživali v raznolikosti svojih podanikov. Kolonialna Indija, Nigerija ali Kongo so bile narejeni po naročilu za politiko »deli in vladaj«. Kolikor več plemen, kast in veroizpovedi, toliko bolj veselo bo, je bilo stališče vladajočega razreda. Celo Francozi so bili precej indiferentni pri svoji politiki asimilacije v Aziji in Afriki. Francoska država je brezobzirno izvajala asimilacijo znotraj heksagone (metropolitanska Francija). V Senegal, Madagaskarju, Indokini ali celo v Alžiriji nikoli ni zares verjela, da so vsi ti temni koloniziranci potencialni Francozi. Sistematično zatiranje etnične raznolikosti je značilnost modernega nacionalizma. Kolonialni imperiji pa lahko čisto srečno živijo v Babilonu jezikov in kultur.

3. Naravna posledica prve in druge značilnosti modernih držav je bila premik z zunanjega k notranjemu nasilju. Bolj ko orožje postaja destruktivnejše in enakomerno porazdeljeno med države, tako da lahko celo tretjerazredne sile grozijo z množičnim uničenjem, toliko manj privlačne postajajo zunanje vojne in toliko manj verjetno je, da bodo prinesle zmagovalca. Vietnamci in Afganistanci lahko spravijo super sile v krvav in drag pat položaj ali jih celo porazijo. Celo zmaga v zalivski vojni je Pirova zmaga: Kuvajt je bil najprej porušen, šele potem so ga rešili. Hkrati pa je znotraj meja psevdonacionalnih državah raztresenih cel kup sovražnih in ujetih nacij, ki jih želijo podrediti v imenu oblikovanja nacije.

Številke so zgovorne. Harff in Gurr (1987), ki sta izdala nekrologijo množičnega nasilja s strani države po letu 1945, sta dokumentirala, da sta bili najmanj dve tretjini ljudi, ki so jih ubile države, notranji žrtvi genocidov ali »politicidov«, kakor sta jih imenovala. Ocene o internih žrtvah znašajo od 6,8 do 16,3 milijona (skrat-

ka, mega smrti) med letoma 1945 in 1987, odvisno od tega, katere številke sprejmemo pri ocenjevanju. Primerjamo to s 3,34 mega smrtmi v mednarodnih vojnah med letoma 1945 in 1980. Po mnenju obeh avtorjev je bilo šest internih dogodkov, ko je prišlo do mega smrti: ZSSR, Ljudska republika Kitajska, Indonezija, Pakistan-Bangladeš, Kambodža in Afganistan. Edini povsem očiten mednarodni dogodek v tem smislu je bil vojna med Iranom in Irakom, ki pa v njuno statistiko ni vključena, saj se pri njej številke o mednarodnih konfliktnih zaključijo z letom 1980. Harff in Gurr imata tretjo kategorijo za »kolonialne in državljanske vojne«, ki vključuje take podaljšane konflikte, kot sta vojna v Indokini in nigerijska državljanska vojna, kar je povzročilo še nadaljnjih 3,13 mega smrti. Mnoge od teh državljanskih vojn so se po svoji naravi le malo razlikovale od politicidov in genocidov ali pa je med njihovim potekom prišlo do množičnih pobojev neoboroženih civilistov s strani vlad posameznih dežel.

Ne glede na to kako klasificiramo umor, ki ga podpira država, je povsem očitno, da so od druge svetovne vojne naprej približno tri četrtine vseh smrti povzročile države, ki so klale svoje državljane v genocidih in politicidih. Zdi se, da je ocena o desetih mega smrtih v tem obdobju povsem realna.

Moja analiza bo brez dvoma vznejevoljila in užalila mnoge. Prvič, elite, ki imajo nadzor nad državo, vztrajajo pri tem, da so etnocidi in genocidi interne zadeve ter da svetovni red temelji na tem, da vlade druga drugi dajejo *carte blanche* za pobijanje lastnih državljanov. Tak je bil povsem očitno tudi prevladujoč »gentlemen's agreement« v Združenih narodih (žalostno napačno ime za Prepirljive države). V tem svetohlinskem forumu elit, ki imajo nadzor nad svojimi državami, so delegati dosegli skoraj popolno soglasje le v zvezi z eno stvarjo: zagotoviti, da bo »Genocide Convention« (Konvencija o genocidu) ostala dobesedno mrtva črka na papirju (Kuper, 1981, 1982, 1985). Drugič, večina družboslovcev je storila vse, kar je mogla za to, da je napravila popolno zmešnjavo v zvezi z vprašanjem nacionalizma, seveda v korist elit, ki imajo nadzor nad državo. Zdajle se bom posvetil tej akademski zaroti zmešnjave. Politologi in družboslovci bi brez težav lahko to, da so se elite, ki imajo nadzor nad državo, poimenovali »nacionalne države«, razkrili kot prevaro, vendar so učenjaki to storili zelo redko kdaj, predvsem zaradi svoje lastne nagnjenosti k pojmovanju o suverenosti držav.

Na kakšen način so se družboslovci soočali z neprijetnim dejstvom, da večina držav v svetu niso nacije, prav tako kot večina nacij ni držav (Neilsson, 1985)? Najpreprostejše je bilo nekritično sprejemanje vezaja med besedama nacija in država v besedni zvezi »nacionalna država« (ang. »nation-state«). Ta zmeda, ki je še nihče ni raziskal, označuje vsaj 90 odstotkov del o nacionalizmu in državi, ki so bila napisana po drugi svetovni vojni. Obstajale pa so tudi bolj premetene oblike zmešnjave. Ena izmed njih je subjektivistično ali »instrumentalistično« pojmovanje etničnosti in nacionalizma, ki odreka etniji ali naciji vsakršno zunanjo ali objektivno realnost in je mnenja, da je etničnost ali nacionalnost to, kar ljudje, še posebej politične elite, pravijo, da je. Če Mobutu pravi, da je Zaire nacija, potem po tej definiciji to drži. To radikalno subjektivistično pojmovanje nacij kot izmislek politične domišljije v službi političnih koristi je pravzaprav prevladujoča pozicija v družbenih vedah.

Druga reakcija pa je bila redificirana nacionalizma ali razlikovanje med različnimi tipi nacionalizma na različnih koncih sveta ali v različnih obdobjih. Afrikanistična literatura, še posebej iz šestdesetih let tega stoletja, je dober primer takih mentalnih zavojev (Coleman in Rosberg, 1964; Hodgkin, 1956; Wallerstein, 1967; Young, 1965). Mnogi analitiki so ugotovili, da je nacionalizem v Afriki nekoliko

drugačen od nacionalizma, kakršnega poznamo v Evropi, pa so kljub temu v veliki večini sprejeli to napačno poimenovanje. Prav groteskno je označevati za »nacionalistične« civiliste ali vojaške kleptokrate, ki so si prisvojili afriške države za zasebno korist in tipično živijo od dohodkov, ki predstavljajo 50- do 100-kratno višino povprečja njihovih dežel. Prav tako je absurdno imenovati te dežele »nacionalne države«, ko pa jih je devet desetih takih, da predstavljajo »patchwork« etnij, združenih z umetnimi kolonialnimi mejami. V skoraj vseh državah Afrike imamo majhne, na Zahodu izobražene elite, ki so podedovale tuj kolonialni sistem vladanja; ki vzdržujejo svojo manjšinsko vladavino s podkupovanjem, korupcijo in nasiljem; ki so se s kompleksno mrežo nepotizma in etničnega favoriziranja polastile vseh organov državnega nadzora za zasebno izkoriščanje in korist. To je približno toliko »nacionalistično« početje, kot je »nacionalistična« siciljanska mafija, kartel Medellin ali mogulski imperij.

Zakaj so torej učenjaki kljub vsemu vztrajno uporabljali napačno poimenovanje? Odgovor nakazuje prevladujoča uporaba drugega niza izrazov, ki so tako pri srcu afrikanistom: plemo in tribalizem. Ta dva izraza se redko kdaj pojavita v političnih analizah, razen v Afriki in v domorodski Severni Ameriki. V Afriki imata povsem jasne derogativne konotacije. Nacionalizem je dober, moderen in napreden; tribalizem je slab, tradicionalen in nazadnjaški. Afriške politike hvalijo, ker si prizadevajo ohraniti »nacionalno enotnost« kot nasprotje razdruževalni grožnji primitivnega, atavističnega barbarstva plemenskih sovraštev. Ves ta krivičen besednjak, ki ga uporabljajo za opisovanje afriške politike, in vse te navidezno edinstvene značilnosti afriških konfliktov se razkrijejo kot ideološka dimna zavesa, ko spoznamo, da je to, kar v Afriki imenujejo »tribalizem«, pravzaprav avtentični nacionalizem, medtem ko t.i. »nacionalizem« afriških držav in njihovih vladajočih elit ni prav nič, kar bi bilo podobno temu.

Tako izkrivljeno uporabo izrazov je podpirala multinacionalna koalicija elit. Afrikanistični znanstveniki (večinoma iz Evrope ali iz Severne Amerike) niso mogli drugače, kot da so gledali na Afriko skozi rasistično prizmo, tako da se jim je zdelo docela smiselno označiti skupine z izrazom »plemena«, če so bili njihovi pripadniki temno pigmentirani, in uporabiti izraz »nacija«, če so bili bele polti. Tako so Amhara, Yoruba ali Zulu plemena; Finci, Danci ali Hrvati pa nacije. Tudi afriške elite so bile zadovoljne s to terminologijo, saj je upravičevala njihovo morilsko represijo do disidentskih gibanj kot nekaj naprednega, poleg tega pa je po vsem videzu legitimirala njihovo trditev, da vladajo »nacionalnim državam«. Kolonialni predsodki in neokolonialni interesi so konvergirali glede ohranjanja analitične zmede. Napačna uporaba izrazov je, na primer, olajšala uporabo dvojnih standardov pri ocenjevanju uporabe represivnega nasilja v Južni Afriki in na drugih delih te celine.

Državo, kot je Južna Afrika, ki nikoli ni hlinila, da je nacija, je mogoče brez težav obsoditi kot reakcionarno, in sicer zaradi ohranjanja arhaičnega kolonialnega sistema rasne segregacije in etnične dominacije, čeprav je raven morilske represije zmerna v primerjavi z genocidnimi orgijami, podpiranimi s strani države, do katerih je prišlo v preteklih desetletjih v Burundiju, Etiopiji, Sudanu, Liberiji, Kambodži, Iranu, Iraku ali Siriji. Seveda južnoafriška policija deluje z eskadroni smrti in ubija politične zapornike, ki so v priporu (ali je vsaj vse to počela do nedavnega), vendar pa ne zastruplja s plini bantustane, kar je denimo počel Sadam Husein s Kurdi leta 1988. Seveda južnoafriška vlada občasno z buldožerji ruši črna urbana naselja, vendar pa ni nikoli prisilno pregnala iz Soweta stotine tisočev prestradanih ljudi, kot so storili Rdeči Kmeri v Phnom Penhu. Južna Afrika pozna le en večji

dogodek, genocid, ki ga je spodbudila država: pohodi za iztrebitev Sanov (»Bušmanov«) na področju Cape, ki so se pričeli v poznem sedemnajstem stoletju in trajali vse do sredine devetnajstega stoletja. Južna Afrika je demokracija tipa Herrenvolk, okoren hibrid parlamentarnega režima za Staatsvolk, Afrikanerje in čisto običajnega kolonialnega režima naseljencev za črno populacijo. Bila bi bolj morilska država, če bi trdila, da je nacionalna država.

Kljub temu da bi znanstvena tradicija nacistični holokavst imela za edinstven ali vsaj izjemen dogodek, pa je bil genocid, storjen nad Židi med drugo svetovno vojno, zgolj eden od največjih in najbolj dokumentiranih genocidov, ki jih je povzročil moderni nacionalizem. Pravzaprav je bil eden od dveh genocidov, ki jih je zagrešil nacistični režim, drugi genocid je bil genocid, storjen nad Romi (»Cigani«), in eden od stotine genocidnih pokolov, ki so jih izvedle države v preteklih dveh stoletjih. Če genocid definiramo kot nameren, s strani države podpiran, poskus desetkanja velikega števila ljudi na osnovi rase ali etničnosti s pomočjo neposredne usmrtitve, taborišč smrti, pohodov smrti, namerno povzročene lakote ali drugih metod za ubijanje, potem je primerov za take dogodke prav gotovo na stotine.

Večina jih je manjša po obsegu, vendar so kljub temu izjemno uspešni dogodki, ki so povzročili dejansko iztrebitev majhnih obrobnihi skupin, za katere so slišali le maloštevilni antropologi in jih je torej mogoče ubiti na tihem in daleč stran od žarometov nezaželene publicitete. Taka je bila usoda neštetihi »domorodskih« skupin v Avstraliji, Južni Afriki in Ameriki in se še danes nadaljuje v porečju Amazonke. Celo množične genocide, kjer je bilo pobitih na stotine tisočev ali celo milijoni »civiliziranihi« žrtev v Evropi, so »znova odkrili« šele pred nedavnim, npr. namerno desetkanje, povzročeno s stradanjem, mrazom in epidemijami, ki jih niso poskušali obrzdati, približno 800.000 nemških vojaških ujetnikov v ameriških in francoskih taborišcihi iz leta 1945, grozodejstvo, ki ga je skoraj gotovo mogoče pripisati Dwightu Eisenhowerju (Bacque, 1989), in genocid, povzročeni z lakoto, nad približno tremi do osmimi milijoni Ukrajincev, ki ga je zaukazal Stalin v letih 1932–33 (Conquest, 1986; Commission on the Ukraine Famine, 1988). Hitler, Stalin in Eisenhower sodijo v veliko bratstvo voditeljev genocidnih držav. Teror in groza množičnega genocidnega ubijanja nista motnji moderne države, ampak tičita v sami naravi moderne države. Živimo v dobi rutiniziranihi holokavstov. Če je imel holokavst Židov neko posebno značilnost, potem je ta značilnost to, da je bil izveden s tevtonsko Gründlichkeit; sicer pa je bil gola rutina.

Ali je genocid v modernih državah neizogiben? Očitno ni; niso vse države ves čas genocidne. Obstajajo alternative, ki jih je treba ne le omeniti, ampak tudi razumeti njihove meje.

1. Majhne, šibke države z vojsko, ki jo sestavljajo državljani ali pa so brez vojske, so manj smrtonosne kot velike, močne države, ki imajo poklicno vojsko. To še posebej velja za majhne države, ki živijo v senci strahu pred velikimi državami, na primer Luksemburg ali Švica. Vendar pa majhne in šibke države, ki so učinkovito izolirane pred pritiski sosednjih držav ali celo pred pretokom informacij, lahko nekaznovano izvedejo genocid, kakor kaže primer Burundija.

Prav tako pa obstajajo tudi države, ki niso zmožne preprečiti orgij skupnega nasilja, ki ga pretežno podpirajo zasebniki. Šri Lanka je dober primer, vendar pa je kljub temu, da večine pokolov ni podpirala država, le-ta izzvala tamilski nacionalizem s tem, da je sprejela politiko etnične kvote in z njo sistematično favorizirala Sinhaleze. Libanon je drugi primer, ki je zelo zapleten zaradi sirijskega, palestinskega in izraelskega vpletanja.

2. Prave nacionalne države so po definiciji precej manj genocidne, saj imajo

manj tarč. Zato je, če sprejmemo, da je nacionalizem osnova legitimnosti države, zaželen razpad večnacionalnih imperijev v manjše, šibkejše, enonacionalne države. Ne le ves svet, ampak tudi številne skupine znotraj Sovjetske zveze na primer dihajo bolj sproščeno, odkar je imperij pričel razpadati. Vendar pa imajo lahko tudi prave nacionalne države maloštevilne manjšine za grešnega kozla. Židi in Romi skupaj so leta 1938 predstavljali manj kot en odstotek prebivalstva nacistične Nemčije, poleg tega pa je bila večina nemških Židov tako asimilirana, da objektivno nikakor niso bili tuja nacija. Pa vendar je bila »dokončna rešitev« izvršena potem, ko je nemško osvajanje zaobseglo milijone tujih Židov. Holokavst je bil pravzaprav eksterni in ne toliko interni genocid. Pri dveh največjih državah ubijalkah tega stoletja, nacistični Nemčiji in stalinistični Sovjetski zvezi, je bila prva, ki je bila nacionalna država, eksterno genocidna, druga pa, ki je bila večnacionalni imperij, je bila interno genocidna (po najbolj verjetnih ocenah 30 do 60 milijonov žrtev). Navidezna izjema glede Nemčije pravzaprav potrjuje našo drugo trditev.

3. Če niso razpadle v neodvisne nacionalne države, se večnacionalne države najbolj približujejo švicarskemu modelu ohlapne konfederacije avtonomnih etničnih ali celo subetničnih enot, kakršen je švicarski kanton. Konfederalna rešitev za vzpostavitev lokalne avtonomije je še posebej privlačna tam, kjer etnične skupine bolj ali manj strnjeno živijo na delu ozemlja neke države, kakor v Belgiji, Švici, Jugoslaviji, Sovjetski zvezi, Kanadi (angleški in francoski Kanadčani), Indiji in mnogih drugih. Bolj ko so etnične skupine ozemeljsko razpršene in bolj ko neka območja postajajo multietnična (še posebej urbana območja), tem bolj kočljivi postajajo etnični problemi. Iz tega se je mogoče naučiti, da bi morale države prenesti moč na lokalne oblasti in da bi morale poskušati preprečiti kolonialna naseljevanja, npr. Rusov v neruska področja Sovjetske zveze, Židov na Zahodni breg v Palestini ali Javancev na otok Borneo in Zahodni Irian, če omenimo le tri načrte, ki jih podpirajo države, da bi razširile prevlado Staatsvolk v etnično tujih področjih. Vsak kolonizacijski načrt vsebuje semena etničnega konflikta in potencialnega genocida.

4. Kaj je mogoče narediti s številnimi področji v svetu, ki so etnično pomešana, kjer jasna ozemeljska delitev vzdolž nacionalne meje ni mogoča ali pa bi bila predraga? Celó v takih primerih bi se utegnilo izkazati, da delitev ni tako slaba rešitev, kakor kaže relativno uspešen primer Cipra (čeprav jo je vsilila turška vojska). Več kot tretjina Grkov in Turkov, ki živijo na otoku, se je morala izseliti, kar je povzročilo veliko osebnega trpljenja in velike stroške, vendar je po delitvi in oblikovanju dveh, z etničnega stališča mikro držav, etnično nasilje prenehalo. Tudi palestinska delitev bi se utegnila končati uspešno, če je ne bi leta 1967 izničilo izraelsko vojno osvajanje. Kakor koli že, priznati moramo, da je taka delitev pogosto nerealistična in nezaželena.

Obstaja veliko tipov etnično in/ali resno »pomešanih« situacij in vsaka ima svoje specifične probleme: posuženjska situacija, denimo na Karibih, v Braziliji in Združenih državah; množični valovi imigrantov, denimo v Kanado, Argentino, Avstralijo in Združene države; začasna migracija delovne sile, kakor denimo v številnih afriških in evropskih mestih; »posredniške« trgovske skupnosti, kakršne so, denimo, kitajske in indijske v jugovzhodni Aziji, vzhodni Afriki in na Karibih, itd. Prav raznolikost takih situacij onemogoča preproste rešitve, zato so se politike držav zelo razlikovale med seboj, kar je imelo tudi zelo različne posledice. Na enem koncu so se dogajali genocidni poboji, npr. Kitajcev v Indoneziji; spodbujani terorizem, ki naj bi povzročil množični beg (npr. Palestincev v Izraelu med obema vojnama); s strani države organiziran izgon (npr. Azijcev iz Ugande pod vladavino

Idija Amina). Na drugem koncu pahljače pa so nekatere države, ki so institucionalizirale, kar je Lijphart (1977) imenoval »konsociacionizem«. V deželah, kot denimo v Belgiji, Kanadi, Jugoslaviji in drugih, je uradna politika države federalizem, ki temelji na večjezičnosti in pripoznanju etničnih razlikosti, poleg tega pa še sistem etnično proporcionalne zastopanosti v organih vladanja.

Med obema skrajnostma netolerantnosti na eni strani in spodbujanja etnične raznolikosti na drugi pa je cel niz drugačnih državnih politik. Nekatere države, še posebej Francija in večina držav Latinske Amerike (z delno izjemo Paragvaja), so odločno ignorirale kulturno in jezikovno raznolikost ter z uradno enojezičnostjo in propagiranjem »nacionalne« kulture vladajoče elite vsilile prevladujoč jezik in kulturo. S strani države spodbujana asimilacija v prevladujočo etnijo je bistvo prizadevanj za »oblikovanje nacije«, s katerimi se izdatno širokoustijo mnoge vlade in lahko sega od pasivnega etnocida, ki se izvaja z »nenevarnim zanemarjanjem« manjšinskih kultur, za katere velja mnenje, da so na »naravnih« poti v izumrtje, pa vse do aktivnega etnocida, ki prepoveduje uporabo jezikov, prisiljuje ljudi, da spreminjajo svoja imena, prepoveduje kulturo in vsiljuje etnično utemeljene pravne restrikcije v zvezi z lastništvom, poroko, trgovanjem, zaposlovanjem itd.

Pogosto se tudi dogaja, da ista dežela hkrati ali v izmenjujočih se intervalih izvaja več oblik etnične represije, ki sega od genocida do »nenevarnega zanemarjanja«. Združene države so na primer v izmenjujočih se intervalih uporabljale celo pahljačo represije proti ameriškim Indijancem: genocid, izgon, »preselitve« na druge območja, kraja zemlje, jezikovno in kulturno zatiranje, prisilno vključevanje otrok v vladne šole, zapiranje v interne kolonije (»rezervate«), »nenevarno zanemarjanje« »politike dokončnih akcij« in parodija »nacionalne avtonomije«, ki je temeljila na nenehnem kršenju »pogodbenih pravic«.

Na malce drugačen način so nekatere dežele izvajale različne oblike in stopnje represije proti različnim etničnim skupinam. Turčija, na primer, je izvajala genocid nad Armenci in večkrat poskušala izvesti nasilni etnocid nad Kurdi, vendar pa je bila relativno strpna do Židov. Skratka, različic je nešteto (Horowitz, 1985; van den Berghe, 1981, 1990; Wirsing, 1981). Celo navidezno nenevarne politike, kakršni sta »nasprotna diskriminacija« (reverse discrimination) ali »afirmativno delovanje« (affirmative action), sta pogosto imeli za tiste, ki naj bi imeli korist od tega, posledice, nasprotno pričakovanjem, in sta se pravzaprav izkazali kot politiki tokenizma in internega kolonializma (Glazer, 1975; van den Berghe, 1981).

Če si človek za to, da bi živel svoje življenje znotraj jezikovnega in kulturnega medija po lastni izbiri, prizadeva za strpnost glede etnične raznolikosti in za maksimalno ohranitev pravic posameznika, potem pretekle izkušnje mnogih držav ponujajo le malo receptov in svaril. V idealnem primeru država ne bi smela biti povezana s katero koli posebno skupino, ampak bi morala biti nevtralna, skupna lastnina vseh njenih državljanov. Zavzemam se za razširitev načela sekularizacije v religiji na jezik in druga kulturna področja. Država bi morala tolerirati vse religije in ne bi smela biti povezana z nobeno od njih. Na enak način bi morala biti država tudi »denacionalizirana«.

Ta recept je zelo težko udejaniti, predvsem na jezikovnem področju, ker je za komuniciranje nujno potrebno uporabiti nek jezik, medtem ko je brez težav mogoče izvajati vladne posle brez reference na religijo. Domala neizogibno postane jezik večine (ali jezik vladajoče elite) prevladujoči jezik. Vendar pa državi ni potrebno razglasiti nekega jezika za »nacionalnega« in nima nikakršnih pooblastil,

da promovira, štiti ali spodbuja kateri koli jezik na račun drugih jezikov. Jeziki tekmujejo med seboj na nekakšnem trgu koristnosti, v katerega naj bi se država ne vpletala, razen morda na področju šolstva, kjer bi moralo biti šolanje na vseh ravneh dostopno v jezikih po izbiri posameznikov (ali njihovih staršev), in v razne upravne službe, kjer naj bi, če je le mogoče, uradovali v jeziku tistih, ki potrebujejo njihove storitve.

Na etnično mešanih področjih ta recept predpostavlja prožno politiko pragmatične večjezičnosti, ki temelji na povpraševanju, in v kateri država ne bi smela razglasiti katerega koli od jezikov za uradni jezik ali pa ne bi smela priznati kakršnih koli dokončnih jezikovnih pravic uradno pripoznanim etničnim skupinam, ampak bi morala preprosto priskrbeti večjezične možnosti za ljudi kot posameznike. Na primer, na področju Sončnega pasu Združenih držav Amerike, kjer živi velika hispanska manjšina, imajo vsi starši, bodisi hispanskega bodisi angleškega jezikovnega izvora in prakse, praktično možnost, da lahko pošljejo svoje otroke v šolo s španskim učnim jezikom, v šolo z angleškim učnim jezikom ali pa v dvojezično šolo, dalje, da opravljajo standardne teste v enem od obeh jezikov, itd. Ta način se precej razlikuje od politike priznavanja posebne pravice Hispancem, da hodijo v šolo s španskim učnim jezikom, taka politika posebnih pravic manjšinskih skupin je namreč nujno nepriljubljena in pogosto nosi pečat inferiornosti manjšinske skupine.

Torej država ne bi smela biti le denacionalizirana, ampak bi morala poleg tega vključevati vse svoje državljane strogo kot posameznike, ki imajo enake pravice in kjer ne obstaja uradno pripoznanje pripadnosti kateri koli skupini. Država bi morala ščititi etnično ali rasno identiteto kot možnost posameznika (pod pogojem, da se s tem ne izvaja diskriminacija nad drugimi), vendar se država sama pri tem ne bi smela ukvarjati s tem, kako se ljudje identificirajo, kaj šele da bi svojo politiko utemeljevala na takih identifikacijah. Pravzaprav država sploh ne bi smela spraševati po etnični ali rasni pripadnosti, tako kot ne bi smela spraševati po veroizpovedi. Skratka, etničnost bi morala biti v celoti del zasebne sfere, tako kot je veroizpoved v sekularnih državah.

Posledica vsega tega je, da bi se morala država tudi odpovedati politikam, ki bi temeljile na etnični ali rasni pripadnosti in s katerimi bi podelila posebne pravice ali prednosti skupinam, za katere meni, da jim je treba odpraviti ali popraviti storjene krivice. Nasprotna diskriminacija, sistemi kvot in »afirmativno delovanje«, ki temeljijo na rasni ali etnični pripadnosti, imajo ne glede na svojo dobronamernost skoraj vedno negativni povratni učinek, ker jih skupine, ki so zaradi njih navidezno privilegirane, zavračajo, ker ponižujejo manjšinske skupine, ker je njihova posledica le tokenizem, ker premikajo odločanje, ki se izvaja na širši osnovi, utemeljeni na razredu, k sistemskim neenakostim, ker manjšinske skupine postavljajo drugo proti drugi, ker imajo znotraj deprivilegiranih skupin koristi tisti, ki že uživajo privilegije, in ker na splošno zastrujejo etnične in rasne konflikte ter ohranjajo predsodke. Politike odpravljanja krivic bi morale temeljiti na razredu in ne na rasni ali etnični pripadnosti, poleg tega bi morale upoštevati socialno-demokratska načela, kakršna so progresivno obdavčenje, programi socialne pomoči, ki bi temeljili na dejanskih potrebah, in podobno, merila za kvalificiranje pa bi morala biti strogo socioekonomska in se ne bi smela ozirati na pripadnost neki skupini.

Francoska in ameriška revolucija sta ustvarili sekularno državo in to je bil verjetno njun največji dosežek, če upoštevamo prejšnja obdobja verske tiranije in konflikta. Ko se je država prenehala opredeljevati ter vpletati v verske konflikte, so se le-ti v precejšnji meri premaknili v sfero zasebnega tekmovanja. Vendar pa

sta ti revoluciji na žalost ustvarili tudi pošast nacionalistične države. Dve stoletji s strani države podpiranega etnocida in genocida sta čisto dovolj. Če že morajo obstajati države, s čimer pa se nisem pripravljen strinjati, potem naj bodo majhne, šibke in obkrožene z naddržavnimi ekonomskimi agencijami, kakršna je Evropska skupnost. Predvsem pa morajo biti ne le sekularne, ampak tudi denacionalizirane. Prave nacionalne države so v svoji omejenosti že tako dovolj slabe. Večnacionalne države, ki si nadevajo krinko nacij, pa imajo tako smrtonosno zgodovino, da jih ni mogoče več tolerirati. Najmanj, kar je treba storiti, je, da jim snamemo krinko, vsem brez razlike.

LITERATURA

- Almond, Gabriel A., in James S. Coleman, ur. (1960), *The Politics of the Developing Areas*, Princeton, Princeton University Press.
- Bacque, James (1989), *Other Losses*, Don Mills, Ont., Stoddart.
- Coleman, James S. (1958), *Nigeria. Background to Nationalism*, Berkeley, University of California Press.
- Coleman, James S., in Carl Rosberg, ur. (1964), *Political Parties and National Integration in Tropical Africa*, Berkeley, University of California Press.
- Commission on the Ukraine Famine (Odbor za lakoto v Ukrajini) (1988), *Investigation of the Ukraine Famine, 1932-1933, Report to Congress*, Washington, United States Government Printing Office.
- Connor, Walter (1990), "When is a Nation?," *Ethnic and Racial Studies*, 13, 1:92-103.
- Conquest, Robert (1986), *The Harvest of Sorrow*, New York, Oxford University Press.
- Deutsch, Karl W. (1966), *Nationalism nad Social Communication*, New York, MIT Press. 1969 *Nationalism and Its Alternatives*, New York, Knopf.
- Deutsch, Karl W. in William J. Foltz, ur. (1963), *Nation Building*, Atherton, New York.
- Emerson, Rupert (1960), *From Empire to Nation*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Gellner, Ernest (1982), *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell.
- Glazer, Nathan (1975), *Affirmative Discrimination*, New York, Basic Books.
- Harff, Barbara in T. R. Gurr (1987), "Genocides and Politicides Since 1945," *Internet on the Holocaust and Genocide*, December, Special Issue 13:1-5.
- Hodgkin, Thomas (1956), *Nationalism in Colonial Africa*, London, Muller.
- Horowitz, Donald L. (1985), *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, University of California Press.
- Hovannisian, Richard, ur. (1986), *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, Transaction Books.
- Huntington, Samuel P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Yale University Press.
- Kuper, Leo (1981), *Genocide*, New York, Penguin Books.
- (1982), *International Action Against Genocide*, London, Minority Rights Group.
- (1985), *The Prevention of Genocide*, New Haven, Yale University Press.
- Lijphart, Arend (1977), *Democracy in Plural Societies*, New Haven, Yale University Press.
- Musur, G. (1966), *Nationalism in Latin America*, New York, MacMillan.
- Nielsson, Gunnar P. (1985), "States and 'Nation-groups', A Global Taxonomy," v E. A. Tiryakian in R. Rogowski, ur., *New Nationalism of the Developed West*, Boston, Allen and Unwin.
- Seton-Watson, H. (1977), *Nations and States*, London, Methuen.
- Smith, Anthony D. (1979), *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford, Martin Robertson.
- (1981), *The Ethnic Revival*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Snyder, L. (1976), *The Varieties of Nationalism, A Comparative View*, Hinsdale, Ill., Dryden Press.
- Tilly, Charles, ur. (1975), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press.
- Tiryakian, Edward A., in Ronald Rogowski, ur. (1985), *New Nationalisms of the Developed West*, Boston, Allen and Unwin.
- van den Berghe, Pierre L. (1981), *The Ethnic Phenomenon*, New York, Elsevier.
- van den Berghe, Pierre L., ur. (1990), *State Violence and Ethnicity*, Niwot, University Press of Colorado.
- Wallerstein, Immanuel (1967), *Africa, The Politics of Unity*, New York, Random House.
- Weber, Eugen (1979), *Peasants into Frenchmen, The Modernization of Rural France: 1870-1914*, London, Chatto and Windus.
- Whitaker, A. P. (1962), *Nationalism in Latin America, Past and Present*, Gainesville, University of Florida Press.
- Wirsing, Robert, ur. (1981), *Protection of Ethnic Minorities*, New York, Pergamon Press.
- Young, Crawford (1965), *Politics in the Congo, Decolonization and Independence*, Princeton, Princeton University Press.

STOJAN SORČAN*

Tehnologija znanosti

Kadar govorimo o »ideologiji razvoja«, mislimo predvsem na razvoj tistih družb, ki deklarirajo znanost za svojo temeljno proizvodjalno silo, se pravi za ključno tehnologijo preživetja. V tem besedilu skušam razkriti nekatere vzvode tehnologije znanosti, ki jih odkrivam v načinu proizvodnje smisla. Proizvodnja smisla kot prevladujoči način urejanja življenja posameznih družb je tisti odločujoči generator znanosti, ki zgodovinsko bistveno spreminja njeno družbeno vlogo, in sicer glede na prevladujoči tehnični ali kibernetični kulturni kod. Prehod iz tehničnega v kibernetični kulturni kod pa namreč hipotetično razrešuje »ideologijo razvoja« kot krizo tehnologije nepreživetja.

1. Svet vsakdanjega življenja in svet znanosti

Sociološko-empirično svet vsakdanjega življenja in svet znanosti sestavljajo drobna praktična dejstva, ki jih tu in zdaj komaj opazimo. Toda povsem drugače je, če jih gledamo iz daljše časovne in prostorske oddaljenosti. Tedaj bi lahko opazili to, kar nam v knjigi *Strukture vsakdanjega življenja*: mogoče in nemogoče pripoveduje *Fernand Braudel*:

»Zlahka bi odšli v Fernney k Voltairu in, domišljija pač nič ne stane, na dolgo in široko kramljali z njim in sploh ne bi bili hudo presenečeni. Na ravni miselnosti so ljudje 18. stoletja naši sodobniki; njihov duh in njihove strasti nam ostajajo dovolj blizu in se nam ne bi zdeli tuji. Če bi nas pa ferneyjski gospod zadržal za nekaj dni, bi nas najmanjša podrobnost vsakdanjega življenja in celo njegova skrb za osebno nego močno presenetili. Med njimi in nami bi zazijale pošastne daljave: večerna razsvetljava, ogrevanje, prevoz, prehrana, bolezni, zdravila...« (*Braudel*, 1988: 16).

Kadar govorimo o takšnih in drugačnih »svetovih«, govorimo pravzaprav o različnih realnostih. Smo na pozicijah fenomenologije¹ življenjskega sveta (*Lebenswelt*) *Alfreda Schutza*. Njegova učenca *Peter Berger* in *Thomas Luckmann* pravita, da se »vsakdanje življenje prikazuje kot realnost, ki jo ljudje različno interpretirajo in ima zanje subjektivni pomen kohezivnega sveta. Svet vsakdanjega življenja za povprečne pripadnike družbe ni le samoumevna realnost, ki upravlja

* mag. Stojan Sorčan, raziskovalec na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Medtem ko je za fenomenološko tradicijo, ki opisuje univerzalne strukture subjektivne orientacije v svetu, svet vsakdanjega življenja tisto družbeno polje, kjer se lahko človekova intencionalna in avtonomna akcija popolnoma izrazita, pa neomarksisti, zlasti *Henri Lefebvre* in *Herbert Marcuse*, menijo, da svet vsakdanjega življenja označuje sodobne kapitalistične družbe, kjer so človekovi potenciali popolnoma odtujeni. Po prvi definiciji je človeštvo kreator vsakdanjega življenja, po drugi pa njegova kultura.

subjektivno realnost njihovega življenja, saj ta svet nastaja v njihovem mišljenju in delovanju, ki ga vzdržujeta kot realnost« (Berger, Luckmann, 1988: 28).

Realnost vsakdanjega življenja je določljiva z vsem, kar imajo v neki družbi za znanje. Ideal vsakdanjega znanja, ki ga Schutz imenuje »znanje kot kuharska knjiga«, ni *gotovost*, temveč običajna *verjetnost*, saj to znanje podeljuje realnosti vsakdanjega življenja samoumevnost, ki zagotavlja pripadnikom tega sveta rutinsko eksistenco in smisel bivanja. Ker svet vsakdanjega življenja kot realnost par excellence temelji na *intersubjektivnosti izkustev*, ga lahko (preko jezika) delimo z drugimi pripadniki družbe. Prav intersubjektivnost pa ostro ločuje realnost vsakdanjega življenja od mnogovrstnih realnosti (npr. svet znanosti, umetnosti, sanj . . .), v katere vstopamo in se jih tudi zavedamo. Prehod iz enega v drug svet je možen samo s *preskokom* ali šokom, ki pomeni radikalno spremembo v naši zavesti. Čim bolj se odvrčamo od sveta vsakdanjega življenja, tem večji kosi tega sveta so prepuščeni dvomu. To dejstvo kaže zlasti prehod od vsakdanje držbe k teoretskemu pristopu filozofa ali znanstvenika, ki se s tem, ko prične dvomiti o svetu vsakdanjega življenja, spušča v premišljen, a nikakor lahek boj. V teh svetovih smo sami, razen takrat, ko s skupnim jezikom »prevajamo« nevsakdanja izkustva nazaj v vsem dostopno realnost vsakdanjega življenja. Toda to še ne pomeni, kot opozarja Th. Luckmann, da znanost kot posebna teoretska človekova dejavnost ne dolguje svojega nastanka vsakdanjim človekovim dejavnostim, ampak je tudi glede svojega nadaljnega obstoja povezana z njimi (Luckmann, 1992: 403).

Svet znanosti in svet vsakdanjega življenja namreč ločuje njuno izkustvo. Ali kakor pravi Th. Luckmann: »Stopnja eksplicitne sistematizacije in formalizacije vednosti in obveza za oblikovanje javne, učljive metode pridobivanja vednosti, metoda, ki mora biti racionalna in empirična, najbolj očitno ločujejo znanost od neznanstvenih teoretskih interesov« (Luckmann, 1992: 402). Znanstveno izkustvo o razdeljenosti sveta na pojav in bistvo je drugačno od vsakdanjega izkustva. V vsakdanjem izkustvu se nam stvari ne kažejo tako razdvojene, kot jih vidi znanost. Vsakdanje izkustvo sprejme vse tako, kakor se kaže. Človek vsakdanjega izkustva dobi tako od stvari samih svojo resnico. Resnico iz povprečja vsakdanjosti. Znanost pa vznika v razmejenosti *pojavnih oblik* in *bistva stvari*. Šele ko je mogoče misliti bistvo pojavov, je mogoč tudi nastanek sveta znanosti. Opraviti imamo torej z dvema resnicama: z izhodiščno *resnico vsakdanjega življenja* in *resnico znanstvenega sveta*. Nobena od njiju ni nič manj prava in dejanska. Človek živi z obema hkrati. Stvari, s katerimi se srečujemo, imajo tako dva obraza.

Na primer, drevesa so in rože so (glej Hribar, 1984: 268). Da to ni nujno tako, sploh ne pomislimo. Za pojavnostjo dreves in rož ne iščemo še kakšnega bistva, in sicer vse dokler nam znanstvena dejstva ne ponudijo drugačne resnice. In potem samoumevno zatrdimo, da je bilo naše prejšnje znanje zelo naivno, saj v bistvu res ne dojemamo dreves in rož, temveč le praznino, v kateri z veliko hitrostjo brzijo električni naboji sem ter tja. Ob tej ugotovitvi *Martin Heidegger* zapiše: »S to zagotovitvijo pa smo pristavili nekaj, česar razsežnosti se komajda zavedamo, namreč to, da imenovane znanosti odločajo pravzaprav o tem, kaj sme na cvetočem drevesu veljati kot dejansko in kaj ne. Od kod si jemljejo znanosti, ki jim ostaja v temi izvir njihovega lastnega bistva, pooblastilo za takšne sodbe? Od kod si jemljejo znanosti pravico določati prebivališče človeka in se nameščati kot merilo takšnega določanja« (Heidegger v Hribar, 1984: 256).

Ker znanstveno izkustvo kot popredmetujoče-objektivirajoče mišljenje vsiljuje realnosti vsakdanjega življenja svojo resnico, ne dopušča biti drevesu in roži takš-

na, kot sta. Svet vsakdanjega življenja postaja po-znanstven svet. Namesto da bi bil odnos med svetovoma *enakopravno dialoški*, je *hierarhično podrejujoč* in zato *totalitaren*. Totalitarnost sveta znanosti nad svetom vsakdanjega življenja izraža dediščino evropskega razsvetljenstva in povzroča v modernih družbah *krizo preživetja* kot ekološko krizo planetarnih razmer, ki se najrazločneje prikazuje v poluciji biosfere in najrazličnejših socialnih napetostih.

2. Vpetost znanosti v družbeno strukturo

Filozof znanosti *Karl Popper* pravi, da obstaja problem, za katerega so zainteresirani vsi razmišljujoči. »To je problem kozmologije: problem razumevanja sveta – vključujoč samih sebe in našega znanja kot dela sveta« (Popper, 1959: 15). Ta problem so z zagotavljanjem *duhovne orientacije* najprej razreševale stare plemenske mitologije, kasneje univerzalistične (in druge) religije, nato filozofija in danes znanost. Razlika med njimi je v njihovi učinkovitosti. Filozofija in znanosti, ki so danes udeležene v skupnem kozmološkem projektu, ne zadovoljujejo več vseh človekovih potreb. Kot je opozarjal že *Edmund Husserl*, moderna znanost po ločitvi od filozofije vedno bolj izgublja svojo sposobnost dajanja odgovorov na določena temeljna vprašanja o smislu in realnosti, ki so zaposlovala ljudi v vseh obdobjih. Kljub temu da je moderna znanost pretendirala na totalnost in pri tem tudi žela daljnosežne uspehe, »ni mogla prevzeti vseobsegajoče kozmološke funkcije svojih religioznih predhodnikov. Bistvo njihovih metod ne dopušča vprašanja o smislu človekove eksistence« (Luckmann, 1992: 402). Znanosti se namreč ne morejo »uspešno ukvarjati s tem, kar za človeško bitje ostaja *celostni* praktični in teoretski problem: premagovanje vsakdanjih naravnih in družbenih problemov in razumevanje človeškega življenja pod pogoji teh problemov« (Luckman, 1992: 405).

Kozmološko znanje, kakršne koli vrste že je, je kultura določene družbe. Vsa kultura je namreč v svojem temeljnem učinkovanju znanje. Toda za znanje se v določeni družbi prizna le tisti sklop argumentov, katerega veljavnost se določa glede na zastavljeni *družbeni smisel*. Se pravi le tisto znanje, ki lahko v družbi deluje kot tehnologija. Znanje tako zajema le majhen del kulture, in sicer tisti del, ki je glede na selektivna merila družbene relevantnosti *vrednostno privilegirano*.

Selektivna *merila* družbene relevantnosti, ki urejajo vsakokratno zgodovinsko obliko institucionaliziranja znanja v znanosti in tehniki, določa *način proizvodnje smisla*. Ker je razumljivost stvari znanosti vedno posredovana preko metafizike, se znanost ne more zavedati svojih temeljev in zato tudi ne more proizvajati smisla svojega početja. Ne more se *samoosmišljati*, lahko pa se *osmišlja*. Smiselnost znanstvenega početja je zato vedno smiselna glede na neki drug smisel, namreč metafizični smisel kot Smisel. Ta je lahko enkrat takšen, drugič drugačen, na primer Bog, Um, Blaginja, Delo, Narod... Kot ugotavlja *Tine Hribar*, je v tradicionalni metafiziki obstajal smisel bivajočega le, kolikor je obstajal Smisel z velikim S, ki pa je bil istoveten z Bogom kot vrhovnim (najvišjim) Bivajočim. Moderna metafizika subjektivitete pa le namesto Boga postavi Človeka. Smisel je tako za metafiziko že vnaprej dan. Treba ga je le še uresničiti. V znanost tako prihaja smisel »od zunaj«, natančneje iz *kulture*, kjer se smisel strukture tudi proizvaja.

² »Razločitev znanja in znanosti pomeni, da vsega ni mogoče poenostaviti. Vse je mogoče zajeti z znanostjo, toda znanost ne more povzeti vsega« (Hribar, 1991, 42).

Takšen odnos povezuje znanost s kulturo in konkretno družbeno strukturo, ki ji dajeta smisel.

Antropološko gledano narava človekove narave temelji na proizvodnji smisla kot načinu orientiranja in urejanja življenja v prostoru in času. In prav zato se način proizvodnje smisla kaže kot nadvse učinkovita tehnologija preživetja posameznika in družbe. Proizvodnja smisla je odvisna od prevladujočega kulturnega koda in lahko načelno izhaja iz tehničnega ali pa iz kibernetičnega obnebnja kulture. Približamo se jima lahko tako, da se vrnemo h gnoseološkim izvorom današnjega načina mišljenja.³ Parmenid in Platon sta tu ključna miselca. Njuna postavitev temeljnih spoznavnoteoretskih dilem obvladuje celoten epistemološki razvoj zahodnoevropske, danes že svetovne kulture. Razlika med njunima načinoma mišljenja lahko označuje dva bistveno različna načina človekovega odnosa do bivajočega kot takega in v celoti, tj. kibernetičnega in tehničnega.

Obvladujoči začetek Parmenidove kozmologije je namreč v povezovanju, spanjanju, mešanju, združevanju, skratka v upravljanju in usklajevanju nasprotij. Nasprotja so medsebojno upravljana oziroma krmiljenja (kybernai). Kibernetično porajanje je sproščeno zasnovanje nasprotij brez kakršnih koli vnaprejšnjih načrtov oziroma omejitev. Nasprotja se sproščujoče predajajo eno drugemu, prisotno odsotnemu in odsotno prisotnemu, luč temi in tema luči, moški ženski in ženska moškemu... Šele v predajanju samem nastopi prednost odsotnega ali prisotnega, luči ali teme oziroma moškega ali ženske. Pri Platonu pa sta človek in bog to, kar sta, le kot tehniita. In takšna sta mogoča le z vidika proizvodne veščine, tj. poetične techne. Platon tako združi poesis in techne. Proizvajanje je zdaj mogoče samo z vidika techne, in sicer kot proizvajanja še ne bivajočega oziroma še ne nastalega v bivajoče. Človek in bog sta zato to, kar sta, le zaradi posebljenja techne, tj. *sposobnosti spoznati se na to, kako se neka stvar proizvede oziroma privede iz zakritosti v neskritost*. Medtem ko je v parmenidovsko kibernetičnem odnosu človek odprt do sveta in mu je *prirejen*, platonovski tehnični odnos vzpostavlja človeka kot razlagalca in razpolagalca sveta. Svet je tu človeku *podrejen*.

Glede na opisani vrsti prevladujoče tehnologije proizvodnje smisla lahko v zgodovini znanosti govorimo tudi o tehnizaciji in kibernetizaciji znanosti.

Tehnizacija znanosti:

- antropocentrična zasnova znanosti
- objektivistična epistemologija
- teoretski monizem
- idelastična interpretacija znanosti.

Kibernetizacija znanosti:

- kozmocentrična zasnova znanosti
- relativistična epistemologija
- teoretski pluralizem
- konstruktivistična interpretacija znanosti.

3. Vzpon evropskih in drugih tehnologij znanosti

V evropskem kulturnem prostoru je navezanost znanosti s platonovskim tehničnim načelom navzoča že ob nastanku znanosti, čeprav se to jasno in razločno pokaže šele z novoveško, tj. moderno znanostjo, ki kot teorija ni več »zrenje

³ Več o tem glej Hribar 1981, 1982, 1984.

resnice«, temveč je kot opazujoče proučevanje obdelovalno poseganje v dejansko. Tehnično bistvo novoveške znanosti namreč do absolutnosti povzdigne človeka v relacijsko središče vsega bivajočega. Človek postane subjekt, znanost pa antropocentrična. Zato je moderna znanost pot k vladavini človeka kot subjekta. Smotrom kot človekovim zamislim in idealnim predstavitvam je moralo zato biti vse podrejeno. Moč znanosti tako izhaja iz človekove smotrne kot edino smiselne dejavnosti, torej iz njene vnaprejšnje predstavljenosti. V središču njenih prizadevanj je množitev vedenja za nenehni linearni družbeni razvoj, kar daje znanosti pozitivni smisel. Znanost se zato kaže kot najproduktivnejša sila sveta, katerega podoba je vse bolj podoba znanosti, ki izhaja iz možnosti učinkovanja človekovih predstav kot dobro utemeljenih hipotez. Znanje, ki ima v modernih družbah pripisano veljavnost znanstvenega vedenja, postane privilegirano, saj deluje kot merilo določanja in odločanja o drugih razpoložljivih vsebinah kulture. Tehnično načelo znanosti vzpostavlja enotni spoznavni model, ki ima svoj izvor v objektivistični epistemologiji. Gre za idejo, da so objekti realni, da torej obstajajo neodvisno od človekovega zaznavanja in so subjektu na voljo za najrazličnejše preiskovanje in obdelovanje. Tradicionalni spoznavni model terja vzpostavitev zanesljivega, nespremenljivega in neizgledljivega znanstvenega vedenja, ki mora biti merilo resničnosti. V znanstveni teoriji se je tako uveljavil teoretski monizem; možna je samo ena resnica, en spoznavni temelj in ena teorija kot idealni primer realizacije znanstvenega.

Institucionalizirano znanje tako skonstruirano v znanosti arhetip za racionalno interpretacijo sveta in racionalno delovanje v svetu nasploh.⁴ Čeprav sta enotnost in kontinuiteta človekove civilizacije najočitnejši prav v znanosti, pa je vendarle očitno, da ne gre za njen hkraten in enakovreden razvoj v vseh družbah sveta. Kot je ugotovil že Max Weber, se součinkovanje *razvoja družb z razvojem znanosti* ne dogaja povsod po svetu v enakih procesih racionalizacije. Različni procesi racionalizacije družb povzročajo različni kvantitativni in kvalitativni razvoj znanosti. Proces racionalizacije družb so namreč odvisni od specifičnega kulturnega koda oziroma od prevladujočega načina proizvodnje smisla v teh družbah, ki določa načine smiselno orientiranega delovanja družbenih akterjev, značilnih za vsako dobo in kulturo posebej. Joseph Ben-David meni, da je ključ za različne odnose med znanostjo in družbo v posameznih družbenih pogojih znanstvene dejavnosti, in sicer najprej v družbenih vrednotah in interesih ljudi za znanstvenotehnični razvoj. Ovrže tudi tezo, da je znanstveni razvoj izključno vezan le na gospodarski napredek, temveč pokaže, da je vezan predvsem na obstoj posebne vloge znanstvenika v družbi in na dejstvo, da je znanost sama po sebi sprejeta kot družbeni cilj (Ben-David, 1986).

Na osnovi empirične evidence je očitno, da se v zgodovini znanosti srečujemo v vzhodnih kulturah z bistveno drugačnim razvojem znanosti kot v Evropi. Hipotetično lahko prepodstavimo, da gre za drugačnost proizvodnje smisla znanosti. Medtem ko je (bilo) v vzhodnih kulturah prisotno kibernetično načelo proizvodnje smisla, pa je za evropsko znanost odločilno tehnično načelo proizvodnje smisla. Kako usoden je bil vzpon evropske znanosti, nam govori Joseph Needham, ko dokazuje, da je bila »kitajska civilizacija med I. in XV. stoletjem pred evropsko civilizacijo. Šele po znanstveni revoluciji, v pozni renesansi, je Evropa naglo dobila prednost« (Needham, 1986: 17). Mimogrede, tudi v primerjavi z arabskim

⁴ Fenomenološko stališče Alfreda Schutza je pri tem jasno: znanstvena racionalnost se mora omejiti samo na metodološke postopke logične postavitve idealnih tipov brez pretenzije, ta tip racionalnosti pripiše akciji v vsakdanjem življenju.

svetom je bila Evropa do 14. stol. v znanosti neuka. Zakaj se je torej moderna znanost razvila samo v zahodnem svetu? Ali kot se sprašuje M. Weber: »Zakaj v teh deželah (namreč v Egiptu, Indiji, Kitajskem . . . – op. S. S.) odklanjajo tako znanstveni, umetniški, državni kot tudi gospodarski razvoj po tirnicah racionalizacije, ki je značilen za Zahod« (Weber, 1988: 16)? Tako M. Weber kot J. Needham iščeta tovrstno pojasnilo v strukturi *zahodne* in *vzhodne kulture*.

Ko Needham razlaga razvoj kitajske znanosti, daje velik poudarek kitajski filozofski in teološki misli, zlasti položaju človeka v njej, podobno kot Weber, ki skuša z religijo, natančneje s »protestantsko etiko«, pokazati *dovzetnost* evropskega človeka na izzive moderne, ki jih prinaša racionalizacija v obliki znanosti.⁵ Needham izhaja iz empirično preverjenega dejstva, da so do konca evropskega srednjega veka obstajale na Kitajskem veliko ugodnejše razmere⁶ za razvoj znanosti, zlasti uporabne, kot kjer koli drugje na svetu. V tem smislu Kitajska ni poznala teme srednjega veka. Tu se je zelo zgodaj pojavila vrsta tehničnih pomagal pri razbremenjevanju človekovega fizičnega dela in znanstvenih spoznanj, ki jih je kasneje Evropa z velikim začudenjem vnesla v svoj razvoj.

Needham govori o t. i. »upravljavskem etosu« kitajske družbe kot pomembnem spodbujevalcu razvoja znanosti. Upravljavski etos kot npravstvena etika kitajskega človeka je bila v marsičem posledica kitajske filozofije, natančneje konfucionizma in taoizma. Prepletenost njune misli je psihološko moralni temelj kitajske kulture sploh, podobno kot judovsko-krščanska tradicija v evropskem civilizacijskem prostoru. Če primerjamo, seveda po Webu, idealno-tipsko etiki delovanja obeh kultur, se pravi kitajski »upravljavski etos« in evropsko »protestantsko etiko«, ugotovimo povsem nasproten odnos do sveta, ki se giblje od prilagoditve do preseganja in obvladovanja sveta. Kitajska filozofska misel ni nikoli razvila *mehanicistične* podobe sveta kot na primer evropska, prej nekakšno *organsko* podobo kozmičnega reda. Zdi se, da prav depersonificiran kozmični red konfucionizma, taoizma, budizma . . . uteleša bistveno nasprotje personificirani judovsko-krščanski civilizaciji. Shluchter tipološko označi razlike v omenjenih etikah s teocentričnim in kozmocentričnim (Shluchter v Adam, 1987: 217). Teocentričnem je personificiranje svetega v Bogu. Gre za formulo teokracije: bog je bil ustvarjalec in zakonodajalec, posvetno pa je ustvarjeno. Teocentričnem vodi k antropocentризmu par excellence, ki producira hierarhičen odnos do sveta in do vsega bivajočega sploh. V nasprotju z njima pa je kozmocentričnem depersonifikacija svetega v kozmosu. V tem smislu je sveto prav vse v kozmosu. Če je za teocentričnem središče univerzuma v Bogu, je za kozmocentričnem to središče v kozmosu. Človek v kozmocentrični podobi sveta ni nikakršen posrednik med božjim in posvetnim. Zato tudi ni v nikakršnem hierarhičnem odnosu do sveta in kozmosa nasploh. Njegov odnos do sveta je svetu prirejen in zato prilagojen. S svetom živi v sožitju. Kozmocentričnem presega, transcendirata človekovo antropocentrično strukturo.

Takšno stanje človekovega duha je moralo imeti poseben vpliv pri vzhodnem

⁵ Nihče od njiju nima želje po popolnem razodetju procesov, ki so vodili k različnemu družbenoekonomskemu razvoju. Gre jima predvsem za to, da v součinkovanju duhovnih in materialnih plasti vsakdanjega življenja pokažeta vpliv človekovih intimno verskih, filozofskih in drugih kulturno tradicionalnih prepričanj in načinov življenja na znanstveni in družbenoekonomski razvoj.

⁶ Zanimivo je, da so znanstveniki oziroma kitajski umni možje uživali poseben, *privilegiran družbeni status*. Bili so v uradniški strukturi vladajoče dinastije in ne na družbenem robu, kot je bilo to značilno od grškega polisa naprej v evropski civilizaciji. Številčnost proste delovne sile ni na Kitajskem nikoli preprečevala uvajanja tehnoloških izumov v delovni proces. Znano je, da je Evropa vse od rimskega cesarstva naprej zaradi strahu pred brezposelnostjo takšne izume pogosto zavračala.

intelektualnem in znanstvenem delovanju. Znano je, da kitajska misel ni bila preveč naklonjena umu in logiki. Človek naj bi se poskušal znebiti vedenja, ki je pridobljeno na čisto intelektualni podlagi. Kljub neprestanim zahtevam po samoučenju, samouresničevanju in dozorevanju ne gre za racionalno, intelektualno pot, ampak bolj za *intuitivno*. Le tako je po konfucionizmu moč dojeti kozmos v njegovem bistvu. Jing človekov svet, ki označuje čustva, je v nasprotju z jang svetom intelekta. Zanj je značilno, da v primeru, ko postane preveč poudarjen, povzroči, da jang odmre, obledi. Kitajska znanost zato s svojimi spoznanji ni grobo posegla v naravni oziroma v kozmološki red. Močna povezanost kitajskih filozofskih elementov z življenjem, kjer človek ni ločen od narave kot nekaj posebnega, temveč je njen enakopravni del, se je izražala zlasti v usklajevanju znanja in akcije. Kitajski misleci so potrdila za svoje teorije iskali v življenju in ne v logičnih argumentih. Jedro njihovega zanimanja zato ni bilo gnoseološka problematika, temveč vprašanja, ki so povezana s človekovim življenjem. Cilj spoznanja je bil v človekovem moralnem izpopolnjevanju. V matematiki ni bila razvita geometrija, temveč samo algebra, zato tudi kozmos ni bil nikoli matematično merljiv in končen, kot je bilo to v Evropi. Kitajska tehnika je skušala služiti človeku, vendar nikoli v nasprotju z naravo. Nova znanstvena spoznanja niso vsiljevala velikih družbenih sprememb. In ne nazadnje, znanstveno-tehnične revolucije so bile Kitajski nepoznane, čeprav bi bilo z evropskega gledišča prav dosti razlogov zanje. Morda pa se je prav zato kitajska znanost morala umakniti pred evropsko, kjer je bila interpenetracija znanstvenega v produkcijski sistem zaradi nasilnejše antropocentrične kulturne tradicije usodno uspešnejša kot druge, npr. na Kitajskem.

In če se kitajska znanost zaradi ekspanzionizma evropske znanosti ni mogla ohraniti, je bila japonska izkušnja drugačna. Tradicionalni japonski način življenja je ob stiku z evropsko znanostjo preprosto spodbujal razvoj modernizacijskih procesov na njenih tleh. Modernizacijske spremembe je Japonska izpeljala brez večjih pretresov. Obdržala je svojo kulturno identiteto in ostala dokaj imuna za negativne posledice hitrega tehničnega razvoja. Znanost ima na Japonskem sicer podobne organizacijske in pojavnne oblike kot v zahodnih družbah, vendar se odnos do znanosti in znanja vzpostavlja na drugačnih kulturnih osnovah. V središču dejanskosti, kakor jo razumejo Japonci, ni nikakršno temeljno načelo ali načelo kot dominirajoč in determinirajoč dejavnik. To središče je prazno. Vsi elementi japonske dejanskosti so okoli centra ali na njegovem obrobju. Samo tako lahko vzdržujejo harmonične odnose ali komplementarna nasprotja s celoto. Takšen sistem odnosov imenuje *Hayao Kawai* »model ravnotežja praznega centra«. Če se evropska kultura razvija z razvijanjem ideje o biti in njeno postvarelostjo v objektivnem svetu, je v jedru japonskega mišljenja ideja nič (nothingness). Japonski kulturni kod je v tem pogledu drugačen. Model ravnotežja praznega centra ne postavlja znanosti tako kot evropski tehnični kulturni kod v središče, temveč ob središču družbenega razvoja. Po japonskem mišljenju »znanost daje instrumente za akcijo, ne pa vsebine« (Nishida v Tudman, 1990: 374), kajti odnos med subjektom in objektom je tu drugačen. Kitaro Nishida pravi o tem takole: »Subjektivnost in objektivnost sta si absolutno zoperstavljeni, toda dejanskost je enotnost subjektivnosti in objektivnosti, tj. samoidentitete dveh nasprotij« (Nishida v Tudman, 1990: 374). Človek ne obstaja neodvisno od dejanskosti. Subjekt se k objektu giblje tako, da se Jaz popolnoma negira in postane sama stvar. »Odreči se svojemu Jazu in videti stvari...« pravi Nishida. Načelo identitete med subjektom in stvarmi, subjektom in svetom je eno od temeljnih kulturnih determinant japonske kulture. Zato za Japonce pomeni misliti akt/dejanje integriranja oziroma identificiranja

s stvarmi in ljudmi. Japonsko mišljenje ne zanikuje objektivnega spoznanja zahodnega znanstvenega mišljenja, temveč mu zameri, ker odpravlja subjektivnost objektivnega sveta. Čim bolj je znanost konkretna, tem bolj je človek izključen iz nje. Zanj torej zahodno znanstveno mišljenje ne zanikuje dejanskosti, temveč realnost; ni netočno, temveč je partikularno.

4. Kibernetična igra znanja v (post)modernih družbah

Prav partikularnost znanstvenega vedenja je tisti odločujoči atribut moderne (evropske) znanosti, ki jo mora popeljati iz tehničnega v kibernetični kulturni kod (post)moderne družbe. Dogaja se likvidacija racionalnega diskurza kot konca enotnega in vseobsegajočega metadiskurza Znanosti. Znanost namreč nima več v zakupu edine Resnice. Včerajšnja objektivnost se pokaže kot njena današnja relativnost. Medtem ko objektivistična epistemologija zagovarja empirično determiniranost teorij, pa pluralistična epistemologija zagovarja teoretično determiniranost empirije. Namreč, dejstva so proizvod teoretičnega mišljenja. Svet znanosti ni nič drugega kot ustrezna konstrukcija modelov. Empirija zato šele v znanstveni konstrukciji postane realna.

Če je bil evropski tehnični kulturni kod v nekem obdobju zelo spodbuden za razvoj znanosti, se v daljšem časovnem obdobju pokaže za zaviralnega, razsvetljenjski optimizem v avtonomen modernistični znanstveno-tehnični projekt pa za nevarno iluzijo. Preusmeritev k drugačnemu kulturnemu kodu zato terjja nevarnost njenega ekspanzionistično neusklajenega razvoja, ki grozi z uničenjem predpostavk, iz katerih sam vznikla in se razvija naravni svet. Potreba po transcendentnem Smislu, po osmišljanju življenja nasploh je zaradi krize preživetja presežena. Eshatološki Smisel se zaradi osnovne eksistenčne nuje, tj. preživetja, spusti na tla, na katerih se rodimo in umremo. Prihodnost tako nikogar več ne navdušuje. Nastopa čas ravnotežja v sedanosti, ki se osvobaja vsakršnega transcendentalnega okvira. To pa je možno šele z razgradnjo stabilnosti novoveškega subjekta. Iz subjekta se mora izzviti človek kot individuuum. Treba je izstopiti iz novoveške popolne odvisnosti med subjektom in objektom. Moderni dirigirani organizaciji se tako upira človek kot individuuum v prvotnem pomenu besede. Družbeno se razpršuje na atomizirane individualne akterje. Družbene stabilnosti tako ne zagotavlja več mehanski makrosistem, temveč *kibernetiziran mikrosistem*, ki je zasnovan na znanju, intuiciji in domišljiji oziroma njihovi ustvarjalni kombinaciji. Po avtoritarini in mehanski dresuri se uveljavlja *kibernetični sistem*. Preusmeritev gre z nastopom postmoderne dobe v smeri *kibernetizacije kulturnega koda*. Vrača se na začetku izgubljeni *kibernetični kulturni kod* oziroma parmenidovsko kibernetično mišljenje. Vendar pa postmoderna kibernetika ni razumljena na podlagi tehnike, tako kot je to razumljena moderna kibernetika. Če je moderna kibernetika vrh platonovske tehnike, potem je postmoderna parmenidovska kibernetika detehnizacija moderne kibernetike. Gre torej za posttehnično razumevanje kibernetike.

Na ravni znanosti imamo opraviti z *epistemološkim prelomom*, ki posega v metafizično naravo znanosti. Prelom je razločevalen in pomeni *raz-ločitev* znanosti in metafizike, ki se kaže v samoosamosvajanju znanosti iz metafizike. Medtem ko se je znanost znotraj metafizičnih predpostavk eksponencialno razvijala, je pričela nevede izpodbijati temeljne metafizične prepostavke. Pa tudi metafizika se v samoutemeljevanju pričinja ovedati usodnosti svojega učinkovanja na znanost. Zdi se, da se je metafizika tako ujela v lastno past, ki jo je na začetku novega veka

postavila znanostim. Past bi lahko imenovali antropocentrizem, ki se razpleta z razsrediščenjem človeka znotraj znanosti. Zato lahko govorimo o takšnem epistemološkem prelomu, ki preoblikuje osmišljanje znanosti k njenemu samoosmišljanju. To pomeni predvsem samoovedanje nevarnosti znanosti zaradi ujetosti v metafizične okove in samodoločanje smiselnosti znanstvenega početja, ki se dogaja z vračanjem na izviru metafizike izgubljenega, kibernetičnega načina mišljenja znanosti. Znanost je le podsistem družbenega sistema in tako v vzajemni odvisnosti z vsemi drugimi podsistemi. V skladu s tem se mora znanost strukturno preusmeriti na vzdrževanje harmoničnosti človeka z njegovim okoljem. Kibernetika je v tem smislu univerzalna, saj pripada tako naravi kot družbi.

Znanost v sklopu tehnologije postmodernih družb spremeni samo svojo vlogo glede na način produkcije smisla. Produkcija smisla se zdaj s samoosmiselnostjo izvaja znotraj znanstvene strukture v sistemu znanosti kot enem od podsistemov družbe. Samoosmišljanje znanosti je zato determinirano z mejami drugih družbenih podsistemov oziroma družbe kot celote in še zlasti z mejami, ki jih družbi postavlja narava.

LITERATURA:

- Ben-David, Joseph (1986): Uloga znanstvenika u društvu, Savremena misao, Zagreb
- Berger, Peter – Luckmann, Thomas (1988): Družbena konstrukcija realnosti, Cankarjeva založba, Ljubljana
- Braudel, Fernand (1988): Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče, Studia Humanitatis, Ljubljana
- Hribar, Tine (1981): Resnica o resnici, Založba Obzorja, Maribor (1982): Gigantomahija v Mišljenje na koncu filozofije, zbornik, Ljubljana
- (1984): Kopernikanski obrat, Slovenska matica, Ljubljana
- (1991): Teorija znanosti in organizacija raziskovanja, Znanstvena knjižnica, FSPN, Ljubljana
- Popper, Karl (1959): The Logic of Scientific Discovery, New York
- Needham, Joseph (1986): Kineska znanost i Zapad, Savremena misao, Zagreb
- Shluchter, W. (1987): v F. Adam, K Webrovi protestantski etiki in duhu kapitalizma, v Weber 1987
- Tudman, Miroslav (1990): Kultura i informacijsko društvo; slučaj Japana, Naše teme, št. 1-2, Zagreb
- Weber, Max (1987): Protestantska etika in duh kapitalizma, Studia Humanitatis, Ljubljana

Dihotomija politika/administracija: poizkus razvojne tipologije

Ko razmišljamo o vladi, se neizogibno postavlja vprašanje, *kdo vlada*. Socialni znanstveniki razpravljajo o možnostih za prevlado političnih elit, družbenih razredov in posebnih interesov. V sodobnih političnih demokracijah lahko to vprašanje zastavimo tudi z vidika potencialnega konflikta med politično eksekutivo in poklicnimi uslužbenci v administraciji (upravi) glede javnih zadev, tj. public policy.¹ Mnogi politiki – ali izvoljeni člani kabineta ali imenovani uradniki, kot npr. v ZDA – vstopajo v vlado (in njene organe) z mislijo, da bodo in da morajo izpeljati pomembne policy odločitve glede na položaj in odgovornost, ki jo imajo v vladi. Vendar pa mnogi kmalu spoznajo, da so njihovo oblast »uzurpirali« stalni uradniki v javni upravi (službah).

Seveda pa je takšna očitna »uzurpacija« zelo redko zavesten poskus sabotaže politik ali programov. Prej gre za rezultat izurjenosti, spretnosti in vrednot, ki jih je stalno osebje doseglo z leti službovanja in vzgajanja ter izpopolnjevanja. Prepričani so lahko – in po navadi tudi so – da bolje razumejo probleme in možne rešitve na posameznih področjih odločanja o politikah kot pa nekakšni politični novinci. Kakor koli že in iz kakršnih koli razlogov politiki po navadi želijo vzpostaviti nadzor nad stalnim osebjem in doseči nadzor nad politikami. Naš namen je ugotoviti, kako se vzpostavljajo odnosi med politiko in administracijo (upravo) in do kakšnih sprememb je prišlo v teh odnosih v sodobnem svetu.

Hkrati je ta problematika zelo pomembna tudi za t. i. nove postsocialistične države, kjer sta pravni sistem in uprava – kot ključna urejevalna mehanizma – obremenjena s pričakovanji, ki jih vsaj kratkoročno enostavno ni mogoče uresničiti.² Po eni strani se od njiju zahteva, da sta v teh nemirnih časih ključna dejavnika družbene stabilnosti, po drugi strani pa, da s svojim dinamičnim delovanjem spodbujata zaželene družbene spremembe. Vzpostaviti pravo ravnotežje med stabilnostjo in spremembami v preobrazbi »postkomunističnih preddemokracij« je izjemno zapletena naloga, odnosi med izvršno oblastjo in upravo pa – poleg odnosov izvršne oblasti s parlamentom – ena pomembnejših, čeprav zapostavljenih in zanemarjenih, determinant. *Naraščanje administrativne države in oblikovanje demokratične politične ureditve* lahko povzročita močne napetosti tudi pri izvajanju vladne avtoritete. S tega vidika se zdi koristno razviti tipologijo odnosov med »birokrati« in »politikami«, tako kot so se vzpostavljali v zgodovini in kot jih je

* mag. Marjan Brezovšek, raziskovalec na FDV.

¹ P. B. Guy, *The Relationship Between Civil Servants and Political Executives: A Preliminary Comparative Examination*, v: Jan-Erik Lane (ed), *Bureaucracy and Public Choice*, London, Sage, 1987.

² V delovanju uprave je tako čutili podedovano neučinkovitost in neekonomičnost upravnega aparata ter dvome o zaposlenih v upravi kot eksponentih starega režima. Spremembe v upravi, vključno s kadrovskimi, so nujne, toda obdobje, v katerem se spreminja uprava, je nujno tudi obdobje njene nestabilnosti, tako da se vsaj začasno zmanjšuje njena sposobnost, da bi bila glavno oporišče družbene stabilnosti. Konceptualno je jasno, da mora uprava postati strokovna, racionalna in politično odgovorna ter da je pretekli sistem kadrovske selekcije in promocije, ki je bil zasnovan na politični lojalnosti vodilni garnituri monopolne stranke, treba zamenjati z merili strokovnih sposobnosti in rezultatov, vendar je uresničevanje takšnega programa nujno proces, in to na žalost dolgotrajen.

potrjevala intelektualna zgodovina javne uprave. Najbolj se bomo seveda osredotočili na zadnji, močno špekulativni in zato tudi protislovni model, tj. tako imenovani čisti hibrid, ki povezuje oba svetova politike in administracije.

Nekatere strukturne in zgodovinske determinante odnosov med politiko in administracijo

Oblikovanje političnega vodstva

Vse vlade so postavljene pred dve veliki in močno različni zahtevi: zagotoviti učinkovito administracijo (upravo) in nujnostjo držati se določene politične usmeritve. Kako sta ti dve zahtevi izpolnjeni in sestavljeni, pa opredeljuje in določa tudi rezultat v obliki različnih vlad.³ V Zahodni Evropi je (bila) tako favorizirana naslednja rešitev s sorodnim vzorcem, po katerem parlament daje politične usmeritve, »ustavna birokracija« (administracija) pa zagotavlja njihovo učinkovito izvajanje. Parlamentarni sistem tako predpostavlja kabinetni sistem vlade, kar pomeni splošno politično vodstvo; hkrati pa vzpostavlja številne specializirane vodstvene položaje, prav tako politične narave, na podlagi široke vrste ministrskih imenovanj.⁴ Načelo kolektivne in individualne ministrske odgovornosti vključuje obe obliki političnega vodstva; medtem ko sta analitično in pogosto tudi v praksi različni, pa jih izvaja ista skupina strankarskih politikov na oblasti.

Alternativna, tj. neparlamentarna oblika, temelji samo na splošnem političnem vodstvu in v tem primeru lahko pridejo voditelji na oblast z demokratičnimi sredstvi ali pa brez njih. Predsednik ZDA opravlja vse splošne vodstvene funkcije sam; vodje različnih ministrstev (državni sekretarji), ki jih on nominira, so odgovorni njemu, jih ne rekrutira kongres, njihov položaj v predsedniškem kabinetu pa je samo posvetovalen.⁵ General Franco, španski caudillo, je bil edini vir politične avtoritete, njegovi ministri so bili nepolitični tehnokrati ob vojaških oficirjih in so bili odgovorni samo njemu. V nekdanji Sovjetski zvezi je bil prezidium komunistične partije trajno kolektivno vodstvo – čeprav ga je lahko uzurpiral en človek – medtem ko ministrski svet ni imel dejansko nobene kolektivne funkcije in so imeli posamezni ministri samo tehnične pristojnosti. Na različne načine vsi trije tipi vlade zagotavljajo veliko koncentracijo političnega vodenja v primerjavi s parlamentarnim sistemom in nobeden ne omogoča kolektivne ali individualne odgovornosti skupščinskemu telesu.

Evolucija splošnih in specializiranih političnih funkcij v parlamentarnem sistemu je rezultirala v širokem krogu vodilnih vlog, ki premoščajo in povezujejo administrativni sistem in ta struktura je pripeljala do nujnosti opredelitve razmejitvene črte med političnim nadzorom in izvršno administracijo.⁶ Toda v praksi je ta delitev zamegljena. Ostre dihotomije med javnimi uslužbenci (uradniki) in (političnimi) ministri ni vedno lahko potegniti. To je še posebej vidno pri imenovanju »tehnokratskih« osebnosti za ministre. Znana je tudi praksa iskanja ključnih mest v ustreznih ministrstvih za vrhunske javne uslužbence, poznane po simpatiziranju

³ J. Blondel, *The Organization of Government: A Comparative Analysis of Governmental Structures*, London, Sage Publications, 1982.

⁴ R. A. Chapman, *Leadership in the British Civil Service*, London, Croom Helm, 1984.

⁵ B. A. Rockman, *The Leadership Question: The Presidency and the American System*, New York, Praeger, 1984.

⁶ C. Campbell, *Governments Under Stress: Political Executives and Key Bureaucrats in Washington, London and Ottawa*, Toronto, University of Toronto Press, 1983.

s prihajajočo vlado, ali pa vključevanje ljudi, ki so bili popolnoma zunaj javne uprave, da prevzamejo položaje v ministrstvih in delajo ob stalnih uslužbencih. Celo tisti, ki obravnavajo javno upravo kot politično nevtralno, bi morali kljub temu videti njene funkcije pri zagotavljanju *kontinuitete države* in včasih takšna vloga predpostavlja tudi temeljno politično pristojnost.⁷ Razlikovanje med politiko in »čisto« administracijo se tako v praksi pogosto razblini. Notranja povezanost med političnim vodenjem in visoko administracijo pomeni, da obstaja stalna *izmenjava* med obema, problem vseh vlad pa je, da obdržijo trden prijem na političnih vajejih.

K problemu zagotavljanja političnega prvenstva nad administracijo se je v praksi razvil uporaben pristop, ki je dobil v teoriji ime – »*vzporedna hierarhija*«. ⁸ Ta vključuje oblikovanje druge birokratske hierarhije izključno kot servis političnih vodij, tako da ti lahko nadzorujejo dejavnosti administracije, v skrajnem primeru to zahteva, da imamo za vsako enoto in raven administracije vzporedno nadzorno »sekcijo« s primerljivo ravnijo strokovnega znanja, toda ne s podvajanjem rutinskih administrativnih nalog. V komunističnem sistemu je bil razlog za takšno hierarhijo v zagotavljanju vodilne vloge partije. Vendar pa to terja razvejano sistema in sil in to je možno samo, če je partiji zagotovljena stalna oblast. Možnost pogostih vladnih sprememb v zahodnih sistemih takšen nadzor (v takšem obsegu) otežuje, čeprav je institucija »vodij ministrstev« v načelu podobna. To, kar je res značilno za takšne sisteme, je – da stranka kot nacionalna organizacija prispeva zelo malo k »ohranjanju« političnega vodstva, ko enkrat njeni vodje dobijo oblast. Strankarski voditelji ne samo rahljajo partijski nadzor nad svojim delovanjem, ko enkrat zasedajo položaj na oblasti, ampak se tudi stranka sama najpogosteje opira na to majhno skupino ljudi pri zagotavljanju političnega vodstva brez (vnaprejšnjih) varnostnih ukrepov ali posegov. Na oblast tako ne pride stranka, pač pa samo njeni vladni predstavniki.

Možno si je zamisliti tudi model liberalne demokratične politike, v katerem bi se zgodilo nekaj podobnega. Predpostavka je, da strankarski stroj opravlja funkcijo oblikovanja politik za celotno visoko administracijo in da samo nižje ravni uprave ostanejo nedotaknjene. Seveda pa to ne bi bila vzporedna birokracija, ampak *vsiljena hierarhija* s postavljanjem takšnih *uradnikov na vrh oziroma nad preostalo administracijo*.⁹ S pripombami k takšni ureditvi lahko ocenimo tudi njegovo zasnovu. 1. Pogoste spremembe v strankarski naravi vlade lahko vodijo k razkroju rezultatov politik in zmanjšanju administrativne učinkovitosti. 2. Pri tem bi se zmanjšala tudi kakovost administrativnega strokovnega znanja. 3. Obstaja možnost, da se razvije čist sistem plena državnih služb, kjer bi zveze prevladovala nad sposobnostjo. 4. Možno je tudi, da kabinetni sistem vlade doseže enake učinke kot takšna vsiljena (nad)hierarhija, toda na bolj smotrni način: zadostuje, če nadzorne položaje v vladi prevzame stranka, kajti administrativni aparat je odvisen od političnega nadzora v takšni obliki.

Opozorimo lahko tudi na številne dejavnike, ki so namenjeni okrejitvi takšne vrste političnega vodstva. Kabinet sam lahko imamo za takšno posebno sredstvo.¹⁰ Tu so te splošne vodstvene funkcije ohranjene in tu v kabinetu je izvajanje specializiranih funkcij postavljeno pod drobnogled; politični ministri v kabinetu so tu

⁷ J. D. Aberbach, B. A. Rockman, *The Administrative State in Industrialized Democracies*, Washington, APSA, 1985.

⁸ B. Peters, *The Politics of Bureaucracy*, Longman, London, 1978.

⁹ C. T. Goodsell, *The Case for bureaucracy*, 2nd ed., Chatham, NJ, Chatham House, 1984.

¹⁰ V. Herman, J. Alt, *Cabinet Studies: A Reader*, Macmillan, 1975.

»med seboj« in pomembne odločitve so podvržene presoji vladnih in strankarskih koristi brez neposrednega vpliva stalnih uslužbencev v administraciji. Kjer so koalicijske vlade, kabinet ni zaščiten pred različnimi strankarskimi pritiski, toda pri enopartijski vladi kabinetni sistem zagotavlja delno izolacijo tako pred stranko kot pred administracijo. Velik učinek na koncentracijo policy funkcij v okviru političnega vodstva ima tudi jasno razlikovanje med policy funkcijami ministrstev in njihovimi agency funkcijami (podrobnim administriranjem oziroma izvajanjem).¹¹

Končno je vprašanje političnega vodstva povezano tudi z vlogo prvih ministrov, tj. predsednikov vlad, ki se imajo za glavne pobudnike političnih pobud in zagotavljanja izvajanja strankarske politike z določanjem prednosti ter izbiranja in odpuščanja ministrov.¹² Nedvomno liberalne demokracije zagotavljajo maksimalen obseg za takšno vodstvo na ustavni ravni, ki pa mu politične razmere niso vedno naklonjene: nestabilne in široke koalicije ne dopuščajo premierom kaj več kot usklajevalno vlogo in tipično močni voditelji so se pojavili le tam, kjer je imela ena stranka nesporen nadzor in kjer je vodja lahko ignoriral ali zatrl disidentske frakcije v lastni stranki. Pri tem ne smemo zamenjevati ugleda z osebnim »stilom« voditeljev kot tudi ne smemo pozabiti, da premier težko pozna vse podrobnosti, kar je lahko hendikep pri izvajanju avtoritete. Razni vladni uradi tako lahko zasenčijo tudi delo ministrov.

Konstitucionalna birokracija

Vedno pa obstaja seveda tudi možnost »obratne osmoze«, tj. da se vrednote in cilji birokracije (administracije) vgnezdijo v politično vodstvo. Ta težnja se pokaže v pripravljenosti ministrov, da raje sprejmejo nasvet stalnih uradnikov kot strankinega, da spodbujajo politiko ministrstva namesto strankarske ali pa da vsaj močno spremenijo njeno vsebino. Kako pride birokracija do svojih lastnih »vrednot«, sicer ni predmet našega zapisa, vendar pa je treba upoštevati zgodovinski kontekst javne uprave. Položaj in vlogo administracije v posamezni državi lahko sploh najbolje presodimo z upoštevanjem njenega zgodovinskega razvoja.¹³ Ključni element je tu »depersonalizacija« države; spremembo narave državnih oblasti od osebne samovolje vladanja k izvajanju abstraktne in »pravnoracionalne« avtoritete je Max Weber opredelil kot značilno lastnost kapitalistične družbe, ki je nadomestila avtoriteto tradicionalnih in karizmatičnih voditeljev.¹⁴ Z implementacijo takšne oblasti se je uveljavila birokracija kot racionalno sredstvo vladanja.

V Britaniji je takšen razvoj v svoji zgodnji obliki pripeljal do pojava »konstitucionalne birokracije«.¹⁵ Ko se je uveljavila ideja kroženja ali zamenjave vlade kot sestavni del liberalne demokratične ureditve, je prišlo tudi do dejanske izločitve pomembnega dela vladnega stroja, ko je javna uprava (administracija) postala

¹¹ Načelno je ta delitev jasna, vendar je samo na Švedskem izpeljana v takšnem obsegu, da se ministri ukvarjajo samo z oblikovanjem politik in nadzorom, medtem ko številne agencije in komisije skrbijo za podrobno administriranje (izvajanje). Vendar pa tudi takšen sistem ne ponuja nobenih zagotovil: agencije lahko postanejo zelo neodvisne in spreminjajo svojo politiko, prav tako so politični vodje v ministrstvih še vedno podvrženi neposrednemu vplivu stalnih uslužbencev, itd. D. C. Rkawat(ed.), *Public Administration in Developed Democracies: A Comparative Study*, New York, Marcel Dekker, 1988.

¹² G. Thuillier, *Les Cabinets Ministeriels*, Paris: Presses Universitaires de France, 1982.

¹³ F. F. Ridley (ed.), *Government and Administration in Europe*, Martin Robertson, London 1979.

¹⁴ P. Self, *Administrative Theories and Politics*, George Allen and Unwin, London, 1977.

¹⁵ H. Parris, *Constitutional Bureaucracy*, Allen and Unwin, London, 1969.

posebna entiteta, vendar na razpolago vsakokratnemu kabinetu (vladi).¹⁶ Takšen položaj je zagotovil trajnost službe za izkušene (usposobljene) administratorje, vendar pa je hkrati to pomenilo tudi njihovo odstranitev s političnega prizorišča. Takšna konstitucionalna birokracija je bila splošni rezultat evropskih demokracij ne glede na posebnosti poti, ki so jo spremljale. Znatne razlike, ki še vedno obstajajo, izhajajo iz načina, kako je javna uprava postala »posebna entiteta«. Največje nasprotje je dejansko med Britanijo in večino drugih držav v Zahodni Evropi.

Za to sta dva glavna razloga; prvi se nanaša na razvoj javnega prava, drugi pa na stopnje ustavnega razvoja. Medtem ko je Britanija ostala zunaj glavnega toka in ni sodelovala v ponovnem odkrivanju rimskega prava, je njegovo obnavljanje od 16. stoletja naprej sovpadalo s pojavom absolutnih monarhij v mnogih evropskih državah. Uporaba ene vrste pravnega sistema pa je opredelila tudi administrativne stile; tako so vzporednice med rimsko in moderno evropsko administrativno tradicijo.¹⁷ Za razlike pa je pomembno tudi to, da je v kontinentalnih evropskih državah razvoj od absolutizma k demokraciji potekal enofazno, medtem ko je razvoj odgovorne vlade v Britaniji preživel še kritično vmesno fazo vladavine bogate oligarhije, ki je sovpadala z obujanjem splošnega ideala v izobraževanju. Favoriziranje splošnosti nasproti posebnostim je ostalo trajno prisotno v javni upravi v Britaniji, prav tako tudi ostro razlikovanje med političnim in administrativnim.

Trajnejša narava absolutistične ali vsaj neodgovorne vlade na kontinentu že od vsega začetka ni dopuščala množičnejših sprememb v administraciji. Večje naslanjanje na strokovno znanje na vseh ravneh je pomenilo, da so ljudje vstopali v državno službo poklicno, za kar so se vnaprej posebej usposabljali. Zahteva javnih uslužbencev po trajni službi je terjala od njih posebno lojalnost do države, v zameno pa so lahko uživali visok status v družbi. Dodatno deformacijo je povzročilo pomanjkanje odgovornosti, saj ni bilo pravih razlogov za izključitev javnih uslužbencev od imenovanj na ministrske položaje; še več, njihova usposobljenost in izkušnje so bile še dodatno priporočilo. V 19. stoletju je bila tako splošna praksa preimenovanje javnih uslužbencev za ministre; zanje to ni bila toliko nagradna politična funkcija, kot je šlo za birokratizacijo politike – tradicijo, ki ni daleč od svojega videza in ki se naravno obnavlja, vedno kadar parlamentarizem pokaže znake omahovanja.¹⁸ Vendar pa razvoj v tistih zahodnoevropskih državah, kjer imajo vodilni uslužbenci v upravi (administraciji) tudi politične funkcije, ni pripeljal do t. i. *spoil sistema*, ko si stranka, ki zmaga na volitvah, prigrabi vse vidnejše funkcije v upravi; vse evropske birokracije so preveč zaščitene, da bi se to lahko zgodilo.¹⁹ Drugače je v ZDA, kjer je veliko število sicer »nepolitičnih« imenovanj dostopnih zmagoviti stranki. To je med drugim tudi posledica tega, da je jacksonianska demokracija v ZDA dosegla polni participativni sistem mnogo prej kot Evropa. Pri tem pa je tudi drugačen vrednostni sistem, ki je v Ameriki izrazito usmerjen k dosežkom. Britanski pogled je (bil), da je absolutno lojalnost mogoče

¹⁶ D. Wass, *Government and the Governed*, London, Routledge, 1984; J. Greenwood, D. J. Wilson, *Public Administration in Britain*, London, George Allen and Unwin, 1984; H. Parris, *The Origins of the Permanent Civil Service, 1780–1830*, Public Administration, Seummer 1968.

¹⁷ V Franciji je bil izrazit prispevek Napoleona. Napoleonski sistem se je močno naslonil na rimski sistem uprave (sistematičen pravni kodeks, organizacija centralne oblasti po funkcionalnih linijah, usposobljeno osebje). K. Dyson, *The State Tradition in Western Europe*, London, Martin Robertson, 1981.

¹⁸ Takšna diskontinuiteta parlamentarnega sistema ni prizadela V. Britanije v modernem času in enostaven sklep bi bil, da celotna nepolitična uprava izkazuje vrhlo britanske vladne stabilnosti.

¹⁹ J. L. Bodiguel, *A French-Style »Spoil System«?*, *Public Administration* 61 (1983), str. 295–300.

doseči na podlagi absolutne nevtralnosti – kot zvestobo javnih uslužbencev. Takšen pogled lahko prikriva razliko med pasivno lojalnostjo in aktivnim zaupanjem. Druge države priznavajo, da imajo njihovi višji uradniki politična stališča, kar sproža zamenjave na najvišjem vrhu administracije po spremembi vlade. Celo v Britaniji pa je naraščajoča težnja po sprejetju vloge »političnih svetovalcev« ministrov, čeprav se javne službe upirajo političnim imenovanjem v okviru hierarhije etabliranih uradnikov. Prevlada političnega elementa nad javno upravo (administracijo) je odvisna tako od socialnega razvoja kot od možnosti strankarskega nadzora nad birokracijo.²⁰ Nezaželena posledica klasičnega pogleda na katero koli birokracijo pa je težnja po omalovaževanju povezanosti med javnimi službami in preostalo družbo. Mnenje, da so lahko izolirane od družbenega življenja ali da postanejo »zaprt sistem družbene akcije« (Michel Crozier), je lahko veljavno samo za omejeno obdobje. Takšna vloga, kot je npr. neodvisni dejavnik družbene in politične obnove, je prav tako lahko samo prehodna. Trajnejši je položaj tiste administrativne elite, ki izraža distribucijo moči v širši družbi.

Birokracija in njena vloga v vladi ali kako doseči ustrezno zmes (»mešanico«)

Vrste predstav o dihotomiji politika/administracija

Razvoj dihotomije politika/administracija je običajno povezan z imenoma Wilsona Woodrowa in Maxa Webra.²¹ Čeprav se njuno pisanje razlikuje po razlogih in intelektualni tradiciji, pa sta oba razvila idejo o temeljni potrebi po ločitvi postavljanja in uveljavljanja ciljev od podrobnega izvajanja politik za doseg te ciljev. V sodobni politiki (in do neke mere tudi v javni upravi) se ta dihotomija uporablja kot sredstvo za zaščito in upravičevanje oblasti (moči) politične eksekutive. V izvornem pisanju je zadeva skoraj obratna. Obstajala je velika zaskrbljenost glede uzurpacije administrativne oblasti (moči) in funkcij s strani političnih vodij (in ne toliko glede zagotavljanja oblasti teh politikov). Weber je bil zainteresiran za razvoj najboljšega možnega sredstva za uresničevanje prava (zakonov) in zanj je bil to *idealen tip birokracije*. Dejansko je zato posvetil mnogo strani izboljševanju kakovosti izvoljenih uradnikov in poudarjal superiorni učinek poklicnih uradnikov. Prej kot obramba politikov je to poskus zavarovanja države pred ekscesi politikov.

W. Wilson (1887) je pisal o tradiciji ameriškega gibanja reform, ki je bilo prav tako pristransko nasproti politiki.²² Institucionalne inovacije kot neodvisne regulativne komisije, nestranske volitve in mestni menedžerji so izražale reformno globoko zasidrano pristranskost glede politikov. Zato je bil dober del argumentov za ločitev politike in administracije v Wilsonovem pisanju usmerjen k dajanju večje svobode administrativnim uradnikom pri izvajanju njihove neodvisne oblasti in pristojnosti. Wilson je želel, da bi se vladanje izvajalo podobno kot biznis, zato pa je treba odpraviti politično vmešavanje.

Kljub izvornim težnjam je bilo Webrovo in Wilsonovo pisanje široko interpretirano kot poskus omejevanja administracije in njenega vpletanja v oblikovanje

²⁰ F. Heady, *Public Administration: A Comparative Perspective*, Engle wood Cliffs, N. J. Preutice Hall, 1979.

²¹ C. Campbell, B. G. Peters, *The Politics/Administration Dichotomy: Death or Merely Change?*, *Governance*, 1(1988), str. 79–99.

²² J. W. Doig, *The Wilsonian Dichotomy and the Public Authority Tradition*, *Public Administration Review* 43(1983), str. 292–304.

politik (potreba po obrambi politikov in njihovih pristojnosti pred možnim poseganjem poklicnih uradnikov). Tako so v dobi »znanstvenega upravljanja« interpretirali to dihotomijo in razmišljali o tem problemu.²³ Na en razlog za takšno interpretacijo smo že opozorili: politiki pogosto vstopajo v vlado z nerealnimi ambicijami in so zato kasneje frustrirani, javna uprava pa postane zanje primerni grešni kozel za vse probleme, na katere naletijo. Oblikovanje in vodenje javnih zadev nista enostaven posel. Politiki pogosto niso za to dovolj usposobljeni oz. nimajo dovolj znanja na področju, ki naj bi ga vodili (usmerjali), ali celo brez večjih izkušenj pri vladanju. Srečujejo se z zapletenimi problemi politik in labirinti političnega sistema, v katerem poskušajo uresničiti te politike. Vse to povzroča nemalo začudenja, ko se le redke od njihovih dobrih idej (ob prihodu v vlado) uresničijo v pričakovani obliki. Pri tem je birokracija tista, ki (lahko) svetuje politikom o »možnostih« določene pobude, (lahko) poskuša popraviti program, ki ga ima za napačnega ali pomanjkljivega, in končno, sprejme večino krivde (odgovornosti) za neuspeh politike.

Bolj izkušeni ali pa bolj cinični politiki lahko to staro dihotomijo koristno uporabijo kot sredstvo za intelektualiziranje svojih frustracij. Tako kot imajo mnogi politiki (lahko) nerealne upe o tem, kaj lahko storijo, tako imajo tudi mnogi državljani (lahko) nerealna pričakovanja o tem, kaj lahko vlada stori zanje. Zato politiki, ki ne morejo izpolniti svojih obljub, kaj lahko obtožijo za neuspeh politike – birokracijo. Odtod tudi splošno zaničevanje ali omalovaževanje birokracije v mnogih državah.

Končno, tudi poklicni uradniki v javni upravi so lahko zainteresirani za ohranjanje navedene dihotomije. Kot v Wilsonovi verziji jim ta dihotomija zagotavlja določeno svobodo pri oblikovanju politik. Prav tako je postalo običajno poudariti, da nižji uradniki izpolnjujejo velik del pristojnosti in da njihove odločitve v posameznih primerih pomenijo »učinkovito« politiko vlade. Perpetuiranje dihotomije politika/administracija tudi dopušča, da se katera koli odločitev razglasi za »administrativno«, ne glede na to kako samovoljna je (in sprejeta ob minimalnem političnem soglasju). Sicer pa je že Weber spoznal, da je ločitev med tehničnimi in političnimi odločitvami popolnoma umetna. Anonimnost, ki jo ločitev politike in uprave ponuja javnim uslužbencem, lahko dejansko poveča moč poklicnih uradnikov nad politikami, ne pa da bi jo odpravila.²⁴

Vendar pa je kljub vztrajnosti ta dihotomija doživela tudi erozijo, in to tako v javni upravi kot v vladnem svetu. V prvem primeru gre za številne poskuse *rekonceptualizacije* vloge politikov in javnih uslužbencev s poudarjanjem večstranskih vlog, ki jo vsaka stran igra pri vladanju. Še večja pozornost je mogoče namenjena temu, v kakšnem odnosu sta obe strani pri oblikovanju politike, saj ju ni mogoče ločiti brez težav. Za vse, razen za najtrše predstavnike dihotomije, je postalo očitno, da je dihotomija preživeta v določenem obsegu kot *primerna fikcija*, ne pa kot opis dejanske stvarnosti.

Leta 1981 so s svojim pisanjem Joel D. Aberbach, Robert D. Putnam in Bert A. Rockman močno prispevali k razjasnitvi odnosov med administracijo in politiko.²⁵ APR so oblikovali štiri predstave o tej dihotomiji, njihovo razmišljanje je imelo svoje vire v literaturi, raziskavah in drugem gradivu. *Prva predstava* podpira

²³ P. Appleby, *Policy and Administration*, University of Alabama Press, 1949.

²⁴ To še posebej velja za sisteme, kot je Velika Britanija, ki ohranja fikcijo, da so ministri odgovorni za vse odločitve.

²⁵ J. D. Aberbach, R. A. Putnam, B. A. Rockman, *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981; J. D. Aberbach, Bert A. Rockman, *Image IV Revisited: Executive and Political Roles, Governance*, 1(1988), str. 1–25.

in brani to dihotomijo kot nekakšen ideal in kot nekakšno empirično stvarnost. *Druga predstava* o tej dihotomiji je osredotočena na idejo, da so birokrati usmerjeni k »dejstvom«, politiki pa k interesom; razlika je tu med »upravno« in »politično« racionalnostjo, torej s predpostavko, da bodo uradniki sledili izkušnjam in dokazom premočrtno, medtem ko morajo politiki »zadovoljiti« politične koalicije, volivce in pomembnejše družbene skupine. Poklicni uradniki se sami zamišljajo kot »varuhi« države nasproti delnim interesom politikov.

Druga predstava torej dovoljuje uradnikom, da se ukvarjajo s politikami, vendar pa omejuje njihovo angažiranje na objektivno pomembna dejstva in znanje. Da ta predstava ni prevladujoč opis sodobne vloge birokratov in politikov, kaže tudi empirična evidenca bogate vključenosti uradnikov v interesno posredovanje. *Tretja predstava* ponuja po drugi strani trditev, da vsaka udeležba pri oblikovanju politik zahteva določeno stopnjo političnega kalkuliranja in manipulacije. Vendar pa uradniki delujejo popolnoma drugače kot strankarski politiki; prvi so usmerjeni le na ozke zadeve (organizacijske ideologije) in se izogibajo političnim »strastem«. Ta predstava uveljavlja tudi razlikovanje med idejami »angažiranosti« in »ravnotežja«. Tako birokrati kot politiki so angažirani pri oblikovanju politik, razlikujejo pa se po stilu angažiranja. Medtem ko birokrati pri posredovanju med interesi izhajajo po navadi iz *statusa quo* (samo s počasnimi spremembami) in so tako stabilizatorji sistema, pa so politiki podvrženi impulzom ideologije in strank. Politiki vnašajo »energijo« v proces vladanja, birokrati pa predvsem »izražajo« obstoječi paralelogram sil. To razlikovanje med politiki kot spodbujevalci in birokrati kot stabilizatorji je bilo skladno s prevladujočo prakso v desetletjih po 2. svetovni vojni ob povečani vlogi vlade v ekonomskem in družbenem upravljanju.

Četrta predstava, ki naj bi veljala za sedanji čas, opozarja, da je veliko števil poklicnih uradnikov doseglo takšno stopnjo politične aktivnosti, ki presega celo dobrohotne meje v tretjem primeru. To pomeni, da jih je premostitev njihove odgovornosti in intenzivnosti njihovih odnosov s politično eksekutivo in drugimi zunanjimi interesi pripeljala do prevzemanja integrativnih funkcij in strateških obljub, komaj razločljivih – po obsegu in intenzivnosti – od političnih in od politikov, ki naj bi jim »služili«. V tej predstavi gre za t. i. »čisti hibrid«, ki povezuje značilnosti, lastnosti in poteze birokratov in politikov in kaže na povečano prekrivanje njihove odgovornosti. Konceptualno gre za vrhunec procesa, ko birokrati od zelo majhnega delčka mehanizma vladanja postanejo občutljivi za politiko glede na obvladovanje znanja v politikah in njihovo evalvacijo. Če je ta predstava točna, potem lahko rečemo, da so politiki kljub formalnopravni prevladi počasi prepustili ozemlje birokratom. To, kar se je začelo kot čista delitev dela, je po tej opredelitvi postalo zdaj skupno ozemlje.

V vsakem posameznem primeru (in času) gre seveda za skrajno zapleteno mešanje vlog v tem odnosu politika/birokracija, tako da teh idealnotipskih predstav ne gre jemati preveč dobesedno. Tudi ni povsem jasno, v kakšnih oblikah se lahko ta »čisti hibrid« pojavlja in ali so njegove oblike v vseh sistemih podobne. Prav tako ni jasno, ali zahteva ta model tudi razvoj novih vlog v eksekutivi, novo osebje ali pa kombinacijo obojega. Nesporno ni celo to, ali je ta hibrid nujen na poti zgodovinskega razvoja kot prevladujoč model. Vsekakor pa lahko rečemo, da se političnovladna praksa prilagaja potrebam časa in prostora. Vendar pa vladanja načelno ne bi smeli prepustiti avtonomnim birokratskim organizacijam, ločenim od osrednjega političnega vodstva, če naj obstaja politična in policy odzivnost vodstva. Hkrati konvergenca političnoupornih praks zahteva večje razumevanje procesov in substance vladanja med političnimi voditelji in takšne uradnike, ki

lahko povezujejo svet politike, znanja in tehnične pristojnosti. Največja ovira za razvoj takšnega modela odnosov med politiko in administracijo je: 1. elastičnost administrativne kulture pri samoreproduciranju; 2. razlike med političnimi voditelji glede njihovih organizacijskih sposobnosti in 3. implikacije proračunskega pritiska na vladno odločanje.

Tudi v tem modelu pa je možno razlikovati med *defenzivnim in proaktivnim angažiranjem* v tej izmenjavi (odnosih) med eksekutivo in birokracijo. V prvem primeru gre lahko tudi za obstrukcijo, medtem ko je v drugem primeru angažiranje uradnikov in politikov pozitivnejše. Pri tem se en sloj uradnikov pojavi kot sloj *policy profesionalcev*, drugi pa je sestavljen bolj iz *partijsko-političnih uradnikov*. V tem modelu so prisotni močni elementi politizacije in političnih strasti, čemur se je zelo težko izogniti. Nedvomno je treba pri obravnavi tega modela posvetiti več pozornosti tudi povezanosti gospodarskih razmer in premikov v gledanju političnih voditeljev na javno upravo (administracijo).²⁶ Prav tako pa se morajo koncepti administracije, ki prevladujejo med političnimi voditelji in birokratsko elito, ujemati z njihovimi modeli vladanja (upravljanja). *Instrumentalni pristop* k tej dihoto-miji administracija/politika tako podpira racionalno suverenost države; *evolucijski model* najbolje prenaša institucionalne poglede, *adaptacijske oblike* so optimalne v korporativno-pluralističnem modelu; *politična odzivnost* je osrednje merilo delovanja tam, kjer je država »supermarket« za »velike potrebe«. Politični voditelji pogosto napačno presojujejo razmere, tako da pride do disjunkcije med stilom vodenja in prevladujočo predstavo v državi. Npr. kanadski predsednik Pierre Trudeau je neprestano favoriziral suvereno racionalnost v konsocialnem, torej široko korporativnopluralističnem okolju.

Državni aparati in politična odzivnost

Moderni izvršnoupravni kompleksi se spoprijemajo z dvema potencialno konfliktoma ciljema, t.j. *dostopnostjo* (odzivnostjo) in *delovanjem* (angažiranjem) državnih aparatov.²⁷ Politični voditelji se poskušajo v svojem mandatu izkazati z dovtetnostjo za spremembe in prilagajanjem na nepričakovane okoliščine. Celo v tem primeru pa je njihovo delovanje odvisno od narave političnega režima. Sistemi se močno razlikujejo tudi po obsegu političnih imenovanj v administraciji. V zadnjih dveh desetletjih so se praktično vsi sistemi srečali z intenzifikacijo zavestnega vključevanja vrhunskih uradnikov na izvršnopolitično področje. Vse bolj pa se uveljavljajo tudi partijskopolitični svetovalci v ministrstvih in vladnih agencijah.

Delovanje administracije je drugi cilj vsakega političnega vodstva. Vsaka vlada mora v določeni meri uveljaviti in prevzeti nadzor in usmerjati birokratski aparat za svoje namene. To zahteva *institucionalizacija nadzora* in usmerjevalnih mehanizmov v ključnih ministrstvih in centru celotne vlade. V sistemu, kjer so si strankarsko imenovani svetovalci prilastili ključne položaje pri usklajevanju, bo modro politično vodstvo poskušalo najti *policy profesionalce* za takšne vloge. Mnogi sistemi še naprej vztrajajo pri visokem vrednotenju nevtralnosti uslužbenecv

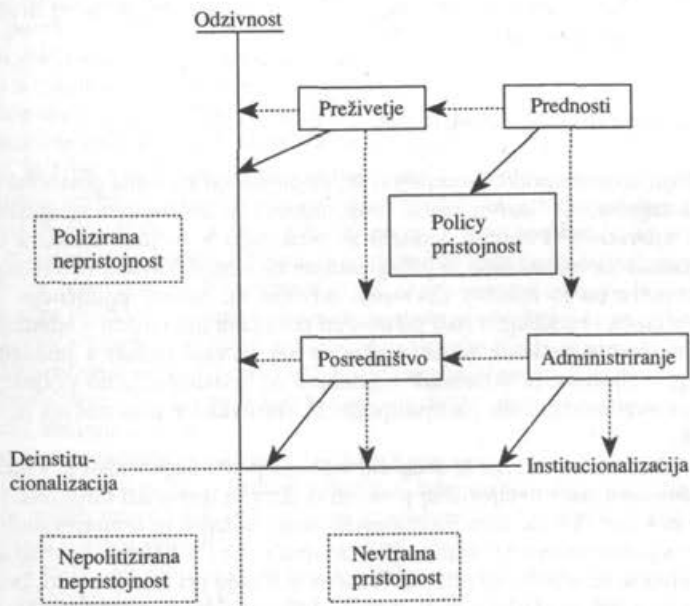
²⁶ J. P. Olsen, *Organised Democracy, Political Institutions in a Welfare State*, Oslo, Universitetsforlaget, 1983; J. P. Olsen, *Administrative Reform and Theories of Organization*, v: C. Campbell, B. G. Peters (eds.), *Organizing Government: Governing Organizations*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1987, pogl. 10.

²⁷ C. Campbell, *Managing the Presidency: Carter, Reagan and the Search for Executive Harmony*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1986, pogl. 1.

v administraciji in si prizadevajo za uveljavljanje poklicnih uslužbencev, ki imajo dokazane sposobnosti pri integraciji in implementaciji ciljev politik.

Pri obravnavi soodvisnosti med odzivnostjo političnih vodij in njihovo sposobnostjo angažiranja aparata javne uprave si lahko pomagamo z naslednjo shemo (glej sliko). Politični voditelji, ki dosežejo določeno stopnjo *policy pristojnosti*, zasedajo področje, ki meji z relativno visoko odzivnostjo in angažiranjem institucionalnega aparata javne uprave. Redki šefi eksekutive si ne prizadevajo za *policy pristojnost*. Če ne dosežejo ustrezne povezave med odzivnostjo in uporabo mehanizma javne uprave, stopijo v ospredje drugi modeli. Kdor poudarja odzivnost na račun institucionalizacije, se pravzaprav zateka v *politizirano nepristojnost*. Kdor favorizira institucionalizacijo nad odzivnostjo, se pravzaprav spogleduje z različnimi variantami *nevtalne pristojnosti*. V tem primeru se postavlja vprašanje, ali gre sploh za kakšne razlike med poklicnimi, imenovanimi in strankarskimi člani političnega vodstva administracije. Končno, nekatere vlade ali administracije bi utegnile postati tako očarane z nepreračunljivo mešanico odzivnosti in institucionalizacije, da bi zdrsnile v šibko zmes obeh poudarkov, ki bi jih dejansko pripeljala v *nepolitizirano nepristojnost*.

Shema: Stili političnega vodenja in povezava med odzivnostjo in institucionalizacijo

Obstajajo štiri pristopi k *policy pristojnosti*, ki jih lahko uporabijo politični voditelji.²⁸ Pri njihovem razumevanju si lahko pomagamo z razlikovanjem med

²⁸ C. Campbell, The Political Roles of Senior Government in Advanced Democracies, *British Journal of Political Science* 18(1988), str. 243–272.

vladami (in administracijami), ki spodbujajo kompenzatorska (izravnalna) stališča v svetovalnem sistemu, in tistimi, ki poskušajo omejiti konflikte. Prav tako lahko razlikujemo med tistimi vladami, ki se pretežno naslanjajo na osrednje organe, in tistimi, ki dajejo prednost linijskemu organiziranju in odločanju. *Stil prednosti in načrtovanja* se tako uveljavlja takrat, ko politični voditelji spodbujajo konkurenčne nasvete. To pomeni, da osrednjim organom zaupajo nalogo hkratnega razvijanja presegajočih strategij in zagotavljanja, da se bistvene odločitve skladajo z njimi. *Posredniška* politika se oblikuje na podlagi izravnalnih pogledov, vendar pa imajo centralni organi samo omejujočo vlogo pri integraciji politik. *Politika preživetja* prevladuje v nasprotnem primeru, ko centralni organi pritegnejo reševanje problemov v svoj okvir in izrazito poskušajo zadušiti tekmovanje med svetovalci. Končno, *administrativna politika* se razvije, če politični voditelji niti ne spodbujajo različnosti pogledov niti se preveč ne naslanjajo na centralne organe pri vodenju in nadzoru vanju preostalih delov administracije.

Prednosti in načrtovanje so se izkazali za varen stil predvsem z vidika ohranjanja policy pristojnosti. Politika preživetja in administrativna politika se potegujeta za drugo mesto, za prvo velja, da neravnotežje v korist prevlade centralnih organov lahko vodi k politizirani nepristojnosti, druge lahko pripeljejo do nevtralne pristojnosti. Posredniška politika se srečuje z dvema težavama. 1. Poudarjanje linijskega odločanja lahko vodi administracijo in vlado v nevtralno pristojnost, medtem ko se lahko pretirano kompenziranje konča v politizirani nepristojnosti. 2. Hkraten zastoj pri linijskem odločanju in izravnavi lahko pripelje politično vodstvo v nepolitizirano nepristojnost.

Kljub zaželenosti pa se stil prednosti in načrtovanja srečuje s sistematičnimi ovirami, tako da je precej težko opredeljiv in varljiv. Te ovire so lahko institucionalne ali pa personalne. O prvih lahko izrazimo naslednje dvome. 1. Odsotnost smotrno močne policy usmerjene stroke deluje neposredno in izključno tako, da šef eksekutive omejuje obseg sprejemanja kompenzirajočih (izravnalnih) nasvetov. 2. Odsotnost smotrno močnih uslužbencev (sekretarjev), nagnjenih k posredniški politiki med ministrstvi in oddelki, ovira sposobnost kabineta za odprto tekmovanje. 3. Odsotnost smotrno strukturiranega sistema stalnih organov kabineta omejuje sposobnosti političnega vodstva za načrtovanje in uveljavlja težnjo po »nekako se preriniti skozi«. 4. Prisotnost močnih predstavniških imperativov povzroča razširjanje obsega vlade, ki se lahko spremeni v nadomestek zakonodajnega organa. Takšen položaj spodbija mnoge prednosti kolektivne odgovornosti. 5. Odsotnost smotrne izvedbe analitičnih in usklajevalnih organov (enot) v ministrstvih zmanjšuje njihove sposobnosti za sodelovanje s centralnimi organi in obratno.

V zvezi s personalnimi ovirami naj omenimo naslednje. 1. Pogosto je legitimnost partijskopolitičnih svetovalcev vprašljiva, še zlasti če so policy enote premajhne ali omejene, da bi bile učinkovite. V takšnem primeru politično vodstvo lahko izgubi podporo in domiselne pristope, nujne za tekmovalna stališča. 2. Šibka tradicija policy usmerjenega profesionalizma med strankarsko političnimi svetovalci lahko zanika prednosti kompenzirajočih pogledov. 3. Močan etos kompromisa med poklicnimi uslužbenci v javni upravi lahko ščiti politične voditelje pred prevelikim upoštevanjem različnih možnosti. 4. Poklicni uslužbenci s šibkimi analitičnimi sposobnostmi težijo k usmerjanju svoje pozornosti na vprašanje postopka in ne na bistvo problemov.

Že z Maxom Webrom je bila normativna in deskriptivna uporabnost politično/administrativne dihotomije v ospredju pozornosti teorije javne uprave. Večina avtorjev na tem področju je izhajala iz teoretične perspektive politologov, ki so na javno upravo gledali kot na podzvrst politične znanosti in se osredotočili na vlogo »birokratov« (administratorjev) in njihovih odnosov z ministri. Nekateri avtorji pa so predlagali, da bi lahko izboljšali razumevanje te dihotomije, če bi jo postavili v širši okvir *organizacijske teorije*.²⁹ Ta vidik se razlikuje od drugih po tem, da »administracijo« (upravo) oziroma vodenje ministrstev obravnava glede na njihovo sestavljenost iz skupine »izvršnikov« (ne samo odgovornega ministra), še bolj pa po tem, da administrativno (upravno) sestavino organizacije razčlenjuje na menedžerski in tehnični podsistem. Ko je to skombinirano skupaj z institucionalnim (ali političnim) podsistemom, je to pravzaprav *trihotomija* namesto dihotomije. Vendar pa je bil v zadnjih dvajsetih letih dosežen velik napredek predvsem v smeri poudarjanja menedžerskega, ne pa tudi tehničnega podsistema. Zapostavljena je bila torej velika prednost birokratov in birokracije – njihova sposobnost obvladovanja tehnične celovitosti vladanja (upravljanja).

Po tem neoweberjanskem modelu je organizacija sestavljena iz *treh temeljnih podsistemov* – institucionalnega, menedžerskega in tehničnega.³⁰ Ti podsistemi delujejo relativno neodvisno, vendar pa so povezani z raztezanjem meja in medsebojnim vplivanjem na različne načine. *Institucionalni* podsistem se predvsem ukvarja z legitimiranjem organizacije, vseobsežnimi institucionalnimi vzorci v širšem zunanjem okolju organizacije, napovedovanjem sprememb v tem okolju in z zmanjševanjem negotovosti, ki iz tega izhaja. *Menedžerski* podsistem skrbi za sistemsko vzdrževanje, usklajevanje dejavnosti obeh drugih podsistemov ter upravljanjem in nadzorom nad tehničnim podsistemom.

Tehnični podsistem se ukvarja s tehnično proizvodnimi vidiki organizacije, to je z vsem tistim, s čimer se organizacija dejansko ukvarja. Ta podsistem je tako v osrčju organizacije, ne na njenem dnu; institucionalni podsistem je prej na robu, meji organizacije kot pa na njenem vrhu, medtem ko menedžerski podsistem povezuje oba.

Preiščevanje o tem, kaj oblikuje in sestavlja vsak podsistem, je v veliki meri odvisno od opredelitve organizacijskih enot. Vendar če podsistemi niso hierarhično urejeni, kdo potem vodi organizacijo? Po tem modelu je to *prevladujoča koalicija* ali notranja skupina na hierarhičnem vrhu organizacije, ki izhaja iz enega ali več od teh treh podsistemov in ki je izkušena v zaznavanju in preferencah podsistema, iz katerega izvira. Prevladujočo koalicijo, ki vodi organizacijo in nadzira njeno strukturo, moramo zato presojati kot sinonim za višji menedžment organizacije, ki to vodi po svojih najboljših sposobnosti in interesih. Ta tudi rešuje kritične situacije (naključja). Velik problem je vse večja podreprezentiranost tehničnega podsistema v najvišjem menedžmentu, kar lahko vodi tudi k neprilagodljivosti in nesposobnosti reševanja problemov politik. Poudarjanje menedžerskega nadzora in usklajevanja na račun preostalih dveh funkcij lahko deloma pripišemo naraščajoči potrebi po učinkovitosti, pa tudi dihotomnim zaznavam vladanja in posledični konfuznosti glede funkcij menedžerskega podsistema. Vsekakor ne gre pozabiti, da obstajajo tri funkcije, ki jih je treba izvajati v vsaki organizaciji.

²⁹ R. Denhart, *Theories of Public Organization*, Monterey, CA: Brooks/Cole, 1984.

³⁰ B. W. Caroll, *Politics and Administration: A Trichotomy, Governance*, 3(1990), str. 345–366; E. C. Page, *Political Authority and Bureaucratic Power*, Brighton: Wheatsheaf Press, 1985.

Narava in učinkovitost konvencije Lome (kot modela pomoči državam v razvoju)

Uvod

Čeprav bi hoteli, naloge nikakor ne moremo začeti brez vsaj površnega globalnega pogleda v eno izmed boleznih sodobne mednarodne skupnosti, to je *nerazvitanost*. Da je to res tako, ugotavlja povprečni Zemljan na samo dva načina: s posredništvom televizijske kamere ali s statistiko. Slednja je presenetljiva. Po nekaterih podatkih kar 2 milijardi ljudi živita z enim dolarjem dohodka na dan. V začetku drugega tisočletja bo le še eden od šestih prebivalcev Zemlje živel v razvitem svetu, dramatična so neskladja v naravnem prirastku.¹ Skoraj milijarda ljudi ne zna ne brati ne pisati, 1,75 milijarde Zemljanov ne pije zdrave vode, 14 milijonov otrok umre pred svojim petim letom, 110 milijonov jih sploh ne hodi v šolo itd.² Teza, da je od Zahodne Evrope začeta kolonizacija temeljni vzrok današnjega stanja, ali drugače, da je bogati Sever svojo blaginjo zgradil na hrbtu Juga, ima svoje zagovornike, a tudi nasprotnike.³ Ta razprava morda danes niti ni tako zelo pomembna, predvsem nasproti dejstvu, da je v svetu danes problematično ne politično ali ekonomsko, marveč *biološko* neravnovesje, ki seveda ne ogroža nerazvitega, ampak predvsem razviti del sveta. Tega se Sever zaveda. To dokazujejo najrazličnejši projekti pomoči Jugu, ki sicer kažejo določene rezultate,⁴ toda splošna revščina se še nadalje pogloblja.

Že v sedemdesetih letih se je med strokovnjaki pojavil močan dvom o smiselnosti obstoječih projektov pomoči prav zaradi skromnih rezultatov, ki so jih dajali. V razpravo se je najaktivneje vključila skupina neuvrčenih držav z zahtevo po novi mednarodni ekonomski ureditvi. Evropska gospodarska skupnost (EGS) pa je prav v tem času ponudila model razvoja, ki naj bi bil povsem v skladu z zahtevami nove mednarodne ekonomske ureditve. Neokolonistično izkoriščanje zamenjuje dogovor o partnerstvu in medsebojnem spoštovanju – medsebojna odvisnost zamenjuje odvisnost. Tako je z velikimi pričakovanji zaživela konvencija Lome.

1. Zgodovinsko ozadje konvencije

Čeprav ES vzdržuje stike in odobrava pomoč vsem državam tretjega sveta (kot je ta del sveta poimenoval francoski ekonomist Alfred Savry), pa sta pomoč in sodelovanje z afriško-karibsko-pacifiškimi državami pomembnejši del takšnih projektov. To dejstvo seveda ni slučajno. Ob oblikovanju Evropskih skupnosti (1957)

* Zlatko Šabič, asistent na FDV.

¹ Stane Južnič: Kaj in kje je Evropa v razvitem svetu, TIP 27 (1990), št. 6–7, str. 755 in Stane Južnič: Svet in Evropa (študijsko gradivo, pripravljeno za podiplomski študij mednarodne usmeritve v študijskem letu 1990/91), Ljubljana, FSPN, 1990, str. 26, 27.

² Poverty, UN Chronicle, Vol. XXVII, No. 3, September 1990, str. 45 in 50.

³ Glej v Stane Južnič: Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja, 1980, str. 149–155.

⁴ Nekateri globalne rezultate oziroma ocene glej v UN Chronicle, Vol. XXVII, No. 3, September 1990, str. 45 in 46.

so nekatere izvirne države članice (Belgija, Francija) še vedno imele kolonialne posesti. Povezanost s kolonijami je bila še posebej pomembna za Francijo, ki je v »svojem« delu Afrike imela precejšnje naložbe; te so takrat presegle milijardo dolarjev. Zato se je Francija zavzemala za posebno obravnavo teh držav v nasprotju z drugimi tretjimi državami (katerih izdelki so bili podvrženi enotni carinski stopnji) oz. jih je sploh želela vključiti v EGS. Temu sta nasprotovali Z. Nemčija in Nizozemska. Očitno je namreč bilo, da bodo dotedanje kolonije zelo hitro dobile neodvisnost, raven razvitosti teh držav pa ni zagotavljala nikakršne konkurenčnosti na evropskem trgu, kar bi njihovo odvisnost oziroma izkoriščenost le še podaljševalo, torej bi bodoče države tudi de iure postale permanentni dobavitelj surovin za evropski trg, pri tem pa ostajale brez zanje tako pomembnih prihodkov, kot so carine.⁵ Kompromisna rešitev se je imenovala status pridruženega članstva, s čimer je Franciji uspelo obdržati vezanost njenih kolonij na evropski trg, vendar pa se je sodelovanje s temi državami razširilo na vse države članice EGS. Sporazum o pridruženem članstvu je bil podpisan leta 1958 za pet let. V tem času je večina kolonij dobila neodvisnost, vladajoče strukture novih držav pa so bile zainteresirane za nadaljnje sodelovanje. Tako je 1963 v Yaoundeju nastal nov sporazum, spet za pet let, vendar je veljal do leta 1970.⁶

Krog držav, vključenih v posebne aranžmaje EGS, se je povečal z vključitvijo Velike Britanije. Glavni problem pogajanj EGS z Veliko Britanijo o njenem članstvu je bil status članic Commonwealtha, ki so na britanski trg izvažale brez carinskih omejitev. Velika Britanija ni posebej vztrajala, da v Skupnost »pripelje« vse članice Commonwealtha, je pa zahtevala, da morajo zanje biti sprejeti posebni aranžmaji. EGS tudi na to ni pristala in na koncu je obveljala praksa 58. člena yaoundske konvencije, ki pravi, da lahko za pridruženo članstvo kandidirajo »vse tiste države, katerih ekonomska struktura je primerljiva s strukturami držav članic yaoundske konvencije«.⁷ Na tej podlagi so se že Nigerija (1966), Uganda, Kenija in Tanzanija (v t. i. Arusha sporazumu 1968) dogovorile o pridruženem članstvu.⁸ Rešitev problema je obveljala, tako da so se v skladu z 58. členom omenjene konvencije o pridruženem članstvu dogovorile vse afriške države članice Commonwealtha ter vse otoške karibske in pacifiške države. Zunaj tega kroga so ostale azijske države. S sklicevanjem na primerljivost ekonomskih struktur teh držav bi EGS težko pojasnila vzroke, zaradi katerih so te države ostale zunaj yaoundskega kroga. R. C. Hine ugotavlja, da je glavni razlog slej ko prej političen – če bi tudi tem državam podelili status pridruženih članic, bi od držav v razvoju samo latinskoameriške države ostale »zunaj«.⁹ Seveda ima takšna politika tudi svoje žrtve – npr. eno najrevnejših držav na svetu, Bangladeš, ki je zaradi svojega geografskega položaja ostala zunaj omenjenega kroga.

Tako je 43 držav, ki so zaradi svojega geografskega položaja dobile skupno nomenklaturu afriško-karibsko-pacifiške države, leta 1973 začelo pogajanja o novem sporazumu, ki so ga z veliko mero optimizma, kot smo že zapisali, sprejeli 28. februarja 1975. Nastala je prva konvencija Lome. 6. junija istega leta so se AKP države iz organizacijskih razlogov združile v eno telo. Dogovor o institucionalizaciji AKP držav je bil podpisan v Georgetownu.¹⁰

⁵ Stevo Kovačević: Evropska ekonomska zajednica i svetska trgovina, Naučna knjiga, Beograd, 1981, str. 84.

⁶ R. C. Hine: The Political Economy of European Trade; Harvester Press, Kent, 1985, str. 171.

⁷ R. C. Hine, Nav. delo, str. 172.

⁸ Stevo Kovačević, nav. delo, str. 88.

⁹ R. C. Hine, nav. delo, str. 172.

¹⁰ Tom Glaser: EEC-ACP cooperation – the historical perspective Courier, No. 120, 1990, str. 25.

Zadnja v vrsti konvencij Lome, četrta, je bila podpisana 15. decembra 1989 (veljati je začela 1. marca 1990) in, deklarativno, predstavlja kontinuirano prizadevanje za pospešitev in poglobljanje gospodarskega, socialnega in kulturnega sodelovanja enakopravnih partnerjev.¹¹ V resnici gre seveda predvsem za pogodbo med dvema gospodarsko neenakima partnerjema, v kateri se ES zavezuje, da bo zagotovila pomoč, ki bo pomagala AKP državam pri prizadevanjih za doseganje ustreznih standardov razvitih držav.¹² Finančni aranžma konvencije, ki obsega 369 členov, 86 aneksov in 10 protokolov, je sestavljen takole:

1. *Trgovski in trgovinski sporazumi o sodelovanju*: temeljna značilnost sporazumov je, da imajo praktično vsi izdelki iz AKP držav (99,5%) prost, brezcarinski dostop do trga ES. Recipročnost ni zahtevana, pač pa morajo AKP države Skupnosti zagotoviti pravice v skladu s klavzulo največje ugodnosti.¹³

2. *Finančna pomoč*: konvencija ni predvidena zgolj kot čisto trgovinski sporazum, ampak naj bi se izvajala tudi v obliki finančne pomoči ES AKP državam v njihovih razvojnih prizadevanjih. Finančna pomoč po zadnji konvenciji znaša 12 milijard ekujev,¹⁴ pri čemer so sredstva razdeljena na posebno agencijo, imenovano Evropski sklad za razvoj (European Development Fund, 10,8 milijarde ekujev), in Evropsko investicijsko banko (European Investment Bank, 1,2 milijarde ekujev). V primerjavi s prejšnjimi konvencijami se bodo praktično vsa sredstva (razen tistih iz sklada, s katerim razpolaga Evropska investicijska banka) interesentom iz AKP držav dajala v obliki subvencije.¹⁵

V tem paketu zavzema posebno mesto novost v konvencijah Lome, to je sklad, namenjen financiranju »strukturalnega prilagajanja«, katerega deklarativni cilj je pospešiti razvojno dinamiko AKP držav. V praksi naj bi to pomenilo, da se bo v običajne dolgoročne strategije razvoja vpletala vrsta kratkoročnih in srednjeročnih politik, katerih namen je zagotoviti osnovne (predvsem ekonomske) pogoje za dolgoročni razvoj.¹⁶ Sicer pa se sredstva, s katerimi razpolaga Evropski sklad za razvoj, uporabljajo za financiranje individualnih projektov, del pa je namenjen skupnim razvojnim programom. Namembnost sredstev je zelo široka, saj obsega tako gradnjo infrastrukture kot tudi podpiranje znanstveno-izobraževalnih projektov ter nakup opreme. Posebno mesto v pričujočem sistemu pomoči zavzemata dva sklada:

a) Sistem za uravnoteženje izvoznih prihodkov osnovnih kmetijskih pridelkov (Stabilization of export earnings from agricultural commodities – STABEX).

Izvoz kmetijskih pridelkov je za AKP države ena najpomembnejših postavk v njihovi izvozni bilanci. Sklad Stabex je namenjen nevtralizaciji te odvisnosti oz. načeloma zagotavlja minimalni dohodek za 49 kmetijskih pridelkov¹⁷ ob nenačrtovanem izpadu dohodka zaradi različnih vzrokov, predvsem zaradi prevelikega

¹¹ »Fact sheets on the European Parliament and the activities of the European Community« (Directorate General for Research, Luxembourg, 1991), EN II/E, str. 1; glej še 1. člen konvencije Lome IV (v nadaljevanju: Konvencije).

¹² 4. člen konvencije.

¹³ »Fact sheets...«, EN II/E, str. 1.

¹⁴ Finančna pomoč po Lome I je znašala 3,5 milijarde ekujev, po Lome II 5,4 milijarde ekujev (+54%), po Lome III pa 8,8 milijarde ekujev (+63%). V primerjavi s finančnim konstruktom II. konvencije so se sredstva za IV. konvencijo povečala samo za 36%. Glej tabelo *Scope of Community development cooperation* v Tom Glaser, nav. delo, str. 26.

¹⁵ »Details on principal development and innovations«, Courier, No. 120, 1990, str. 14.

¹⁶ Glej npr. 243. člen konvencije; primerjaj še Kenneth R. Simmonds, nav. delo, str. 537 in Manuel Marin: »Lome IV – the scope of a new convention«, Courier, No. 120, 1990, str. 13.

¹⁷ Opredeljeni so v 187. členu konvencije.

padca cen pridelkov na svetovnem trgu. Sredstva iz sklada so na voljo pod določenimi pogoji. Tako npr. mora konkretno blago izvirati iz države prosilke,¹⁸ mora predstavljati določen odstotek izvoza v bilanci države,¹⁹ obenem pa izpad dohodka ne sme biti posledica morebitnih špekulacij na trgu ali diskriminacijske politike na škodo Skupnosti.²⁰

b) Posebna finančna sredstva za pridobivanje rud oziroma mineralov (Mining products: special financing facility – SYSMIN).

Sklad Sysmin je namenjen zaščiti rudarskega področja. Tako krije izpade proizvodnje, ki so posledica dogodkov, na katere to področje oz. država nista mogla vplivati. Iz tega sklada se financirajo tudi razvojni projekti na tem področju pod določenimi pogoji.²¹ V primerjavi s Stabexom se torej sredstva iz Sysmina ne uporabljajo za kritje izpadov dohodka, ki so posledica cenovnih gibanj na svetovnem trgu, ampak zgolj nadomeščajo izpad proizvodnje, ki je posledica notranjih gospodarskih, naravnih oz. političnih problemov.

Tako sredstev Stabex kot tudi Sysmin v novi konvenciji, kot že rečeno, ne dodeljujejo več v kombinirani obliki (posojila – subvencije), temveč zgolj kot subvencije.

III. Institucionalna struktura konvencije

a) Svet ministrov; najpomembnejši organ, ki določa globalne smernice uresničevanja konvencije, periodično ocenjuje konkretne rezultate, ki so posledica dogovorov iz sporazuma, obravnava morebitne pritožbe in sprejema potrebne ukrepe za nemoteno uresničevanje določil konvencije. Odločitve Sveta ministrov so v primerih, ki jih predvideva konvencija, obvezujoče za države članice.²² Svet sestavljajo ministri oziroma njihovi namestniki obeh strank, njegovo delovanje pa temelji na podlagi njihovega soglasja.²³

b) Komite ambasadorjev; organ, ki je predvsem predviden za asistiranje Svetu ministrov, od katerega lahko (na pobudo Sveta) prevzame določene naloge. Komite lahko v obliki priporočil, predlogov, resolucij ali mnenj tudi vpliva na odločitve Sveta ministrov.²⁴

c) Skupščina AKP držav in ES; posvetovalni organ, v katerem sedi 138 parlamentarcev (po 69 delegatov obeh partnerjev). Skupščina skuša na odločitve Sveta ministrov, ki se nanašajo na uresničevanje konvencije, vplivati z lastnimi predlogi, priporočili in resolucijami. Njena najpomembnejša dolžnost je obravnavanje letnega poročila Sveta ministrov.²⁵

¹⁸ 199. člen in aneks XLIII h konvenciji.

¹⁹ 5% vseh prihodkov iz izvoza za vse proizvode oz. 1% manj razvite, celinske in otoške države članice.

²⁰ 201. in 202. člen konvencije.

²¹ 214. člen konvencije.

²² 342. člen konvencije.

²³ 338. člen konvencije.

²⁴ 366. člen konvencije.

²⁵ 350. člen konvencije.

V pričujočem zapisu smo že dali slutiti, da finančno-organizacijska struktura konvencij Lome ni nek nov projekt-model, ki se v globalni sistem vključuje kot nekakšen nov prispevek k povečanju njene učinkovitosti. Konvencije Lome so pač rezultanta opisanih zgodovinskih odnosov in realnih interesov. Osnovna deklarativna kakovost konvencij pa je poudarek na gospodarskem sodelovanju in ne na klasičnih oblikah pomoči. Morda je prav to dejstvo bilo in je generator izjemnega optimizma obeh strank pri podpisovanju vsakega novega sporazuma. Praksa večine projektov pomoči in sodelovanja z državami v razvoju je, to smo tudi prikazali, do zdaj dala določene pozitivne učinke, a za seboj pustila ogromno večino nerazrešenih težav. Praksa vseh dosedanjih konvencij Lome je dala podobne rezultate.

1. Ena izmed najpomembnejših ugodnosti za AKP države je brezcarinski dostop njihovega blaga na evropski trg. Tak izvoz naj bi spodbujal gospodarski razvoj omenjenih držav: s predvidenim povečanim izvozom AKP držav na trg ES bi te države prišle do znatno večjih sredstev (kot posledica koristi, ki jih prinaša neplačevanje carinskih dajatev), ki bi jih lahko s pridom vlagali doma.

Teorija se v praksi povsem razblini. AKP države so pretežno izvoznice surovin, ki jih v Evropi primanjkuje – izvoz AKP držav v ES je torej v odnosu na tisto, kar evropski trg ponuja, komplementaren. Cene surovin so zelo nizke, torej tudi dohodek ni velik. Nadaljnja težava je, da AKP države vsega svojega blaga ne morejo prodati na trgu ES, torej morajo ostanek blaga prodajati po svetovni tržni ceni, za kar bodo seveda iztržile manj, kot pa bi iztržile na evropskem trgu. Če bi AKP države ob danih pogojih nastopale s podobnimi proizvodi, bi bil dohodek iz izvoza lahko bistveno večji (trade-creation učinek), toda na to ES ne bi nikoli pristala, kar dokazuje njena previdnost že ob surovinah oz. polizdelkih iz AKP držav, ki se srečujejo s konkurenčnimi proizvajalci iz ES (npr. za sladkor, govedino); za te izdelke je uveden kvotni režim. Morda lahko že na tem mestu omenimo tudi t. i. »zaščitno klavzulo« (safeguard clause), ki v prvem odstavku 177. člena konvencije pravi, da se bo Skupnost na uresničevanje določil konvencije odzvala takrat, ko bo to ogrožalo ekonomijo Skupnosti. ES tudi ni npr. uvedla kakšnih ekskluzivnih sporazumov o prodaji oz. dobavi blaga z, recimo, najbolj ogroženimi državami članicami, kar sicer ne bi bilo v duhu konvencije. Toda dejstvo je, da so razlike tudi med AKP državami zelo velike (glej tabelo 1). Seveda ne zanikamo, da do pozitivnih učinkov ni prišlo, toda dejanski učinek je predvsem za AKP države bistveno manjši od pričakovanega in zaželenega.²⁶

2. Izvozne prihodke, ki izpadejo zaradi nenadnih sprememb cen, ES, kot rečeno, načeloma zavaruje s sredstvi iz sklada Stabex. V času, ko je bil Stabex uveden, so cene blaga kazale težnjo naraščanja, povsem drugačen položaj pa je nastal v začetku osemdesetih let, ko so cene surovin začele naglo padati, in sredstva Stabexa kar naenkrat niso niti približno zadovoljevala zahtev AKP držav po nadomestilih. Zelo kritično je bilo že leto 1981, ko so zahteve dosegale številko 715 milijonov ekujev, medtem ko je sklad za celotno petletno obdobje razpolagal s 557 milijoni ekujev. V naslednjih letih se je položaj nekoliko izboljšal, toda ponovna kriza se je začela v letih 1987 in 1988, ko so zahtevki znašali 1.500 milijonov ekujev, kar je za točno 68,2% presegló celotna sredstva sklada.²⁷

Posledica takšnega stanja je, da je ES že leta 1989 z izplačili v okviru Stabexa

²⁶ R. C. Hine, nav. delo, str. 173, 174.

²⁷ »Stabex: from Lome I to Lome III – An analysis of its functioning«, Courier No. 124, 1990, str. 8.

zaostajala za štiri leta.²⁸ Rekordna sredstva, predvidena za naslednje petletno obdobje, so sicer dogovorjena, toda dvom o obstoječem delovanju sklada ostaja tudi pri ES, ki slabosti gasilske tehnike sklada skuša opravičiti s povsem nepričakovanim padcem cen nekaterih ključnih pridelkov, kot sta kava in kakav. V isti sapi pa vedo povedati, da Stabex tako ali tako ni bil mišljen kot izključno sredstvo za reševanje nestabilnosti izvoznih prihodkov AKP držav.²⁹

3. Verjetno bi se lahko strinjali z R. C. Hinom, ki pravi, da so konvencije Lome mnogo več kot samo trgovinski sporazum. Finančna pomoč, ki jo prejema

Tabela: Dohodek na prebivalca v nekaterih AKP državah v obdobju 1975–1989 (v Ğ)

Država	1975	1980	1985	1989
Etiopija	100	140	110	120
Kenija	220	420	290	360
Somalija	110	280*	280	170
Zaire	140	220	170260	
Kamerun	290	670	810	1000
Gana	590	420	380390	
Nigerija	340	1010	800	250
Madagaskar	200	350	240	230
Jamajka	1110	1040	940	1260
Fidži	1090	1850	1710	1650

* Podatek je za leto 1981, ker za leto 1980 ni bilo podatkov.

Vir: The World Bank Annual Reports

AKP države, je pomembna, za nekatere (Hine jih je naštel 17) celo življenjsko pomembna, saj pridobivajo kar 40% vse pomoči prav iz tega vira.³⁰ Lahko bi bili celo nekoliko zlobni in bi rekli, da so konvencije Lome skupaj z dvostranskimi sporazumi, ki so jih države članice ES sklepale z državami v razvoju, nasprotje dejanskim trgovinskim sporazumom, katerih učinek je temeljni problem odnosa AKP držav in ES. Trenutni dolg AKP držav je namreč nič manj kot 130 milijard ekujev,³¹ pri čemer so največje dolžnice afriške države. Raziskave kažejo, da se je v teh državah v obdobju 1980–87 dohodek na prebivalca zmanjšal za 2,6%. Če je odstotek vračanja vložnega denarja v obdobju 1961–73 znašal 30,7%, je v obdobju 1980–87 pristal na bednih 2,5%. Delno se ta dejstva lahko opravičijo z že klasičnimi razlogi; naravnimi (suša in z njo lakota), biološkimi (velika stopnja rasti prebivalstva), ekonomskimi (neugodna gibanja cen na trgu) in s političnimi (nestabilnost političnih sistemov). Toda mnogi strokovnjaki so prepričani, da sta oba partnerja ne glede na naštete ovire svojo veliko priložnost zamudila konec sedemdesetih let. Visoke cene surovin na trgu in poplava petrodolarjev so usmerjale znatna in ugodna posojila v AKP države, ki pa so bila slabo nadzorovana in še slabše porabljena. Vložena sredstva se ne vračajo in nastala je opisana dolžniška kriza, ki je najbolj prizadela afriške države.³² Prav vlaganja in nadzor nad njim pa

²⁸ Nav. delo.

²⁹ Nav. delo, str. 9.

³⁰ R. C. Hine: Political Economy of European Trade, str. 183.

³¹ Manuel Marin: Writting off the ACP dept to the EEC, Courier No. 125, 1991, str. 9.

³² Tom Glaser: EEC-ACP cooperation: the historical perspective, Courier No. 120, str. 26, 27.

so ena najbolj spornih točk pri dogovarjanjih obeh partnerjev. Vlaganje v AKP države je zaradi nestabilnih političnih razmer (predvsem v najrevnejših državah) tvegano, zavarovanje vlaganj pa je lahko hitro v neskladju z deklarirano suverenostjo. O tej možnosti pa AKP države zaenkrat še niso pripravljene razpravljati. Že v tretji konvenciji je bilo predlagano, da partnerici »proučita možni zavarovalni sistem proti političnim tveganjem, ki bi jim vlagatelji lahko bili izpostavljeni«, ³³ toda konkretnih dogovorov ni bilo. Podoben sklep vsebuje tudi četrta konvencija. ³⁴ Kompromisen način reševanja te problematike je novost v četrti konvenciji, to je Program za strukturalno prilagajanje, ³⁵ ki pa ga bo možno presojati šele po izvedbi četrte konvencije.

IV. Sklep

Anketa mnenjskih voditeljev v afriških in malgaških državah je pokazala, da kljub zavedanju pomembnosti njene prisotnosti na teh prostorih zaseda ES oziroma njeni programi pomoči šele tretje mesto po dejanskem pomenu za dvostrankarskim sodelovanjem in sodelovanjem z Združenimi narodi oz. njenimi specializiranimi agencijami. Kar 69% mnenj o evropski pomoči nasploh pa je bilo negativnih nasproti 22%, ki so to pomoč ocenili kot pozitivno. Ni neznatna tudi skupina tistih, ki menijo, da je t. i. evropska pomoč nič drugega kot še ena oblika izkoriščanja oz. da temelji izključno na podlagi lastnih interesov (27%). ³⁶

Slika, ki so si jo ustvarili afriško-malgaški intervjuvanci, vsebuje zelo pomemben del resnice. Povprečno zadovoljuje Evropa več kot polovico svojih energetskih potreb z uvozom iz držav v razvoju; 70% vseh surovin prihaja prav iz teh držav. ³⁷ Države v razvoju (z njimi pa tudi dober del AKP držav) so v položaju, ko morajo zagotavljati evropsko blaginjo, če želijo same preživeti. ³⁸ Vendar pa glavni problem nerazvoja AKP držav, pravi K. Simmonds, *ni v dolgovih*. Tudi če bi naenkrat odpisali vse dolgove, ³⁹ »začetek znova« ne bi bil bolj uspešen, če z odpisom ne bi bili odpravljeni glavni generatorji dolžniške krize, to sta neurejeno gospodarstvo in politične nestabilnosti. Problem, ki ga načenja Simmonds, je pravzaprav obrobjen. Glavni generator nerazvoja dežel v razvoju je namreč njihova gospodarska struktura, ki je prilagojena delitvi dela v svetovnem gospodarstvu. Vloga večine držav v razvoju v tem gospodarstvu je *dobava surovin*. Tako bo tudi ostalo, dokler bodo tam surovine na razpolago. Cene surovin seveda ne morejo pokriti stroškov držav in njihovih državljanov, zato si države v razvoju denar izposojajo. Tako sledi logičen sklep, da so ogromni dolgovi držav v razvoju (ki najbrž nikoli ne bodo vrnjeni) zgolj skromno plačilo za zalaganje blaginje severa

³³ Kenneth R. Simmonds: *The fourth Lome Convention*, CMLR 28 (1991), str. 541.

³⁴ Lome IV, Aneks LIII.

³⁵ Vsebino programa glej v četrti konvenciji, čl. 220–327, komentar pa v članku M. Marina: »Lome IV – The Scope of a New Convention, Courier No. 120, 1990, str. 13.

³⁶ The image of EEC aid – a painful thruth, Courier No. 122, str. 12,13.

³⁷ Vinko Kandžija: Politika Evropske zajednice prema zemljama u razvoju, *Ekonomika* 4/88, str. 28.

³⁸ Kar je posledica strukture njihovega gospodarstva, katerega uspeh je odvisen od skromnega števila kultur, ki jih goji. Glej R.C. Hine: nav. delo, str. 177.

³⁹ AKP države tudi sicer predlagajo Skupnosti kot možno rešitev odpis vseh dolgov oziroma njihovo konvertiranje v skupne razvojne ...?

s strani juga – povedano drugače, nevrnjeni dolgovi prispevajo k realni ceni surovin, brez katerih ne Evropa ne preostali razviti svet ne bi mogla živeti. S tega vidika je treba tudi presojati »inovativnost« evropskega modela obvladovanja težav držav v razvoju.

DIMITRIJ RUPEL*

Kultura in politika v času razočaranja

Mnogi naši akademski predhodniki, predvsem marksisti, so razumeli *kulturne pojave* (umetnost, znanost, verska in druga prepričanja oz. dejavnosti . . . , vendar le redko kdaj tudi *politiko*) kot podrejene splošnim družbenim, predvsem ekonomskim odnosom. Kulturni pojavi naj bi – preprosto rečeno – odražali gospodarsko življenje oz. določeno stopnjo razvoja »proizvajalnih odnosov«. Seveda je – za marksista – zelo važno vedeti, kako si te stopnje razvoja sledijo druga drugi in kaj lahko od tega razvoja pričakujemo. Da bi to vedeli, imamo na voljo znanstveno teorijo, resnico o družbenem razvoju in dejanskega, političnega nosilca te resnice. Ta nosilec se postavlja na čelo družbenega razvoja, če je treba, tudi revolucije; on določa prioritete med posameznimi projekti in družbenimi sferami. Kultura, z njo pa tudi politika, sta načeloma odvisni od splošnih družbenih razmer, toda drugačna, revolucionarna politika je neodvisna; vse je odvisno od nje.

Radikalne interpretacije so iz teh domnev potegnile sklep, naj bosta kultura in inteligenca podvrženi direktivam državne administracije ali celo vladajoče, po možnosti ene same stranke.

Nekaj »nereda« v slovensko sociologijo je (z logično zamudo) vnesel Max Weber, ki je stare podmene o prioriteti gospodarstva obrnil na glavo. Kot je znano, je opisal učinek protestantske etike na razvoj kapitalizma, ne pa, recimo, učinek kapitalizma na protestantizem.

Znotraj tu omenjene akademske oz. politične tradicije se je pri nas v drugi polovici petdesetih let vnela polemika o avtonomnosti kulture. Šlo je za znamenito Leninovo misel, da je bil Tolstoj velik umetnik kljub temu, da je bil politični reakcionar; iz česar je Josip Vidmar – v nasprotju z Borisom Zihherlom – izvedel misel, da je umetnost neodvisna od gospodarskih, državnih in ideoloških pogojev. Na tej podlagi se je v kasnejših letih, ki so trajala tja do osmega desetletja, razvijala bolj ali manj plodna razprava, ali in koliko naj bodo umetniki, znanstveniki in drugi ljudje kulture neodvisni od gospodarskih razmer oz. od političnega establišmenta. Manj pametna socialistična politika je kulturnike skušala zatirati in nadzirati; pametnejša jih je skušala podkupovati in jih izolirati v posebni *topli gredi za visoke in svobodne ideje*. Pametni komunisti so že davno uredili posebne tople grede za nemirne ljudi, ki so jih hoteli v določenem trenutku uporabljati za dokazovanje svoje demokratičnosti. Tipičen proizvod je bil znana mladinska organizacija – ZSMS. Tine Hribar je ta del slovenske politike imenoval »znotrajpartijska alternativa«. Vsi smo bili kdaj predmet te ali one variante takšne politike, zato nadaljnje ponazoritve niso potrebne.

Teoretiziranje o razmerju med kulturo in politiko se je ob liberalizaciji slovenske socialistične politike napajalo z idejami strukturalizma fenomenologije in

* Nastopno predavanje na ljubljanski univerzi ob izvolitvi v naziv za rednega profesorja FDV.

sistemske teorije; v glavnem pa je mogoče reči, da je teza o avtonomiji kulture nasproti gospodarstvu in državi (ob vseh mogočih sholastičnih peripetijah) v glavnem zmagala. Ta napredek se je – kot v posmeh teorijam o neodvisnosti – odvijal ob splošnem osvobajanju gospodarskega in političnega življenja.

Dialogi in polemike o neodvisnosti kulture se z današnjega vidika morebiti kažejo kot nepotrebni, predvsem pa se zdijo neaktualni. Predavatelj (t.j. avtor teh vrstic) bi potemtakem lahko sklenil nekovažno, če ne celo bistveno poglavje vede, ki se ji reče sociologija kulture, vsekakor pa tiste sociologije kulture, ki je prišla na površje našega akademskega življenja ob botrovanju marksizma in socializma.

Danes imamo demokracijo, pravimo, svoje teorije merimo po svetovnih standardih, družbena razmerja (kot je razmerje med gospodarstvom in kulturo ali razmerje med politiko in kulturo) pa glede na razmerja moči, ki se kažejo v parlamentu oz. v strankarski tekmi. Problemi se rešujejo sami od sebe.

To je v načelu seveda točno. Toda če razpravljamo o hišnem redu, še vedno nismo ničesar rekli o življenju, ki se odvija v stanovanjih takšne hiše; ničesar nismo rekli o ljudeh, ki živijo v naši hiši. Tu se odpirajo mnoga politična in ideološka vprašanja, denimo, vprašanja kulturne politike: koliko državnega denarja je treba nameniti teatrom, koliko knjigam, galerijam in kulturnim domovom... Ali naj država ustanovi čim več pevskih ali celo cerkvenih zborov, ali naj podpre konference in revije, ki propagirajo svobodno misel, človekove pravice, državljansko neposlušnost??? Načelno smo rešili generalni problem kulturne politike, če nam uspe dopovedati, da je zanjo najboljše, če financira kulturne dejavnosti, ne da bi si pripisovala uspehe zanje in ne da bi zanje prevzemala odgovornost. Skušnjava, da bi država ravnala drugače; da bi podpirala somišljenike vladajočih strank in zatirala njihove nasprotnike, je izredno velika. Že spet moram spomniti na Webra in na njegovi predavanji na Münchenski univerzi leta 1918 *Znanost kot poklic* in *Politika kot poklic*. Kot nosilec državne in politične funkcije sem tu v precejšnji zadregi. Weber opisuje predavatelja, ki se mora upreti skušnjavi, da bi svojim slušateljem povedal, v katero resnico naj verujejo. Gre za skrivanje oz. razkrivanje osebnega stališča in za pridobivanje strankarskih tovarišev. Kdor potrebuje takšno gotovost, naj predavanje zapusti, pravi Weber: znanstvenikove besede niso meči za pokončanje nasprotnika, ampak plugi, ki rahljajo zemljo za kontemplativno misel. Z drugimi besedami: *treba je ločiti področji kulture in politike, in seveda – področji kulturne in državne politike*. Podobno je mislil Karl Mannheim, ki je intelektualcem zaradi socialne »nevezanosti«, zaradi njihove »brezdomovinske« in vmesnosti glede na klasične družbene razrede pripisoval posebne sposobnosti za »nevtralno« razmišljanje. Tega marksisti niso sprejeli in tega marksisti niso dovolili. Za takšno razmišljanje pri nas do nedavnega ni bilo prostora. Toda Weber in Mannheim nista imela problemov s socializmom, ki je zahteval jasno politično opredelitev; imela sta problem s splošnim *razočaranjem* (nemško »Entzauberung«; v angleščini: »disenchantment of the world«) in z družbeno krizo, v kateri je vladalo splošno pomanjkanje trdnih ciljev in vere. Šlo je za prelomni in usodni čas, za katerega je Weber govoril, da ga je treba zdržati »kot mož«. K problemu prelomnega časa in iskanja oprijemljivih rešitev se vrnem kasneje.

Nekateri dogodki v najnovejšem času me prepričujejo, da si o nekaterih bistvenih vprašanjih razmerja med politiko in kulturo še nismo na jasnem. Nenedoma smo v Sloveniji poleg vseh mogočih strank in odborov dobili tudi skupino ljudi, ki se predstavlja z imenom *Iniciativni odbor gibanja za obvarovanje kulture*

in intelektualne svobode pred ponorelim strankarskim pohlepom, njegovo bistveno sporočilo pa je naperjeno proti osnutku zakona o vladi, ki naj ne bi vsebovala več posebnega ministrstva za kulturo.

Ni namen mojega predavanja podpirati ta odbor, ki je, kolikor lahko presodim, poln razumnih in dostojanstvenih mož in žena; niti ni moj namen polemizirati glede ohranjanja ali ukinjanja ministrstva za kulturo. Kar se mene tiče, bi takšno ministrstvo lahko imeli, toda kultura bi obstala tudi brez njega. Vendar to ni problem tega predavanja.

Bistvo kulturniških protestov (cf. npr. tekste Kulturnim in razumnim, Novo poglavje k sramotni zgodovini«, *Dnevnik*, 23. oktobra 1992; Peter Božič, Ukinjanje kulture, *Dnevnik*, 24. oktobra 1992; in Vinko Vasle, Po cesti hodi mož, le pol moža . . ., *Delo*, 24. oktobra 1992) je očitek strankam in politikom, da se premalo zavedajo dejstva, »da je vsa zgodovina Slovencev bistveno opredeljena po kulturnem izročilu«. Z drugimi besedami: po zaslugi slovenske kulture, morebiti predvsem po zaslugi pisateljev in drugih umetnikov, smo dobili demokracijo in državo, tidve pa že kar na začetku zanemarjata svoje roditelje.

Prav gotovo se v zvezi s tem postavlja cel kup političnih in tudi akademsko teoretičnih vprašanj. Moja naloga v tem trenutku je predvsem akademska, zato bom politična vprašanja postavil v oklepaj. Tema je zanimiva, ker se povezuje z nekaterimi razpravami v preteklosti, deloma pa je povezana tudi z mojim lastnim akademskim prizadevanjem na področju sociologije kulture. Tu moram razložiti nekatere ugotovitve iz lastnih raziskovanj in postaviti okvire za razmišljanje o razmerju med politiko in kulturo v demokraciji, v razmerah uresničene državnosti slovenskega naroda.

Platon je razmišljal o umetnosti in o umetnikih kot državnih uradnikih. Njegovo državo naj bi vodili ljudje filozofskih vizij, o katerih umetniki vedo le nekaj malega, in še to na meglen, neprecizen način. Umetniki naj bi bili podrejeni filozofom oz. politikom. Aristotel je razmišljal moderneje. Iz njegovih spisov o tragediji lahko sklepamo, da je zanj prostor umetnosti poseben, od drugih različen, z avtonomnimi pravili urejen prostor človekovega bivanja. Kasneje so takšno zamisel ureditve družbenih odnosov in »zamejenih pomenskih področij« promovirali fenomenologi, med katerimi je za naše razmišljanje najpomembnejši Alfred Schutz. Zanj sta politično in umetniško področje (poleg mnogih drugih) kot dva sosednja prostora onstran meje sveta vsakdanjega življenja, ne pa višje in nižje nadstropje iste stavbe.

Z vidika modernih socioloških teorij, kamor štejem tudi Schutzovo fenomenologijo, je mogoče »kulturo« in »politiko« razumeti kot dve raznorodni, vendar načeloma enakopravni človeški naravnosti oz. dejavnosti. Vsaka od teh družbenih realnosti ima svoja posebna pravila, za vsako je potrebna posebna zbranost, za vsako sta značilna drugačna sintaksa, drugačno pojmovanje časa . . .

Slovenska zgodovina in tudi novejši čas nas navajata k domnevi, da gre pravzaprav za konkurenčni obliki človekovega doživljanja in delovanja. Pri svojih raziskavah slovenskega romanopisja v 19. stoletju sem prišel do domneve, da so Slovenci v pomanjkanju državnosti in zaradi tveganega in na neuspeh obsojenega političnega prizadevanja svoje elitne moči usmerjali v leposlovje in kulturno publicistiko. Dokazno gradivo je vsebovano v znanih Jurčičevih, Stritarjevih, Aškerčevih, Prijateljstevih, Vidmarjevih in Adamičevih izjavah: ker ne moremo delati politično, delajmo tam, kjer moremo, na področju literature! Josip Vidmar je svoj nacionalni program koncipiral kot kulturni program; njegova knjiga, ki je leta 1932 med drugim razdražila Srbe in Edvarda Kardelja, nosi naslov *Kulturni problem sloven-*

stva. V njej je za Slovence predvidel uspešno narodno potrjevanje v kulturi, za kulturo pa je menil, da je prava osnova slovenstva, njegovega zbiranja in organiziranja.

Kardelj je temu ugovarjal z značilno marksistično premočrtnostjo, češ da s samo kulturo ni mogoče priti nikamor in da je temelj družbe pač njegovo gospodarstvo. Kardelj je v *Slovenskem narodnem vprašanju* bistro opazil, da Slovencem primanjkuje *zgodovine*, kajti imeli so samo *literarno zgodovino*. Kaj to sploh pomeni?

Narodna zgodovina je sama po sebi moderen »literarni« žanr, saj srednjeveške kronike praviloma ne vsebujejo poročil, ki bi posebej zajemala življenje narodov. S to tradicijo je pri nas med francosko revolucijo prekinil Linhart, ki ga bolj kot cerkveni in dvorni dogodki zanima vsakdanje življenje ljudi iste narodnosti, t. j. Slovencev. Trditev o pomanjkanju zgodovine velja za veliko število narodov, najmanj seveda za Jude, Grke in Rimljane. V marsikaterem pogledu so narodne zgodovine spekulativna besedila oz. pripisovanje posameznih zgodovinskih dosežkov nekemu narodu a posteriori. V nekem smislu je preobrazba naroda v državo odvisna od spretnosti zgodovinarjev, da znajo v korist nekega naroda »nakopičiti« zadostno število zgodovinskih dogodkov oz. te dogodke prikazati kot konstitutivne za narod oz. državo. Kardelj je pravzaprav hotel reči, da je slovenskim zgodovinpiscem uspelo v podporo ohranjanju narodne zavesti zapisati predvsem literarne dogodke; pri čemer je izrazil dvom, da bi takšni dogodki utegnili zadostovati za popolno konstituiranje naroda oz. nacionalne države. Brez literarnih del v slovenščini in brez neke temeljne definicije nacionalnega interesa seveda ne bi bila mogoča nikakršna zgodovina, brez te pa bi kasnejši Slovenci zelo težko prepričali kogar koli, da vsebujejo dovolj moči za državnost.

Če upoštevamo, da so sestavni del zgodovinarskih poročil vse mogoče zgodbe in miti, Slovenci s svojo literarno dejavnostjo nismo stavili na povsem napačnega konja. Po končani zgodbi slovenskega osamosvajanja lahko rečemo, da so bili postopki slovenskih literatov od Prešerna do Cankarja izredno uspešni. Poglejmo nekaj primerov. Prešeren je v *Krstu pri Savici* opisal enega najvažnejših konstitutivnih dogodkov slovenstva: spreobrnitev krščanstvu. Pokristjanjevanje in kasnejše opismenjevanje, ki je dobilo svoj vrh s *Trubarjem*, sta utrdili slovenski jezik, ta pa je začrtal meje prihodnje slovenske države. Slovenci so dobili orodje identifikacije in skupinske akcije. Z Levstikovim *Martinom Krpanom* in drugimi nacionalističnimi spisi so Slovenci definirali svoj odnos do nemštva in avstrijskega dvora. Ta odnos se je razvijal in natančno definiral s Cankarjem, ki je povrh vsega spodbudil premišljevanje o samostojni slovenski družbeni strukturi z notranjimi spori in delitvami. S Prešernom, Levstikom in Cankarjem so Slovenci odganjali tujerodne gospodarje in lastne prenapeteže. Črtomir, Martin Krpan, Jurij Kozjak, Deseti brat, Martin Kačur, Kantor, Maks Krnec... so postali narodni junaki, ki so jih Slovenci potrebovali za omejitve in razčlenitev lastnega socialnega kozmosa.

V sociologiji umetnosti so nedavno tega potekale učene razprave o tem, ali je umetnost *prava institucija* – glede na to da v njej ni strukture za (samo)uresničevanje, lastnosti za samovzdrževanje ali »poroke« za razmnoževanje... Mnogi avtorji, med njimi Talcott Parsons, so o ustanovi umetnosti sodili, da je drugotnega pomena za vzdrževanje družbe. Parsons je bil zaradi svojega poglobitnega zanimanja za *akcijo* glede umetnosti negotov. Njegove institucije morajo vsebovati situacijske, instrumentalne in integrativne vzorce – ti pa pri (čisti) umetnosti manjkajo. V najboljšem primeru je ekspresivni simbolizem eden najslabše razvitih delov teorije akcije. Mnoge sociološke razprave (cf. Albrecht, *Art as an Institution*, *The*

Sociology of Art and Literature: A Reader (New York 1970) se ukvarjajo z razlikovanjem med kulturnim in socialnim.

Da bi razumeli pomen oz. zasluge slovenske umetnosti za državnost, bi verjetno morali ločevati tiste umetniške dogodke in postopke, ki so vsebovali natančnejše definicije družbene realnosti oz. vsaj rudimentarne politične koncepte, od tistih, ki so bili v tem pogledu nevtralni oz. je bila njihova definicija družbene realnosti izrazito »šibka«. Glasba in posebej balet (spomnimo se skrbi, ki mu jo je izkazoval sovjetski komunistični sistem) sta med najmanj političnimi; književnost in gledališče med najbolj »akcijskimi«. Gledano z distance je bila slovenska umetnost, posebej v 19. stoletju, pod visoko politično napetostjo; in je kot takšna omogočala politično instrumentalizacijo v prelomnih trenutkih. Iz cele vrste razlogov so Slovenci gojili več akcijskih zvrsti umetnosti in manj »klasičnih«, »neuporabnih«, kot so denimo lirična poezija, orkestralna glasba, opera in balet. Komunistični režim je povzročil nove delitve in premike oz. ustvaril nov kontekst zanje. Lirična poezija in abstraktno slikarstvo – čeprav nista bila nevarna po vsebini – sta nekaj časa vznemirjala komunistični establišment zaradi svoje malomarnosti glede vladajočih političnih konceptov, ki so se uveljavili npr. s socialističnim realizmom. Kasneje so totalitaristi postali prosvetljeni absolutisti in spodbujali ravno tiste veje umetnosti, ki so bile najbolj akcijsko »prazne«. Ta trend je Kermauner imenoval ludizem, znotrajtekstualnost in reizem, beograjski Palavestra pa »socialistični estetizem«.

S podobnimi vprašanji, dilemami in ocenami so se ukvarjali tudi drugi, predvsem slovanski narodi. O tem nas je pred nekaj leti (1984) poučil Milan Kundera s svojim spisom *Tragedija Srednje Evrope*. V njem je trdil, da so za ohranjanje in državnost češkega naroda zaslužni predvsem ljudje peresa, največ pa pisatelji.

Kako so Slovenci v najnovejšem času tolmačili problem, o katerem je govor, kažejo podobe umetnikov na našem novem denarju: Kobilca, Prešeren, Jakopič in Plečnik. Z izborom osebnosti, ki krasijo slovenski tolar, je slovenska oblast dala vedeti, da občuti dolg do slovenskih umetnikov; enega simbolov slovenske državnosti, vrh vrednostnega sistema je povezala s kulturo. Podobne geste smo sicer videli že v preteklosti, ko smo številne ljubljanske mestne ulice poimenovali po pisateljih, pesnikih in kulturnih preroditeljih; in že pred formalno ustanovitvijo slovenske države smo med njene simbole (npr. v nacionalne nagrade, praznik, himno) vpisali ime pesnika Franceta Prešerna.

Neustreznost starega načina razmišljanja (namreč prepričanja, da je kultura odvisna od gospodarstva, njegove vitalne interese in smeri pa v skladu z znanstveno teorijo družbenega razvoja zastopa politika) se je pokazala v najnovejšem času. Z zgolj gospodarskega in z zgolj političnega vidika (vsaj z vidika starih političnih elit) bi bila samostojna slovenska državnost nesmiselna. Navsezadnje bi bilo gospodarsko najbolj smotno, ko bi bila Slovenije ostala del Avstro-Ogrske in ko bi Slovenci govorili nemško. Racionalno bi bilo navsezadnje sprejeti tudi Mussolinijevo ali Hitlerjevo okupacijo. In nekateri Slovenci so bili o tem tudi prepričani. V takšnem prepričanju so se asimilirali z Nemci, v drugi svetovni vojni pa so sodelovali s Hitlerjem. Žal so njihovi nasprotniki – že spet nemočni ali neuki igralci v tuji igri – izbrali komunizem, Stalina, Tita in Jugoslavijo. Slovenska kultura je bila v podrejeni vlogi.

Vse od druge svetovne vojne sem, vsekakor pa od šestdesetih let naprej je bilo na Slovenskem jasno, da si stojita nasproti dva *konkurenčna* simbolna sistema, dve kulturni ustanovi, v bistvu dve stranki: »stranka« *politikov* in »stranka« *kulturnikov*. Slovenska politična stranka je bila rezervirana za revolucionarno generacijo in za njene učence, vendar se je večkrat notranje transformirala in očistila: najprej

že ob Dolomitski izjavi, nato ob Informbiroju, ob Kavčičevi aferi in ob Titovem pismu. Tej stranki se je reklo KPS in ZKS, zanjo pa je bilo značilno, da je bila povezana z neslovenskim sistemom KPJ, ki je bil sam del mednarodne komunistične organizacije. Kulturna stranka ni imela nobene povezave, na svoji strani je imela »le« zgodovino, torej projekt slovenske državnosti, ki je bila v nastajanju od leta 1848. Politična stranka je imela na voljo veliko vzvodov za družbeno akcijo in jih je tudi s pridom uporabljala. Upam si trditi, da bi bilo tako še danes (kot je v še nekaterih enostranskih sistemih v jugovzhodni Aziji), ko bi bil sovjetski komunizem gospodarsko uspešen. V zadnjih izdihljajih tega sistema so slovenski komunistični politiki sprejeli obče kulturno stranko oz. sami sprejeli nacionalizem kot jedro svojega političnega programa. Transformacijo nekdanjih komunistov v nacionalistične liderje (Milošević, Tudman, Kučan, Gligorov, Mečiar, Jelcin, Ševardnadze . . .) bo treba nekoč še temeljito raziskati in oceniti, dejstvo pa je, da so bili ob zatonu komunizma pripravljene deliti odgovornost za gospodarski polom z drugimi strankami, medtem ko so si (bolj ali manj upravičeno) lastili zasluge za postavitev državnosti svojih narodov.

Osemdeseta in devetdeseta leta na Slovenskem so leta kulturne stranke. Tu seveda ne govorim o konkretnih strankah, npr. o krščanskih, liberalnih ali socialnih demokratih, ampak o premiku, ki se je mogel dogoditi zaradi poloma socializma in njegovega gospodarskega sistema. V Sloveniji je bil prehod relativno mehak, tudi zaradi splošne kooperativnosti strank in zaradi analiz, ki so jih bili sposobni narediti sami komunistični politiki. To velja še posebej za Milana Kučana. Za prehod iz socializma v normalen parlamentarni red ni bila potrebna revolucija kot na Poljskem. Bistvena prednost Slovenije je bila konceptualna pripravljenost kulturne stranke in notranja vdanost politične stranke. Niti za trenutek ni prenehal pravni red, čeprav je nad njim zavladala pravičnost. Skupaj s socialističnim redom je počasi in z le majhnimi pretresi (desetdnevna vojna junija 1991) ugašal tudi mednarodni red, ki je bil držal Slovenijo na povodcu. Slovenije je bilo vedno več, Jugoslavije vedno manj. Kompoziciji vodilnih ljudi Slovenije (od Kučana do Janše) je uspelo obdržati odnose s svetom in se uveljaviti v njem brez najhujših žrtev. To ni uspelo niti Hrvaški ali Srbiji, da ne govorim o Makedoniji in Bosni in Hercegovini.

Prvi »odred« kulturne stranke v Sloveniji je bil Slovenska demokratična zveza, predhodnica današnje Demokratske stranke, njena zunanja oblika pa je bila Demos. Prvotni odred je moral logično razpasti na več strank, ker je tako zahtevala nova politična situacija, ki ni mogla obstati le z opozicijo oz. s sodelovanjem kulturne in politične stranke. Podoben proces se je dogodil s češkim Državljan-skim forumom, podobno se dogaja z vsemi frontami, ki so zrušile komunistični sistem in ki jih je družil le protikomunizem. V Sloveniji smo imeli uspešno diferenciacijo tudi znotraj politične stranke, saj je razpadla na SDP, na Socialistično stranko in ZSMS oz. LDS. Nadaljnji razvoj je prinesel čudovito prepletanje ljudi iz politične in kulturne stranke tako, da imamo danes praktično normalno politično razdelitev. O notranjih odnosih in sporih v Demosu bi rad – glede na občutljivost predvolilnega časa – govoril kdaj drugič. Zanimivo se mi zdi, da je na Hrvaškem njihov Demos, tj. HDZ, pravzaprav obstal; škandalozno pa se mi zdi, da je do današnjega dne v Srbiji obstala edina in enotna Socialistična stranka.

Tu seveda še nisem odgovoril, kako je s kulturo na Slovenskem danes. Akcijska, politizirana kultura, ki je sestavljala glavnino osvobodilnega boja v osemdesetih in devetdesetih letih, je prešla v politične stranke. To, kar so želeli milijoni Slovencev zadnjih stopetdeset let in kar so izražali skozi literaturo, v gledališču in

z neštetiimi kulturnimi prireditvami v cerkvah, čitalnicah in na prostem, se je končno izpolnilo. Kulturna stranka je prišla (ne glede na konkretne oblike) na oblast. Vendar bi s tem težko trdili, da je prišla na oblast lirična poezija, da sta prišla na oblast abstraktno slikarstvo in balet; ampak se je uveljavila tista kultura, ki je bila od nekdaj usmerjena v oblikovanje družbenih kompleksov, v socialno akcijo. To velja za kulturno publicistiko, za mnoge gledališke igre, knjige in revije, ki so širile politične poglede, protestirale zoper politične krivice in ki so – to je predvsem pomembno – oblikovale koncept slovenske države. Po zaslugi teh piscev, knjig in revij je bila Slovenija pripravljena na preizkušnjo leta 1989 in 1990, kot je bil pripravljen malokdo, gotovo pa ne Bosanci ali Makedonci.

Najbolj enostavno je reči: kultura se je premaknila v politiko, tisto, kar je ostalo v kulturi, naj se udobno zlekne v naslanjaču in proizvaja, kar jo veseli. Rešila se je bremena, ki jo je pri njenem svobodnem ustvarjanju nemara celo oviralo. Toda soočeni smo s protesti in nekateri ljudje iz kulture postavljajo vprašanje: »Ali smo se za to bojevali?«

Odgovor je: »Seveda.« Kulturna stranka je hotela priti na oblast, hotela je zrušiti nedemokratičen sistem in postaviti samostojno državo. Toda niti parlament niti država nista prava kulturna sistema, ampak sta ustanovi za merjenje moči in za opravljanje cele vrste represivnih in koordinacijskih funkcij, ki zahtevajo povsem drugačno (čeprav enakovredno) disciplino, kot jo zahtevata pisanje knjig, člankov in podobno kulturno delo. Ne drži, da je politika pozabila na kulturo, ampak je kultura zavladala nad politiko oz. si je politiko uredila po svoji podobi.

V državi poznamo različne »resorje« oz. ministrstva. Na eni strani obstajajo državni, na drugi pa resorji, ki skrbijo za nedržavne posle in obrate, ki se ne znajo preživljati in upravljati sami in kjer je potrebna intervencija države, da bi skladno delovali: prvi morajo misliti na preživetje same države (notranje, zunanje, obrambne, finančne, pravosodne ... zadeve), drugi urejajo notranjo skladnost področij, ki jih upravljajo. Ta področja so zdravstvo, šolstvo, kultura itn. Vsa ta področja – iz takšnih ali drugačnih razlogov – potrebujejo pomoč države. Na izredno omejenem jezikovnem področju, kot je slovensko, mora država podpirati književno proizvodnjo. Toda s tem navsezadnje skrbi za svojo lastno legitimizacijsko substanco. Država skrbi za kulturo kot za enega svojih ideoloških aparatov.

*

Naš stari sociološki znanec Daniel Bell je v šestdesetih letih objavil knjigo z naslovom *Konec ideologije*, leta 1989 pa je ameriško-japonski zgodovinar Francis Fukuyama napisal razvpiti članek z naslovom *Konec zgodovine*. Po padcu berlinskega zidu in po zlomu vzhodnoevropskih komunističnih sistemov je nastala sprememba, s katero se ukvarjamo – politično operativno – vsak dan; vendar je še nismo docela analitično ocenili. Od Bella do Fukuyame prihajajo nad nas svarilna znamenja o veliki spremembi. Slovenija to veliko spremembo, ki jo je Hans Dietrich Genscher leta 1991 v Lizboni imenoval *konec bipolarnega sveta*, živi vsak dan. Toda ali smo jo dejansko premislili?

Nastanek novih nacionalnih držav, kot so Slovenija, Hrvaška, Češka in Slovaška, Ukrajina, Belorusija, Gruzija itn. – pa tudi ponovna postavitev držav, ki so državnost izgubile (Litva, Letonija in Estonija, navsezadnje tudi Rusija) – sta posledica notranjega zloma komunističnih imperijev in zmagoslavja t. i. meščanskega, kapitalističnega sistema, ki so ga najmočneje propagirale predvsem ZDA. Padla je železna zavesa, padel je bipolarni sistem. Problematične so postale pod-

mene in ustanove vzhodno-zahodnega spora, ravnotežja strahu pa tudi t. i. popuščanja napetosti – na čemer je počivala stabilnost povojnega miru v Evropi.

S to stabilnostjo je povezana tudi jugoslovanska kriza oz. trenutna vojna v BiH. Danes ugotavljamo, da svet z Združenimi narodi vred ne premore učinkovitega orodja za ustavitev vojne. Razlog za to ni fizična šibkost, ampak *pomanjkanje motiva*. Čigav je konflikt v BiH, čigav je albansko-srbski spor? Je to boj za dominacijo zahodnega ali vzhodnega sveta? Že na prvi pogled vidimo, da s tradicionalnimi formulami problema ne moremo niti razumeti, kaj šele rešiti. V Grčiji sem slišal tezo, da gre za *religiozno vojno* med pravoslavljem in islamom; sami Hrvati so lansirali podmeno, da gre za katoliško-pravoslavni spor. Se bodo kristjani združili v boju proti nevernikom z Jutrovega?

V srednjem veku so Turki s sodelovanjem Grkov pregnali katoliške viteze z Rodosa na Malto; ti so se med fašizmom vrnili na Rodos, danes pa so vsi skupaj v ES. So današnji Grki (z njimi pa cela Evropska skupnost) skeptični do povezave z Makedonijo zaradi imena Makedonija (torej zaradi notranjepolitičnih problemov v sami Grčiji) ali nemara zaradi muslimanskega elementa v Makedoniji? Bi rajši sprejeli srbsko Makedonijo, ker bi ta uspešneje držala v šahu Muslimane, cerkvena (pravoslavna) povezava pa bi tako ali tako ostala enaka? Je res na pomolu religiozna delitev? Je mogoče takšno napoved povezati z nekaterimi pojavi na Slovenskem, ki skušajo Slovence preštevati na podlagi njihovega obiskovanja cerkvenih obredov? Postaja namesto laične umetniške kulture na Slovenskem odločilna religiozna kultura?

Lani, še pred vojaškim udarom v Sovjetski zvezi, sem imel zanimiv pogovor z znamenitim italijanskim politikom Fanfanijem. Na koncu tega pogovora je rekel: »V Sovjetski zvezi je popustilo vezivo, ki jih je držalo skupaj. Zato je v nevarnosti tudi vezivo, ki drži skupaj Evropo.« Mislim,« je rekel Fanfani, »da je novo vezivo Evrope *participacija*.« Pred nekaj dnevi sem imel daljši pogovor s predsednikom Liberalne internacionale in nemške svobodnjaške stranke grofom Lambsdorffom, ki mi je pripovedoval o problemih reintegracije Vzhodne Nemčije. Moj sogovornik se je spraševal o aktualnosti liberalnih idej po koncu komunizma. »So res dovolj prepričljive naše ideje o človekovih pravicah, o pravicah manjšin, o tržnem gospodarstvu?« Z drugimi besedami: so to ideje, ki »letijo« tudi v tem našem času?

Jugoslovanska kriza je indikator večje, širše, usodnejše krize. Za ves svet je nastopil čas *razočaranja*. Se bomo v tem času razočaranja nad socializmom vrnili v čas vzpona religiozne kulture in navsezadnje cerkvene države? Socializem je bil nadomestek za religijo; plašč, pod katerim so se skrili verski in etnični antagonizmi. Kaj bo namesto socializma? Smo le odgrnili plašč in dopustili, da so zagomazeli na svetlo črvi verskih in etničnih spopadov? Nekateri znaki zanesljivo kažejo v to smer. Rekel sem že, da so nekdanji komunistični voditelji postali nacionalistični voditelji. Je to vse, kar lahko ponudi današnjemu človeštvu izobrazena, prosvetljena, hipermoderna Evropa? V jugovzhodni Aziji so prepričani o brezobzirnem kapitalizmu in o različnih novodobnih oblikah kolonializma: nekatere najbogatejše države Daljnega vzhoda zaradi pomanjkanja zemlje organizirajo delovna taborišča za proizvodnjo fotoaparatorov, televizorjev in računalnikov v manj razvitih državah, kot so Malezija, Tajska in Indonezija. Zdi se, da se ponujata predvsem dva modela: narodnostno brezbrizni industrijski liberalizem in novi evropski nacionalizem na verski podlagi. Stara scena: brezdomovinski liberalizem na eni in domačijski verski fundamentalizem na drugi strani?

Odgovori na vprašanje o dobi razočaranja in o *novem vezivu* so brez dvoma številni in težavni. Ni naša naloga, da jih stresemo iz rokava, pač pa je naša naloga,

da se jim posvetimo z vso zbranostjo in zavestjo o njihovem epohalnem značaju. To je naloga sociologije kulture, to je naloga kulture danes.

Kulturni ustvarjalci (med katere štejem tudi filozofe in sociologe) so se znašli pred velikanskim izzivom. Potem ko so sodelovali pri rehabilitaciji narodnostnih in liberalnih vrednot povsod tam, kjer so bile umetno zadušene, se morajo odzvati na bistveno vprašanje o premagovanju krize po prenehanju čarov socializma. Odziv, ki se kaže s trkanjem po prsih za pretekle zasluge in z zahtevami po oblastnih parcelah oz. rezervatih, najbrž ni ustrezen glede na težo problema pred nami.

Slovenci bodo verjetno še nekaj časa uživali v čaru nacionalne države in podjetniške svobode; toda že zdaj vidimo, da te užitke kvarijo zapleti z nezaposlenostjo, z begunci in priseljenci, z nezdravim življenjem, mamili in nesnažnim okoljem; napetosti med regijami in lokalnimi interesi, ljubosumne primerjave s premožnejšimi sodržavljani in sosednjimi državami. Množijo in utrjujejo se meje med posestmi in državami. Stopnjuje se boj za parcele političnega vpliva. Iz preteklosti se kot blato izpod snega prikazujejo stari družinski, verski in plemenski spori.

Sociologija kulture ima (v zvezi s temi problemi) pred sabo dve orientacijski točki:

1. spoznanje, da je treba izziv odčaranega sveta »zdržati kot mož« in da je treba kritično analizirati čustvene opredelitve za takšno ali drugačno odredilno konstrukcijo; in

2. dolžnost čim natančnejše evidence situacij (socialnih in mentalnih stisk), ki so nastopile po krizi tradicionalnih veziv: po krizi obrambnih paktov, vojaških blokov, napetosti in ravnotežij, političnih struktur in ideologij, gospodarskih in kulturnih aranžmajev. Potrebujemo inventuro sovraštev in ravnodušnosti, evforij in apatij . . . skratka, *fenomenologijo razočaranja*.

Minimalni program raziskovalnega projekta, ki bi bil posvečen takšni fenomenologiji, bi moral vsebovati analize *izobraževalnega sistema, parlamentarnega in strankarskega življenja, medijev; sistemov upravljanja in soupravljanja v podjetjih in ustanovah; zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja; mednarodnih odnosov in odnosov do manjšin*. Ker je konec komunizma in bipolarnega sveta prinesel kup novih meja, bi morali posebno pozornost posvetiti mednarodnemu komuniciranju in manjšinam. Tako kot poslovni uspeh na eni in nezaposlenost ali gospodarske izgube na drugi strani proizvajajo čustva zapostavljenosti in odrinjenosti; tako naraščanje nacionalne identifikacije in ustvarjanje novih meja prinašata kulturne frustracije, novi imperializem in novi lokalpatriotizem. Nekaj tega vidimo v današnjih odnosih med Hrvaško in Slovenijo; med Italijo in Slovenijo – predvsem pa v odnosih med »trema Evropami«, kot je razvite, perspektivne in zaostale Evropejce označil Zbigniew Brzezinski.

Kulturni ustvarjalci so dolžni pokazati in raziskati razpad vezi dosedanjega sveta; ob tem pa iz drobnoglednega opazovanja komaj nastajajočih novih veziv pokazati možnosti nove reintegracije slovenskega in sploh evropskega človeštva.

ZDRAVKO MLINAR*

O naši majhnosti in preko nje**

Teritorialna in institucionalna zaprtost družboslovnega delovanja

1. Izhodišča, narava in namen tega prispevka

Da ne bi prihajal v nasprotje s (kritičnimi) stališči, ki jih sam poudarjam v tem besedilu, sem dolžan najprej opozoriti na njegov omejen »domet« in namen. Gre bolj za kratek pregled in zapis, ki je neposreden odziv na povabilo uredništva, kot pa za podrobnejšo analizo – sicer široko nakazane – teme. Pri tem gre bolj za razkrivanje, identifikacijo problemov in trendov v našem družboslovnem delovanju na podlagi »preseka« raziskovalne prakse, v kateri sem sam udeležen, kot pa za posebej opravljeno raziskavo. Kljub temu pa želim tudi druge družboslovce opozoriti na nekatere svoje zaznave in spoznanja o novih nalogah družboslovja v spreminjajočem se teritorialno-družbenem kontekstu.

Zanimajo me navidezno paradoksalne spremembe v teritorialnih okvirih našega delovanja: po eni strani *zožitev državnih okvirov*, do katere je prišlo ob osamosvojitvi Slovenije; hkrati pa razširjanje prostora našega delovanja in povezovanje (še zlasti) v evropskem merilu. Te spremembe v družbenem kontekstu pa hkrati neposredno ali posredno v veliki meri pogojujejo tako vsebino raziskovalne dejavnosti kot tudi profesionalne aktivnosti družboslovcev nasploh.¹

Da se ne bi nekompetentno spuščal na druga strokovna področja (npr. v sociologijo znanosti ali »sociologijo sociologije«), kar se nam prav v majhnih državah večkrat dogaja, namerno upoštevam prav dvoje izhodišč, ki sta mi glede na mojo glavno sociološko zanimanje najbližji. Pri tem gre za *teritorialni vidik* in za *dolgoročne razvojne procese*.

Takšne razprave niso in ne morejo biti le nekaj enkratnega, saj gre za potrebo po kontinuiranem spremljanju zelo razvejane družboslovne dejavnosti, in se ne moremo sprijazniti s tem, da bi le po inerciji nadaljevali že obstoječo prakso. Če že ne sproti, pa se je vsaj občasno treba dvigniti nad rutino vsakdanjega delovanja, ugotoviti potrebne popravke smeri in načrtati pot za naprej.²

* dr. Zdravko Mlinar, redni profesor na FDV.

** Revija bo v naslednjih številkah nadaljevala s prispevki v tej rubriki.

¹ To je prišlo močno do izraza tudi ob letošnjem letnem srečanju sociologov v Martuljku zlasti z vidika omejenih možnosti vsebinske diferenciacije glede na majhno število (aktivnih) članov, o čemer več še kasneje (gl. tudi Teorija in praksa, št. 9–10, 1992).

² V občasnih pregledih in ocenah stanja praviloma ostajamo le na pol poti (ne pridemo namreč do temeljitih analiz dejavnosti, ki bi jih opravili za to specializirani družboslovci). Vendarle pa sem prepričan, da so takšni (pisni) poizkusi identificiranja problemov nujni pogoj, ki mora biti izpolnjen, da bi bilo sploh smiselno sklicevati kakšne množične skupščine raziskovalcev ipd. Te se preveč hitro spolitizirajo, predvsem glede na prisotne materialne interese ali pa po naključju zaidejo v različna postranska vprašanja.

Brez takšnega odmika od posameznih drevih si ne moremo ustvariti predstave o gozdu kot celoti! Pomembno pa je, da vsakokrat znova ne začnemo od začetka. Zato bi tudi zdaj v naših razpravah kazalo upoštevati tisto, do česar smo prišli že v naših predhodnih razpravah in posvetovanjih (več o tem npr. v: Mlinar, 1988).

S tem besedilom torej želim prispevati k osveščenosti o nalogah družboslovja v času, ko se je Slovenija sicer opredelila za radikalno odpiranje v odnosu do Evrope, čeprav se ob tem zavedno ali nezavedno podaljšuje praksa, ki je temu povsem nasprotna. Poantiral bom predvsem tista vprašanja, katerih reševanje ni odvisno le od posameznika, temveč terja organizirano uvajanje sprememb na nacionalni ravni ali vsaj na ravni posameznih institucij.³

Končno pa naj ob – ponovnem – načenjanju nekaterih tem še opozorim, da lahko ob tej priložnosti preverjamo uporabno vrednost svojih teoretskih izhodišč ali pa njihov larpurlartizem. V tem imamo prednost pred naravoslovci, ki morajo v podobnih razpravah o družbenem kontekstu svojega delovanja izstopiti iz svojega predmetnega področja. Zato se ne bi kazalo zadovoljiti le z ad hoc zaznavami različnih namenov, temveč bi bilo treba tudi te razprave voditi z vidika družbene teorije. Šele potem bomo presegli stanje, ki ga je že Hubert M. Blalock (1984) kritično ocenil s tem, ko je zapisal, da imajo še danes v družbenih znanostih vse ideje »enako težo«. Najpomembnejša spoznanja so porazgubljena med najrazličnejšimi povsem obrobni opaznanji. Prav to pa je še posebej aktualno v majhnem narodu in državi, kot je Slovenija.

2. Teritorialna in institucionalna »zabubljenost« (inbreeding)

Inercija tradicionalne zaprtosti v določene teritorialne in institucionalne okvire dostikrat sploh ni prisotna v zavesti akterjev kot poseben problem. Podaljševanje določene prakse iz preteklosti se sprejema kot samoumevno. V tem smislu je mogoče razumeti paradoks, da so se npr. družboslovci v ZDA pogosto kritično odzvali na vsakršne težnje k »zabubljanju« (Hargens, Grant, 1973), čeprav gre pri njih za skoraj neprimerljivo večjo odprtost in prostorsko mobilnost kot pa v Sloveniji. Pri nas pa se to vprašanje niti s teritorialnega niti z institucionalnega vidika v glavnem ni zastavljalo (ali vsaj zaostrovalo).⁴ Prav zato pa je ta problem ravno pri nas še toliko nevarnejši, saj – kot bomo še videli – gre pri tem za številne negativne posledice.

Medtem ko so ideološko politične in administrativne omejitve v odpiranju v širši prostor v kratkem času skoraj v celoti odpadle, pa je prav zato toliko bolj pomembna inercija tradicionalne zaprtosti, ki je kot samoumevno niti danes ne zaznavamo. Šele če primerjamo naše profesionalno delovanje s tistim, ki ga lahko spremljamo v večjih državah, npr. v Nemčiji, Italiji, Veliki Britaniji in seveda še zlasti v ZDA, šele tedaj začnemo spoznavati, kaj nam vse prikriva ta samoumevnost. V sociološkem jeziku bi lahko rekli, da smo spregledali vprašanje o tem,

³ Čeprav je bilo že desetletja dosti govora o usmerjanju znanstvenoraziskovalne dejavnosti ali pa – kot v zadnjem času – vsaj o posameznih prednostnih usmeritvah (kot je npr. internacionalizacija te dejavnosti), še vse do danes nismo prišli do operacionalizacije znanstvene politike, tako da bi podrobneje razčlenili vsaj tista vprašanja, kjer je posameznik nemočen, da bi sam zase kaj dosti spremenil (vzemimo npr., ko gre za infrastrukturo mednarodnih znanstvenih oz. informacijskih omrežij, za terminološke slovarje, za specializirane prevajalce ipd.).

⁴ Medtem ko je vsaj na boljši univerzi v ZDA že a priori izključeno, da bi določen oddelek zaposlil nekoga, ki je prav tam končal svoje študije, pa je naša praksa skoraj povsem nasprotna. Vendar pa nimamo niti formalnih niti neformalnih norm, ki bi to prakso omejevale oz. preusmerjale, čeprav bi prav te zlahka uvedli.

kateri so optimalni »referenčni okviri«. Na koga se oziramo in s kom se primerjamo pri svojem delovanju? Od kod rekrutiramo sodelavce, študente? Koga seznanjamo z rezultati svojega dela? Ipd.

V večjih državah na Zahodu se univerze in njihovi posamezni oddelki nenehno primerjajo in tekmujejo med seboj. Na podlagi izbranih kazalcev celo analitično ugotavljajo npr. rang posameznih socioloških oddelkov znotraj celotnega prostora ZDA. Z vidika kakovosti in pogojev za opravljanje podiplomskega in doktorskega študija je bil npr. oddelek za sociologijo na University of North Carolina v Chapel Hillu četrti najboljši po rangu. Za Slovenijo pa je značilna *monocentrična organizacija znanosti*, ki se tipično pojavlja tedaj, ko sta družba in znanost nerazviti ali pa ko gre za zelo majhno deželo (Milič, 1989, 643). Celo v prejšnjem jugoslovanskem kontekstu druga znanstvena središča niso pomenila realne alternative (določena medrepubliška mobilnost je bila le znotraj istega etničnega področja, pa še ta je bila večinoma enosmerna, npr. iz Bosne in Hercegovine ali Črne gore v ožjo Srbijo oz. Beograd (gl. tudi Petrovič, 1990, 226). Za Slovence pa je bilo sploh značilno, da so imeli najnižji delež v medrepubliških gibanjih v državi nasploh. Vse, kar je čez Karavanke, pa že a priori izključujemo, ne da bi prav vedeli – zakaj?! V preteklosti je bila na prvem mestu ideologija (strah pred tujimi vplivi), kaj pa je danes? Inercija? Jezik? Ta vprašanja se vsaj z vidika vključevanja tujih znanstvenikov v delo pri nas v javnosti praviloma niti ne postavljajo. Značilen pa je zapis enega od slavistov, da se je *zgrozil* ob misli naših sociologov, da bi lahko gostje iz tujine predavali tudi v tujem jeziku!

Tako kot je za Slovenijo po eni strani značilen »policentrični sistem naselitve«, pa (z izjemo Maribora in njegove univerze, ki pa ravno družboslovja še ni uveljavila) gre za monocentrično organizacijo znanstvenega in še zlasti družboslovnega delovanja, ki večinoma že a priori *izključuje tekmovanje in omejuje diferenciacijo* oz. selekcijo po kakovosti znanstvenih delavcev.

Posebnosti družboslovnih in humanističnih disciplin so tudi, da so bolj vezane na družbeni kontekst, še zlasti na nacionalne posebnosti. Nekateri so to celo toliko poudarjali, da so v okviru raziskovalne politike Slovenije opozarjali na posebno področje »*nacionalnih ved*« (Mrkun, 1980).⁵ Tako pa so seveda prišli v navzkrižje s temeljnim postulatoma znanstvenega delovanja, t.j. z univerzalno naravo znanosti. Že pred dvema desetletjema je takšno izdvajanje »*nacionalnih znanosti*« naletelo na kritičen odziv; danes ko se vključujemo v »*globalno civilizacijo*«, pa je seveda takšna delitev – kljub določenim razlikam med disciplinami – še manj sprejemljiva.⁶

Z razpadom Jugoslavije so se – po izraženih namenih sicer le začasno – še bolj zožili teritorialni okviri družboslovnega delovanja. Prenehala so delovati strokovna združenja sociologov in politologov ter vrsta drugih, ki so bila prej organizirana

⁵ Pri tem so obravnavali kot ožje jedro nacionalnih ved – deloma ali v celoti – naslednje znanstvene discipline: slovenski jezik z jezikovnimi vedami, slovensko književnost z literarnimi vedami, muzikologijo, teatrologijo, zgodovino, arheologijo, etnologijo, umetnostno zgodovino, geografijo, krasoslovje. Pri tem je bilo rečeno, da tudi ekonomija, demografija, sociologija, filozofija in marksizem obravnavajo posamezne vidike življenja in delovanja slovenskega naroda, kar naj bi bilo obravnavano kasneje. Na istem mestu je avtorica opredelila »*nacionalne vede*«, in sicer takole: »*Nacionalne vede* proučujejo stvarnost in okolje, v katerem živi in dela slovenski narod ter drugi narodi in narodnosti Jugoslavije, prav tako pa tudi spremljajo razvoj naroda, ki se je oblikoval skozi vrsto zgodovinskih obdobj . . . Raziskovanja na področju nacionalnih ved odkrivajo, kar je slovenskega in na ta način prispevajo k spoznavanju kulturne ustvarjalnosti v določenih družbeno-zgodovinskih pogojih in pogojih slovenskega umetnostnega življenja« (prav tam, 178).

⁶ Dejansko pa gre za protislovno razmerje, lahko bi rekli za enotnost nasprotij, ki se kaže v hkratni (ali pa postopno poudarjeni) težnji k univerzalizmu in »*podomačenju*« (indigenization). O tem se je razvila obsežna razprava v sociologiji, v kateri je bilo dosti enostranskosti (gl. Albrow, King, 1990). Dejansko pa tu ne gre za alternativno izključujoče se razmerje.

v jugoslovanskem merilu; prenehale so izhajati prej skupne strokovne revije (Sociologija, Komuna, ...), prekinjeno je bilo delo pri skupnih raziskovalnih projektih, ni več skupnih strokovnih posvetovanj ipd. Celo neposredne vezi s hrvaškimi sociologi so večinoma prekinjene, čeprav bi z njimi lahko še najhitreje dosegli izgubljeno »kritično maso« za delovanje na nekaterih specializiranih področjih.

Ob vsem tem je seveda temeljno vprašanje, v kolikšnem času bo lahko intenzivnejše vključevanje v širši evropski in svetovni prostor nadomestilo tako prekinjene stike.⁷ Slovenija je v teh razmerah relativno še najmanj prizadeta vsaj v tem smislu, da je v primerjavi z drugimi dosti bolj intenzivno povezana s širšim svetom.⁸ Glede na slovensko majhnost pa je seveda sedanja zožitev državnih okvirov toliko bolj omejujoča. Slovenija je sicer že sprejela načelne usmeritve in tudi nekatere konkretne ukrepe, ki spodbujajo ali celo terjajo vključevanje v širši prostor (npr. presojanje predlogov raziskovalnih nalog tudi z vključevanjem tujih ocenjevalcev, priznavanje večje »teže« objavam v tujih jezikih ipd.). Vendarle pa bom v tem prispevku opozoril predvsem na negativne posledice (večje) teritorialne ali institucionalne zaprtosti, pa bodisi da je ta posledica dediščine iz preteklosti bodisi zoženih državnih okvirov.

Da ne bi le postavljaj vprašanj, ki sem jih zastavljaj že v preteklosti, bom poizkušal s povsem konkretnimi podatki ponazoriti težo problema. Uporabil bom kar podatke o zaposlenih raziskovalnih in pedagoških delavcih na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Zbrani podatki (gl. tabelo) nam kažejo visoko stopnjo institucionalne in teritorialne zaprtosti v rekrutiranju kadrov fakultete. Med vsemi zaposlenimi z visoko izobrazbo (104) je *samo eden*, ki je diplomiral zunaj Ljubljane! Že iz tega se kaže izjemna, skoraj popolna *teritorialna zaprtost* ne le v ozkih okvirih Slovenije, temveč celo v lokalnem merilu. Tudi tisti raziskovalci in pedagogi, ki sicer niso diplomirali na FDV, torej skoraj v celoti izhajajo iz drugih fakultet *ljubljske univerze*.

Pri tem gre celo za posebnost v tem smislu, da je izvor najstarejše generacije nekoliko pestrejši kot pa mlajših, za katere se je seveda šele odprla možnost, da se rekrutirajo znotraj istega zavoda. Vendar je ta posebnost vezana le na čas konstituiranja temeljnih disciplin sedanje fakultete (postopno v okviru – Visoke šole za politične vede, kasneje Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter potem še FSPN). Če izločimo rekrutiranje prve generacije in pa tistih proflov iz drugih strokovnih področij (ekonomije, filozofije, matematike, jezikoslovja idr.), ki se kot komplementarna vključujejo predvsem v izobraževalni proces, se nam pokaže, da je stopnja zaprtosti še večja. Približamo se skoraj povsem zaprtemu krogu lastne reprodukcije, s tem pa – tako ali drugače – tudi lastnega duhovnega osiromašenja.

⁷ Pri tem bo po vsej verjetnosti prej ali slej prišlo tudi do določenega oživljanja stikov na območju nekdanje Jugoslavije. Vendar pa ti ob naši večji odprtosti ne bodo imeli več tako absolutne in izključujoče narave, saj je treba računati na dolgoročno razvojno logiko družbenih sistemov in s tem na prehajanje od interakcijskih k transakcijskim sistemom.

⁸ Verjetno ni potrebno, da bi na tem mestu utemeljeval s podrobnejšimi podatki o tem, koliko sociologov, politologov, komunikologov je npr. prav iz Ljubljane opravljalo vodilne funkcije v ISA, IPSA, AIERI ipd. Pač pa naj opozorim na bolj »infrastrukturno« ozadje, kot je dostopnost do literature in do mednarodnih baz podatkov, npr. preko sistema »Dialog«, CD-ROM za Sociological Abstracts, računalniško omrežje, vzpostavljeno na pobudo Univerzitetnega inštituta informacijskih znanosti v Mariboru, redno spremljanje frankfurtskih knjižnih sejmov in »Frankfurt po Frankfurtu« itd. v primerjavi z omejitvami, s katerimi se pri tem srečujemo tudi v Sloveniji, pa je stanje v drugih republikah spet z velikimi razlikami med njimi naravnost katastrofalno.

Tabela 1: RAZISKOVALNI IN PEDAGOŠKI DELAVCI NA FDV Z VISO-KOŠOLSKO IZOBRAZBO GLEDE NA IZVOR (december, 1992)

A. po fakultetah	Absolutno	%
1. z diplomo FDV Ljubljana	65	62,5
2. z diplomo FF Ljubljana	24	23,0
3. z diplomo PF Ljubljana	5	4,8
4. z diplomo drugih fakultet v Ljubljani	9	8,6
5. z diplomo fakultete zunaj SLO (FPN Bgd)	1	0,9
Vsi	104	100,0
B. po univerzah		
1. z diplomo Univerze v Ljubljani	103	89,9
2. z diplomo drugih univerz	1	0,9
Vsi	104	100

Do sprememb prihaja šele prav v zadnjih letih⁹ z večjim vključevanjem v različne evropske in druge mednarodne programe tako raziskovanja kot strokovnega izpopolnjevanja.

Tabela 2: KJE SO DIPLOMIRALI, MAGISTRIRALI IN DOKTORIRALI NA FDV ZAPOSLENI RAZISKOVALNI IN PEDAGOŠKI DELAVCI? (stanje: december 1992)

	NA FDV	V LJUBLJ.	DRUGOD	SKUP.
DIPLOMIRALI	65	38	1	104
MAGISTRIRALI ¹⁰	41	17	8	66
DOKTORIRALI	18	16	9	43

European Science Foundation pa z vidika raziskovanja v družbenih znanostih (gl. Social Sciences..., 1991) kritično opozarja, da velika večina raziskovalcev deluje le znotraj nacionalnega konteksta in dragoceno prispeva k oblikovanju politik na nacionalni ravni. Vendar pa, da je v zadnjih dveh desetletjih prišlo do bistvenega povečanja pomena nadnacionalne razsežnosti političnega odločanja, ne da bi hkrati prišlo tudi do potrebne preusmeritve in povečanega prispevka družbenih znanosti. Tako so prišli do sklepa, da se Evropska skupnost v prihodnje ne bo mogla več zadovoljiti le z uporabo že obstoječih, nacionalno zasnovanih, usmerjenih in financiranih rezultatov.

Instrumentalno v zvezi s tem pa je European Science Foundation lansirala tudi novo aktivnost v obliki *transevropskih znanstvenih omrežij* (gl. tudi »Scientific Networks«, 1990). To je postalo osrednja ideja njenega delovanja. Hkrati pa nam tudi sociološko *simbolizira* nastop nove dobe za družbene znanosti v Evropi. »Glavna ideja je v tem, da je treba pospeševati vzajemno osveščanje in spodbujati

⁹ V okviru prejšnjega političnega sistema se je sicer že pojavila zahteva, da morajo diplomanti najprej »na prakso«, preden nadaljujejo z delom v okviru istega zavoda. Vendar ta zamisel dejansko nikoli ni povsem zažvela; ustavilo se je že pri tem, kaj predstavlja relevantno prakso in kje so sploh možnosti, da bi jo opravili ipd. Seveda pa so izhajali iz predpostavke, da bo vse to rešeno znotraj državnih meja.

¹⁰ V to kategorijo smo všteli tudi pridobljene magistrature tistih, ki so kasneje doktorirali.

mobilnost v formiranju znanstvenih skupnosti v evropskem merilu in podpirati interdisciplinarno raziskovanje« (prav tam, str. 4). Skratka, zamisli o novih teritorialnih okvirih, pa tudi že konkretne spodbude in mehanizmi so tu; to pa bo olajšalo naše preseganje slabosti, ki izhajajo iz dosedanje zaprtosti v nacionalne okvire.

Od 66 sodelavcev, ki imajo magistraturo (lahko hkrati tudi doktorat), jih je kar 58 magistriralo v Ljubljani; od 43, ki imajo doktorat, pa 34. Kot je razvidno iz tabele, gre tudi za visok institucionalni »inbreeding«, ki pa je nekaj manjši pri doktoratih kot pri magistraturah. Vendar je to povezano predvsem z večjo prisotnostjo drugih fakultet – spet – ljubljanske univerze. Gornji podatki nas le v grobem opozarjajo na »inbreeding« v našem družboslovnem delovanju. Ob tem pa bi bilo treba spremljati še vrsto drugih kazalcev, ki kažejo na stopnjo naše odprtosti/zaprtosti tako glede gibljivosti ljudi (raziskovalcev, študentov) kot glede vsebinskih in tehničnih vprašanj. Pri tem prav zadnja leta prihaja do vrste novih pobud.

O evropski prostorski mobilnosti študentov je že na voljo študija, ki so jo objavili Jerschina, Kosiarz in sodelavci (1990), ki nakazuje težnje k preseganju nacionalne zaprtosti in povečevanje deleža tujih študentov.

3. Značilne posledice delovanja v zaprtih okvirih

Potem ko sem ponazoril nekatere razsežnosti institucionalnega in teritorialnega zapiranja, naj opozorim še na značilne posledice. Kot izhodišče in skupni zorni kot gledanja na ta vprašanja pa lahko upoštevamo sociološko spoznanje, da se v majhnih in relativno zaprtih sistemih pojavlja tudi majhna možnost notranje diferenciacije; zato pa tudi manjše možnosti za konstituiranje specifičnih profesionalnih in disciplinarnih identitet po posameznih znanstvenih področjih. Funkcionalna diferenciacija prihaja v nasprotje s tradicionalno teritorialno organizacijo, ki nas kot nekaj samoumevnega – v veliki meri nezavedno – določa in omejuje.

Nizka stopnja diferenciacije profesionalnega delovanja

Absolutizacija nacionalnodržavnih okvirov, še zlasti ko gre za majhen narod, kot je slovenski, tudi na družboslovnem (znanstvenem) področju – podobno kot na vseh drugih – je pomembna oblika izključevanja zunanjega sveta. Samozadostnost pa ne more biti izhodišče za diferenciacijo in specializacijo, ki bi šele lahko zagotovila kvalificirani odziv na specifične probleme bodisi v teoriji ali praksi.

V takšnem kontekstu smo družboslovci izpostavljeni toliko bolj raznovrstnim potrebam po raziskovanju, s tem pa tudi nenehnim pobudam in pritiskom, da izstopamo iz okvirov svoje ožje profesionalne identitete (ali pa da te ne moremo niti izoblikovati). V zoženih teritorialnih okvirih je na voljo le manjši razpon specializiranih strokovnih profilov. To pa pomeni, da se morajo tisti raziskovalci, ki tu delujejo, lotevati *večje raznovrstnosti* različnih tem, ki jih predhodno niso posebej proučevali. To zmanjšuje poglobljenost in torej povečuje verjetnost, da ostajajo na površini, da začenjajo od začetka, podaljšuje se čas njihovega uvajanja in priprave (»prazni tek«), da gre za upočasnjeni odziv na probleme ipd.¹¹

¹¹ Še posebej sociologija kot »splošna in posplošujoča družbena znanost« se znajde v paradoksalnem položaju, ko naj bi bila usposobljena za vse in hkrati, a – prav s tem pogojeno – ni usposobljena za nič konkretnega.

Že začeti proces diferenciacije v jugoslovanskem merilu, vsaj z vidika diferenciacije dejavnosti v Jugoslovanskem sociološkem združenju, je bil z nastankom večjih samostojnih držav prekinjen.¹² Letošnje srečanje Slovenskega sociološkega združenja v Martuljku je še posebej jasno pokazalo določeno zadrego, če že ne krizo našega profesionalnega delovanja v zoženih državnih okvirih. Vse kaže, da v ozkem, slovenskem merilu nimamo sil, da bi zagotovili živahno, kontinuirano ter hkratio delovanje več specializiranih skupin (sekcij), ki bi – podobno kot v okviru svetovnih kongresov ISA – ob vsaki priložnosti pritegovale širok spekter različnih interesov. Ad hoc izbrane teme ne morejo zagotoviti potrebne kontinuitete profesionalnega delovanja oz. povezovanja v teku časa. Izbrana tema je vsakokrat pomembna za druge potencialne udeležence, tako da prihaja do diskontinuitete udeležbe (razen ožjega jedra). Tako si je lažje pojasniti paradoks, da imamo sicer v Sloveniji iz leta v leto več sociologov, hkrati pa se zmanjšuje udeležba v Slovenskem sociološkem društvu.

Čeprav pri vsem tem ne gre le za objektivno, kontekstualno pogojenost delovanja, je vendarle značilno, da gre za čas (mogoče celo spet za še eno – »krizo« ali »prehodno obdobje«), ko niti po starem več ne moremo niti novega še ne zmoremo!? Perspektiva je lahko le preseganje izključnosti teritorialnega in nacionalnega načela¹³ v organizaciji družboslovnega delovanja. Dejansko se vrsta elementov v tej smeri v naši vsakdanji profesionalni praksi že nakazuje, čeprav je pri tem odprtih še dosti vprašanj (npr. glede rabe slovenskega ali tujega jezika), glede katerih v javnosti še ni soglasja oz. načelne opredelitve in jih rešuje, kakor kdo ve in zna. Pri tem gre zlasti za vključevanje specialistov iz drugih držav v vse oblike našega družboslovnega delovanja (raziskovanje, izobraževanje, posvetovanja ipd.).

Nediferenciranost po pomenu spoznanj za razvoj znanosti

V ožjih in zaprtih teritorialnih okvirih gre tudi za manjše možnosti, da bi se na rezultate družboslovnega delovanja (dosežena spoznanja) diferencirano odzivali glede na njihov dejanski pomen za razvoj znanosti. V takšnem kontekstu gre torej bodisi za pomanjkanje ali za odsotnost kakršnega koli odziva ali pa za nediferenciran in neustrezen odziv na dosežene rezultate. Prvo pomeni, da – če ostajamo v takšnem okviru, kot je Slovenija – specifična družboslovna spoznanja tu ne najdejo zainteresiranih uporabnikov, hkrati pa ne pridejo do potencialnih interesentov zunaj državnih meja. S tem se sprevrže temeljna funkcija znanstvenega delovanja tako, da to postane samo sebi namen. Javna predstavitev rezultatov je kvečjemu le še nominalna, formalna potrditev opravljenega dela, s katero se

¹² Pred 20 leti sem kot predsednik Jugoslovanskega sociološkega združenja vzpostavil delovanje okrog 15 različnih sekcij, ki so začele z delom na letnem srečanju združenja v Portorožu. Pri tem gotovo ni naključje, da je prav na tem srečanju bilo aktivno vključenih več udeležencev kot na katerem koli drugem srečanju v okviru Jugoslovanskega sociološkega združenja pred ali po tem. V (pre)malo razčlenjeni vsebini vsakokratnega programa dosti potencialnih udeležencev ne najde svojega specifičnega delovnega področja, zato pa tudi ne zadostnega razloga za svojo udeležbo. Med tistimi, ki so se udeležili zadnjega srečanja, pa so še zlasti sociologi, ki delujejo na raznih strokovnih področjih, »v praksi« izržali svoje nezadovoljstvo, ker se niso mogli vključevati v abstraktne teoretske razprave na sestankih. To nas opozarja, da bi takšne razprave bolj sodile v posebno sekcijo, saj imajo tudi ekonomisti posebno – »znanstveno sekcijo«. Hkrati pa so v zadnjem času ostali – z nekaterimi izjemami – povsem ob strani specifični problemi sociološkega delovanja in profesionalne identitete ter izpopolnjevanja na vrsti delovnih področij »v praksi«. Fakulteta (FSPN) pa je izgubljala stik z diplomanti.

¹³ To se je pokazalo tudi v razpravah v okviru ISA-e, ki naj ne bi predstavljala le združenja nacionalnih organizacij, temveč naj bi zagotovila tudi ustrezne organizacijske oblike za neposredno vključevanje sociologov kot posameznikov.

morebiti zadovolji sam raziskovalec. Tako ta dejavnost postaja *sama sebi namen* in dobi naravo nekakšnega larpurlartizma.

Če pa že gre za odzivnost okolja na opravljeno dejavnost (dosežena spoznanja), da je v njej prisotnih dosti *naključnih* elementov ter predvsem različnih *neznanstvenih* meril. Kvalificirana strokovna publika bodisi sploh ni vzpostavljena ali pa ostaja ob strani, ob tem ko stopajo v ospredje merila, ki so pomembna za splošno javnost. S takšnim odzivom v »širši javnosti« pa se kaj hitro zadovoljijo tudi sami družboslovci, čeprav to pomeni pristajanje na takšna merila, kot so: »zanimivost«, »aktualnost«, »popularnost«; ali pa gre za upoštevanje trenutnih političnih potreb, komercialnih meril ipd. S tem pa tako vsebina kot tudi subjekt ocenjevanja uhajata z znanstvenega področja. Namesto kvalificiranih znanstvenikov kot ocenjevalci vstopajo novinarji, ki lahko več prispevajo k ugledu ali izgubi ugleda posameznika (seveda spet v – širši) javnosti kot pa strokovna recenzija, s katero je seznanjen le ozek krog ljudi.

Glede teh vprašanj so prav družbene znanosti še posebej »ranljive«. Fizika, metematika ali kemija, tudi če bi se k temu nagibale, nimajo dosti možnosti, da bi si svoj ugled pridobivale z dramatizacijo, popularnostjo ipd. Hkrati s tem pa imajo dosti več možnosti, da univerzalno naravo znanosti mednarodno uveljavljajo.

Izvirna spoznanja in kompilacija

Vsaj hipotetično nakazujem, da se v manjših, relativno zaprtih teritorialnih okvirih tudi manj razločuje med tistimi rezultati družboslovnega delovanja, ki pomenijo povsem nova, izvirna spoznanja na eni strani, in tistimi, pri katerih gre predvsem za kompilacijo že obstoječih, zlasti pa tujih virov. Čim bolj zaprt je teritorialno družbeni sistem, tem bolj vse tisto, kar se objavlja, dobiva *videz izvirnosti*. Ta videz se celo izrecno poudarja, npr. kot pohvala, da neko delo »prvič pri nas« obravnava določeno področje ali tematiko. V takem kontekstu, kjer se na specifičnem področju komajda kaj dogaja, vsako delo postane prvenec in vse dobiva videz izvirnosti. Dejanska izvirnost je *izgubljena* v ekstenzivnosti različnih povzemanj drugih virov, ki so praviloma le ohlapno (če sploh) nakazani. To pomeni, da so prizadevanja tistih družboslovcev, ki težijo, da bi se dokopali do – v mednarodnem merilu – novih oz. izvirnih spoznanj, dejansko *negativno sankcionirana*. V okolju, ki ne razločuje med tistim, kar je le posredovanje (povzemanje, prevajanje), in tistim kar je rezultat lastne ustvarjalnosti (ki presega okvire ponovnega odkrivanja Amerike), izpade najbolj ustvarjalno delovanje kot najmanj produktivno.

Ravno glede na to pri nas razkrivamo še nova presenečenja: npr. to, da število letno objavljenih prispevkov družboslovca pri nas dostikrat presega število objav raziskovalcev v razvitih zahodnih državah. Razlika je pač v tem, da gre pri njih za strožje postopke v pripravah za objavo, za večkratne recenzije, za posvetovanje med kolegi, za veliko kompetitivnost in selektivnost, zato pa seveda tudi za večjo »težo« besedila, objavljenega v strokovni reviji.

V našem sedanjem sistemu ocenjevanja raziskovalcev pa se predpostavlja, da gre predvsem za diferenciacijo po kakovosti objav med revijami tako v Sloveniji kot v svetu, čeprav ta diferenciacija ostaja neugotovljiva. To pa pomeni, da *seleksijski mehanizmi ne delujejo* in da se dejansko nagrajuje *število objav*. S tem pa se sprevrže celoten sistem nagrajevanja, tako da postane kontraproduktiven.

Vprašanja, ki sem jih nakazal v prejšnjih dveh točkah, se na poseben način in še zlasti izrazito izražajo tudi v nediferenciranem sprejemanju besedil, ki so zares znanstvena, in tistih, ki jih pri nas označujemo kot »publicistiko«. Tudi v tem se izražata naša majhnost in relativna zaprtost. Drugod je ta delitev dosti strožja. V zvezi s tem je seveda sporna predvsem vloga »publicistike«. Ta namreč zasleduje nekatere drugačne, neznanstvene cilje. Usmerja se na širok krog ljudi, ki ga poizkuša pritegniti s poenostavitvami, pretiravanji, dramtizacijo, zanemarja argumentacijo, sistematičnost in logično izvedeno zgradbo oz. organiziranost besedila; lahko to prehaja z ene na drugo misel brez jasne teoretske podlage, zanemarja vprašanja glede neopredeljenih pojmov, ne omogoča dosledne identifikacije uporabljenih virov in kumulativnosti spoznanj. Pri tem gre praviloma za ad hoc odzivanje na specifičen izziv, ki je trenutno v ospredju pozornosti širše javnosti.¹⁴ Nakazane značilnosti seveda niso združljive s strogo znanstveno obravnavo in po svoje vsaj do neke mere pogojujejo razmeroma slab imidž, ki ga imajo posamezne družboslovne discipline (oz. so ga imele v preteklih desetletjih tudi v širšem evropskem merilu, gl. tudi *Social Sciences* . . . , 1991).

To vprašanje se lahko zastavlja na ravni posameznika, ki piše in objavlja različne vrste besedil, kot tudi z vidika razločevanja med dvema tipoma publikacij. Glede na že povedano, se pri nas posameznik pogosteje znajde v položaju, da mora s svojim delom izstopiti iz strogo opredeljenega znanstvenega okvira, da bi bil bolj odziven tudi na različne potrebe okolja. V tem smislu se naši družboslovci praviloma pogosteje vključujejo tudi v »publicistiko« ali pa predstavljajo nekakšno vmesno, ne povsem določljivo kategorijo. Nekateri avtorji ta dva načina nastopanja povsem zavestno ločujejo (in so različno udeleženi na eni ali drugi strani), drugi pa večinoma niti ne zmorejo tako diferencirati svojih vlog.

Podobno kot na ravni posameznika pa se problem (ne)razločevanja kaže tudi z vidika periodičnih in drugih publikacij. Tudi tu se izkaže, da smo v ozkih nacionalnodržavnih okvirih ujeti v nerazrešljivo protislovje. Če ostajamo – po vsebini, načinu obravnave, predstavitve ipd. – v strogo znanstvenih okvirih, s tem v slovenskem merilu ostanemo brez publike; če pa se hočemo približati širšemu občinstvu se moramo sprijazniti z odstopanji od znanstvenih meril. Znotraj tega okvira oz. dileme se pojavljajo naše družboslovne revije, ki so bliže eni ali drugi varianti. Tu mislim na revije, kot so Teorija in praksa, Družboslovne razprave, Anthropos, Časopis za kritiko znanosti, Urbani izziv idr. (pred časom smo imeli še Obveščanje in odločanje, pa tudi drugačen koncept Revije za razvoj).

V zvezi s tem bi sicer lahko rekli, da tudi publicistika prispeva k uveljavljanju posameznih področij znanosti ravno zaradi svoje popularizacijske funkcije. Vendar bi v tem pogledu morali vsaj vztrajati pri tem (kar si zdaj prizadeva, čeprav mogoče še ne zadosti izrazito, Teorija in praksa), da bi namreč jasno *razločevali* vsaj posamezne *rubrike znotraj revije*.

Radikalnejša razrešitev teh vprašanj pa je le vstop v svetovne znanstvene

¹⁴ V naši polpretekli dobi je vrsta sociologov in politologov kar tekmovalo v tem, kdo bo bolj slikovito označil spremembe v nekdanji Jugoslaviji; tako ni bilo govora le o krizi (politiki pa o stabilizaciji), temveč tudi o »drami socializma« ipd.

komunikacije. Šele v razširjenem teritorialnem okviru se povečuje tudi možnost za specializacijo pri tem komuniciranju.¹⁵

Z internacionalizacijo (Albrow and King, 1990; von Aleman, 1974) pa se ne odpirajo le nove možnosti komuniciranja za bolj specializirana družboslovna tematska področja; gre tudi za to, da se bo z razširitvijo referenčnih okvirov verjetno učinkoviteje uveljavljala profesionalna kultura, ki jo v veliki meri pogojujejo in sooblikujejo najuglednejši vzorniki v svetu.

(Ne)diferenciranost med družboslovci in politiki

Vsaj hipotetično lahko rečemo, da v večjih nacionalnih državah prihaja tudi do dosti izrazitejše diferenciacije in obenem do višje stopnje profesionalizacije družboslovcev in politikov. Kakšno je to razmerje, seveda ni odvisno samo od velikosti sistema, temveč – kot nam je dobro znano – tudi od prevladujoče ideologije. Glede na to smo pričakovali, da se bo z novim političnim sistemom politika prenehala neposredno vmešavati v družboslovno delovanje. Dejansko je zares prišlo do liberalizacije. Vendar se je izkazalo, da razširjenega prostora za samostojno delovanje nismo zapolnili s toliko večjo dinamiko profesionalnih dejavnosti. Pokazala se je celo močna drugačna težnja, t.j. nekakšen »odliv možganov« iz družboslovja v politiko. Po prvih izkušnjah pa sledijo tudi razočaranja, omahovanja, ostajanje v nekakšnem vmesnem prostoru ipd. Pri tem pa je nevarnost, da bi družboslovje dobilo nekakšno sekundarno vlogo, t.j. kot *rezerva* v fazi *vstopanja in izpadanja* iz politike. Medtem ko je v vrsti naravoslovnih ali tehniških znanstvenih področjih dokaj nesporno, da se s takšnim izstopom iz stroke, kasneje, po vrnitvi ne da več nadomestiti zamujeno, pa so ta vprašanja v družboslovnih okvirih dosti bolj zamegljena. Tudi tu torej nimamo čistih in diferenciranih vlog, to pa pomeni tudi nadaljnjo nevarnost, da se še vnaprej v družboslovje vnašajo različna – že nakazana – zunajznanstvena merila delovanja.

4. Sklepna misel

V tem prispevku sem poizkušal opozoriti na inercijo ujetosti našega družboslovnega delovanja v zaprte institucionalne in teritorialne okvire. Razpoložljivi podatki potrjujejo domnevo, da gre še vedno za visoko stopnjo (celo višjo, kot sem pričakoval) te zaprtosti, ki je še posebej problematična zato, ker se pojavlja kot neopazna samoumevnost. Hkrati s tem pa sem nakazal tudi negativne posledice, ki iz tega izhajajo za uveljavljanje znanstvenih meril v družboslovnem delovanju pri nas.

Oboje naj bi spodbudilo: a) osveščanje o tem, kaj je treba še natančneje proučiti, in b) ukrepanje na področju raziskovanja, izobraževanja in drugih profesionalnih dejavnosti, ko je smer delovanja nesporna.

Literatura:

Albrow, Martin and Elizabeth King (1990), *Globalization, Knowledge and Society*, London, Sage
von Aleman Heine (1974), *Les contacts internationaux des membres, des universités: quelques problèmes relatifs à l'internationalité de la science*, *Revue Internationale Des Sciences Sociales*, vol. XXVI, no. 3

¹⁵ V tem pogledu prihaja do sprememb z novo informacijsko in komunikacijsko tehnologijo, ki omogočata tudi »manjše serije« in s tem odpirata možnosti večje diverzifikacije tudi že za manjše število ljudi, npr. ko gre za »namizno založništvo« ipd.

- Becher, Tony (1989), *Academic Tribes and Territories*, Milton Keynes, Open University Press
- Crane, Diana (1972), *Invisible Colleges: The Diffusion of Knowledge in Scientific Communities*, Chicago
- European Science Foundation (1990) *Scientific Networks*, Strasbourg
- European Science Foundation – Economic and Social Research Council (1991) *Social Sciences in the Context of the European Communities*, Strasbourg–Swindon
- Hargens, Lowell, and Grant Farr (1973) *An Examination of Recent Hypotheses about Institutional Inbreeding*, *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6, May
- Jerschina, Jan, and Anna Kosiarsz (eds.) (1990) *Universities Today and Tomorrow*, Krakow, Jagiellonian University and One Europe Foundation Press, 1990
- Milić, Vojin (1989) *Odnosi središte–periferija kao problem u društvenim proučavanjima nauka*, *Sociologija*, Vol. XXXI, No. 4, Beograd
- Mlinar, Zdravko (1970) *Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda*, *Problemi*, št. 8, Ljubljana
- Mlinar, Zdravko (1987) *Kriteriji i suprotnosti u razvoju društvenih znanosti*, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37 (3–4), 465–478
- Mlinar, Zdravko (1988) *Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa*, *Teorija in praksa*, št. 5, Ljubljana
- Mrkun, Vida (1980) *Stanje in problemi raziskovalne dejavnosti na področju nacionalnih ved*, *Raziskovalec*, 10, 3
- Myklebust, Jan Petter, *Studying Across Borders: The Noerwegian Experiences and Model for the Future*, v: Jerschina and Kosiarsz (eds.) 1990
- Petrović, Ruža (1990) *Etnički aspekt migracija u Jugoslaviji*, *Sociologija*, Vol. XXXII, str.3

FRANCE VREG*

»Rast« in »opuščanje« paradigem v komunikacijski znanosti

Ko ob tridesetletnici nastanka komunikacijske znanosti na Slovenskem razmišljamo o njeni paradigmatični, pojasnjevalni moči, se zdi produktivno, da tudi njeno rast in razvojne spremembe osvetlimo z vidika širših zakonitosti medsebojne odvisnosti narave, človeka, družbe, civilizacije in zgodovine. Tudi komunikacijska znanost je – kot vsaka znanost – stvaritev človeškega uma in ima svoje korenine v daljni zgodovini, hkrati pa je plod razvoja znanstvene misli in delček znanstvenega »univerzuma«. Zato moramo pri proučevanju akumulacije znanja na tem področju razkrivati kompleksen splet notranjih in zunanjih dejavnikov rasti te vede; hkrati pa se zdi smiselno njeno »rast« in »ugašanje« umestiti v širše okvire bivanja človeka v kulturah in civilizacijah.

Komunikacijska znanost je – podobno kot sociologija, politologija, filozofija in še nekatere znanosti – nastajala v slovenski (in tedanji jugoslovanski) družbi v ozračju duhovne utesenjenosti, filozofskega monizma in diamatovskega sociološkega funkcionalizma. Kriza te monistične »paradigme« – če jo smemo tako imenovati – je bila že v petdesetih letih očitna. Sociološki evolucionisti bi »ugašanje« stare in nastajanje nove demokratične paradigme utemeljevali z zakonitostmi rasti, življenja in smrti živih bitij, se pravi z nastajanjem, prevlado, krizo in »smrtjo« paradigme ter nastankom nove paradigme. Tako pojasnjevanje znanstvenih revolucij je vsekakor produktivno in nas opozarja na procese entropije, miselnega potenciala neke paradigme. Vendar bi »paradigma« o znanstvenih revolucijah sama izgubila pojasnjevalno moč, če je ne bi umestili v zgodovinske kulturne in civilizacijske okvire.

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze.

Zato bi bila ugotovitev, da je monistična paradigma doživela svoj ciklični razvoj in smrt, redukcija dejanskih zgodovinskih procesov. Zgodovinske analize nas opozarjajo, da je ob monistični paradigmi latentno živila pluralistična kot njena alternativa. Nasprotovanja med pristaši sovjetskega, boljševiskega družbenega modela in filozofsko levico s humanistično vizijo socializma segajo že v čas pred drugo svetovno vojno: že tedaj so se spopadi končevali z eksokomunikacijo nevernih. Kritična pluralistična misel je živila med vojno in po vojni (ne samo med koalicijskimi skupinami v Osvobodilni fronti, marveč tudi med drugimi skupinami). Če je »utišanje« Džilasovih pristašev v Sloveniji potekalo še kar civilizacijsko, je bil »spor« s Kavčičevimi demokrati usoden. Obračun z »liberalno« strujo v socialističnem gibanju je bil dejansko »začetek smrti« socializma, kot je nedavno pronicljivo ugotovil naš ugleden politolog.¹

Čeprav je bila tudi paradigma demokratičnega komuniciranja v nekaterih obdobjih potisnjena v latentno stanje in je bilo njeno pojavljanje blokirano z ideološko stigmo in represijo, je v osemdesetih letih predrila blokade ideološke ekskluzivnosti. Zato bi razvoj novih paradigem težko pojasnjevali samo z evolucijskimi razvojnimi cikli. V zgodovinskih procesih se družbena protislovja razkrivajo kot spopadanja monističnih in pluralističnih paradigem, ki jih »spremljajo« tudi ustrezni filozofski in sociološki teoremi.

Lahko bi trdili, da je bil razvoj novih družboslovnih ved, sociologije, politologije in komunikologije na Slovenskem ambivalenten in paradoksalen. Politični in ideološki vrh jugoslovanskega državnega socializma je po spopadu z Informbirom in Džilasom po mučnih notranjih spopadih vendarle spoznal, da se mora »znebiti« eklektikov sovjetskih aksiomov in ustvariti lastno teorijo socializma. Tako so nastajale visoke šole političnih ved – s povsem jasno določenimi funkcionalističnimi in pragmatičnimi cilji. Toda v vseh teh novih središčih so novi eklektiki dokaj hitro spoznali svojo nemoč: prisiljeni so bili »nasloniti se« na etabrirane znanosti, ki so ohranjale svojo relativno avtonomnost v krilu univerze, in jih vključiti v visoke šole. Kljub tem omejujočim zunanjim dejavnikom so se sociologija, politologija in komunikologija na Slovenskem rojevale kot alternativa filozofskemu in sociološkemu eklekticismu.

»Podomačenje« in/ali ustvarjalnost?

Za države v razvoju, ki živijo na obrobju ustvarjalnih zmožnosti svetovnih znanstvenih središč, bi težko trdili, da samo notranji dejavniki spodbujajo spoznavne procese in nastanek novih paradigem. Vendar lahko ugotovimo, da Slovenija in še nekatera središča v nekdanji Jugoslaviji niso živila povsem na znanstvenem obrobju – odmaknjena od središč v svetu. Pretoki znanstvene misli iz svetovnih središč so zgodovinsko dejstvo. Podobno se je slovenska umetnost že v prejšnjem stoletju ustvarjalno oplajala ob nastajajočih umetniških spodbudah evropskih tokov. Vendar tudi pretoki znanstvene misli niso bili samo »transfer«. Za slovensko družboslovje bi prej lahko rekli, da so se njeni protagonisti predvsem prizadevali odpreti se svetovnim tokovom – podobno kot so to storile filozofija, primerjalna književnost, zgodovina, psihologija in še nekatere druge vede. Nekateri prvo fazo razvoja novih ved pojasnjujejo s formulo udomačenja kot lokalno aplikacijo tuje vednosti. Za slovenske družboslovne discipline je seveda pomembno vprašanje, ali

¹ Markič, B., Volilni proces in politične stranke, predavanje na Univerzi v Ljubljani, 26. novembra 1992.

gre zgolj za eklektičen prenos znanja iz ameriške in evropske znanstvene orbite – kar so bili očitki v obdobju ideološkega čistunstva. Če pa upoštevamo humanistično tradicijo slovenske znanosti, lahko v prvi fazi razkrivamo odpiranje v svetovne tokove in procese ustvarjalnega prilagajanja.

V vsebinskih komponentah in predlaganih paradigmah lahko vidimo vsaj zametke izvornosti in ustvarjalnih naporov ne le uvoz zahodne »ideološke navlake« – kot se je glasila brezprizivna obsodba tedanjih varuhov »duši škodljivih« spisov.

Danes je povsem ugotovljivo, da hermetični možgani tedanjih ideologov in političnih veljakov niso mogli v izvirnem znanstvenem pristopu »ljublanske sociološke šole« v pluralistično usmerjeni politologiji in v humanistični komunikološki paradigmi prepoznati drugega kot ideološko »nesnago«. Sicer pa, v zgodovini so se dogajali še večji paradoksi: cerkveni in državni voditelji so pisali zakone o cenzuri tiska, še preden se je sploh rodila velika civilizacijska revolucija – Gutenbergova tiskarska »galaksija«.²

Nastanek novih družboslovnih znanosti je torej plod kompleksnega spleta notranjih in zunanjih dejavnikov, notranjega gona po ustvarjalnem razkrivanju in pojasnjevanju stvarnosti, pa tudi zavestnega vpletanja v tokove v svetu. Če je v procesu domestikacije včasih še prevladoval enostaven dotok znanja, so v naslednji fazi prevladovali kritična evalvacija, preseganje »ujetosti« v »zahodne« paradigme.

Aksiomov državne »sociologije« tedanjega obdobja ni rušila le teoretična sociologija razvitih znanstvenih središč, marveč tudi – morda še usodnejše – uveljavitev empiričnega raziskovanja stvarnosti. Spoznanja o neskladju med normami in stvarnostjo so razkrila bedo ideoloških malikov sistema. Že prva sociološka empirična raziskava o latentnih strukturah v slovenski družbi in o komunikacijskih učinkih javnih občil iz leta 1962 ni le odstranila tančice z mistificiranih postulatov tedanje države, marveč je položila tudi metodološki temelj novih ved. V kasnejših socioloških in politoloških raziskovalnih projektih smo lahko že povsem suvereno razkrivali pluralistično strukturo javnosti, družbena protislovja in konflikte ter podajali elemente razvojnega spreminjanja.

Pluralistična paradigma komunikologije

Slovenska komunikologija je že v šestdesetih letih razvila sistemsko, pluralistično paradigmo komuniciranja, ki je temeljila na odprtosti družbe do notranjih stanj, odprtosti do okolja in vključevanju v turbulentna in kompetitivna svetovna okolja. V prvih spisih že lahko razberemo temeljne postavke komunikacijske znanosti in nove paradigme: enakopravnost komuniciranja socialnih skupin in posameznikov, načelo vzajemnosti, dialog, polemika in družbena kritika, politično diferencirana struktura javnosti. Avtonomnost komunikacijskih sistemov in javnosti smo postulirali kot sistemsko, »organsko« nujnost vsake družbe. Uveljavili smo načelo legitimnosti pozitivnih vzratnih tokov. Procese napetosti, odklonov in konfliktov smo videli kot naravne, razvojne prvine sistemov.³

² Škofi in univerza so si že v 11. in 12. stoletju lastili pravico cenzurirati z roko pisane knjige. Iznajdba tiska je samo še razmahnila zakonodajo o cenzuri. Samo od leta 1524 do 1580 je bilo v Sveti rimski državi nemškega naroda (v Nemčiji) izdanih 12 cerkvenih in državnih zakonov o cenzuri. V isto obdobje sodi znan edikt rimskokatoliške cerkve o prepovedanih knjigah (*Index librorum prohibitorum*).

³ Vreg, F.: Sociološki vidiki procesa družbenega komuniciranja, VŠPV, Ljubljana 1963; Sociološki aspekti procesa družbenog komuniciranja u sistemu samoupravljanja, referat na simpoziju Informacija i samoupravljanje, JIN, Beograd,

Že sredi šestdesetih let smo izoblikovali tudi paradigmo »rezonirajoče« javnosti – deloma tudi pod vtisom fenomenalnega Habermasovega dela *Strukturne spremembe javnosti*. V obsežnem spisu o teoriji javnega smo se oprli tudi na predvojno skromno delo Jovana Djordjevića o javnem mnenju (1939), ki je tudi v svojem povojnem delu s pojmom javnosti povezoval »pravico in možnosti udeležbe ne samo v politični aktivnosti in kontroli, temveč tudi v državni oblasti in družbenem upravljanju.«⁴ Javnost globalne družbe smo v smislu »zahodnih« političnih sociologij opredelili kot političnointeresno strukturo kot izraz političnega in mnenjskega pluralizma. V taki javnosti se lahko razvijata tekmovalnost političnih strank, spopadanje interesnih skupin (sindikatoev in gospodarskih organizacij), strokovnih in verskih organizacij. Opredelili smo tudi vlogo politične opozicije. Zavzeli smo se za različne oblike participativne demokracije, med katere smo z zaupanjem (žal neupravičenim) uvrščali tudi oblike samoupravne demokracije.⁵

Opozorili smo tudi na krizo evropskih parlamentarnih demokracij z ugotovitvami, predvsem nemških politologov, da strankine parlamentarne skupine prihajajo v parlament s sklepi svojih političnih strank »v žepu«. Tako parlamenti postajajo mesto, kjer se »registrirajo že vnaprej iznajdbene odločitve«. Parlamentarni postopek glasovanja je samo še gola formalnost.⁶

Ocenjevalci pluralistične paradigme komuniciranja in participativne interakcije menijo, da je slovenska komunikologija ob samem nastanku s kritičnim pristopom, širino interdisciplinarnega vidika, z uspešno sintezo teoretičnih tez in empiričnih pokazateljev ter izvirnostjo izoblikovala edinstveni opus teoretične misli s področja mnenjskega in političnega pluralizma. Predvsem pa ji prisojajo zaslugo, da je sistematično vsa leta vztrajala pri komunikacijski paradigmi in jo dosledno branila.

Konec šestdesetih let so profesorji Visoke šole za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter Pravne fakultete v Izboru socioloških razprav že lahko podali sintezo teoretičnih raziskav o pluralistični družbi in razvojnem spreminjanju. V uvodnih razpravah sta akademik Jože Goričar in profesor Zdravko Mlinar ovrednotila slovensko in evropsko sociologijo. Med slovenskimi sociološkimi vedami je omenjena tudi politična sociologija, ki je še posebej utemeljila politični pluralizem ter vlogo strank, parlamenta in javnega mnenja pri demokratizaciji družbe (A. Bibič, B. Markič, S. Kranjc in drugi).⁷

Zato zagotavljanje novodobnih ideologov, da so oni odkrili politični pluralizem in demokracijo, razkriva le njihov možganski embolizem. Svoje prapore so dvignili šele takrat, ko so lahko s paradnim korakom in slavnostnimi trobentami izpeljali »premik« v demokracijo in ko jih ni več ogrožal ideološki in represivni diskurz. Le redki med njimi so ga dejansko okušali.

oktober 1964 (v zborniku: Beograd 1965); Vidiki komuniciranja v sistemu samoupravljanja, TIP, Ljubljana 1965, št. 6; Sociološki pristup problemu masovnog komuniciranja, VŠPN, Beograd, marta 1965; The Developmental Model of Communications System and its Openness, AIERI Simposium, Konstanz 1970.

⁴ Djordjević, J., O javnom mnenju, Rad, Beograd 1957, str. 17.

⁵ Vreg, F., Politični proces in množično komuniciranje, zbornik: Aktualni problemi politične znanosti, VŠPV, Ljubljana 1966; Vreg, F., Teorija javnega mnenja, I. del, VŠPV, Ljubljana 1968, strani 312; Vreg, F., Javno mnenje, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1973, strani 328 (kasnejša izdaja: Obzorja, Maribor 1980, strani 362).

⁶ Habermas, Friedeburg, Oehler, Weltz, Student und Politik, Luchterhand Verlag, Neuwied, str. 29; Hentig, H., Gedanken zur öffentlichen Meinung, Merkur, XVII, Heft 2, 1963, str. 120.

⁷ Izbor socioloških razprav, DZS, Ljubljana 1970.

Za snovanja v komunikologiji in drugih družbenih vedah sta konec šestdesetih let značilni dve razvojni smeri: prvič, vsaka teh novih disciplin si je prizadevala izoblikovati se v novo znanost z lastno metodologijo, in drugič, tako kot sociologija in politologija si je tudi komunikologija prizadevala uveljaviti novo paradigmo, ki naj bi izražala alternativne notranje in zunanje prvine (pluralizem in vključitev v sodobne tokove) kot odgovor na filozofsko-sociološko enoumje.

Komunikologija se je v svetu šele izvijala iz predhodnih faz razvoja (proučevanje učinkov javnih občil na občinstvo, študije mnenj in stališč, politične in vojne propagande, prve empirične študije volilnega vedenja). Povojne študije so bile usmerjene predvsem v proučevanje učinkov množičnega komuniciranja, procesa komuniciranja, v psihologijo simboličnega komuniciranja in sociološke analize strukture občinstva. Izhajali so zborniki razprav o množičnem komuniciranju (Schramm: 1945, 1954, 1961; Dexter in White: 1964; Lazarsfeldove študije volilnega in komunikacijskega vedenja javnosti). Nastajali so prvi pregledi teorij množičnega komuniciranja (De Fleur, M., L., *Theories of Mass Communication*, 1966) . . . Ker se je raziskovanje odvijalo v okviru sociologije in socialne psihologije, se še ni jasno čutila potreba po izoblikovanju nove znanosti, in ni bila izvedena nova delitev v znanosti.

Slovenska komunikologija se je ob nastajanju navezovala na politično filozofijo, filozofsko semantiko, lingvistično antropologijo, semiotiko, retoriko in druge znanosti in ni ostajala v okvirih sociologije, politologije in socialne psihologije. Raziskovalni horizont je širila z naravoslovno-matematičnimi in biološkimi vedami; sprejemala je aksiomatiko, ki povezuje bioniko, informatiko (kibernetiko) in komunikologijo. Odprta je bila dilema, ali je možno interdisciplinarne pristope sploh preseči, najti aksiomatičen pristop in povezati parcialne teorije v koherentno paradigmo.

Spoznanje o celovitosti komunikacijskega fenomena je slovensko komunikologijo spodbudilo, da se odreče »paternalizmu«⁸ drugih znanosti in z določenim tveganjem (s strahom in pogumom) »oznani«⁸ novo znanost – komunikologijo. To je bilo konec šestdesetih let, ko v svetu še ni bilo takih spodbud. Začeli pa so se pojavljati koherentni zborniki o »človeškem komuniciranju«, o »komuniciranju družbe«⁸ in podobno, nekateri celo z vprašanjem: Ali je to nova znanost? Zato je razumljivo, da sem v uvodu svojega komunikološkega prvenca previdno zapisal, da je delo zasnovano kot »kritično vrednotenje komunikacijskih modelov in sistemov«, ki naj bi omogočilo »celostno pojmovanje komunikacijskega fenomena in snovanje nove discipline: komunikacijske znanosti«⁸.

Drugo vprašanje zadeva pojasnjevalno moč nastajajočih paradigem o komunikacijskem fenomenu. Zgodnji teoretični prispevki so se opirali na tradicionalne teorije o komunikacijskih procesih v družbi in so nastajali v okviru teorij o državi in javnosti; izoblikovale so se teorije o publicističnem procesu ter o biologistično-mehanicističnem modelu množičnega prepričanja in množične družbe. Psihodomnični model prepričevanja sta dopolnili sociološka teorija komunikacijske interakcije v skupinah in teorija simboličnega interakcionizma. Izoblikovani so bili prvi nastavki matematične in kibernetične teorije komuniciranja, ki so se dopolnjevali s sistemsko teorijo »informacijskih procesov«. Močno je vplival sociološki funkcionalizem (Parsons, Homans), ki je rojeval funkcionalistične publicistične in komunikacijske modele (De Fleur, Prakte).

⁸ Vreg, F., *Družbeno komuniciranje*, Obzorja, Maribor 1973, str. 8.

Lahko tudi trdimo, da smo pred opredelitvijo De Fleura in Ball-Rokeacheve (1982) podali klasifikacijo teorij, jih kritično ovrednotili in razvili zamatke lastne teorije. Tudi McQuailovo (1987) opredelitev taksonomije paradigem (ki je opredeljena z odnosom do treh temeljnih razsežnosti: družbene moči, družbene integracije in družbenih sprememb) smo opredelili že med nastajanjem paradigme o družbenem komuniciranju (1973), še bolj pa ob vsebinskem sodelovanju za MacBridov zbornik o družbeni moči in prevladi v globalnem komuniciranju (1978).

Nekateri komunikologi so skušali tipologijo znanstvenih pristopov prikazati s pregledom nekaj ključnih paradigem (individualni in strukturalni funkcionalizem), njenih filozofskih antipodov (marksistično kritična teorija, teorije hegemonije, frankfurtska kritična šola) ter disciplinarnih pristopov (britanski sociokulturni pristop, političnoekonomska teorija, informacijsko-kibernetske teorije). Čeprav je bil tak pristop koristen za izoblikovanje nove znanosti, pa je ostalo odprto vprašanje povezanosti in navezanosti na tradicionalne znanosti. Večina komunikoloških paradigem se je izoblikovala ob naslonitvi na »paradigmatska« prizadevanja v okviru sociologije, filozofije, politologije, socialne psihologije in še nekaterih drugih znanosti. Tudi danes nastajajo novi pristopi in paradigme (informacijska teorija o družbi prihodnosti, semiološke teorije, filozofsko-semantične in druge), ki bi jih težko označili kot povsem avtohtone. Prej se zdi smiselno priznati, da še danes ne moremo jasno določiti meje komunikologije in da bo zaradi kompleksnosti fenomena ohranjala multidisciplinarno spoznavno povezanost z drugimi vedami.

Če se kritično ozremo na nastajanje slovenske komunikologije, moramo priznati, da je bila – podobno kot »ljubljska sociološka šola« – močno pod vplivom sodobne systemske teorije. Systemski pristop je omogočal izoblikovanje paradigme demokratičnega komuniciranja, ki je bila alternativa državno-funkcionalističnemu modelu. Systemski model je postuliral komunikacijsko odprtost, dvosmerno komunikacijsko omrežje (recipročnost), systemsko pozitivno selektivnost, negativno entropičnost, komunikacijsko napetost, diferenciacijo in policentrizem, na teh osnovah pa tudi integrativnost. Systemska teorija je omogočila utemeljiti relativno avtonomnost komunikacijskega podsistema in načelo transakcijske menjave z okoljem. Systemski razvojni model je bil zasnovan kot kompleksen dinamičen konstrukt, ki je vključeval procesno-razvojne mehanizme morfogeneze, destrukturiranja in restrukturiranja, procese odmiranja starega in nastajanja novega, kar smo pojmovali kot »odpiranje« sistema v zgodovino. Toda tudi zgodovinskost v predlagani paradigmi ni zadovoljila kritikov, saj so jo razumeli kot destrukcijo uveljavljenega političnega sistema.

Dosežki in deficitarnost

Komunikološka znanost v Sloveniji in v znanstvenih središčih nekdanje Jugoslavije se je kljub zamudništvu razmeroma naglo razvila prav zaradi odprtosti v svet. Že sredi šestdesetih let so bile mednarodne povezave in skupni raziskovalni projekti, ki so omogočili tudi prvi ljubljanski mednarodni simpozij Unescove organizacije za raziskovanje komunikacij (1968) in izdajo »komunikološkega zbornika« v angleščini. V sedemdesetih letih smo bili vključeni v več mednarodnih primerjalnih raziskav. V osemdesetih letih smo skupaj s politologi zasnovali dolgoročni projekt o raziskovanju političnega sistema in komunikacij, z beograjskim

inštitutom za družbene vede pa raziskavo mednarodnega komuniciranja. Nastajajo nova dela s področja teorije komuniciranja.⁹

V zadnjem obdobju je slovenski center za proučevanje družbenega komuniciranja izvedel večjo mednarodno raziskavo o izobraževanju novinarjev in organiziral blejski mednarodni kongres Unescove organizacije za proučevanje komuniciranja (1990). Za razvoj kritičnih teorij pa so zlasti pomembni vsakoletni mednarodni kolokviji, ki tečejo v Piranu od leta 1986. Ti so povezali evropske in ameriške komunikologe in jih usmerili v primerjalno proučevanje javnih občil v Evropi in v svetu. Znanstveni spodbujevalec in organizator projekta Slavko Splichal je skupinske ugotovitve in lastna teoretična spoznanja objavil v knjigi, v kateri razgrinja paradokse množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu (izšla tudi v angleščini).¹⁰ S temi projekti in teoretičnimi prispevki v evropskih središčih je slovenska komunikologija razgrnila nova spoznanja o paternalističnih in demokratskih modelih komuniciranja (zlasti v Evropi), možnostih inkarnacije in destrukcije teh modelov v parlamentarnih demokracijah in sistemih političnega pluralizma. Problematizirala je razporeditev politične in ekonomske moči, poskuse ideološke prevlade in vzpostavljanja razmerij med državo in civilno družbo. Še posebej se je lotila valorizacije interkulturnega komuniciranja, interkulturnih konfliktov in možnosti transkulturne mediacije v Evropi.¹¹

V komunikološkem centru tečejo tudi raziskave s področja teorije novinarstva, zgodovine publicistike, stila in jezika, raziskave javnih občil, zlasti televizije in radia, pa tudi drugih oblik komuniciranja, zlasti retorike, raziskave s področja politične filozofije in teorij komunikativne akcije.¹²

Snovanje nove znanosti bi ostajalo na ravni teoretične abstrakcije, če si nova disciplina ne bi gradila tudi lastne metodologije. Sem sodijo metodološki zborniki in izvorni prispevki k metodologiji, kar je omogočilo priznano empirično raziskovalno prakso in mednarodno primerjalno metodo. Tem prizadevanjem so komplementarni teoretični in empirični metodološki dosežki sorodnih centrov, ki se ukvarjajo s teoretskim razvojem metodologije in empiričnim raziskovanjem.¹³

Slovenska komunikologija se kljub vsem osebnim prizadevanjem ne more primerjati s svetovnimi središči komunikologije; ti so izoblikovani v velike inštitute in fakultete s stotinami raziskovalcev, z lastnimi raziskovalnimi posebnostmi in usmeritvami, s finančno stabilnimi dolgoročnimi projekti. Zato je slovenska deficitarnost očitna bolj kot pri sorodnih slovenskih vedah. Nepokrita so raziskovalna področja javnih občil, politične komunikologije, političnega in ekonomskega trženja, novinarskih oblik in drugih ved. Morda še usodnejša je deficitarnost v filozofski semantiki in semiologiji, simboličnem interakcionizmu, sodobnih sistemskih

⁹ Splichal, S., *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*, Obzorja, Maribor 1981; Vlajki, E., *Igre družbene komunikacije*, Beograd 1984; zbornik: *Towards Democratic Communication*, (ur. Splichal, S.), Ljubljana 1984; Splichal, S. in Vreg, F., *Množično komuniciranje in razvoj demokracije*, Komunist, Ljubljana 1986.

¹⁰ Zbornik: *Democratization and the Media, An East-West Dialogue*, FSPN, Ljubljana 1990; Splichal, S., *Izgubljene utopije*, ZIPS, Ljubljana 1992.

¹¹ Vreg, F., *Demokratično komuniciranje*, Obzorja, Maribor 1990 (Sarajevo 1991); Vreg, F., prispevki v knjigah: *Interkulturelle Kommunikation in Südosteuropa*, München 1989; *Regimewechsel-Demokratisierung und politische Kultur in Ost-Mitteuropa*, Wien, Köln, Graz 1992; *Zeitenwende, Ost und West nach dem Umbruch*, Köln, Wien 1992.

¹² Glej zlasti prispevke M. Koširjeve, T. Korošca, B. Lutherjeve s področja teorije novinarstva, stila in televizije, S. Amonove s področja zgodovine novinarstva, B. Grabnarja s področja retorike, N. Sfiligojeve s področja tržnega komuniciranja in A. Škerlepa s področja komunikativne akcije.

¹³ Zbornik: *Teorija, empirija, praksa* (ur. Splichal, S.); Ljubljana 1983; Splichal, S., *Mlini na eter*, Ljubljana 1984 in druge.

teorijah, kibernetiki in informatiki, lingvistični antropologiji, bioniki in vedah s področja naravoslovno-matematičnih ved.

Ob tej žalostni perspektivi se človek sprašuje, ali se naša družba, ki želi bivati kot demokratična, sploh zaveda, da si sodobnega človeka ni moč zamišljati brez globljega poznavanja filozofsko-socioloških, politoloških in komunikoloških vidikov razvoja. Očitno se v tej fazi razvoja zadovoljuje z ravniyo vednosti struktur »srednjega okusa in znanja«, ki jih ne vznemirjajo nova razumevanja zapletenih problemov narave, ekologije, tehnologije, človeka in družbe ter drugih izzivov civilizacije novega tisočletja.

NADA SFILIGOJ*

Z učinkovito marketinško strategijo do konkurenčnih prednosti

Živimo v prelomnem razdobju, ko se naglo uveljavljajo zakoni tržne ekonomije, hkrati z njimi pa tudi sodobne oblike marketinškega upravljanja organizacij. O pomenu in vlogi marketinga obstajajo različna in tudi nasprotujoča si mnenja. Predvsem pa se v vsakdanjem poslovnem življenju srečujemo s številnimi zlorabami tega pojma. Največkrat se z izrazom »marketing« označujejo najpreprostejše in pogosto tudi banalne oblike promocijskih dejavnosti, predvsem ekonomska propaganda. Zato menimo, da bo koristno opozoriti na dejansko vsebino in vlogo marketinga, pri čemer se bomo zgledovali po teoriji in izkušnjah današnjih najrazvitejših gospodarstev.

Najprej je treba ugotoviti, da marketinško upravljanje ni posamezen ali občasen dogodek v organizaciji, temveč je kontinuiran proces, ki pomeni *tržno usmerjeno mišljenje in ravnanje* na vseh ravneh upravljanja in odločanja. Njegov glavni smoter je usmerjanje načrtovanja in izvajanja poslovne politike na način, ki bo zagotavljal čim boljše zadovoljevanje potreb in želja kupcev na ciljnih trgih organizacije ob hkratnem uresničevanju ciljev in poslanstva organizacije ter interesov družbe nasploh, vključno z varovanjem naravnega okolja.

Ker je jasno, da si navedeni interesi v praksi pogosto nasprotujejo, je do njihove večje usklajenosti še dolga pot. Sicer pa tudi v razvitih družbah le maloštevilnim vrhunsko uspešnim podjetjem vsaj približno uspe uskladiti njihove interese z interesi vseh pomembnih delov javnosti (kupcev, dobaviteljev, širše javnosti itn.). Očitno pa je, da se razvoj giblje v tej smeri in da bodo sčasoma tudi naša podjetja pod vse večjimi pritiski, da poleg svojih ciljev in interesov upoštevajo mnogo bolj kot doslej potrebe in interese drugih udeležencev v procesu menjave izdelkov in storitev.

V središču sodobnega marketinškega upravljanja so *kupci*. K njim je usmerjen tako imenovani zunanji marketing, medtem ko se notranji marketing osredotoča na problematiko *zaposlenih*. Oboje je med seboj tesno povezano in le hkratno razvijanje obeh plati marketinga lahko vodi do poslovne uspešnosti organizacije.

* Dr. Nada Sfiligoj, redna profesorica na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Marketing je *poslovna filozofija in poslovna praksa*, ki povezuje ponudbo in povpraševanje, tako da po eni strani seznanja kupce z lastnostmi, funkcijami, koristmi itn. ponujenega izdelka ali storitve ter jih spodbuja k nakupu le-tega. Po drugi strani pa raziskuje različne dejavnike v ožjem in širšem okolju, pri čemer je zlasti pomembno proučevanje potreb, želja, motivov, preferenc, nakupnih navad, življenjskega stila, kupne moči itn. potrošnikov na ciljnih trgih.¹ Na temelju rezultatov tržnih raziskav sta možni ustreznejše prilagajanje organizacije spremenjenim razmeram na trgih kot tudi pravočasno zaznavanje novih razvojnih trendov, ki pomenijo za organizacijo priložnosti za boljše uveljavljanje v nenehnem konkurenčnem boju, pa tudi groženj, ki terjajo na primer spremembo poslovne politike ipd.² V dinamičnih razmerah, kjer potekajo nenehne spremembe, mora biti organizacija sposobna, da se prilagaja spremembam v ožjem in širšem okolju ter da pravočasno zaznava tako priložnosti kot nevarnosti, s katerimi se mora spoprijeti. Predvsem pa mora biti sposobna za hitro reagiranje na spremembe. Tako so zbiranje, selekcioniranje in distribuiranje informacij o potrebah kupcev, o akcijah konkurentov, o učinkovitosti (ali neučinkovitosti) predstavitvenih dejavnosti, o širjenju ali krčenju trga itn. pomembno izhodišče za sprejemanje poslovnih odločitev.

Komunikacijske povezave so torej dvosmerne: potekajo od ponudnikov izdelkov in storitev k možnim in dejanskim kupcem ter od kupcev k ponudnikom.

Sodobni *družbenomarketinški koncept*, ki se je začel v zadnjem času razvijati na Zahodu, pa se ne zadovolji zgolj z ugotavljanjem potreb in želja kupcev ter prilagajanjem proizvodnje, distribucije in predstavitvi le-tem, temveč poudarja dejavno vlogo potrošnikov pri snovanju prihodnje proizvodnje, pri čemer izrecno poudarja upoštevanje koristi širše družbe, vključno s prizadevanji po varovanju naravnega okolja.

Podjetje, ki sprejema načela družbenomarketinške usmeritve, si mora prizadevati, da čim bolj uskladi svoj profitni interes s težnjo potrošnikov po čim boljši zadovoljivji potreb ter s potrebami družbe po usklajenem in vsestranskem razvoju na vseh za njen nadaljnji obstoj pomembnih področjih.

Z uvajanjem teh načel v poslovno prakso se odklikamo od kratkoročne profitne usmeritve podjetja, delo marketinških praktikov in menedžerjev pa postaja vse bolj zahtevno in odgovorno. Zakoni tržne ekonomije delujejo objektivno, neosebno, po načelih ekonomske racionalnosti, marsikdaj tudi neusmiljeno. Na trgih z visoko stopnjo konkurenčnosti se vsakodnevno bije boj, v katerem dolgoročno obstanejo le tisti, ki jim uspe, da izborijo ceno, pri kateri poleg pokritja stroškov realizirajo še profit, ki mora biti tolikšen, da omogoča podjetju nadaljnji obstoj in razvoj. Komur to ne uspe, se mora – če se lahko – preusmeriti v drugo, rentabilnejše področje ali pa propade.

Ker nihče ne more biti uspešen v vsem, je za obstoj v zaostreni tržni selekciji pomembno odkriti in razviti svoje *konkurenčne prednosti*. Vsa spretnost najuspeš-

¹ Proces marketinškega upravljanja (marketing management) obsega naslednje faze: 1. analiza strukture in obnašanja trga, 2. raziskovanje in selekcioniranje tržnih možnosti, 3. razvijanje marketinške strategije, 4. načrtovanje marketinške taktike, 5. izvedba in nadzor marketinške akcije. Marketinška strategija vključuje opredelitev ciljnih trgov, konkurenčno pozicioniranje in definiranje sestavin marketinškega spleta (politika cen, razvoj produktov, distribucija in promocija). Prim. P. Kotler, Marketing Management, Analysis, Planing and Control, 5. izdaja, Prentice-Hall, New Jersey, 1984.

² Danes se vse bolj uveljavljajo tako imenovane SWOT-analize, ki temeljijo na smotrnem povezovanju notranjih analiz o prednostih in slabostih organizacije z analizami zunanjih dejavnikov, ki pomenijo za organizacijo bodisi priložnosti ali grožnje (SWOT je kratica angleških besed strenghts = prednosti, weaknesses = pomanjkljivosti, oportunities = priložnosti in threats = grožnje).

nejših je prav v tem, da so sposobni ugotoviti in uveljaviti svoje prednosti pred konkurenti. Pri tem gre lahko bodisi za posebnosti izdelka ali storitve, torej za diferenciacijo, ali za stroškovno prvenstvo, izjemoma pa gre tudi za oboje.

Pomembno je vedeti, da enkrat pridobljene konkurenčne prednosti ne zagotavljajo organizaciji prednostnega položaja enkrat za vselej, temveč imajo prehodno naravo, saj lahko naši konkurenti kaj kmalu povzamejo novosti glede lastnosti, funkcij, videza, oblike, barve itn. našega izdelka ali začnejo posnemati našo predstavitveno kampanjo itn. Za to ni nikakršnega splošnega recepta za uspešnost, ki bi bil uporaben za vse priložnosti in čase.

V tržni ekonomiji si mora podjetnik nenehno prizadevati za naklonjenost svojih kupcev, pri čemer se srečuje s prav takšnimi prizadevanji svojih konkurentov. Ker je kupna moč v danem času končna veličina, kratkoročno ni možno bistveno povečati absorpcijske sposobnosti trga. Zato poteka konkurenčni boj za čim večje tržne deleže in tudi za širitev trgov in pridobivanje novih.

Za podjetje je pomembno, v kateri dejavnosti ali panogi nastopa, kakšno vlogo ima v njej, kolikšen je njegov običajni tržni delež, nadalje število neposrednih konkurentov in njihovi relativni tržni deleži itn. Večina podjetij prodaja svoje izdelke različnim kategorijam kupcev. Le-ti se razlikujejo po kupni moči, preferencah, percipirani vrednosti ipd. Zaradi heterogenosti kupcev je za podjetje pomembno, da določi svoj najpomembnejši trg in ciljne tržne segmente. Ko na ta način opredeli svoj trg, hkrati opredeli tudi vsaj približen obseg svojega celotnega delovanja (proizvodnje, kadrov itn.). Opredelitev najpomembnejšega trga posredno vpliva tudi na izbiro sestavin tako imenovanega marketinškega spleta, na primer glede tega, katere vrste izdelkov bodo ponujene posameznim ciljnim segmentom, kakšna bo njihova distribucija, po kakšni ceni se bodo prodajali, kakšne bodo oblike in načini njihove predstavitve itn. Na temelju opredelitve najpomembnejšega trga tudi lahko ugotovimo, kdo so dejanski in potencialni konkurenti, ter ugotavljamo naše sedanje in želene prihodnje konkurenčne prednosti, kar nam omogoči oblikovanje uspešne strategije.

Glavni cilj strategije podjetja je ustvarjanje dolgoročnih konkurenčnih prednosti v primerjavi z bližnjimi konkurenti (ponudniki bližnjih substitutov). Podjetje skuša svoje izdelke na trgu pozicionirati tako, da pri tem kar najbolje izkoristi svoje razpoložljive vire, za katere ima v primerjavi s konkurenti neko prednost.

Med glavne cilje tržne politike sodijo zlasti naslednji: ohranitev ali izboljšanje tržnega položaja; preprečevanje vstopa novih konkurentov ali poskus izrivanja nekaterih podjetij s trga; pridobivanje novih tržnih segmentov; realizacija želene višine dohodka in drugi cilji. Pri uresničevanju teh ciljev potekajo najrazličnejši vplivi in pritiski na konkurente, ki običajno sprožijo njihove nasprotno akcije. Zato mora podjetje pri snovanju svoje tržne strategije predvidevati tudi možne reakcije svojih konkurentov. Prav tako pa je pomembno tudi opazovanje ravnanja konkurentov, njihovih izdelkov, tehnologije, spremembe cene, predstavitvene dejavnosti, izboljšave servisa za stranke itn. V tej zvezi bomo na kratko povzeli nekaj ugotovitev znanega teoretika podjetništva Michaela Porterja, ki je pomembno prispeval k oblikovanju današnjih pogledov na kompleksno problematiko ustvarjanja in ohranjanja konkurenčnih prednosti.³

Porter opredeljuje konkurenčno strategijo kot smotrno prizadevanje podjetja,

³ Prim. Michael Porter, *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*, The Free Press, New York, 1980 in od istega avtorja delo *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*, izdano prav tam, 1985.

da si v panogi, v kateri deluje, pridobi profitabilen položaj v odnosu do konkurenčnih sil, s katerimi se mora nenehno spopadati in so naslednje:

1. vstop novih konkurentov,
2. grožnja s substituti,
3. pogajalska moč kupcev,
4. pogajalska moč dobaviteljev in
5. tekmovanja med obstoječimi konkurenti.

Navedene konkurenčne sile delujejo hkrati, zato jih mora podjetje proučevati in se nanje odzivati. Prav tako pa mora predvidevati njihove prihodnje akcije, da bi lahko nanje uspešno reagiralo ali pa jih – če pomenijo zanj grožnjo – preprečevalo.⁴

Pomen navedenih konkurenčnih sil je v tem, da vplivajo na temeljne parametre, ki določujejo položaj podjetja, kot so: raven cen v panogi, proizvodni stroški, potrebna velikost investicij in tehnologije itn. Zato je naloga podjetniške strategije, da njihovo delovanje uporabi sebi v prid.

Za dolgoročni obstoj podjetij, ki sestavljajo neko panogo, je pomembno, da so kupci pripravljeni kupovati skupni produkt panoge po cenah, ki poleg pokritja produkcijskih stroškov vključujejo še zadostno količino profita, potrebno za zahtevano raven akumulacije za nove naložbe oziroma nujno posodabljanje celotnega proizvodnega procesa (vključno z vsemi funkcijami v podjetju).

Konkurenčne strategije usposabljaajo podjetje, da bolje zadovolji potrebe kupcev kot njegovi konkurenti, zaradi česar lahko za enak ali podoben izdelek (storitev) iztrži višjo ceno ali pa ponudi kupcem izdelek, ki je po kakovosti enak konkurenčnim izdelkom, po nižjih cenah.

Ker tržna cena bistveno vpliva na velikost in razdelitev profita v panogi, lahko rečemo, da konkurenca med obstoječimi podjetji določa sorazmerne deleže pri razdelitvi profita. Poleg vpliva strukture panoge ima pri tem odločilno vlogo konkurenčna strategija. Vsekakor pa vplivajo na velikost in razdelitev profita tudi druge konkurenčne sile, zlasti kupci, ki si prizadevajo zbiti cene, s čimer zmanjšujejo profite, kot tudi novi konkurenti, ki z vstopom v panogo znižujejo povprečno raven profitov v panogi.

Ko torej podjetje oblikuje svojo strategijo, s katero si želi pridobiti in obdržati konkurenčne prednosti, mora po eni strani poznati splošne razmere v panogi, v kateri deluje, zlasti njeno profitabilnost, s katero se primerja, nadalje velja analogno za proizvodne stroške, stopnjo diferenciacije izdelkov (storitev), način organizacije in izvedbe njihove distribucije in promocije itn. Po drugi strani pa so temelj za tovrstne primerjave skrbne analize lastnih zmogljivosti (prednosti in slabosti).

Porter ugotavlja, da ima lahko podjetje vrsto prednosti in slabosti v primerjavi s svojimi konkurenti, vendar je za vse temelj predvsem nižji stroški in diferenciacija izdelkov. Ker se obe temeljni strategiji lahko izvajata bodisi na širšem področju, ko se podjetje usmerja k več ciljnim segmentom, ali pa na ozkem področju, na katero se osredotoča, Porter razlikuje tri generične strategije:

1. *prizadevanje za nižje stroške* (od povprečja v panogi), kar vodi v *stroškovno vodstvo*; podjetje deluje na širšem področju oziroma je usmerjeno k več ciljnim segmentom;
2. *strategija diferenciacije*, ki je usmerjena na širši krog ciljnih segmentov;
3. *A. strategija osredotočenosti* na nižje stroške, ciljni segmenti so dokaj ozki oziroma maloštevilni;

⁴ M. Porter, *Competitive Advantage*, str. 4.

3. B. *strategija osredotočenosti* na diferenciacijo, ki je usmerjena na ozek tržni segment.⁵

Vsaka izmed navedenih strategij terja povsem različno pot za doseg konkurenčnih prednosti. Medtem ko strategiji nižjih stroškov in diferenciacije skušata poiskati konkurenčne prednosti v širokem spektru različnih področij panoge, pa si strategija osredotočenosti prizadeva bodisi za stroškovno prednost ali za diferenciacijo – ali za oboje – na nekem ozkem tržnem segmentu.

Porter v tej zvezi izrecno poudarja, da se mora podjetje odločiti praviloma za eno samo strategijo, kajti v nasprotnem primeru, ko skuša »biti vse za vse ljudi«, zlahka zdrsnje v povprečnost, kar pomeni, da nima nikakršnih konkurenčnih prednosti.⁶

Ko si podjetje izbori na svojih ciljnih trgih konkurenčne prednosti, se mora zavedati, da jih ne bo obdržalo v nedogled, saj bodo njegovi konkurenti skušali posnemati novosti, ki jih je vpeljalo in zaradi katerih si je pridobilo prednostni položaj pred drugimi podjetji v panogi.

Tako se na primer sčasoma spreminjajo tudi dejavniki, ki vplivajo na večjo ali manjšo stopnjo konkurenčnosti v panogi: sčasoma se lahko stopnja konkurenčnosti bodisi zveča ali zmanjša. Čeprav posamezno podjetje marsikdaj ne more vplivati na obče razmere v panogi, pa lahko z izbiro dobre strategije izboljša svoj položaj. Tako lahko poveča diferenciacijo svojih izdelkov, vpelje nove oblike promoviranja, servisiranja, distribucije in prodaje itn.

Uvajanje novih in izpopolnjevanje že obstoječih izdelkov z dodatnimi lastnostmi in funkcijami vedno znova poživlja konkurenčni boj. Predvsem vsaka inovacija praviloma prinaša podjetju, ki jo je prvo vpeljalo, konkurenčne prednosti, ki jih zadrži dotlej, dokler novitet ne vpeljejo tudi konkurenti. Pridobitev konkurenčnih prednosti pomeni možnost za zvišanje tržnega deleža in profita.

Tako je evolucija trgov v dokajšnji meri izraz prizadevanj podjetij, da bi na trgu ponujali kupcem vedno nove prednosti. Pri tem je odločilnega pomena razvoj tehnologije, ki omogoča posodabljanje proizvodnih postopkov, zniževanje stroškov na enoto izdelka, zviševanje storilnosti in donosnosti itn. ter omogoča vse bolj raznovrstno zadovoljevanje potreb kupcev. Pomembne so tudi spremembe običajnih gospodarskih, družbenih, kulturnih in drugih dejavnikov, ki vplivajo na potrebe, nakupne odločitve, kupno moč, življenjski stil in navade potrošnikov.

Nesporno je zaradi vrste sprememb v ožjem in širšem okolju organizacije postala uporaba sodobnih metod trženja nujnost. Obenem je postalo delo marketinških služb zahtevnejše in odgovornejše. V tej zvezi opozarjamo še na danes v Sloveniji zelo akuten problem izgube južnih trgov in stagnacije domačega trga brez velikih perspektiv za njihovo skorajšnje ponovno oživljanje. Zato se kot nujnost postavlja zahteva po oživljanju domačega gospodarstva na eni strani ter po pridobivanju novih trgov na drugi strani.

Lahko pričakujemo, da bo v tej veliki preobrazbi slovenskega gospodarstva nedvomno marketing pridobil pomen. Pri tem pa se bo pokazalo, da imamo zelo skromno število ustrezno usposobljenih marketinških strokovnjakov in da naš izobraževalni sistem na tem v vsaki sodobni tržni ekonomiji pomembnem področju močno zaostaja za dejanskimi potrebami profitnih in tudi neprofitnih organizacij. Zavedati se namreč moramo, da se bodo morale v bolj razvitem tržnem gospodarstvu tudi neprofitne organizacije srečevati z različnimi vrstami trgov in s tržnimi zakonitostmi in da za njim lastne pritiske in spopade niso ustrezno pripravljeni.

⁵ Navedeno delo, str. 12.

⁶ Navedeno delo, str. 13.

Ko govorimo o marketingu v neprofitnem sektorju, pri čemer imamo v mislih tako imenovane družbene dejavnosti (šolstvo, zdravstvo, znanost, kultura itn.), izrecno poudarjamo, da ni možen enostaven prenos izkušenj iz profitnih organizacij oziroma podjetij na ta specifična področja. V ta namen je namreč potrebna ustrezna prilagoditev načel, funkcij in oblik sodobnega marketinškega upravljanja, in sicer zunanjega in notranjega, vključno z organizacijsko kulturo. Ker bi bila za ustrežnejšo osvetlitev te tematike potrebna posebna razprava, se omejujemo na primer fakultete. Tudi fakulteta mora poznati svoj položaj v okviru univerze (»panoge«) in svoje prednosti ter slabosti v primerjavi s konkurenčnimi fakultetami. Tudi fakulteta se srečuje z različnimi »trgi«, kot so: maturanti srednjih šol (možni kandidati za nove študente), financirji fakultete, bodoči zaposlovalci diplomantov idr. Nadalje je prav tako kot za podjetje tudi za fakulteto pomembno, da zna pravilno uporabiti in vrednotiti razpoložljive vire, zlasti svoje vrhunske strokovnjake, ki so njen najpomembnejši vir. Nadalje je pomembna opredelitev poslanstva, ki gotovo ne more biti doseganje največjega možnega profita ali povečanje tržnega deleža, temveč kakovost storitve ipd., ko gre za povezovanje različnih materialnih in nematerialnih dejavnikov učinkovitosti s poudarkom na slednjih. In končno: tudi fakulteta mora oblikovati svojo podobo v javnosti in si prizadevati za dvig organizacijske kulture, zlasti s smotrno izvedbo notranjega marketinga.

Prenos in ustrezna prilagoditev dognanj sodobne marketinške teorije in prakse v neprofitne organizacije bi nedvomno prispevala k njihovi večji racionalnosti in učinkovitosti ter k boljši kakovosti »produkta«.⁷

⁷ Prim. obsežnejšo obravnavo problematike sodobnega marketinškega upravljanja v Nada Sfiligoj, Temelji marketinškega upravljanja (v tisku), kjer je tudi navedena pomembnejša literatura.

Seksizem, politika in politična kultura

**

Čeprav je pripadnost različnemu spolu univerzalna lastnost človekovega bivanja sploh, se ta lastnost v razpravljanju o politični kulturi večinoma posebej ne omenja ali pa izstopa le kot ena izmed različnih pripisanosti.¹ Obilica različnih raziskav v zadnjih dveh desetletjih pa kaže ravno na vedno večjo potrebo, da se spremeni gledanje na pripadnost spolu in da se ustrezno poveča občutljivost za to večno lastnost delovanja človeške družbe na vseh ravneh. Zaradi nujnega nenehnega povezovanja pripadnikov moškega in ženskega spola, da bi se zagotavljalo preživetje sploh, in glede na »tradicionalno« dodelitev neenakih vlog bi morala neenakost po spolu biti tudi v ospredju zanimanja pri obravnavi politične kulture.

Doslej prevladujoče pojasnjevanje različnih vidikov politične kulture vsebuje nevtralnno usmeritev, v kateri nastopa človek kot tak. Nevtralnost postane vprašljiva tedaj, ko sklepanja postavimo v okvir konkretnih dvospolnih položajev in medspolnih odnosov v zagotavljanju vseh nujnih pogojev za življenje in ko se vprašamo, kakšna je razporeditev spolov glede na obremenitve z nujnimi dejavnostmi in kako sta spola razporejena glede na učinke teh dejavnosti.

Dosedanje raziskovanje (v različnih okoljih) je pokazalo, da je obremenjenost žensk večja, njihova udeležba pri razpolaganju z ustvarjenimi dobrinami pa manjša. Ta neenakomerna razporeditev je neločljivo povezana z družbeno (razredno) neenakostjo. V zgodovinskem razvoju je nenehni spoj teh dveh temeljnih neenakosti prispeval k ohranjanju seksistične (androcentrične) kulture. *Seksizem je namreč oznaka za celoto prepričan, stališč, vzorcev in praktičnih urejevalnih (ter kontrolnih) delovanj, ki temeljijo na strogem ločevanju dejavnosti po spolu in pode-*

* Dr. Maca Jogan, redna profesorica na FDV.

** Uvodna opomba

Če je katera novost, ki je že dala otipljive rezultate in bo brez dvoma vplivala na radikalni zasok spoznavnega in interpretativnega postopka v sodobni sociologiji, potem je to težnja, da bi se izoblikoval integralni zgodovinsko usmerjeni pristop. V osemdesetih letih je namreč prišlo do resnejših poskusov, da bi odpravili razmik med mikro- in makrousmeritvijo in da bi v tem novem (postparsonsovskem) teoretičnem konstruiranju povežali strukturalne vidike z individualnim delovanjem. Tako je npr. Jeffrey Alexander (1987: 380) prepričan, da je mogoče edino z multidimenzionalnim pristopom zadovoljivo pojasniti družbeni svet.

Multidimenzionalnosti pa ni mogoče uresničiti brez opustitve podmene o človeku kot nevtralnem bitju; sprejem (empirično nadvse očitne in z biološkega vidika nujne) predpostavke o dvospolnosti pripadnikov družbe je prvi nujni pogoj, ki omogoča spoznavni zasok. S tem pogojem pa je povezana tudi možnost (in potreba), da se spoznavno zanimanje razširi in preusmeri od spraševanja o prenašanju vzorcev ravnanja (ki je prevladovalo v pretekli teoretski produkciji) tudi na vprašanje njihovega konstruiranja. Po tej poti je mogoče priti do spoznanj o seksizmu v družbeni resničnosti in tudi v znanosti.

Razcep na mikro- in makrousmeritev je namreč v sociologiji ob navidezni nevtralnosti omogočal perpetuiranje mizoginije. Mizoginost je vstopala v pojasnjevalni postopek kot »naravna« sestavina družbenega sveta in k tej naravnosti so prispevali tudi rezultati tega postopka. Po koncu šestdesetih let 20. stol. se v sociologiji množijo dvomi o upravičenosti takšnih spoznavnih in praktičnih urejevalnih potencialov (zlasti pod vplivom proučevanja odnosov med spoloma in praktičnih sprememb v večini družb na svetu). V ospredje stopajo zahteve, da je treba pri proučevanju upoštevati ključno značilnost dvospolnosti, to pa pomeni, da se je treba zanimati tudi za neenakost po spolu. Takšno zahtevo je nedvoumno izrazil tudi A. Giddens na Prvi evropski sociološki konferenci (avgusta 1992). Ker je politika brez dvoma izjemno pomembno področje urejanja vsakdanjega življenja in ker je prav v tej sferi očitna neenakost med spoloma, se bom v nadaljevanju omejila na nekatere vidike (re)konstruiranja in destruiranja seksizma v politiki in politični kulturi, pri čemer bom poskusila slediti novim možnostim integralnega pristopa v sociologiji.

¹ Obilje informacij o delih, ki z različnih vidikov obravnavajo politično kulturo, vsebuje knjiga S. Južnič *Politična kultura* (1989).

ljujejo posebne neenake lastnosti enemu ali drugemu spolu. V znanih zgodovinskih družbah dodeljevanje neenakih lastnosti po spolu nikakor ni bilo (in ni) naključno in zamenljivo, temveč strogo zamejeno in utrjeno ter temelječe na hierarhični razvrstitvi, v kateri je moškim pripadnikom pripisan višji, nadrejen položaj, opravičen z lastnostmi, ki naj bi jih imeli moški.

Seksistična tradicija se ni ohranjala sama po sebi, temveč je bilo njeno ohranjanje v jedru celotne družbene ureditve in s tem tudi ključna sestavina politične kulture in institucionalno določane in varovane prakse. Oblikovanje samih urejevalnih pravil, dodeljevanje pomembnosti in zapovedovanje veljavnosti je pripadalo nosilcem moči (moškim), ki pa niso (bili) pripravljeni, da bi se odrekli svojim prednostnim položajem tako na javnem kot na zasebnem področju. Ne smemo pozabiti, da je prav ločevanje na javno (moško) in zasebno (žensko) področje omogočalo, da je moški bil vselej – četudi le na zasebnem področju – v nadrejenem položaju.² Samo razlaganje stroge ločnice med javnim (pomembnim in vrednim predmetom politike) in zasebnim (obrobnim in neprimernim za »pravo« politiko) se je ohranjalo na ravni (ideološke) interpretacije skozi stoletja kljub temu, da je preverljiva (empirična) praksa bila drugačna. Vselej je namreč šlo za strogo ureditev zasebnega področja. Ravno s to ureditvijo je bilo mogoče ohranjovati žensko podrejenost.

Ali je mogoče konec dvajsetega stoletja ob nedvoumnem poudarjanju človekovih pravic še sklepati o obstoju seksizma (androcentrizma) v politiki in politični kulturi, ali pa je ta tradicija v glavnem zakrnela? Nekaj pomembnejših sestavin za odgovor na to vprašanje bom poskusila izoblikovati v tem prispevku.

Ženske – igračke moške politike?

Tradicionalno opredeljevanje ženske kot matere in gospodinje, primarno delujoče v družini, je opravičevalo izključevanje žensk iz političnega, javnega življenja. Poleg strogih prepovedi ženske udeležbe v političnem odločanju so k utrjevanju in nevprašljivosti izključenosti žensk prispevale razlage same narave politike, ki da je npr. »umazana«, »groba«, strogo racionalna zadeva – torej že v svojem bistvu neprimerna za ženske, ki so po »naravi« določene za bolj »vzvišene« dejavnosti.

Organiziran boj za ženski vstop v politično delovanje in za odpravo drugorazrednosti se je začel s francosko meščansko revolucijo. Šele dvesto let je poteklo od znamenite Deklaracije o pravicah ženske in državljanke, ki jo je 1791 napisala Olympe de Gouges (za kar je bila obglavljena) in niti sto let še ni minilo, kar so prve države dodelile ženskam splošno volilno pravico (npr. Nova Zelandija 1893, Avstralija 1902, Finska 1906). Večina žensk je do teh pravic prišla šele po drugi svetovni vojni (1945 npr. Francija, Madžarska, Italija, Japonska, Vietnam, Jugoslavija, Bolivija).

Ker pa so zapisane, normativno priznane pravice le nujni pogoj za zagotavljanje enakih možnosti za ženske in ker vrsta drugih sestavin družbene strukture deluje na temeljih moškosrediščne kulture, je odpravljanje zapostavljenosti žensk v politiki sorazmerno počasno in ovirano, zlasti ob odsotnosti organizirane ženske spodbude. Feministično organizirano delovanje pa je v večini držav po pridobitvi volilne pravice otopelo. Šele konec šestdesetih let 20. stol. se je pojavil drugi močan val feminističnega gibanja – najprej v ZDA.

² Več o tem v knjigi M. Jogan *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma* (1980).

Splošna značilnost ob koncu 20. stoletja je očitna neenakost v politični udeležbi in moči po spolu, ki se izraža na različne načine. Kljub deklarirani enakosti v političnih pravicah so ženske v političnem delovanju manjšina, zlasti na višjih položajih. Tako so upravičena označevanja, da obstaja spolno ločeno »moško« in »žensko« državljanstvo in da so ženske »igračke moške politike«, kot ugotavlja npr. K. Hallas (1991) za ženske v Estoniji. V novejšem času je sicer v nekaterih okoljih več žensk doseglo višje in vplivnejše položaje (npr. v Franciji, na Norveškem), vendar je večina žensk bodisi pretežno izključena iz političnega odločanja ali pa zasedajo nepomembne in nemočne položaje. Ob 200. obletnici francoske revolucije so zato nekateri ugotavljali, da je ta revolucija veliko storila za pravice moških, precej manj pa za ženske.

Vprašanje ženske izključenosti iz političnega delovanja je posebej pereče v vseh nekdanjih evropskih socialističnih državah, ki v procesih spreminjanja preprosto »pozabljajo« na ženske. V totalitarnih ureditvah so bile ženske tudi sicer potisnjene na področje dejanske politične drugorazrednosti, čeprav so bile formalnoppravno izenačene z moškimi. Žensko vprašanje je v teh okoljih veljalo kot rešeno, dejavnost žensk pa so usmerjale ženske organizacije, ki so primarno podpirale obstoječo (moško prevladujočo in ženskam neprijazno) ureditev. V najnovejšem času razkrajanja totalitarizma in oživiljanja patriarhalizma se porajajo mnoge nove ženske skupine in organizacije, ki odkrito opozarjajo na različne vidike neenakosti med spoloma (npr. v zaposlovanju, v napredovanju, politični dejavnosti itd.). Kot poroča O. Plavkova (1991), je npr. samo na Slovaškem najmanj 27 iniciativnih skupin, ki delujejo na področju žensk, družine, otrok. Kot ugotavlja ta avtorica, pa številnost ne pomeni, da bi bilo ženskam dovoljeno sodelovati pri odločanju, ki zadeva njihovo življenje skladno z njihovo siceršnjo vlogo v družbi.

Položaj žensk v politiki v zahodnoevropskih državah ni bistveno boljši. Za Italijo tako npr. M. F. Oumionero (1991) ugotavlja, da je »očito, da je enakost na tem področju še zelo daleč od uresničenja«. V deželah ES opozarjajo na mnoge ovire na različnih ravneh; A. Woodward (1991) npr. posebej poudarja neenakomerno razporeditev žensk in močno spolno segmentacijo v samih vladnih ustanovah.

Evropa in politika enakih možnosti za oba spola

V sedemdesetih letih 20. stol. so spoznanja o neučinkovitosti splošnih načel enakopravnosti spolov in o zaostajanju žensk na ključnih področjih življenja začela spodbujati politike k iskanju primernih sredstev za odpravo tega stanja tako v posameznih evropskih državah kot v ES. Komisija ES je na ta izziv odgovorila z oblikovanjem in utrjevanjem *politike enakih možnosti za oba spola*, ki jo je oprla na 119. člen ustanovitvene pogodbe ES (podpisane v Rimu 1957, veljavne od 1. 1. 1958) in natančneje opredelila v srednjeročnih akcijskih načrtih (Equal Opportunities for Woman and Men). Leta 1981 je bil ustanovljen poseben Svetovalni komite (ki mu v devetdesetih pomaga še 6 izvedenskih skupin), ki naj bi spodbujal razvoj te strategije in nadziral uresničevanje načrtov.

Prvi srednjeročni načrt Komisije ES (1982–1985) je bil usmerjen predvsem v spreminjanje pravne ureditve – v odpravljanje vseh tistih zakonskih določil, ki so opredeljevala neenakost. Da je to le prvi nujni pogoj za zagotavljanje enakih možnosti, je dokazal že *Drugi srednjeročni načrt (1986–1990)*, ki je bil usmerjen v podrobno razkrivanje in postopno spreminjanje širših družbenih okoliščin, ki

delujejo neprijazno do žensk. V ospredje zanimanja so vstopila spoznanja o neenaki obremenitvi (ženski nadobremenitvi) z bisocialno reprodukcijo, kar je ključni element reproduciranja slabšega položaja žensk. *Spoznanje, da je treba spremeniti celoten sistem družbene urejenosti in da nikakor ne zadošča le vključevanje žensk v obstoječe razmere, je temelj za Tretji srednjeročni načrt (1991–1995).* Poleg tega izhaja ta načrt iz podmene, da se bo cilj enakih možnosti dejansko lahko uresničil samo, če bo vpet v glavni tok političnega dogajanja tako v ES kot v vsaki državi članici.

Mnogoplastno praktično zagotavljanje okoliščin, ki bodo ugodne za povečevanje enakosti med spoloma, poteka v posameznih državah (ES) različno. Politične stranke in sindikalne organizacije rešujejo npr. problem neposredne udeležbe v političnem delovanju v nekaterih državah (npr. ZRN) s kvotami, ki zagotavljajo boljšo predstavljenost (doslej) pretežno ženskih vprašanj v programih političnega delovanja. Vendar se praktična dejavnost ne omejuje samo na to, temveč se usmerja na odstranjevanje vseh tistih ovir, ki delujejo na celi črti, od družine do javnih ustanov. *Tako so izdelani načrti sistematičnega odpravljanja izkrivljenega in stereotipnega prikazovanja ženske v množičnih občilih* (npr. v radijskem in televizijskem sporočanju – Equal Opportunities in European Broadcasting – A Guide to Good Practice), ki jim tretji srednjeročni program namenja posebno pozornost zaradi izredno močne navzočnosti v sodobnosti; povprečni prebivalec Evrope naj bi namreč v svojem življenju npr. presedel pred TV-zaslonom dvakrat toliko časa kot v šolskih klopeh.

V prizadevanjih, da bi se spremenila struktura družb v ES, so postavljene tudi nedvoumne zahteve po demokratizaciji vladnih ustanov in po vključevanju vseh vsakdanjih (ženskih in moških) problemov v njihovo normalno delovanje. *Pomembno je tudi stališče, da samo ministrstvo (ali podobna vladna ustanova) za ženske ne more zadoščati in da s tem vsa druga telesa nikakor niso odvezana dolžnega delovanja za uresničevanje načela enakih možnosti.*

Znotraj OECD je skupina izvedencev na najvišji ravni leta 1991 izoblikovala poročilo (*Shaping Structural Change: the Role of Women*), v katerem trdi, da je učinkovito strukturalno prilagajanje ter doseganje ekonomske rasti in družbene povezanosti v devetdesetih in kasneje odvisno od tega, ali bodo imele ženske večjo vlogo pri oblikovanju strukturalnih sprememb. *To poročilo zavrača tradicionalno pojmovanje, da se enakost in ekonomska učinkovitost izključujeta in obravnava ključna področja, na katerih se je treba spoprijeti z odpravljanjem neenakosti in napetosti med spoloma.*

Eden od ključnih ciljev prihodnje politike v Evropi naj bi bilo spreminjanje znotrajdružinskih odnosov (delitev družinskih obveznosti na oba roditelja) ter drugačno obravnavanje same družine; zavreči je treba ideologijo enega vzdrževalca družine. Vključenost obeh roditeljev v delo zunaj doma (in v družinske ter gospodinjske dejavnosti) naj bi bila primarna podlaga za določanje politike socialne varnosti. Ta proces zagotavljanja večje kakovosti življenja in s tem tudi plodovitejše izrabe razpoložljivih človeških zmogljivosti obeh spolov naj bi podpiralo prožnejše organiziranje dela in tudi delovanje najrazličnejših storitvenih dejavnosti. Z najrazličnejšimi sredstvi množičnega obveščanja je treba zagotoviti razširjanje in sprejemanje vzorcev nove delitve družinskih in delovnih obveznosti.

Skupina izvedencev je podrobno opredelila tudi cilje OECD na drugih področjih (npr. spodbujati ukrepe za povečevanje možnosti poklicne izbire deklic; povečevati žensko udeležbo v nadaljevalnem in inovativnem izobraževanju; priznati družbeno in ekonomsko vrednost netržnih dejavnosti in priznati povezanost med

tem področjem in tržnim delovanjem; dopolniti ukrepe, ki naj izboljšajo neposredno predstavljanje žensk v telesih odločanja na gospodarskem, socialnem in političnem področju; zagotoviti učinkovite in ženskam dosegljive poti za izražanje njihovih potreb in za vstopanje v politično odločanje; spremljati in nadzorovati strukturalne reforme ter temu ustrezno spremeniti statistiko in kazalnike).

Svet Evrope, ki nedvoumno podpira strategijo odpravljanja vseh ovir in delovanja za doseganje dejansko enakih možnosti za oba spola, se z vprašanjem enakosti med spoloma ukvarja v okviru skrbi za temeljne človekove pravice in svoboščine. Spodbujevalno važno vlogo odigrava začasni Komite za enakost med moškimi in ženskami, ki je s 1. 1. 1992 postal stalen Steering Committee for Equality between Women and Men. Ta komite je prvotno imel nalogo, da bi sploh ozavestil vse medvladne in administrativne organe Sveta Evrope o problemih enakosti, zdaj pa so glavni cilji tega komiteja usmerjeni zlasti na politična vprašanja; enaka udeležba obeh spolov v institucionalnih procesih in v opredeljevanju in uresničevanju resnične demokracije, učinkovito mobiliziranje javnega mnenja, ki naj v sodobnosti v teh vprašanjih ne vidi le problematike manjšine.

V tem okviru je zelo pomembno *spodbujanje znanstvenega sodelovanja* zlasti po letu 1986 (ko je bila prva evropska ministrska konferenca o Enakosti med moškimi in ženskami). *Od leta 1989 je to sodelovanje tudi institucionalizirano v Evropski mreži za ženske študije* (European Network for Women's Studies, s sedežem na Nizozemskem – Zoetermeer), ki si prizadeva, da bi se tematika spolov (ženske študije in proučevanje s feminističnega vidika) vključila v organizacijo in programe študija na univerzi ter da bi znotraj vsake univerze (neodvisno od centrov za ženske študije) vzpostavili delovanje posebnih organov (služb), ki bi skrbeli za ukrepe, s katerimi bi zagotavljali enake možnosti za akademsko izobraževanje in raziskovanje. V tej zvezi je zanimiva izkušnja iz Avstrije, kjer od novembra 1991 v okviru Avstrijske rektorske konference delujeta dve (redno zaposleni) osebi, pristojni za vsa vprašanja enakosti.

Odbor ministrov Sveta Evrope je 1991 obravnaval Medvladni načrt dejavnosti, ki zajema različna področja (npr. temeljne pravice, množično komuniciranje, ekonomske in socialne zadeve, izobraževanje, kultura, šport, upravljanje z naravnim okoljem, lokalna demokracija), na katerih je treba zagotoviti, da bodo ženske tudi v praksi dosegale zagotovljene pravice. Leta 1991 je tudi skupščina Sveta Evrope sprejela priporočilo (št. 1146) o enakih možnostih in enakem obravnavanju moških in žensk na trgu delovne sile, v katerem poziva vlade držav članic, da bi z vrsto ukrepov pospešile dejansko enakost spolov na vseh ravneh (od delovnega časa in enakega plačila do napredovanja žensk na odgovorna mesta).

Švedsko lahko upoštevamo kot zgled praktičnega doseganja večje enakosti med spoloma, ki temelji na odkritem zavračanju tradicionalne moškosrediščne kulture. Že konec šestdesetih let je bil na Švedskem po večletnih javnih razpravah sprejet nov model razvoja, v katerem je izhodiščna opredelitev, da mora imeti vsakdo – ne glede na spol – »enake praktične možnosti ne le za izobraževanje in zaposlitev, temveč tudi v načelu enako odgovornost za svoje vzdrževanje kot tudi da mora biti razdeljena odgovornost za nego otrok in vzdrževanje doma... Ta skrb za otroke se mora izražati tudi v višji stopnji udeležbe moških pri skrbi in varstvu otrok.« Ta model je bil v zadnjih desetletjih utrjen z vrsto ukrepov na vseh ravneh in je v svetovnem merilu verjetno najbolj prijazen enakosti med spoloma. Med posledice takšne ureditve vsakdanjega življenja je gotovo mogoče šteti tudi zmanjševanje odvisnosti žensk od moških, kar potrjujejo novejši empirične raziskave (Hobson, 1991).

Že na podlagi teh skopih informacij o evropskih prizadevanjih v zadnjih desetletjih lahko sklepamo o trdovratnosti seksizma. Če ne bi bila prevladujoča (ne le politična) kultura tako močno in celostno prežeta s seksističnimi sestavinami, gotovo ne bi bili potrebni tako temeljiti in vedno podrobnejši načrti za odpravljanje zapostavljenost žensk. Seksizem se je reproduciral kot nevprašljiva bistvena sestavina vsakdanjega življenja.

K razkrivanju seksističnih vsebin na različnih področjih družbenega delovanja prispeva v novejšem času tudi raziskovanje, ki prestopa meje moškega gledanja in presojanja in ki kot merilo vrednotenja upošteva pluralizem izkušenj in vsakdanjih praks. V jedru teh prizadevanj je vsekakor pomembno razkrivanje dejanskih oblikovalcev, producentov »tradicionalne« politične kulture in preseganje (žal prej prevladujoče) prakse, ko se je konstruiranje vsebine politične kulture zamenjevalo z načinom prenašanja (politične socializacije).

Ženske in konservativizem

Nova politična kultura z izključevanjem mizoginosti kot glavne značilnosti urejanja vsakdanjega življenja in s postopnim zagotavljanjem dejansko enakih možnosti za oba spola ustvarja tudi okoliščine za odpravljanje nekaterih značilnosti, ki so se pokazale v prvi stopnji vstopanja žensk v politiko. Večja konservativnost je npr. velikokrat omenjana lastnost ženske politične udeležbe, ki jo utemeljujejo predvsem s podatki o njihovem volilnem obnašanju.

Nesprejemljivo bi bilo sklepanje, da so ženske nekako po naravi konservativnejše. Izraze večjega konservativizma pri ženskah je mogoče pojasnjevati s strukturnimi okoliščinami, ki prisilno delujejo na oblikovanje njihove (skrčene) osebnostne identitete, na njihov večkratno podrejen položaj, na sprejemanje (moškega) gospodovanja, na njihovo odvisnost in nesamostojnost (tudi pri presojanju in javnem izražanju svojih interesov).

Na podlagi obsežne in temeljite mednarodne primerjalne raziskave o političnem uvrščanju v prvi polovici osemdesetih let, s katero je bilo zajetih 9 zahodnoevropskih držav, ter Avstralija in ZDA, sta David de Vaus in Ian McAllister (1989) prepričana, da je mogoče odkrito večjo konservativnost žensk pojasniti s strukturnimi in situacijskimi okoliščinami, ki pa so spremenljive in se spreminjajo.³ Tako je v nekaterih državah (npr. ZDA, VB), za katere je bilo znano, da so ženske v volilnem obnašanju konservativneje usmerjene, v začetku osemdesetih let prišlo do zasuka in do približevanja avstralski praksi, za katero je značilna bolj leva usmerjenost žensk kot moških.

Sicer pa sta se v tej raziskavi pokazali kot najpomembnejši določilnici ženske politične usmeritve stopnja njihove zaposlenosti in stopnja sekularizacije. Ob upoštevanju teh dveh vidikov se je pokazalo, da so ženske (v 6 od 10 proučevanih držav) bolj levo usmerjene kot moški ob približno izenačeni stopnji vključenosti v (plačano) delovno silo in ob podobni stopnji sekularizacije. Če se bosta nadaljevali težnji zaposlovanja žensk in če se sekularizacija ne bo ustavila, bo verjetno treba začeti raziskovati večjo konservativnost moških, sta prepričana David de Vaus in Ian McAllister.

Ta mednarodna primerjalna raziskava je tudi potrdila, da pri pojasnjevanju

³ V tej razpravi je mogoče najti tudi navedbe številnih virov, ki zadevajo priljubljeno temo t. i. večje ženske konservativnosti.

večje ženske konservativnosti v nekaterih državah (npr. v Franciji, Belgiji, Irski in Italiji) ni mogoče mimo odločilne vloge katoliške cerkve kot zgodovinsko preskušene utrjevalke androcentrizma.⁴ *Izredno pomembno je tudi spoznanje, da je opazna razlika v vsebinskem usmerjanju žensk v politiki: ženske izražajo večjo zavzetost za vprašanja načrtov socialne blaginje in okolja (ibid.: 242).*

Odkrite novosti dopuščajo pričakovanje, da bi spolno bolj uravnotežena politična kultura lahko bila podlaga za delovanje, ki bi bilo bolj odgovorno tako do naravnega okolja kot do (večine) ljudi. Ustvarjanje takšne kulture pa zahteva posebno varovanje pravic žensk in tudi sistematično seznanjanje prizadetih s pravicami. *Izkušnje kažejo (in evropski načrti to neposredno potrjujejo), da reševanje ženskih pravic s »človekovimi pravicami« v prevladujoči moškosrediščni kulturi ni zadostna podlaga za odpravljanje neenakosti po spolu. Zato so razumljive zahteve nekaterih, da bi bilo treba imeti poleg ombudsmana tudi »Ombudsfrau« (kot to izraža avstrijska sociologinja E. Cyba, 1992). Pri ustvarjanju ugodnejših okoliščin za spolno uravnoteženo udeležbo v političnem delovanju pa je treba upoštevati tudi različne oblike posredne zastopavljenosti, ki jo razkrivajo natančna raziskovanja v nekaterih okoljih (npr. Lovenduski, Norris, 1989).*

Demokratizacija in patriarhalizacija – slovenski primer

Za udeležbo žensk v političnem delovanju po drugi svetovni vojni v Sloveniji in po pridobitvi splošne volilne pravice (1945) je značilno, da je bila vedno bistveno nižja, kot bi glede na ustavno določitev enakosti med spoloma morala biti. Brez dvoma je takšna praksa tudi posledica utopitve ženskega vprašanja v splošnem razrednem in prepričanja nosilcev politične moči, a je žensko vprašanje v temelju rešeno s pravnim normiranjem enakosti med spoloma. *Zanemarjanje dejansko neenakih možnosti obeh spolov za udeležbo v političnem delovanju je omogočalo sorazmerno mirno nadaljevanje vsakdanje moškosrediščne kulture in ohranjanje patriarhalizma kot temeljnega načina urejanja vsega življenja. Razumljiva je tedaj splošna težnja, da delež žensk upada z višanjem položaja v hierarhiji političnega odločanja (in to celo na področjih, ki so pretežno feminizirana).*

Zato gotovo ni naključje, da se proces demokratizacije konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let na Slovenskem očitno povezuje s patriarhalizacijo. Zadnja težnja se je nedvoumno uveljavila ob volitvah v parlament 1990. Delež žensk v republiškem parlamentu je namreč izjemno nizek in bistveno nižji, kot je bil na tej stopnji kdaj koli v preteklosti po pridobitvi volilne pravice. Samo ena desetina (10,8%) poslancev sedanjega parlamenta (1990–1992) je ženskega spola. V osemdesetih letih je bil njihov delež okoli ene petine poslancev.⁵

Patriarhalizacija pa se ne izraža le z maskulinizacijo parlamenta, temveč je postala pomembna sestavina vsebine delovanja, kar se je najbolj odkrito pokazalo v burnih razpravah pred sprejetjem ustave (zlasti druga polovica leta 1991) o pravih odločanja o rojstvih otrok. Vendar se je ravno v tej situaciji pokazalo, da je razvoj po letu 1945 že vplival na spremembo vzorcev političnega ravnanja večine žensk in da si mnogih pridobitev, ki so bile temeljnega pomena za zagotavljanje enakosti med spoloma (pravica do razpolaganja s svojim telesom in realne možnosti za načrtovanje družine, pretežno izenačene možnosti izobraževanja na vseh

⁴ Več o tem v knjigi M. Jogan *Ženska, cerkev in družina* (1986).

⁵ Sveže podatke o politični participaciji vsebuje *Poročevalec* Skupščine R Slovenije (10. 8. 1992).

stopnjah, če omenimo nekatere ključne), ženske ne pustijo preprosto odvzeti. Za takšno obrambo pridobljenih pravic pa je potrebna sorazmerno visoka stopnja poguma in samozavesti, kajti nosilci ideologije o družinski primarni vlogi žensk (in s tem povezane predstave o nujni odvisnosti žensk od moških) nastopajo z vsemi sredstvi organskega duhovnega prisiljevanja: od izničevanja temeljev moralnosti, ki upošteva enake možnosti in dolžnosti obeh spolov, do zastraševanja z vizualnimi pripomočki (prim. film Nemi krik).

Kljub nekaterim poskusom, da bi preprosto prečrtali zgodovinski razvoj do leta 1990, ravno primer ženskega položaja kaže, da se je pri ženskah znižal prag tolerance patriarhalizma in da se postopno povečuje samozavest. Do takšnih (četudi šele začetnih) sprememb pa ne bi moglo priti, če ne bi za to bile ustvarjene minimalne praktične okoliščine. Načelo enakosti med spoloma je namreč dobivalo svojo materialno podlago z razvijanjem ustanov za pomoč družini (vrtci, domovi za starejše, zdravstvene ustanove, itd.), kar je ena ključnih sestavin zagotavljanja enakih možnosti za oba spola, kot potrjujejo tudi prizadevanja v zadnjih dveh desetletjih v Zahodni Evropi. Seveda je to le en (nujni) del ugodnih okoliščin za odpravljanje zapostavljenosti žensk.

Dejstvo, da je bil v Sloveniji leta 1992 ustanovljen vladni Urad za žensko politiko, nikakor ne pomeni, da se proces ustvarjanja enakih možnosti šele začelja. Zato tudi naloga tega urada ni le določanje novih strategij, temveč tudi obramba že ustvarjenih razmer za enake možnosti. Z novimi strategijami pa je treba zagotoviti, da bodo upoštevana vsa področja in vse življenjske ravni in delovanja obeh spolov in da se bodo vselej presojali vsi praktični ukrepi z vidika njihove koristnosti (ali škodljivosti) po različni spolni pripadnosti. To pomeni tudi nujnost vnašanja novih sestavin v politično kulturo, ki zlasti ne more več temeljiti na nekem posplošenem človeku. Iz ravni abstraktnega človeka, ki je dopuščala interpretacije po meri moškega spola, se nova politična kultura torej spušča na raven konkretnega človeka, ki pa je (bil in bo) vedno ženskega ali moškega spola. In to večno dejstvo je preprosto treba upoštevati pri oblikovanju pravil in vzorcev vsakdanjega življenja ter pri vrednotenju praktičnih urejevalnih ukrepov.

Podobno kot v drugih okoljih v Evropi tudi v Sloveniji nadaljevanje začetih poti odpravljanja podrejenosti žensk ne bo lahko in ne bo moglo potekati brez organiziranih in sistematičnih (»družbeno priznanih«) prizadevanj. Glede na to da moremo takšne pojave, kot je družbeno strukturno spreminjanje, razumeti le v daljšem zgodovinskem obdobju, je mogoče reči: *ker je utrjevanje moškosrediščne kulture potekalo skozi stoletja, potem bo gotovo potreben čas več generacij, da se bodo temelji te kulture zrahljali in sprejeli novi.* Seveda pa je to mogoče, če se sploh razkrijejo neenakosti (in neenakost ohranjajoči dejavniki) med spoloma.

Ker Tretji srednjeročni načrt za uresničevanje enakosti med spoloma v državah ES posebej omenja množična občila, si pogledjmo, kakšno je sedanje stanje na Slovenskem. Po empirični raziskavi o liku ženske na prvem programu TV Slovenije spomladi 1991 (Verša, 1991) lahko sklepamo, da prevladuje »tradicionalno« enostransko predstavljanje spolov z vključeno žensko podrejenostjo. Medtem ko si v nekaterih okoljih (npr. Kanada, Švedska) sistematično prizadevajo za odpravljanje takšnega stanja, pa na Slovenskem ni niti najmanjše pripravljenosti, da bi se pri oblikovanju programske politike upoštevala potreba po odpravljanju seksizma v medijski produkciji (Jogan, 1990).

Glede na obče znane ugotovitve o pomembnosti zgodnje socializacije tudi v političnem delovanju je brez dvoma zanimivo, kakšne like prinašajo »družbeno priznani« pripomočki v rednem izobraževanju. Mednarodna primerjalna raziskava

beril prvega razreda osnovne šole (Tripkovič, 1992) kaže, da zdaj uporabljano slovensko berilo prikazuje moške in ženske tako, kot bi to počel učbenik pred sto in več leti.

Če hočemo razumeti to »kulturno zaostajanje«, moramo vsekakor poseči v pomembno zgodovinsko ozadje, v čas, ko je bila ponovno utrjevana (ogrožena) samoumevnost delitve dela po spolu. To pa je bilo na Slovenskem (podobno kot v drugih okoljih v Evropi) v zadnjih desetletjih 19. in v začetku 20. stoletja. V tem obdobju so se namreč začela organizirana prizadevanja žensk, da bi se odpravile različne ovire, ki so jih določale kot »igračke moške politike«, da bi se smele izobraževati tudi na akademski ravni, da bi smele vstopati v politično življenje, da bi za enako delo dobivale enako plačilo kot moški itd.

Pri nosilcih oblasti (»reda«) na Slovenskem so ta prizadevanja pred stoletjem naletela na izredno močno poživljanje vseh tistih razlag, ki so že v preteklosti opravičevale udomačen in podrejen položaj žensk. Takšna usmeritev je lepo vidna pri takrat zelo razviti (katoliški) sociologiji (Jogan, 1990a). Najuglednejši teoretiki so uporabljali vse mogoče načine, da bi zavrlji širjenje »svoboduarske« misli med ženskami. Tako so zasmehovali same ideje o enakih pravicah in izjemno grobo označevali nosilke (in redke nosilce) takšnih idej ter pretirano izražali skrb za »prave« lastnosti žensk (»kaj bo s tisto nežnostjo, sramežljivostjo, milino, ki dela ženskost tako ljubo? Ali rastejo rože in lilije po cestah javnega življenja?« se je npr. spraševal A. Ušeničnik, 1910:750). *V tem času se je utrdila razlaga, s katero je bila upravičena materialna in moralna nadobremenitev žensk: primarna vloga žensk sta dom in družina, če pa ženske že vstopajo v javnost, lahko to počno samo, če upoštevajo to »naravno« vlogo.* In – vstopanje je dopustno na najnižjih ravneh politične ureditve.

Obrambne ideje (pred »pogubnimi idejami« socialnodemokratskih tokov) so se širile s tiskom, izobraževanjem itd. Podprte pa so bile s celotno institucionalno strukturo, kar je prispevalo k njihovi učinkovitosti in vpletenosti v rutinske vzorce vsakdanjega obnašanja.

Takšna, seksistično določena politična kultura je torej zgodovinski temelj, na katerem se oblikujejo (z veliko težavo!) novi vzorci, ki naj bi bili prijaznejši do žensk in naj bi težili k večji uravnoveženosti obeh spolov na vseh področjih delovanja. Če upoštevamo nekatere pomembne oporne točke spreminjanja (npr. nedvoumno izražena stališča do vprašanja enakih možnosti za oba spola v strankarskih programih), potem je – glede na trenutno stanje na Slovenskem – težko pričakovati, da bo odpravljanje seksizma potekalo sorazmerno hitro. Vendar, kot spoznavajo tudi v drugih okoljih, začeti proces odpravljanja drugorazrednosti žensk se ne more več obrniti nazaj, tudi če se (začasno) upočasnijo.

Literatura

- Alexander, Jeffrey (1987). *Sociological Theory since World War II*. New York: Columbia University Press.
- Cyba, Eva (1992). Women's Interests within Firms. Chances and Barriers. Referat na First European Conference of Sociology, Vienna, 26.–29. August, 1992.
- Hallas, K. (1991). Intellectuality in Women: The Chance of Surviving in Baltic States. Referat na European Feminist Research Conference (=EFRC). Aalborg, 18.–22. 8. 1991
- Hobson, Barbara (1991). No Exit, No Voice: A Comparative Analysis of Women's Economic Dependency and the Welfare State, Referat na EFRC.
- Jogan, Maca (1986). *Ženska, cerkev in družina*. Ljubljana: DE.
- Jogan, Maca (1990). The Mass Media as (Re)producers of Women's Social (In)visibility, Referat na XVII IAMCR konferenci Developments in Communications and Democracy, Bled, 26.–31. 8. 1990.

- Jogan, Maca (1990a). *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: FSPN.
- Južnič, Stane (1989). *Politična kultura*. Maribor: Obzorja.
- Lovenduski, Joni & Norris, Pippa (1989). Selecting women candidates: obstacles to the feminisation of the House of Commons, V: *European Journal of Political Research*. Let. 17, št. 5: 533-562.
- Oumionero, M. F. (1991). Women in Italian Local Power, Referat na EFRC.
- Plavkova, O. (1991). The Reconstruction of Democratic State in Czechoslovakia: the Context of Women's Participation in Politics and Public Matters in Slovakia, Referat na EFRC.
- Tripkovič, Mitja (1992). *Seksizem in šolski učbeniki*. Dipl. naloga, Ljubljana: FDV.
- Ušeničnik, Aleš (1910). *Sociologija*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- Vaus de, David & McAllister, Ian. (1989). The changing politics of women: gender and political alignment in 11 nations, V: *European Journal of Political Research*. Let. 17, št. 3: 241-262.
- Verša, Dorotea (1991): *Lik ženske na televiziji*. Dipl. naloga. Ljubljana FDV.
- Woodward, E. (1991). Making Women Eurocrats: a Change in the Gender of Euroburo-Culture. Referat na EFRC.

FRANCE VREG*

Slovenska varnostna (ne)kultura in Evropa

Varnost v evropskih civilizacijskih in kulturnih razmerah dobiva nove razsežnosti. Varnost ni samo biološka težnja organizma po obstoju in preživetju v okolju, ni le nenehno odzivanje na izzive (in ogrožanja) okolja, marveč je civilizacijska in kulturna prvina. Ne obsega le nacionalnega obstoja in fizičnega preživetja, klasične obrambne in notranjevarnostne (policijske in civilnozaščitne) prvine, marveč tudi gospodarske, socialne, politične, pravne, kulturne, ekološke in druge prvine.

Nacionalna varnost je splet političnih, ekonomskih, pravnih, socialnih, kulturnih ter klasičnih obrambno-varnostnih interakcij neke družbe. Varnost pa zajema tudi kakovost življenja, demokratične svoboščine in človekove pravice kot najvišje vrednote demokratične družbe. Varnostna politika zajema torej temeljne oblike človekove in nacionalne dejavnosti: od zunanje in notranje politike, gospodarske in energetske politike do socialne in zdravstvene, izobraževalne in kulturne politike.

V tem okviru lahko opredelimo specifično potrebo človeka in naroda, potrebo po varnosti, ki jo je zaupal obrambno-varnostnim institucijam v ožjem smislu. K tem institucijam sodijo temeljne institucije države (obramba, policija in diplomacija), pa tudi institucije varstva ustavnosti in zakonitosti (ustavno sodišče, redna sodišča, tožilstvo in druge). V ta kompleks prištevamo tudi nadzorno funkcijo parlamenta, političnih in medijskih institucij, skratka najširšo nadzorno funkcijo javnosti in civilne družbe.

Slovenski nacionalnovarnostni sistem zato ne more biti samozadosten, petrificiran, hermetičen sistem. Kot del družbe »živi« v zelo diverzificiranem okolju nastajajoče evropske skupnosti. Izpostavljen je izzivom menjave z okoljem, ki je bistveni dejavnik življenjske sposobnosti sistema, njegove reprodukcijske zmožnosti, kontinuitete in sposobnosti za razvojno spreminjanje. Vsak sistem (tudi varnostni) mora zato imeti senzitivnost za dotoke iz okolja, sposobnost ustvarjalne selektivnosti in adaptacije na inovacije; hkrati pa mora ustvarjati sistem, ki bo funkcionalen za specifične varnostno-obrambne potrebe Slovenije. Nenehno mora sprejemati najmanj tri vrste interakcijskih tokov in menjav: iz okolja, iz preteklosti in o samem sebi (samorefleksivnost).

Avtentičen koncept nacionalne varnosti naj bi izhajal iz socialno-kulturnih in zgodovinskih korenin slovenskega naroda. Zgodovine ni mogoče začeti s političnimi dogodki leta 1990 in obrambno-vojaško rezistenco junija in julija 1991, čeprav so ti zagotovili nastanek suverene države in avtonomne vojske slovenske države. Toda ti politični in vojaški zgodovinsko prelomni dogodki imajo svojo predzgodovino, ki je ne gre zanikati. To opisuje tudi Spomenica Slovenske akademije znanosti in umetnosti o temeljih nastanka slovenskega naroda in slovenske

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor ljubljanske univerze.

državnosti ter druge zgodovinske študije. V vseh sta med prvima omenjena dva bistvena zgodovinska dogodka: boj slovenskih kmečkih puntarjev in slovenski prevod Biblije iz leta 1584 kot dokument kulturnega ljudstva v smislu Evrope 16. stoletja.

K pomembnim dogodkom pa prištevajo tudi odpor zoper okupatorje leta 1941 kot primer širokega evropskega odporniškega gibanja, izoblikovanje samostojne slovenske države in vojske leta 1943, pa boj za osvoboditev Slovenskega primorja. Sem sodijo še usodne posledice preoblikovanja slovenske vojske v jugoslovansko leta 1944 in razpustitev slovenskega glavnega štaba leta 1945. Maršal Tito je bil šele ob sovjetski okupaciji Češkoslovaške 1968 prisiljen pristati na formiranje nacionalnih teritorialnih armad in prav slovenski general Ivan Dolničar je oblikoval prvo koncepcijo teritorialne armade na izkušnjah partizanskega vojskovanja. Stane Kavčič je skušal razviti koncept avtonomne slovenske vojske, pa so ga surovo odstranili s političnega prizorišča. Pentagonski epigon Kadrijevič je kmalu po Titovi smrti javno izjavil, da je bilo osnovanje TO velika prevara.

Na nedavnem posvetovanju o pravni državi v Weimarju v Nemčiji so referenti fenomen pravne države in njenih segmentov, tudi obrambnega sistema, utemeljevali z zgodovinskimi procesi. Tudi zgodovine slovenske vojske ni mogoče reducirati na dogodke leta 1991, ker bi bila to ista metoda kot nekdanja redukcija na leto 1941.

V raziskovalnih projektih smo prav zaradi kompleksnosti fenomena izhajali iz politično-socioloških teorij in empiričnih raziskav Fakultete za družbene vede od leta 1962 dalje, torej iz 30-letnih izkušenj. Že v prvih raziskavah smo ugotavljali razkorak med normativnim in stvarnim ter razkrivali konfliktno, neidentično, pluralistično strukturo slovenske populacije. Tako smo demitologizirali tabuje delegatskega sistema in vnesli dvom v teoretične vizije državopartijskega vrha. Omajali smo tisto samoveličje, ki se kaže tudi danes.

Raziskave smo snovali v spoznanju, da je znanost nenehno in nikoli končano iskanje resnice o sebi in družbi. Izhodiščna teza projekta iz leta 1985 je bila: »... prebiti se moramo skozi stereotipizirane predstave o družbi in skozi lastno ‚psevdookolje‘, ki ga posameznik vsili med samega sebe in svoje dejansko okolje.« V raziskavi smo razkrivali slepo zaverovanost vojaških sistemov v lastno doktrinarnost in vsiljevanje kasarniškega socializma v ureditev družbe.

Družbene institucije morajo graditi svojo legitimnost na procesih samorefleksije, na transparentnosti do javnosti, na interakciji med institucijo in družbo. Na evropskem posvetovanju je glavni referent opozoril na apokaliptično pojmovanje Nietzschejevega Zaratustre: »Nič ni resnično, vse je dovoljeno.« To filozofsko misel so zlorabili nacionalsocialisti. Razumeli so jo kot »Drang« ne samo »nach Osten«, marveč predvsem po oblasti. Zloraba ideje o »egu« rojeva paranoike, slepo zaverovane v svojo nadčlovečnost in vsemogočnost. Taka paranoja je deformirala mnoge generale JLA; pahnila jih je v slepoto kasarniške doktrinarnosti. Klice te bolezni lahko okužijo tudi sodobnejše vojaške doktrinarnosti. Za evropsko demokracijo je pomemben kriterij, ali se institucija vojske razvija v smeri demokracije, ali pa ohranja in prežvekuje Klausewitzovo prusko kasarniško doktrino o vojni kot nadaljevanju politike z vojaškimi sredstvi.

V raziskavah smo razkrivali tudi usodne posledice »simbiotičnega odnosa med vladajočo partijo in armado«. Armada je bila deveta avtonomna organizacija partije in je s svojo politično in vojaško silo skušala dominirati nad republiškimi zvezami. Slovenski prenoviteljski vrh z odhodom delegacije ni meril le na zvezno politično hierarhijo, marveč tudi na najbolj nevarno moč, na zvezno vojsko in

policijo. Ta moč je kot grozljiva apokalipsa visela tudi nad našimi glavami – zlasti tedaj, ko smo zlomili pečat vojaške skrivnosti in objavili rezultate raziskave v Sloveniji.

Depolitizacija obrambnega sistema je še posebej aktualna danes, ko se vključujemo v Evropo. Mednarodne raziskave opozarjajo, da je kriza legitimnosti vojaštva v odmiku od civilizacije, v ostrih mejah med vojaškimi in civilnimi strukturami. Vojska vedno teži k vzpostavljanju močnih armad, češ da samo tako lahko zagotavlja potrebe družbe po varnosti. Hkrati pa obtožuje civilno družbo, da se zavzema za procese demilitarizacije. Ker so obrambni ministri po navadi vodilni člani vladajoče stranke, skušajo to filozofijo vnašati tudi v strankarske vrste.

Vojaški vrh je ambivalenten: predstavlja »odtujeno vojaško državnost« in »odtujeno političnost«; uveljavljajo torej gospodstvo v sferi države in v sferi ideologije. Minister se pojavlja v dvojni vlogi: v vlogi strankarskega liderja in v vlogi profesionalnega vojaškega voditelja. Zato v evropskih demokracijah uveljavljajo načelo, da mora obrambni minister takoj pustiti vse svoje funkcije v političnem vrhu stranke in se preleviti v »nadstrankarskega« voditelja. Samo tako lahko integrira vse člane obrambnega sistema in pridobi zaupanje politično diferencirane civilne družbe.

Depolitizacija seveda ne more biti mit. Pripadniki vojske imajo pravico opredeljevati se ideološko, politično in versko, pravico voliti, ne pa sodelovati v akcijah strank. Nemogoče je pričakovati, da bodo ljudje spreminjali svoje vrednote, ideologije in politična prepričanja in jih prekrili z vojaškimi suknjami. Zato je iluzija misliti, da bo obrambni sistem ideološko povsem nevtralen – še zlasti, če je vojaški voditelj goreč strankin ideolog. Na evropskih posvetovanjih je depolitizacija vojske osrednje vprašanje, saj je sestavina procesov demokratizacije. Demokracija ni demokracija, če se v njej ohranjajo zaprte strukture političnega monopartizma.

Raziskovalni projekt je razkril povprečno strokovno in splošno znanje obrambne strukture in pomanjkanje voditeljske karizme. To je ugotovil tudi za višje strukture, čeprav so se te reproducirale v modernih, toda hermetičnih »rastlinjakih« vojaških akademij. Poleg tega je razkrival nizko politično kulturo; prevladovala je mitologija vojaške superiornosti, ideološke pravovernosti in strategija agresivnega nastopanja.

Nismo zasledili pozitivne substance, vojaškega etosa. Po Kantu se mora politika potrjevati v morali; to velja tudi za obrambne sisteme. S projektom smo razkrivali vojaški (ne)etos, strategijo nasilja z vojaško tehnologijo, v kateri ni bilo človeka.

To je dilema tudi sodobnih armad. Demokratična armada bi morala vedno imeti pred očmi postulat: če bomo dovoljevali ekspresivno nasilje in primitivizem, bomo izgubili svobodo človeka! Zato je etos sestavni del duha sodobnih armad, če ne želi ustvarjati antropološkega izrodka. Svobodo novih demokracij ogrožajo ekspresivno nasilje, ignoranca in primitivizem. Duh ekspresivnega nasilja povsod vidi sovražnike, izdajalce in agente.

Sodobne armade grade svojo podobo na akademskem in profesionalnem znanju, na demokratičnosti vodenja, na interakciji s civilno družbo, na veljavnosti argumentacije kompetentnih sogovorcev v kulturnem dialogu. Evropska vojaška kultura je opustila metode politične insinuacije, lova na čarovnice in verbalnega kretenizma. Sodobna demokratična armada vsrkava kulturo evropske civilizacije. Znanje in vojaški etos sta sestavini socializacije mladih generacij, vojaških obveznikov. Samo tako lahko mlade generacije absorbirajo varnostno kulturo, ki je temelj obrambne moči vsake družbe. Če obrambno-varnostni sistem ne vsebuje te

pozitivne substance, kvalitete človekove osebnosti, demokracije v človeku, bo ostajal subjekt ekspresivnega nasilja.

Institucije morajo imeti avtoriteto v družbi. Vojaška institucija si z nekulturo ne bo pridobila avtoritete v družbi in zaupanja družbe v institucijo. Nosilci varnostnega sistema bodo torej morali hitreje absorbirati vrednote evropske civilizacije, pa tudi postati sestavni del slovenske politične kulture. Z novim znanjem, vojaškim etosom, z absorpcijo evropske kulture, s priznavanjem varnosti kot kvalitete življenja s sprejemanjem evropskih vrednot človekovih pravic in svoboščin se bodo lahko razvili v institucijo, ki bo uživala zaupanje javnosti. Nosilce take varnostne kulture bo slovenska kultura lahko sprejela kot intelektualno sestavino slovenskega naroda.

Neodvisnost Makedonije in možnosti za mir na Balkanu

Predstavitev Kiro Gligorov je predsednik Republike Makedonije. Rodil se je 1917. leta v Štipu, šolal se je v Skopju in Beogradu. Je ekonomist makroekonomske in monetarne smeri. Že pred začetkom 2. svetovne vojne je bil aktivist makedonskega nacionalnega gibanja. Pridružil se je NOB in KPJ, vendar je ostal dosleden pobudnik nacionalne sestavine osvobodilne vojne. Avgusta leta 1944 je bil izbran za sekretarja Antifašističnega sobranja narodne osvoboditve Makedonije. Leta 1947 je bil »premeščen« v Beograd v Ministrstvo za gospodarstvo. Bil je zelo dejaven v državnogospodarskih strukturah nekdanje Jugoslavije, a brez legitimnosti v svoji republiki. Protagonist in eden od vodilnih avtorjev projekta gospodarske reforme leta 1965, podpiral je reformistično smer leta 1989, februarja 1991. leta ga je Sobranje Makedonije izbralo za prvega predsednika republike.

Uredništvo: Vi ste eden od arhitektov postsocialističnega in »postjugoslovskega« razvoja in sistemskih sprememb kot tudi boja za osamosvojitve in neodvisnost Republike Makedonije. Kako ocenjujete temeljne rezultate in ovire v tem razvoju in spremembah? V primerjavi z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije ter tudi z drugimi vzhodno- in srednjeevropskimi državami gre Makedonija po tej poti relativno mirno, brez večjih pretresov, konfliktov, socialnih napetosti in političnih vrenj, če izvzamemo običajne parlamentarno-stranarske spopade. V čem sta bistvo in politični »recept« te poti?

K. Gligorov: Ta politika izhaja predvsem iz našega geopolitičnega, nacionalnega in mednacionalnega, gospodarskega in mednarodnega položaja. Makedonija je imela v preteklosti zelo težke izkušnje s sosedi, posebno ob balkanskih vojnah, ko je bila dejansko razdeljena med sosede in tedanje zaveznike v boju proti Turčiji. Vemo tudi, da še niso razrešene in še niso prenehale težnje teh sosed po ostanku Makedonije. Morali smo računati s tem, da bi vsaka druga metoda reševanja problema državnosti in samostojnosti Makedonije, razen metode miroljubnega reševanja in dialoga, lahko izzvala in tudi bi izzvala neizbežne intervencije in vključevanje teh držav ne le v notranje odnose in razmere v Makedoniji, temveč tudi v morebitne vojaške akcije. To je en vidik. Drugi vidik je, da bi vsak notranji konflikt na mednacionalni podlagi danes izzval podobne posledice kot v prvem primeru, če bi pobude prišle od zunaj. Tretji vidik je ocena vojaškega dejavnika in realne vojaške moči. Vemo, da je bil del nekdanje JLA v Makedoniji zaradi dolžine meje, ki jo je moral braniti, in zaradi vojaških ocen o geostrateških ciljnih sosedov in nevarnosti pred njimi eden najmočnejših delov te armade. Samo ob morebitnem spopadu bi se morali opredeliti za paravojaške formacije, a videli smo

že, da paravojaške formacije niso sila, ki bi takšen boj lahko uspešno pripeljale do konca; take sile lahko tudi izzovejo notranje ali zunanje intervencije. To vse so nevarnosti, zaradi katerih bi majhna država in majhen narod s takšnim položajem na Balkanu lahko izgubila tudi doslej pridobljeno državnost. Republika Makedonija je bila ustanovljena kot država med 2. svetovno vojno in se je takoj priključila jugoslovanski federaciji, v kateri je obstajala 44 let. A s tem še ni dokončala zgodovinske naloge, da postane neodvisna, suverena in mednarodno priznana država.

Iz vseh teh razlogov, pa tudi iz načelnih razlogov, smo presodili, da je za nas edini izhod, da se ohrani v republiki mir, da se vodi politika mednacionalnega razumevanja in prijateljskih odnosov s sosedi. Pri tem smo mislili tudi na čas, v katerem živimo, in na objektivne težnje po evropskem skupnem življenju in povezovanju, spoštovanju človekovih pravic, spoštovanju helsinškega sporazuma, nespremenljivosti meja. Domnevali smo tudi, da bi se konflikt v tem delu Balkana lahko spremenil v vsesplošni balkanski konflikt. Skozi vse te elemente smo spoznali sedanost in realnost geopolitičnega položaja Makedonije ter naše možnosti in oblikovali temelje naše politike. Izhajali smo tudi iz potrebe po prijateljskih odnosih s sosedi, od tistega, kar smo na začetku oblikovali kot načelo enake razdalje, od tega, da je na tem prostoru resnično treba iskati mir, da na njem ni možnosti za privilegirani položaj katerega koli od sosedov in tudi ni potrebe za zavezništvo na račun enih ali drugih sosedov.

Ta neodvisni položaj in sočasna odprtost, želja, da imamo odprte meje z vsemi sosedi, da ponudimo prijateljsko roko, da izkoristimo vse možnosti, ki se nam prvič kažejo, da ne bomo več privesek nekdanje Jugoslavije, slepo črevo, ki je bilo usmerjeno samo na menjavo s severom, vse to je stalnica naše politike. Če se bo in ko se bo rešil spor z Grčijo, se odpira z vsemi svojimi možnostmi najprej transversala sever-jug, prav tako pa tudi transversala vzhod-zahod. To pa je bila tradicionalno ena od prednosti tega prostora, saj imamo središnji položaj v tem delu Balkana. Prejšnji položaj in politika Jugoslavije sta onemogočala intenzivnejše gospodarske in druge zveze z Albanijo in Bolgarijo zaradi političnega režima v teh državah in zaradi članstva teh držav v Varšavskem paktu.

Vse te okoliščine, če jih dobro pretehtamo, zdi se, kažejo na to, da je za Makedonijo bistveno tole:

- da ne sodeluje v vojni in da ne pride v spopad z JLA,
- da izpelje svojo pot v neodvisnost na miren in legitimen način, to pomeni z referendumom, sprejemom nove ustave in z določbami v ustavnem zakonu, da mora JLA mirno zapustiti Makedonijo do izteka šestmesečnega roka.

Bistveno je tudi, da v notranjih odnosih začnemo dialog med vsemi narodnostmi z medsebojnim spoštovanjem in željo, da se razumemo, da argumentirano razpravljamo in da se problemi rešujejo drug za drugim. V mednacionalnih odnosih je mogoče trajno pričakovati ne le probleme, temveč občasno tudi konflikte. Najpomembnejše vprašanje pa je vendar, ali se ustvarjata ozračje in institucionalna podlaga, da se spori rešujejo v okviru sistema in v demokratičnem ozračju ter v pripravljenosti na dialog. Vse drugo je vprašanje časa, vprašanje dozorevanja in razreševanja problemov.

Pri najpomembnejšem vprašanju, kako uresničevati takšne notranje spremembe, ki bodo pripeljale do demokratične družbe, do pravne države in do strukturnih družbenih in gospodarskih sprememb, so narejeni samo prvi koraki, ki označujejo

začetek urejanja demokracije: svobodne volitve, referendum o samoodločbi, pogoji za normalni strankarski pluralizem in tekmovalnost med strankami ter sprejem državljanske ustave Republike Makedonije. Pred nami je težka naloga reforme gospodarskih struktur z zakonom o privatizaciji.

V tem obdobju so bili narejeni naslednji bolj ali manj uspešni koraki. Pluralizem je v razmahu. Na političnem prizorišču se je pojavilo mnogo političnih strank in različnih združenj. Razumljivo je, da se pojavljajo enake slabosti kot v vseh nekdanjih socialističnih družbah, v katerih še ni dokončano novo socialno strukturiranje, ki bi opredelilo pravo politično podobo vsake stranke. Tako se pogosto pri mnogih političnih strankah pojavljajo isti programi, enake usmeritve in tako dalje. V programih je mnogo prevzeto, da ne rečem prepisano iz programov političnih strank v zahodnih družbah z neko povsem drugačno socialno strukturo in okoljem. A to je, kot kaže, neizbežno obdobje, po katerem bo prišlo do zmanjševanja števila strank, ki jih je danes, kolikor vem, več kot 45.

Izoblikovale so se nacionalne stranke. To po eni strani pomeni napredek v tem smislu, da so se narodnosti množičneje vključile preko svojih strank v politično življenje, postale so del vsakdanjega političnega okolja. Toda po drugi strani imajo te stranke enonacionalno podlago, kar za politično življenje in dejanski pluralizem ni najboljšo. Vendar se v zadnjem času tudi tu čuti začetek drugačnega pojmovanja interesov tega prebivalstva, tako da imajo Albanci zdaj že 4 stranke, Romi 2, podoben proces poteka tudi med pripadniki turške narodnosti.

Uredništvo: Kljub svoji konstruktivni in miroljubni zunanji politiki Makedonija še vedno ni širše priznana kot suveren in neodvisen mednarodni subjekt. Slovenska javnost je v glavnem seznanjena z zgodovinskimi težnjami sosedov do Makedonije in z zgodovinskim zanikanjem makedonskega naroda in državnosti. Prav tako je seznanjena z odločnim grškim vztrajanjem v Evropski skupnosti, da se Makedoniji ne prizna neodvisnost – »pod tem imenom«. Kateri so aktualni dejavniki – družbeni, gospodarski in politični – takega odnosa do Makedonije? Ali gre samo za »iracionalni« grški veto – ali gre za ponavljanje balkanizma in »nedoslednost« politike Evropske skupnosti? Kakšne so možnosti za priznanje Makedonije, na katere dejavnike računate, da vas bodo pri tem podprli?

K. Gligorov: Ker je Makedoniji uspelo ves proces njenega osamosvajanja izvesti po legitimni poti in po evropskih merilih, je bil logični sklep tega procesa poročilo Badinterjeve komisije, ki je ugotovila, da Makedonija izpolnjuje vse pogoje, da bo priznana vzporedno s priznanjem Slovenije. To pomeni, da so bili mednarodnopravni pogoji izpolnjeni: pogoj demokratične samoodločbe in ustanovitve države, notranja suverenost in nadzor nad državnim ozemljem ter državljanska ustava, ki zagotavlja vse človekove, politične in manjšinske pravice; vsi ti pogoji so bili izpolnjeni in ni bilo nič bolj naravnega, kot da bo ta čisti primer končan skupaj s primerom Slovenije.

To bi bil zanesljivo tudi prispevek k hitrejšemu in uspešnejšemu obvladovanju jugoslovanske krize, vsekakor pa bi odpadle tudi neke iluzije tako pri Srbih kot pri drugih sosedih, da gre tu za kaj drugega kljub uspešni samoodločbi državljanov v Makedoniji. Akt priznanja bi imel vsekakor trajnejši pomen, ker bi bil problem neodvisnosti Makedonije in njenega mednarodnega priznanja končno rešen in »snet« z dnevnega reda balkanskih problemov, Makedonija pa bi postala steber miru in stabilnosti na Balkanu. Da je to res tako, se je pokazalo tudi v tem vmesnem času, v katerem Makedonija še vedno ni priznana, pa

ji je vendar uspelo ohraniti mir in stabilnost, uspelo ji je, da se vojna ne širi na ta območja. Kolikor bi se in kadar bi se to vprašanje dokončno rešilo, tolikor bolj bi bilo to zagotovilo miru in stabilnosti na Balkanu.

Preden pojasnim ta primer z Grčijo in njenim nasprotovanjem mednarodnemu priznanju Makedonije, naj navedem, da je že zelo zgodaj, še pred izdelavo poročila Badinterjeve komisije obstajal grški poskus, da bi imeli t. i. balkansko srečanje štirih držav – Bolgarije, Grčije, Romunije in Srbije – in to v času, ko Srbija še ni bila poseben dejavnik, ker je obstajala Jugoslavija. Srbijo so vendar obravnavali kot samostojno državo tako kot ob razdelitvi Makedonije, ob balkanskih vojnah. To bi moralo biti srečanje dejansko štirih podpisnic sporazuma iz Bukarešte, po katerem je bila Makedonija razdeljena. To dokazuje, da je Grčija že v tem času pokazala, da ji ne ustreza ta samostojnost in neodvisnost Makedonije.

Vemo tudi, da v Srbiji obstajajo resne politične moči, ki menijo, da je Makedonija že pridobljena v balkanskih vojnah, da je del vojnega plena, ki pripada Srbiji kot eni od zmagovalk v teh vojnah. Nekateri deli prebivalstva v tej državi, pa tudi v političnih strankah se niso odpovedali tem mislim in temu položaju. Torej grški poskus, da bi prišlo do ponovnega sporazuma o Makedoniji, in grško nasprotovanje priznanju Makedonije nista tako osamljeni in slučajni. Nič manj niso znane bolgarske pretenzije do Makedonije še iz časa Sanstefanske pogodbe, iz časa t. i. Sanstefanske Bolgarije. Tudi te pretenzije so bile v zadnjem času na novo ovrednotene. Takšno je namreč bilo stališče, da je treba priznati Makedonijo kot neodvisno državo, a da se ne prizna makedonski narod. To je nasprotno mednarodnim merilom, ki ne zahtevajo, da en narod prizna drugi narod, to sploh ni nujno, to je občutje nekega naroda, vsakega naroda in vsakega človeka. To samo pomeni, da je priznanje neodvisnosti in državnosti Makedonije, pa hkratno zanikanje identitete njenega naroda pretveza, da se Makedonija obravnava kot druga država istega naroda, bolgarskega naroda. V tej tezi se skriva prav takšna nevarnost za mir in stabilnost Balkana, če Makedonija ne bo priznana kot suverena in neodvisna država. Potem pa seveda obstaja še problem albanske manjšine in pretenzije nekaterih struj po ustanovitvi Velike Albanije.

To je torej konkretno okolje, katerega, na žalost, potem ko je bilo znano stališče Badinterjeve komisije, Evropska skupnost ni razrešila na edino možen in pravilen način. Ne le da Evropska skupnost ni poslušala, temveč je na nek način celo demantirala lastno arbitražno komisijo, kar je dejstvo brez precedensa; kajti Evropska skupnost je sama določila naloge komisije, določila pogoje in nazadnje tudi sestav arbitražne komisije, nazadnje pa je šla mimo njenih predlogov in ugotovitev. Tako je nastal čuden kompleks odnosov. Po eni strani je vidno nenačelno obnašanje Evropske skupnosti, njena notranja in politična nekonsistentnost, njena nepripravljenost, da se pomemben problem razreši na edino mogoč in logičen način; po drugi strani pa njena želja, da se utrdi mir na Balkanu in razreši jugoslovanska kriza. Na žalost je Evropska skupnost kot v drugih primerih tudi tu delovala neučinkovito, nepravočasno in nepreventivno, temveč post festum, z dajanjem humanitarne pomoči. Narava problema pa je zahtevala, da se ga reši v skladu z načeli in dokumenti, pri katerih je Evropska skupnost sama odločno vztrajala, da bi se v prihodnje lahko uresničilo vseevropsko sodelovanje in zgradil t. i. evropski dom.

Kar pa zadeva gospodarske in socialne probleme, je Makedonija ne glede na popolno blokado z juga in na sankcije s severa, ne glede na odsotnost kakršne koli pomoči, ker še nismo priznani in smo zato zunaj finančnih in mednarodnih konstitucij Združenih narodov in drugih, ohranila mir in stabilnost. Vendar se gospodar-

ski položaj slabša, socialne napetosti pa naraščajo. Sčasoma dobivajo pri ljudeh prednost in pomen temeljna socialna in gospodarska vprašanja. Čudovito je, da v tem položaju med državljani ne izginjajo in ne usihajo njihove zgodovinske težnje in njihov narodni ponos in človeško dostojanstvo, vendar pa se vsakdanji problemi eksistence povečujejo, pritiskajo in v tem vidimo veliko nevarnost.

Možno je, da se ta nevarnost in ta položaj umetno in namerno spodbujata, da je to taktika tistih, ki hočejo doseči svoje cilje, pa jim jih v primeru Makedonije doslej še ni uspelo doseči. Bliža se čas, ko bo vojne neizbežno konec, ker ne more trajati neskončno. Taktika je v tem, da se izzovejo težki gospodarski in socialni problemi in frustracije, da se skalita notranja stabilnost in mir v Makedoniji in da se spodbudijo tiste sile, ki mislijo in želijo, da se makedonski problem reši drugače. Na žalost dosedanje stališče Evropske skupnosti in z njim izzvano konkretno stanje, v kakršnem je onemogočena vsakršna pomoč od zunaj, dajejo prav tistim skrajnim dejavnikom in silam, ki so od vsega začetka trdile, da se brez vojne in brez krvi ne more doseči neodvisnost.

Mislim, da je Makedonija vendar redke primer na nekdanjem jugoslovanskem prostoru, ki kaže, da se neodvisnost lahko doseže in potrdi po legitimni poti, pri čemer se preskuša življenjska sposobnost evropskih meril, načel in dokumentov, a tudi njihova realnost in perspektiva. Prav lahko se seveda zgodi, da ta primer in ta poskus ne uspeta in propadeta. Težko je že pomisliti in priti do sklepa, da v Evropi, kaj šele na drugih celinah, narod ne more priti do neodvisnosti s samoodločbo in z vsemi legitimnimi sredstvi in da bi moralo priti do notranjih in mednarodnih konfliktov, da bi morda dosegli tak položaj. Ali da dokončno izgubi vsako možnost za svoj obstoj, na kar je še bolj strašno pomisliti. Ta pomislek in dilema kažeta, kako je Evropa ne glede na vse pogoje in pridobitve ob snovanju Evropske skupnosti in njenih novih meril, načel in dokumentov občutljiva in vezana na stara nasprotja, na različno pojmovanje interesov in vplivnih območij.

Uredništvo: V teh krajih, pa tudi v širšem evropskem prostoru veljate za zagovornika miru, za človeka dialoga in nenasilja. Veljate pa tudi za pragmatičnega državnika, ki zna s sogovorniki najti rešitev, kompromis, skupni interes. To ste pokazali v mnogih praktičnih situacijah, kot so bile konferenca lorda Carringtona o Jugoslaviji, umik JLA iz Makedonije, odnosi Makedonije s Srbijo, Bolgarijo in z Albanijo, pa tudi notranjepolitične razmere: odnosi med Makedonci in Albanci v Makedoniji, odnosi med političnimi strankami v makedonskem parlamentu itd. V čem je bistvo vaše metode in t. i. filozofije miru, dialoga in nenasilja? Ali menite, da ima ta filozofija perspektive na nekdanjem jugoslovanskem prostoru, na Balkanu, v Evropi?

K. Gligorov: Rekel bi, da dve premisi določata ravnanje v sedanjem času: to, ali smo v resnici odločeni za demokracijo, in to, ali menimo, da lahko rešujemo probleme po evolutivni poti. Demokracija predpostavlja načelno odločenost za vrhunske vrednote vsake družbe, po drugi strani pa za upoštevanje realnosti življenja in njegovega poteka v spletu in kompleksu različnih interesov, ki so v vsaki družbi. In če se nekdo postavi v položaj, da se mora upoštevati samo njegova volja, je že vnaprej določen za konflikt – socialni, gospodarski, meddržavni. Življenje kaže, izkušnje razvoja v 20. stoletju pa to še posebej potrjujejo, da dajejo največ rezultatov evolutivni procesi, družbeno dogovarjanje, politična demokracija in pripravljenost na kompromise. Uresničevanje polne demokracije in socialne pravičnosti v gospodarsko razvitih družbah, pa tudi izboljševanje in zaščita nekaterih trajnih vrednot, kot so mir, človeška solidarnost, ekologija, se ne morejo drugače prav razumeti, če se ne vidi, da te družbe iz dneva v dan gradijo duh

strpnosti, pripravljenosti na dialog in razumne kompromise, na reševanje problemov med vodilnimi političnimi, gospodarskimi in drugimi silami z argumenti in razpravo brez pretenzij, da se stvari lahko čez noč do temeljev spremenijo. Drugačno reševanje tega problema nas vleče nazaj, na tisto logiko, po kateri se je mislilo, da se stvari lahko spremenijo revolucionarno in naenkrat, da se lastnina lahko nacionalizira in tako podruži, da se socialna enakost lahko doseže z dekretom; da se socialna, zdravstvena in delovna zaščita na evropski ravni lahko zagotovi vsem. Vse to je voluntarizem, enostranskost in izključnost na vsakem področju.

Na prvi pogled so vse to zelo plemenite ideje, toda na žalost so vodile v družbo, ki ni v soglasju s človeško naravo, ki ni računala s človekom in njegovimi notranjimi protislovji, z njegovimi lastnimi interesi in idejami. Človek sam hoče družbo, v kateri bo videl svoje lastne interese, da jih čuva, brani in izboljšuje; družbo, ki mu bo omogočila, da deluje dovolj samoiniciativno. Po drugi strani pa naj bi prav ta družba ustvarjala razmere, v katerih se bo človek razumno in racionalno obnašal. Ves problem je v tem, kako zgraditi in institucionalizirati tako družbo, v kateri se človek ne bo počutil utesjenega in odtujenega od svojih neposrednih interesov; družbo, v kateri bodo pravni red in institucije delovale, vendar samo kot splošni okvir usmerjevanja človeka, ne pa kot sila nad njim.

To moramo ustvariti ali vsaj začeti proces, če moremo. Na ta način namreč prihaja do izraza človekova individualnost. To pa je ena od najvišjih vrednot današnje družbe: izražajo se močna energija, sposobnost, talent posameznika in se oplaja tako, da napreduje tudi celotna družba. Seveda pa takšna družba zahteva ljudi, ki poznajo tisto občutljivo mejo in mero, da zaradi obrambe lastnih interesov ne smejo porušiti temeljev družbe in ureditve, v kateri živijo. To pa se ne uresniči z ukazom, z ustavo, temveč z dolgotrajnim pragmatičnim delovanjem oblasti, upravljavskih struktur, pa tudi politične kulture in vzdušja v družbi.

Uredništvo: Ali ima to vaše razumevanje perspektivo na nekdanjem jugoslovanskem prostoru, na Balkanu?

K. Gligorov: Balkan zanesljivo ni najustreznejše okolje za takšno delovanje in obnašanje. Ni slučajno, da je prav na tem prostoru v postsocialističnem razvoju prišlo do največjih konfliktov in najbolj krvavega razpleta. To priča o težki zgodovini Balkana, o zelo zapoznelem odpiranju demokratičnih procesov, o pomanjkanju tradicije in kulture demokracije in miru. Zgodovinsko so države na Balkanu večinoma nove, nastale v zadnjih 100–150 letih; od nastanka so največ časa preživele v avtoritarnih in polavtoritarnih režimih, z mnogimi vojnami in sovražnostmi. Vse to je pustilo globoke sledove v življenju in občutju vsakega naroda na Balkanu.

Po drugi strani pa smo priče močnemu integrativnemu gibanju drugih evropskih držav po 2. svetovni vojni, v zadnjih 40–50 letih, kot tudi procesov nastajanja Evropske skupnosti. Ta primer je pomemben zato, ker so bile tudi med temi državami take, ki so se vojskovale celo dlje, kot so trajale vojne na Balkanu. Ključni primer za to sta Francija in Nemčija, ki pa sta kljub vsemu danes tista os, okoli katere se giblje in strukturira celotna Evropska skupnost. Imeli smo torej dolgo obdobje vojskovanja in avtoritarne vladavine in to gotovo ni pravo vzdušje in okvir za današnje pozitivne spremembe, kot jih razumem. Vendar ne vidim druge poti. Enkrat je treba začeti v tej smeri. Zavedati se moramo, da ta proces ne bo lahek, nasprotno, imel bo svoje vzpone in padce, pa saj to tudi ustreza življenjskim tokovom.

Uredništvo: Kaj bo po pomiritvi in po koncu vojne na nekdanjem jugoslovan-

skem prostoru? Ali pričakujete, da se bodo kljub tolikim žrtvam, uničevanju in sovraštvu vendar obnovile nekatere oblike sodelovanja in združevanja? Pred kratkim je bila v stikih med Paničem, Ileskujem, Mitsotakisom, Vami in drugimi v skromni obliki omenjena tudi možnost ekonomske unije med balkanskimi državami.

K. Gligorov: Izhajam iz tega, da se bo življenje tudi po koncu vojne nadaljevalo in da se bomo morali spoprijeti s tem življenjem. Ne glede na to da se danes zdi, da je takšna zveza neuresničljiva in se ne da niti zamisliti; da je sovraštvo dobilo takšen obseg, da kolikor sodimo po sedanjem trenutku in po nastalih občutkih, do obnavljanja sodelovanja in medsebojnega komuniciranja ne bo prišlo niti po preteku celega stoletja. O tem so med drugim pisali tudi tuji novinarji, o tem namreč, da je tu neverjetno visoka stopnja sovraštva in da bo minilo mnogo desetletij, preden se bo obnovilo sodelovanje, posebno v primeru Bosne in Hercegovine.

Mislim, da bo tudi tu življenje močnejše od sovraštva in da bodo tudi interesi ljudi močnejši od dosedanjih ovir. Vendar pa mislim, da je treba izhajati iz upoštevanja realnosti, iz upoštevanja položaja samostojnih in neodvisnih držav. Začeti z menjavo, s trgovino kot med vsemi suverenimi državami, s spoštovanjem vseh gospodarskih in pravnih meril, ki veljajo v mednarodni skupnosti. To je edino zagotovilo, da se bo začelo sodelovati. Če se takoj pojavijo znaki oživljanja starih teženj, da se spet vzpostavi nekaj od starih in nekdanjih jugoslovanskih struktur, pa brez vseh pogojev za to, bo to ves proces ustavilo in pokazalo se bo, da imajo prav tisti, ki mislijo, da bo treba veliko časa, preden bo prišlo do sodelovanja. Po mojem mnenju je to bistven pogoj – začeti procese ob upoštevanju realnosti. Tudi glede oblik sodelovanja ni treba vztrajati pri vnaprej določenih shemah. V tem smislu nisem sprejel Paničeve ideje, da se oblikuje ekonomska unija, temveč samo to, da je gospodarsko sodelovanje med balkanskimi državami nujnost. Kot vrsta regionalnega sodelovanja med državami, ki se bodo jutri znašle znotraj široko zamišljene Evropske skupnosti, a s svojimi posebnostmi in v različnih položajih. Kajti kolikor bolj se širi Evropska skupnost, toliko večji pomen in teže bo imel regionalni dejavnik. Začnimo tako povezovati to regijo na normalni podlagi, na gospodarskih interesih, na kulturnih izmenjavah in podobnem. Tako sodelovanje bi bilo sprejemljivo, ne pa tudi formaliziranje tega v obliki unije.

Uredništvo: Glede na dosedanje izkušnje makedonskega gospodarstva, na t. i. hibridni tržni sistem, kako vi kot makroekonomist gledate na probleme in kaj mislite, do kakšnih lastniških ekonomskih in razrednodružbenih struktur bo prišel postsocializem v naših državah? Ali bo to obnova čistega klasičnega kapitalističnega modela, skozi katerega morajo iti po mnenju nekaterih avtorjev vsi; ali se bo zgradil model »vračanja v kapitalizem« prek modernizacije njegovih struktur? Ali bo nekaj tretjega?

K. Gligorov: Že od vsega začetka teh procesov, pa tudi v nekdanji Jugoslaviji, kadar sem sodeloval v prizadevanjih za preoblikovanje gospodarske strukture in posebno denarnega sistema, je ideja odpiranja v svet in maksimalno možnega tržnega gospodarjenja zadevala ob resne probleme in bo zadevala obnje tudi vnaprej. Ti problemi izhajajo iz dejstva, da doslej ni bilo zgodovinskega precedensa, da se tako velik obseg nacionaliziranega bogastva v kateri koli državi lahko enostavno privatizira. Kolikor morem jaz oceniti, do danes niso našli definitivnega modela za tak pojav. Pragmatični poskusi, ki zdaj potekajo v vrsti prejšnjih socialističnih držav, bodo verjetno sčasoma pokazali, da je mogoč optimalen ali relativno sprejemljiv pristop k spremembi lastnine in kako se tak prehod laže izpelje, z manjšimi socialnimi napetostmi. Zaenkrat ne morem reči, da je takšen model

dokončno znan in potrjen. Razne mednarodne institucije, na primer Svetovna banka, ki se je s tem največ ukvarjala, pa tudi velike svetovalne organizacije in inštituti, ponujajo več modelov. Njihova uporabnost je odvisna od različnih ekonomsko socialnih, nacionalnih, mednacionalnih in drugih odnosov kot tudi od dejstva, da je t. i. družbena lastnina v zavesti ljudi pognala različno globoke korenine. V Makedoniji se je zelo močno zakoreninila. Začuden sem bil in nisem mogel verjeti, ko sem slišal, da je eden naših velikih kolektivov na pogajanjih s sindikatom sprejel odločitev, da morajo v naslednjih mesecih vsi delavci in vodilno osebje dobivati enak osebni dohodek; naprej pa, če ni mogoče toliko dvigniti dohodkov delavcem, da bi bila razlika med določenimi kategorijami, je zanje sprejemljivo, da pol leta ali celo vse leto dobivajo vsi enak osebni dohodek. To je seveda antiteza, pa tudi popolno zanikanje tržnega gospodarstva.

Zato sodim, da moramo najti in izgraditi model, ki bi kot temeljni cilj imel moderno tržno gospodarjenje; model, podoben tistemu v bolj razvitih državah, kjer ga je socialna demokracija povezala s sodelovanjem delavcev v odločanju. Mislím, da v prihodnjem obdobju tak model veliko bolj ustreza s stališča zagotavljanja minimuma socialnega miru, ki je potreben, da bi se izvedla kakršna koli reforma. Sicer pa se brez soglasja ne da izpeljati nobene globlje reforme. Po drugi strani pa bo čas sam pokazal, ali bo to dalo v našem prostoru optimalne rezultate. Vnaprej se ne moremo doktrinarno opredeljevati. Tudi pri tem moramo ohraniti praktičnost, racionalnost in pragmatizem. Torej – ne obnova klasičnega kapitalizma in njegovih struktur – to bi bilo v dobesednem smislu tudi nemogoče, lahko bi vse uničilo.

Uredništvo: Odnosi med Slovenci in Makedonci so tradicionalno dobri in prijateljski z visoko stopnjo medsebojnih simpatij, razumevanja in podobnosti. Pa vendar, tako smo oddaljeni; medsebojno neobveščeni in morda nezaupljivi?

K. Gligorov: To je res. Obstajajo tradicionalno dobre zveze, stiki in medsebojne simpatije. Pa tudi nikoli nismo bili v nekih neposrednih konfliktih. Po drugi strani tudi velikost naših držav, zgodovinski razvoj, v katerem smo se bojevali za iste cilje, za neodvisnost in samobitnost, govorita tudi o tem, da smo imeli isto usodo, da nas vežejo mnoge vezi. Res pa je tudi, da se med seboj malo poznamo, pa tudi ta sedanja fizična prekinitev zvez je onemogočila, da skupaj od blizu spremljamo spremembe, dogodke in prehajanje, pa tudi korake, da se vojni izognemo. Zato se tudi včasih zgodi, da se napačno obvestimo, ali si o nečem ustvarimo predstavo, ki ni objektivna. Zato moramo nekaj narediti na ravni obveščanja, pa tudi na ravni gospodarskega, političnega in medstrankarskega povezovanja. So tudi svetle točke, kot je sodelovanje letalskih prevoznikov, letenje Adrie iz Skopja, pobuda, da se vzpostavijo ladijske zveze med Kopro, Dračem in Makedonijo, ter vse bogatejša blagovna menjava. S Slovenijo smo najprej sklenili pogodbo o medsebojnem sodelovanju in plačilnem prometu. Če se bosta kmalu odprli avtomobilska cesta in ta trasirala, potem mislim, da bodo zagotovljene vse možnosti za intenzivno gospodarsko sodelovanje in menjavo, kajti naši dve gospodarstvi se dopolnjujeta.

Skopje, 22. oktobra 1992

Spraševal je dr. D Mitar Mirčev, prorektor Univerze v Skopju.

Kje je Makedonija in kdo (so Makedonci) je Makedonec?

»Nekatere preteklosti niso pretekle samo zato, ker so pač pretekle, ampak zato ker se nam zdi, da jih sploh nikoli ni bilo.«

/Jean Casou v spominih
Zapisan svobodi/

Uporabna in neuporabna zgodovina

Geografski pojem Makedonija je dokaj premakljiv skozi zgodovino. S tem je seveda premakljiv tudi glede prebivalstva, ki se šteje za makedonsko. Najprej je veljal za prostor ob obali Egejskega morja, severozahodno, severno in severno-vzhodno od polotoka Halkidike, ki s tremi razčlembami štrli v morje. Prvo znano prebivalstvo je bilo dokaj zapleteno v svoji etničnosti: bržkone so bili najpomembnejši Iliri. Grški (helenski) vpliv se je kazal prek kolonij na obali, kjer so jih vzpostavljali tako kot drugod ob Egejskem in Sredozemskem morju. Kolonije so bile povezane z matičnimi mesti (polis) in tako ni bilo kake politično razpoznavne celote.

Proti koncu 7. stoletja pred našim štetjem se je v Zahodni Makedoniji začela uveljavljati država, ki se je imela za kraljestvo. Vezi s Helado (grštvom) so bile šibke in tako na primer Makedonci niso sodelovali v perzijskih vojnah (proti koncu 5. stoletja pred našim štetjem), ki so v veliki meri izoblikovale antično grško etnično zavest. Prvi makedonski kralj, ki je vstopil v grško politiko, je bil Aleksander, ki mu gre številka I., in z njim se začne penetracija grške kulture v Makedonijo. S kraljem Filipom II. (vladal od 359–336 pred našim štetjem) se zaokroži makedonska država, vanjo sta vključeni Halkidika, Tracija in meje so potisnjene na sever. Oblikoval je močno vojsko in se namenil postati vladar nad Grki.

To pa je uresničil njegov sin Aleksander, ki mu je zgodovina dodelila naslov Veliki. Aleksander Makedonski še zdaleč ni imel namena ostati le grški vladar in začel je bleščeče imperialno osvajanje. Toda imperij, ki ga je izsekal predvsem na ruševinah perzijske moči v Mali Aziji, je bila le njegova osebna stvaritev. Razpadla je po njegovi smrti (323 pred našim štetjem). Delitev je že vsebovala infuzijo helenistične civilizacije,¹ kar je pomenilo utemeljevanje kulturne enotnosti v prvi vrsti sredozemskega bazena. Rimsko cesarstvo je to dediščino prevzelo in končno državno zakoličilo.

* Dr. Stane Južnič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Razlikovanje na helensko in helenistično se zdi še vedno pomembno. Slednje v civilizacijskem smislu pomeni že sinkretizem v odnosu na helenske (grške) prvine. Pa še središča helenistične civilizacije so se odločno odmaknila od Grčije v Malo Azijo in še posebej v Aleksandrijo v Egipt. Razprava je vsekakor o tem pomembna, ker si Grčija lasti prek Bizanca to civilizacijsko dediščino. Vsekakor je najbolje o tem vedel Arnold Toynbee, avtor eruditivne *Study of History*, v 12 zvezkih. London: University Press, med leti 1934 in 1961. Sintetično je helenizem obdelal na primer Paul Sethe (*Epochen der Weltgeschichte*, prevedeno kot: *Epoha svetle istorije* (Od Hamurabija od Kolumba, Sarajevo, »Veselin Masleša«, 1963, str. 81–83).

Velika zavojevanja pa so močno izčrpala makedonsko živo silo in Makedonija ni bila nikdar več posebno cvetoča dežela. Ko so Rimljani širili oblast na Balkanu, so si v dveh makedonskih vojnah (215–205 in 200–194 pred našim štetjem) podredili tako Makedonijo kot Grčijo in pri tem razpoznavno pritrtili dvema različnima identitetama. Upor, ki ga imenujemo tretja makedonska vojna (150–148 pred našim štetjem), je le potrdil ustanovitev rimske province Makedonije (146 pred našim štetjem).

Po delitvi rimskega cesarstva je Makedonija sodila v njegov vzhodni del s prestolnico v Konstantinopolisu (Bizancu). Na severu je bila Trakija in na zahodu Iliricum. Bilo je seveda pokristjanjeno, ko so se začele velike »selitve narodov«, ki so zrušile (v 5. in 6. stoletju) upravno, pa tudi gospodarsko in družbeno zgradbo rimskega Balkana.

Slovanska poselitev

Slovani so Makedonijo kot tudi ves Balkanski polotok preplavili v 6. in 7. stoletju, potem ko so drugi »barbari« še povzročili velika rušenja in depopulacijo. Slovanska naselitev je bila izjemno impulzivna, segala je celo na Peloponez, kar kaže na močno zmanjšano prejšnje prebivalstvo, ki so ga izučile mnoge vojne in vpadi preseljujočih se »ljudstev«. Bizantinska oblast se je obdržala le v mestih, ta pa so bila bolj redko posejana, njihova dejanska moč in veljava pa sta pešali.

Razviden je vsekakor prehod iz helenističnorimske civilizacije v pretežno ruralno in celo pastoralno družbo.

Zgodovina Slovanov se seveda tesno prepleta z obstajanjem, v propadanju le začasno oživljujočega ter končnim zlomom zaznamovanega vzhodnorimskega cesarstva (Bizanca).² Močno jih je zaznamoval v tem prepletanju. Po naselitvi so bili Slovani sicer dokaj plemensko razpršeni. Zato je bila njihova državotvornost šibkejša od njihove poselitvene pričujočnosti. V okolici Soluna, kjer je tudi nastajala slovanska Makedonija, so živela majhna razpršena plemena, je pa značilno, da so si imena praviloma nadevala iz že ustaljenih geografskih poimenovanj. Imenovala so se potemtakem po kraju, kjer so se ustalila in pogosto oblikovala. V tej luči nam postane tudi narodno ime za (slovanske) Makedonce kot posebne etničnosti razumljivo in, morda smemo dodati, je povsem odbranjivo.

Makedonske »Sklavinije«, kot so na splošno poimenovana s Slovani poseljena področja, so se tudi povezovale. Predvsem so to lahko počele s kakim skupnim namenom, kar je lahko bilo zavzetje Soluna. Mesto ni padlo in zveze so prenehale obstajati. Razdrobljenost je olajšala vrnitev bizantinske oblasti.

To oblast so motile drugačne in vojaško ter politično učinkovitejše tvorbe. Taka je bila bolgarska država. Bolgari, neslovansko ljudstvo, ki je v 7. stoletju prišlo z Volge na Balkanski polotok, so si med že naseljenimi Slovani in s prevlado nad njimi na bizantinskih tleh vrezali močno državo. V etnogenezi, ki so jo pospe-

² Najboljša referenca za zgodovino Bizanca je bržkone veliko delo Georgija Ostrogorskega, ki je prevedeno v mnoge jezike in imamo tako tudi slovenski prevod. Knjiga je najprej izšla v nemščini (*Geschichte des byzantinischen Staates*), leta 1940, beograjsko podjetje Prosveta pa jo je objavilo leta 1959 (*Istorija Vizantije*). Mnoge posameznosti, zapisane z večšo literarno roko, pa beremo v magnum opusu Edwarda Gibbona *The Decline and Fall of the Roman Empire*. Če navajamo samo dva vira, to ne pomeni, da jih ni velikanska količina, pri izboru gre le za povsem določeno predilekcijo. Gibbonovo delo je zelo obširno (navadno se objavlja v šestih volumnih), tako v izdaji, London, Dent (Evergnan's Library), 1962, kar je seveda izdaja, ki jo od prve ločita dve stoletji.

sili, so pustili le ime, sami so se slavizirali.³ Iz jedra svoje države so posegali (posebno po letu 864) tudi v Makedonijo in makedonskim Slovanom vsiljevali nadoblast in identiteto.

To makedonsko slovansko prebivalstvo pa je tudi samo nastopalo državotvorno in tako je Samuel ob koncu 10. stoletja združil makedonske Slovane v državo, ki je obsegala Tesalijo, Epir, Zahumlje, Dukljo, Raško, Bosno, dele Bolgarije in del (današnje) Albanije. Država je razpadla zaradi oživljene bizantinske moči (1018), je pa posebno po makedonskem narodnem preporedu razvidno obeležila in privzdignila zgodovinski spomin Makedoncev. Bolgari si v svojem zgodovinopisju tudi makedonsko državo prištevajo k svojemu zgodovinskemu spominu. Podobno Grki bizantinsko zgodovino štejejo za svojo, v njej pa slovanska državotvorja nimajo posebnega pomena.

Pokristjanjenje Slovanov je bilo ključni trenutek in preobrat v njihovi zgodovini. Za širjenje krščanstva pa je bil vsekakor največjega pomena misijonarski obhod tako imenovanih solunskih bratov Konstantina (Cirila) in Metoda. Ta podvig je podprl bizantinski dvor in pooblastila je dal carigrajski patriarh. To sta storila, da bi Rimu in njegovemu frankovskemu (germanskemu) političnemu okviru odvzela pobudo v pokristjanjenju Slovanov in s tem izrazite politične prednosti. Rezultati pokristjanjenja v slovanskem jeziku, kar je bila udarna prednost Cirila in Metoda, ki sta izoblikovala slovanski književni jezik za cerkvene potrebe, so daleč presegle začetna pričakovanja. Prav ta uspeh je netil spore med vzhodno in zahodno verzijo krščanstva, utelešene v vedno bolj zoperstavljenih cerkvah. Pričakovati je torej bilo, da sta bila solunska brata, ko sta prestopila cerkvene in imperialne meje, preganjana in njuno delo so skušali izničiti. Učenci slovanskih apostolov so pregnani s področij, ki si jih je v prokristjanjenju lastila frankovska oblast s svojo nemško jezikovno vsebino.

Pregnani učenci so se zatekli na slovanski jug, predvsem v Bolgarijo in v Makedonijo. Tam se je razvilo slovansko bogoslužje in tudi to je kmalu potem dodano kot sekanje cerkvene meje skozi Balkan. Že vzpostavljena meja med vzhodnim in zahodnim (rimskim) cesarstvom je postala verska meja. Njena trajnost je okrepljena po veliki shizmi (1054) med vzhodno (pravoslavno) in zahodno (rimskokatoliško) cerkvijo.

Makedonija na prepihu

Makedonski Slovani, versko v območju vzhodne krščanske cerkve, so tudi s slovanskim bogoslužjem ohranjali svojo etničnost. Bili pa so izpostavljeni rivalskim državotvorjem: kontinuiteti bizantinske oblasti in dvema pretendentoma na bizantinsko politično dediščino, bolgarskemu in potem še državi Nemanjićev, ki si je nadela srbsko ime. Poskus lastne državotvornosti je bil nekonkluziven, ker se v določeni meri prepleta z bolgarskim. Tudi to je seveda »gradivo« spora med nacionalnimi zgodovinami, o katerih bo še govor.

Bistvenega pomena je prav gotovo dolgo bila turška osvojitvev. V Makedoniji se je turško cesarstvo močno zasidralo, trajno in trdno proti koncu 14. stoletja. V popolnem preobratu politične zgodovine je imel vsaj tri daljnosežne posledice:

³ Kompetentno delo o teh procesih je napisal Dragan Taškovski pod naslovom *Kon etnogenezata na makedonskiot narod*, – Skopje: Naša knjiga, 1974.

– ustavil je helenizacijo, ker je tako rekoč konzerviral etnično izoblikovana področja, in

– zamrznil je rivalske namere glede Makedonije iz sosednjih državotvornih središč ter hkrati

– onemogočil razvoj teženj k makedonski individualnosti in posebnosti.

Makedonija je postala tudi področje mnogih naselitev iz etnično raznovrstnega imperija. Podobno kot na primer zlasti v Bosni je bilo precej prestopa v islam.

Svoja evropska ozemlja je turško cesarstvo še posebej cenilo. Imelo jih je za Rumelijo, kar jasno kaže, da je skozi nje uveljavljalo svoje namere na nasledstvo zahodnorimskega cesarstva: Rum – eli je poturčeno »tisto od Rima«, torej rimsko. Uradno ime, ki ga je Bizanc ohranil kot svoje ime za »Rim«, je ostalo celo v sultanovem nazivu: Kaiser-i-Rum, kar pač pomeni rimski cesar. V Rumelijo so všteti Trakija, Makedonija in še v vojni sreči premakljiva ozemlja proti severu.

Rumelijo so Turki imeli v posesti, preden so povsem osvojili ali za »pravo« Turčijo naredili Anatolijo. V zimi 1304–1305 so se trajno zasidrali na evropski strani Dardanelov. Trakija je bila celo stoletje pred padcem Konstantinopolisa (Bizanca, Carigrada) turška. Adrianopol, ki so mu nadeli ime Edirne, je bil glavno mesto in tudi ko je to postal formalno Instambul, mu niso odrekli prestolnice veljave vse do 18. stoletja. Danes je to mestece na tromeji treh držav, ki so se izoblikovale na ruševinah turškega cesarstva: Grčije, Bolgarije in Turčije, kar lahko štejemo za simbolično.

Z Rumelijo je bila težava, ki se je izkazala šele pozneje. V primerjavi z Anatolijo, ki se je naglo islamizirala, zlasti od 12. do 14. stoletja po mongolskih vdorih, je Rumelija ostala pretežno krščanska, pravoslavna. Turkov to ni preveč motilo med imperialnim razcvetom, kajti Rumelija je bila steber cesarstva in pravi rezervoar vojaške sveže sile, s katero se je cesarstvo gradilo.

Razkosanje Makedonije

Propadanje turškega cesarstva, posebno v 18. stoletju, v katerem se spet pojavljajo tri izključujoča državotvorna jedra, se prav okoli Makedonije močno zaplete in nekoliko odloži. Poleg nacionalnih rivalstev med Grčijo, Bolgarijo in Srbijo se problem zavozla z vmešavanjem velikih sil. Te turškega cesarstva niso le rušile, marveč so si skušale zagotoviti kar največji del njegove dediščine, neposredno ali posredno.

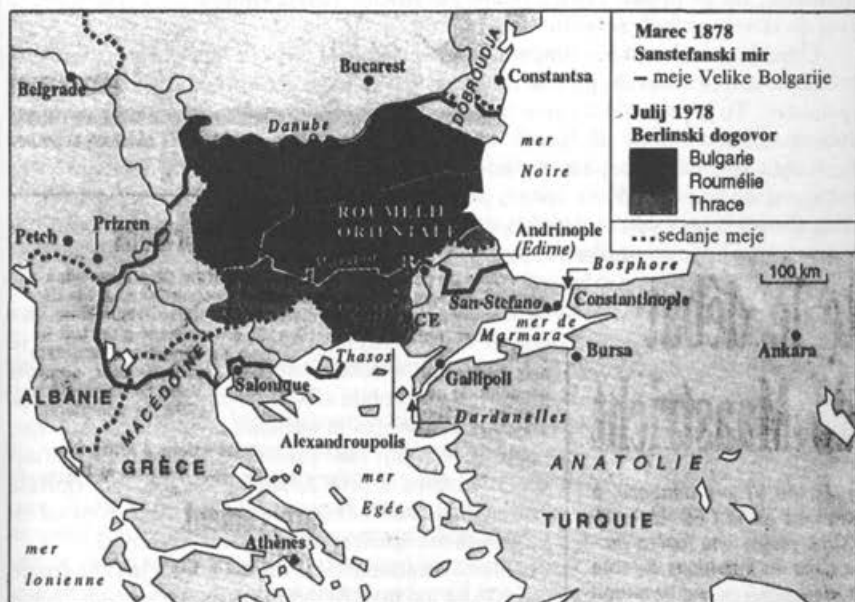
Rusija kot imperialna sila odkrito pretendira na bizantinsko imperialno nasledstvo, ki ga je zaradi »nepozornosti« krščanstva prevzela islamska Turčija. Bizanc (Konstantinopolis, Carigrad, Istanbul) je cilj ruske ekspanzije na Sredozemsko morje in hkrati naj bi njegovo zavzetje dokazalo kontinuiteto rimskega cesarstva skozi »tretji Rim«, ki je Moskva. Rusija je imela velike vojaške uspehe v vojnah z turškim cesarstvom. Katarina II. Velika (vladala od 1762 do 1796) ni dosegala le ozemelske retiracije turškega cesarstva, marveč je postala po sporazumu v Kučuk Kajmardžiju (1774) uradna zaščitnica pravoslavne vere v tem imperiju.

Rusiji so se uprle druge sile, še posebej Avstrija. Prav to rivalstvo okoli dediščine »bolnega človeka na Bosporju«, kot so začeli imenovati hirajoči imperij, mu je podaljšalo življenje. Hkrati pa se je globoko vsekalo v državotvorne konflikte nastajajočih balkanskih držav, postopoma poudarilo makedonsko vprašanje in močno zapletlo njegovo rešitev.

V tako imenovanem sanstefanskem miru (1878), ki ga je diktirala Rusija po zmagi nad Turki, je nagrajena Bolgarija: dobila je levji delež Makedonije. To je imela za povsem pravično in logično posledico balkanskega državotvorja, kajti za makedonske Slované ni našla drugih nacionalnih opredelitev kot le bolgarsko. V Makedoniji pa je imela še zlasti v cerkvenih oblasteh zaveznitvo, ker se makedonska nacionalna zavest še ni povsem utrdila oziroma se še ni izoblikovala.

Sicer pa so evropske sile sanstefansko rešitev makedonskega vprašanja učinkovito razveljavile. Še istega leta je berlinski kongres, najpomembnejši mednarodni forum, ki je na splošno krojil politično usodo Balkana, Makedonijo vrnil turškemu cesarstvu oziroma Turčiji.⁴

Turška Rumelija, čeprav že močno okrnjena, je dobila še nekaj desetletij obstajanja. Poleg Makedonije so bili v njej današnja Albanija, večji del sedanje severne Grčije, pa še Trakija do bolgarske meje. Formalno je turško cesarstvo naj dodamo, obdržal tudi novopazarski Sandžak in Bosno in Hercegovino. Seveda je to druga in drugačna zadeva, kajti z berlinskim kongresom je potrjena Avstro-Ogrski pravica do njihove okupacije.

Glavno mesto ali, bolje rečeno, najpomembnejše mesto je bilo Solun. To je bilo dokaj čudno mesto z burno zgodovino. V njem je bilo 40% židovskega prebivalstva, kajti tu so našli imenitno zatočišče španski sefardi, ki so jih izgnali po letu 1492. Bilo je živahno intelektualno središče in pomembno za poskuse turške obnove (mladoturki in gibanje za reforme). So pa nanj že poželjivo gledali ne le Grki, marveč tudi Bolgari in Srbi. Šele leta 1912 je Solun postal grški,

⁴ Glej: Bosna šaptom pade, *Teorija in praksa*, Ljubljana, Le XXIX, št. 7–8, 1992, str. 768.

zaledje je ostalo slovansko (makedonsko). Žide pa sta odnesla vihra druge svetovne vojne in antisemitizem nemške okupacije.

Ruvanje za Makedonijo je bilo z določbami berlinskega kongresa (1878) samo odloženo. Najavljeni pa so že vsi zapleti. Rešitve so se kazale v vsakovrstnih konfliktnih in skoraj nobene ni bilo, ki bi kazala možnost kompromisa. Obnova turške oblasti je bila prav zato polna nemirov tudi v sami Makedoniji.

Tri tako rekoč že napete rivalske sile majhnih subimperializmov (Bolgarija, Srbija in Grčija) so se pravzaprav vsestransko pripravljale za obračun okoli Makedonije. V sami Makedoniji pa je prišlo do gibanja za neodvisnost in vrhunec je v ilindenski vstaji (ki se je začela na Ilijev (Elijev) dan, 2. avgusta 1903). Izoblikovala se je že politična organizacija VMRO (kar je kratica za Vnatrešna makedonsko-odrinska revolucionarna organizacija), ki je zajela ne le mestno prebivalstvo, marveč tudi kmete. Njen cilj pa je bil samostojna makedonska država. Ko je ilindenska vstaja zatrta, se je organizacija razcepila in njen del je začel računati na bolgarsko pomoč v upanju, da je za njo še ruska. Vstajniki so računali na intervencijo veselih, ki pa je, kot se je pogosto dogajalo, ko so imela take račune balkanska gibanja, ni bilo. Velikim silam so ustrezale obstoječe razmere (status quo) in vsako gibanje doseženega ravnotežja se je kazalo kot nevarnost za spopad med njimi samimi. Ni nepomembno, da je turško zatrtje vstaje povzročilo veliko emigracijo Makedoncev, seveda iz vrst najbolj zavednih (vsaj 30.000).

Omenjeni balkanski subimperializmi, v določeni meri že konsolidirani v majhnih nacionalnih državah, pa niso mirovali. Rivali so se najprej združili zoper turško cesarstvo. To je privedlo do prve balkanske vojne. Balkanska zveza je nastopila po sporazumih med Srbijo, Bolgarijo, Grčijo in Črno goro⁵ (v jeseni 1911) z zahtevami turškemu cesarstvu, naj izvede notranje reforme in demobilizira armado. Kaj takega si seveda še vedno v lastnih predstavah mogočni imperij ni mogel tolmačiti drugače kot žalitev s strani nekdanjih podložnikov. Vojna se je sicer kmalu končala. Z mirom (v Londonu maja 1913) je turško cesarstvo izgubilo evropske posesti do črte Enos-Midija in se odpovedal Kreti (v grško korist).

Balkanske države pa so si kmalu skočile v lase zaradi plena, ki ga je vojna navrgla. Največji zaplet se je spet koncentriral okoli Makedonije. Bolgariji je obljubljen njen največji del, Srbija pa naj bi dobila nadvse željeno dostopnost do Jadranskega morja, kar je pomenilo, da bi dobila albanska ozemlja, čez katera je tak dostop možen. Vmešale so se velike sile. Da bi ohranile določeno ravnotežje, zlasti Avstro-Ogrska in njene zaveznice Srbiji niso privoščile dostopa do Jadranskega morja in so zapovedale nastanek nove države Albanije. Tako so tudi skušale doseči manjši vpliv Srbije na dogajanja med nezadovoljnimi južnimi Slovani in hkrati slabitev Rusije, ki je bila nekakšna splošna »slovanska« zaveznica.

Tako oškodovana Srbija je zahtevala nadomestila. Zahtevala jih je (kje druge bi to lahko storila?) v Makedoniji. Tako naj bi večji del Makedonije pripadel Srbiji in ne Bolgariji in to je bil povod za drugo balkansko vojno. Zoper Bolgarijo so nastopile vse sile prejšnje protiturške koalicije in Turčija tudi. Po miru v Bukarešti (1913) je Bolgarija dobila le manjši del Makedonije, ki mu rečejo pirinski. Vardarsko Makedonijo je dobila Srbija in egejsko Grčija. Makedonija je ne glede na etnična merila razdeljena, razkosana.

Ta delitev pa se pravzaprav ni zdela dokončna, kot niso tudi druge nasilne delitve na Balkanu, ki sekajo naravne etnične celote in združujejo nenaravne, kar bi pomenilo zgodovinsko pomembne celote.

⁵ *Politična zgodovina 20. stoletja*, – Ljubljana: DZS, 1985, po str. 49.

Skupaj s Srbijo, ne da bi ji bila priznana kakršna koli posebna identiteta, je po prvi svetovni vojni vardarska Makedonija prešla v Jugoslavijo. Leta 1939 je, kot ugotavlja Janko Pleterski,⁶ v Jugoslaviji živelo okoli milijon Makedoncev, v Grčiji okoli 250.000 in v Bolgariji okoli 200.000. O Makedoncih v Albaniji so bili podatki vselej nezanesljivi. Srbi so nadaljevali kolonizacijo Makedonije, podobno kot so to delali na Kosovu. Bolgarija je bila soudeležena v nemirih in terorizmu, ki je po tej poti izgubljal verodostojnost avtentičnega makedonskega boja. Srbskim (jugoslovanskim) oblastem pa je bila to pretveza za uveljavljanje državnega terorizma. Morda smemo reči, da je prav tako kolonialno nastopanje v določeni meri kompromitiralo Jugoslavijo, ki je bilo v Makedoniji neposredno nadaljevanje srbske politike zanikanja vsakega makedonstva.

Makedonci, razdruženi in nikjer narodnostno priznani, so še posebno veliko škodo v oženju etničnega prostora pretrpeli v Grčiji. Po prvi svetovni vojni je prišlo do pogrčevanja ne le s preganjanjem »slavofonstva«, marveč s preseljevanjem prebivalstva. Po grškem porazu v Mali Aziji,⁷ ko Grčiji ni uspelo odrezati še kakega dela razpadlega turškega cesarstva v Anatoliji, sta Grčija in Turčija sklenili sporazum o zamenjavi prebivalstva. Grki iz Male Azije so v veliki meri naseljeni v Makedonijo. Tudi odhod Turkov je spremenil številčno razmerje med etničnimi skupinami v grško korist.

Jugoslovanska Makedonija

Po okupaciji Jugoslavije (1941) je Tetovo, Gostivar, Kičevo, Strugo in del Prespe dobila velika Albanija, kakršno so oblikovali po zasedbi ožje Albanije Italijani. Drugo je dobila Bolgarija, jugovzhodni del pa so nemške okupacijske oblasti prepustile vazalski Srbiji. Bolgari so komaj čakali te priložnosti, ki so je bili deležni kot nemški zavezniki v drugi svetovni vojni. Uvedli so upravni in izobraževalni aparat, ki naj bi takoj bolgariziral Makedonijo.

Ta pritisk je bil dovolj močan tudi zaradi deljenosti med Makedonci na probolgarske in projugoslovanske politične dejavnike. Slednji so prevladali s partizanskim gibanjem, ki je postalo del jugoslovanskega odporiškega gibanja ali pa ga je slednje celo organiziralo.⁸

Prav gotovo je to bil učinkovit način vračanja Makedonije v Jugoslavijo. Ta ji je, v svoji avnojski⁹ prenovljenosti, priznala individualnost in dodelila nacionalno identiteto ter makedonsko republiko v mejah Jugoslavije dodala drugim republikam. Tako je tudi pripoznan makedonski narod v vseh posledicah, ki segajo tudi na področje državotvorne primernosti. Vsekakor ni mogoče precenjevati tega priznanja, ki ima za (slovanske) Makedonce zgodovinsko utemeljitveno vrednost.

Da pa bi Makedonci dejansko nastopali kot nacija, je bilo pravzaprav treba marsikaj postoriti. Narodna ideološka zasnova je bila zaradi delitve na rivalske države in ustavljanja makedonskega avtohtonega državotvornega prizadevanja v zamudi. Nacionalni preporod, usmerjen k uresničevanju makedonizma v moder-

⁶ *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, – Beograd 1985, str. 211.

⁷ *Politična zgodovina 20. stoletja* (1985), str. 81–82.

⁸ Mihailo Apostolski, Aleksander Hristov, Rastislav Terioski: Položaj okupirane Makedonije u drugom svetskom ratu (1941–1944), *Jugoslovenski istorijski časopis*, Organ Saveza društva istoričara, br. 3, god. 1963. Seveda je še veliko drugih virov, ki pa jih ne naštevamo.

⁹ Z »avnojsko Jugoslavijo« razumemo federacijo, ki izhaja iz načela priznanja vseh narodnosti na tleh Jugoslavije, med njimi pa nacionalno konstitutivnim priznava določeno obliko protidržavnosti, naslovljeno z nazivom »republika«.

nem pomenu nacije z vsemi atributi posebnosti, se je v polni meri začel šele z osvoboditvijo izpod bolgarske in albanske (italijanske) okupacije leta 1944. Standardiziran je makedonski jezik in vpeljan v svoji ločenosti od drugih standardov, zlasti od bolgarskega, v javno rabo, šolstvo in seveda literarne stvaritve. Po tej poti je temeljen tudi nujno potreben ideološki aparat države,¹⁰ ki je makedonizem insertiral v nastajajočo politično kulturo in nacionalno zavest. Pri tem je prav gotovo, kar močno moti sosede – pretendente na Makedonijo, posebno prizadel tisti del makedonizma, ki vključuje (slovansko) prebivalstvo sosednjih držav, zlasti Grčije in Bolgarije, manjši del makedonske »iredente« pa je tudi v Albaniji.

Bolgarija je vztrajno zanikala celoten proces utemeljevanja makedonske nacije, čeprav je bila takoj po drugi svetovni vojni za kratek čas prisiljena priznati obstoj dela makedonskega naroda v Bolgariji. Celo makedonski jezik je na zgražanje ekstremnih »Bolgarov« uveden v šole, kar pa je Bolgarija zatrla takoj, ko je Jugoslavija izključena iz tabora držav, ki jim je bila hegemon Sovjetska zveza. Predvsem je uradna Bolgarija začela zanikati makedonski jezikovni standard in je nadaljevala s trditvijo, da gre le za dialekt bolgarskega jezika.

Čisto drugače se je lotila makedonske seperatne nacionalne zavesti Srbija. V avnojski Jugoslaviji ni bilo mogoče zanikati makedonizma, ga je pa bilo mogoče posredno odklanjati. V tem smislu je indikativen odpor priznanju avtofekalnosti makedonske pravoslavne cerkve. Jurisdikcijo nad vsemi kristjani pravoslavne denominacije si je lastila srbska pravoslavna cerkev. Ne gre se čuditi, da je našla podporo v carigraskem patriarhatu, ki ima določene priznane, čeprav težko izvajane, pristojnosti nad vsemi pravoslavnimi cerkvami. Tudi to je vsekakor svojevrstno odrekanje makedonizma, kajti v pravoslavju so cerkve izrazito nacionalne v svoji avtofekalnosti ali, naj rečemo, samoupravi.

Zanikanju se vsekakor na svojevrsten način pridružuje Grčija. Njen strah velja v prvi vrsti potencialni nacionalni buditvi Slovanov v mejah grške države, ki jih makedonizem prišteva makedonski (slovanski) celoti.

Jugoslavija je bila v teh precepah okvir, v katerem se je slovansko makedonstvo utrdilo in državno institucionaliziralo. To je bilo tudi v tem kontekstu, naj tako rečemo, čuvanje makedonske identitete pred apetiti sosedov. Nič pa ni bila pripravljena ali pa ni mogla Jugoslavija storiti za makedonske manjšine v Grčiji, Bolgariji ali Albaniji. V tem je morda bilo posebne vrste ravnotežje jugoslovanske nacionalne politike in še posebej tiste, ki zadeva makedonizem.

Kratka epizoda v balkanski federaciji, ki naj bi vsebovala Bolgarijo, je brez pomena kot načrt združevanja okoli Jugoslavije kot zmagovalke v drugi svetovni vojni in tudi vabljenje Albanije ni uspelo. Bržkone je druga epizoda začrtala določene zareze, to pa je bilo vpletanje Jugoslavije v grško državljansko vojno. Ta se je začela že v drugi svetovni vojni in po kratkem premirju nadaljevala po njej na relaciji (komunistična) levica nasproti desnici v obliki kontinuitete predvojne grške države. Zmagala je desnica z logiko hladne vojne. Podprl jo je namreč blokovsko urejeni »Zahod«, komunistična alternativa pa je izvenela mednarodno v prazno, ker je Sovjetska zveza priznala delitev na interesna področja, kakršno sta sta že v medvojnem dogovarjanju v antihitlerjevski koaliciji zabeležila Winston Churchill in Josif Visarionovič Stalin.¹¹ V vojni, ki se je končala leta 1949, je slovansko prebivalstvo sodelovalo na strani ELAS-a (Narodnoosvobodilne arma-

¹⁰ *Politična kultura* (1989), str. 115 in tudi drugod.

¹¹ *Politična zgodovina 20. stoletja* (1985), str. 294, *Churchillovi spomini*, Winston Churchill: *Drugi svetaki rat*, – Beograd: Prosveta (po drugi izdaji iz 1964), str. 207.

de) in je bilo pravzaprav skupaj z njo poraženo, ne da bi dočakalo dejanske pomoči od Jugoslavije in njenih Makedoncev, kar je seveda razumljivo v zapletenosti razmer po izključitvi iz že omenjenega tabora, ki mu je bil hegemon Sovjetska zveza. Tudi to je seveda skoraj neposreden zgodovinski spomin za vse strani, vpletene v grški državljanski vojni, za Grčijo pa je bila zmaga desnice izjemna priložnost, da še enkrat disciplinira svojo slovansko manjšino.

Konflikti nacionalnih zgodovin, konceptov in aspiracij

»Makedonsko vprašanje« se kaže kot tipičen vozle konfliktov izključujočih se nacionalnih idej. V tem je bržkone ne le izrazita balkanska aporija, marveč v marsičem najbolj tipičen zaplet balkanskih rivalskih državotvorij in nacionalnih projektov in pretenzij. Naj ponovimo: makedonske nacionalnosti ne priznajo Bolgari, celo ime ji kratijo Grki in vsekakor menijo, da gre za »južno Srbijo,« severni sosedi Albanci pa čakajo na novo priložnost, da Makedoniji odtrgajo tisto, kar je pretežno poseljeno z Albanci.

Bržkone je najbolj radikalno in izrazito grško zanikanje slovanskega »makedonstva«. Uradna Grčija je obsedena s prepričanjem, da si Makedonije, ki ni grška, sploh ni mogoče zamisliti. Grška država je storila vse, da bi svojo tezo dokazala z zgodovinskimi argumenti. Gre za revizijo ali prikrojitev, ki ji seveda, kot smo pokazali, dejstva ne pritrjujejo. In prav tam, kjer je to tako, se uradna zgodovina zaganja v vsakovrstne podvige, ki polnijo nacionalno mitologijo in prispevajo k nacionalistični eksaltaciji.

Naj navedemo nekoliko značilnih potez. Po letu 1975 so grškim arheologom dodeljena obilna denarna sredstva. Z izkopaninami naj bi dokazali grškost Makedonije. Našli so grob omenjenega makedonskega kralja Filipa II. in potem izkopano z velikim pompom razstavili. Take razstave so silile v svet in spremljala jih je obilna publicistična dejavnost. Profesorji, ki so potrjevali uradne teze, so postali nacionalni heroji.

Značilno je, da se je v nacionalne argumentacije vpletla tudi grška pravoslavna cerkev. Šla je tako daleč, da je obtožila Vatikan (torej rimskokatoliško cerkev) za zaroto. Zarota je seveda vzpostavitev makedonske republike. Sicer pa ne gre za izrazito specifičnost: pravoslavne cerkve se na splošno, kot smo že povedali, vedejo zelo nacionalno. V makedonskem primeru pa sta posredno oziroma neposredno povezani grška in srbska pravoslavna cerkev.

Medsebojni spori nacionalnih zgodovin na Balkanu seveda niso edini politični »kod«, ki skuša zagotoviti maksimalizacijo separatnih in rivalskih nacionalnih aspiracij. Konfliktnost se stopnjuje z zamudnostjo nacionalnih projektov in v tem morda smemo zapaziti celo določene vire nestrpnosti oziroma nepotrpežljivosti. Nacionalna ideja je na Balkanu zapoznena in tako nacionalni projekti, ki vselej zadevajo interese drugih nacij, doživljajo hude frustracije.

Nacionalni projekti potemtakem prav izsiljujejo dokaze o obstoju in obstojnosti, dolgovčnosti in kontinuiteti svoje »nacije«. Še posebej iščejo dokaze v daljnih, v preteklost zakopanih državotvornosti. V zagonu te vrste se prestopa vsaka razumna meja. Bržkone je najhujše, da so utišane dejanske znanstvene presoje in je zgodovinopisje z vsemi svojimi pomožnimi vedami in vejami, tudi z arheologijo, postavljeno v nacionalno službo. Miselne akrobatike so prav neverjetne, vsak dvom o nacionalnih konstruktih se šteje za nacionalno izdajo.

Tudi pri dokazovanju svojih zgodovinskih pravic skušajo ideološki aparati

države prehiteti druge podobne. Dejstva štejejo le, če se lahko zlorabijo. Tista, ki niso primerna za nacionalno ugoden zgodovinski konstrukt, so zamolčevana.

Seveda ni to edino »orožje« nacionalnih oziroma nacionalističnih projektov. Pomožni argumenti segajo v etnično poselitve, če ta argument ruši kako drugo ozemeljsko pravico in pomaga »legitimizirati« nacionalne aspiracije. Ko pa ni več nobenega verbalnega argumenta, se seveda kaj hitro preide na *argument sile*. Tu pa se potem v skladu z že preizkušenimi postopki in delovanjem prelije v razpustitev vseh zlih duhov.

Virulentnost in ekstremnost obrobnih nacionalizmov

Prav makedonsko vprašanje je še en, dokaj določujoč izraz ekstremnega nacionalizma področij, ki so vrezana v zgovinsko kontrastno in hkrati prepleteno tkivo. Prav gotovo to virulentnost lahko opažamo v dokaj absurdnih pojavnih oblikah na slovanskem obrobju. Tako je na Koroškem s slovitim Urangstom, »prastrahom« pred slovansko (slovensko) poplavo, tako je v Trstu s poudarkom na tem, da je »citta italianissima«. Ne gre se torej čuditi, da je tako v Solunu. Njegova negrška preteklost in dejstvo, da je bil »obkoljen« s slovanskim prebivalstvom, sta ustvarila posebno stanje duha.

Bržkone je državljanska vojna za časa druge svetovne vojne in po njej, v kateri so se slovanski Makedonci, pričakujoč možnosti olajšanja in helenizaciji, pridružili silam pod komunističnim vodstvom, kar smo že omenjali, dala dodaten prispevek grškemu nacionalizmu. Poraženo stran v državljanski vojni je moč namreč združeno obtoževati komunizma in slovanstva.

V nacionalističnih ekstremizmih opisanih obrobij je seveda bistven občutek zgodovinske nedoločenosti in etničnem smislu obstoja specifičen problem identitete. To pa je kot vsaka psihoza, tudi kolektivna, potiskano na področja, s katerih zgodovinska dejstva ne bi privrela na dan. Skoraj vsakdo se seveda zaveda svojih »tujerodnih« prednikov in to je še posebej vznemirjajoče v obrobnih etnonacionalizmih. V današnji makedonski Grčiji je tudi po naselitvi maloazijskih Grkov bilo veliko prebivalstva, ki grško sploh ni znalo. Ob tem je očitna kompenzacija v poudarjanju lastne nacionalne večvrednosti v odnosu na »barbarske sosede« in pri tem klicanje tistega zgodovinskega spomina, ki naj bi kazal na konstanto civilizacije v grštvu in konstanto barbarizma v slovanstvu.

Sicer pa se grške nacionalistične zmedenosti kažejo ne le v makedonskem primeru. Do sosednje Albanije se je Grčija vedla tako, da je bilo moč razumeti, kako ima za svojo manjšino 20% albanskega prebivalstva, ki je pravoslavne vere. Dejstvo, da je med njimi le malo grkofonov, skorajda ni motilo. To pa je povsem vzporedno vedenje do grške manjšine v Anatoliji, ki je po prvi svetovni vojni zamenjana za turško manjšino v Grčiji. Iz Turčije je preseljenih (med slovanske Makedonce v največji meri) 1,200.000 ljudi, ki so prišli v Grčijo, ker so bili pravoslavne vere, niso pa več znali grško. Podobno 600.000 preseljenih muslimanov, ki naj bi bili Turki, ki so bili islamske veroizpovedi, ni znalo turško. Med temi »Turki« je bilo veliko tistih, ki so kot slovansko prebivalstvo na Balkanu sploh prehajali v islam in pri tem etnično niso pač mogli postati Turki. Identifikacija islama s turštvom pa je pravzaprav splošna pretveza balkanskih držav.

Če smo grško zavzetost v zanikanju negrških etničnih skupnosti in skupin posebej poudarili, smo to storili zato, ker gre za najbolj ekstremno in hkrati najuspešnejšo politiko te vrste na Balkanu. Grkom pri asimilacijski politiki niti ni

bilo treba posegati po ukrepih, ki so dobili zlovešče ime »etnično čiščenje«, kar so v svojem zasedenem delu Cipra izvedli Turki proti Grkom. Ti pa so v svoji nacionalni politiki spet tako odločni, da zanikajo obstoj Kurdov, ki sicer predstavljajo kar 20% prebivalstva turške republike. Če bi naštevali druge balkanizme te vrste, bi seveda prišli do ugotovitev, da so posebne okoliščine branile drugim do konca izpeljati grški ali turški recept.

Prav grozoviti in dokaj anahronični so ti balkanski nacionalizmi v svojih težnjah po etnični čistosti, ki jo veleva prevladujoča nacija. Konflikti so prav zato neizbežni in praviloma siloviti, kajti rivalstvo med državotvornimi jedri, ki smo jih analizirali, prekriva vsako obmejno področje, včasih pa sega daleč čezenj.

(Slovenska) Makedonija je glede teh rivalstev seveda še posebej izpostavljena. Sama ni etnično homogena, poleg Albancev je v njej še močna turška manjšina (okoli 5,5% prebivalstva po oceni iz leta 1991), so makedonski muslimani, ki jih od pripadnikov pravoslavja loči vera, in še kako manjšino bi navedli. Možno je, da se bo v številnih precepah začela majati makedonska nacionalna zavest in utegne se krepiti bolgarska. Pa še mnoge druge težave lahko predvidevamo, čeprav so bržkone tiste, ki izhajajo iz gospodarske nerazvitosti, najbolj izrazite.

Zlom Jugoslavije in razburkanje etnonacionalizmov na njenih ruševinah sta bila najusodnejša za Bosno in Hercegovino, sta pa lahko kaj kmalu to tudi za Makedonijo. Srbski nacionalni projekt, učinkovito ustavljen na zahodu, cefran na vseh srbskih obrobjih, se zlahka pojavi še kot revindikacija osvojitve, ki jih je priznal omenjeni bukareški mir po drugi balkanski vojni.

Albanska maksimalistična nacionalna ideja prav gotovo teži k združitvi vseh Albancev v eni državi. Tudi ta nacionalni koncept ogroža Makedonijo. Konflikti, ki utegnejo preiti v stanje, ko jih ne bo več mogoče nadzirati, se že najavljajo. Velik del albanskih frustracij, ki se vežejo na Kosovo, in srbsko oklepanje te pokrajine v jeklene sponje nacionalne intransigentnosti in popolne represije se utegneta preliti v Makedonijo. Težave makedonske države z mednarodnim priznanjem in seveda tiste, ki so gospodarske in družbene narave, lahko prilivajo olja na ogenj.

Niso potemtakem le nestrpnost Grčije in pretenzije Bolgarije ter dvomljiva in premakljiva srbska stališča tista, ki Makedonijo ogrožajo in ji jemljejo možnosti stabilizacije. Tretjina prebivalcev Makedonije je albanskega rodu. Zahtevajo vsaj avtonomijo in mislijo na priložnost, ki je že nekako »v zraku« in bo peljala k ponovni vzpostavitvi velike Albanije.

Čakanja in pričakovanja

Republiki Makedoniji prav gotovo ni lahko. Plavati je treba med Scilami in Karibdami, čermi in izpostavljenostmi, ki so tako mednarodne kot notranjepolitične narave. Morda ji lahko nekolikanj pomaga mimetično rivalstvo pretendentov na njeno ozemlje in tako določena patpozicija. Toda to je negotovo ravnotežje, kot se je izkazalo v mnogih pretresih na Balkanu, ki so takoj zadeli v nove postrojivke na tleh Makedonije in v taki postrojenosti do spreminjanja njenih meja.

V tem je odvisnost makedonskega vprašanja od splošnih balkanskih zdrah. Pa tudi širše mednarodne pretrese, močno nepredvidljive in vsekakor latentne, bo Makedonija čutila v negotovosti in nedorečenosti.

Nacionalistično vzburkana in vzburjena Grčija je bržkone le začasno postala ključ obstoja Makedonije kot neodvisne države. Ni je seveda priznala in tako drži

ključ daleč od vrat, prevzetnost pa izhaja še iz članstva v Evropski gospodarski skupnosti, ki se v grški intrasingentnosti ne znajde, kot se na splošno ne zna odzvati na balkanske zdrahe. Poleg tega je večji del makedonskih poti v svet usmerjen skozi Solun, če se bo nadaljevala prekinitve tistih, ki so vzpostavljene v razpadli Jugoslaviji.

V grških uradnih stališčih je seveda, kot je to sploh z etnonacionalizmi, veliko dvomnosti in nedorečenosti. Da bi si predstavili to stališče, smo izbrali navedbe nekdanjega grškega ambasadorja M. T. L. Chrysanthopoulou,¹², ki strne grško odklanjanje Republike Makedonije v tako argumentacijo:

- makedonskega imena ni mogoče priznati »slovanski« republiki, ker ni skrivala pretenzij po »grški« Makedoniji,

- ker slavomakedonska imigracija po celem svetu moti grška dokazovanja o edini pravi in grški Makedoniji,

- ker si je nova republika iz Skopja drznila v svojo zastavo izobesiti kot emblem zvezdo starodavnega Filipovega makedonskega kraljestva.

Drugi razlogi niso posebej navajani, so pa v navedeni argumentaciji vključeni.

Grčija se vsekakor zaveda, da meja proti severu ne more več širiti. V tem smislu celo zagovarja obstoj države na ozemlju jugoslovanske Makedonije, če bo ta spremenila ime. Če spremeni ime, pričakuje Grčija, ne bo več mislila na svoje rojake in sonarodnjake v Grčiji. Obstoj in obstojnost take države s spremenjenim imenom bi bila »zavora« pred apetiti drugih sosedov, ki jih sicer ime ne moti, pač pa si želijo odrezati še kak del makedonskega ozemlja. Tako bi Grčija, po eni plati, zavarovala procese dokončne asimilacije svojih Slovanov, preprečila njihovo nacionalno prebujanje in uporništvu, sosedom pa blokirala rivalske ozemeljske težnje.

Prav gotovo je bolgarsko stališče v marsičem temu kontrastno. Bolgarija je Republiko Makedonijo priznala.

Tako si je zagotovila ugodno mesto v čakalnici razpleta makedonskega vprašanja. Njena potrpežljivost se utegne močno izplačati. Ko bo asfiksija makedonske neodvisnosti vse večja s pritiskanjem sosedov z vseh strani, bo bolgarska stran vse bolj odprta in bo ponujala »sestrsko« oporo v boju za preživetje. Tako bo Bolgarija dokazovala, da niso Makedonci le v luči zgodovinskih povezav z Bolgari, marveč da so to tudi po skupnosti interesov.

Pri vsem tem ne gre pozabiti, da so sicer spori med Atenami in Sofijo nekoliko pod predpraznik spravljeni, pa vendar očitni. Grke in Bolgare družita skupna skrb zaradi prevelike turške manjšine in strah pred vmešavanjem turške republike. Bolgari pa ne pozabljajo, da jim je Grčija po prvi svetovni vojni otela dostop do Egejskega morja.

Makedonija potrebuje Grčijo in potrebuje Bolgarijo. Turčija bi ji bila rada v pomoč, toda s tako pomočjo se mešajo štrene na Balkanu v kar preveliki meri. Tudi Grčiji je Makedonija potrebna, skozi njo gredo lahko vezi k Evropi. Poleg tega Grčija izpostavlja svoje severne pokrajine ne le izolaciji, marveč daje priložnost Bolgariji, ki ni v ničemer pravzaprav zunaj dometa zgodovinsko dokazanih grških rivalov na Balkanu.

Razpad Sovjetske zveze je na poseben način premešal karte pomembnosti tudi v balkanskih državah, med katere seveda moramo všteti tudi Turčijo z njenim preostankom Rumelije v Evropi in neposrednim sosedstvom v Mali Aziji. Tudi oponiranje Iraka ameriškim strateškim interesom je poudarilo pomen Turčije kot

¹² Objavljene v *Monde Diplomatique*, Paris, November 1992, str. 2.

izjemno pomembnega geostrateškega ozemlja. Turčija po eni strani skuša postati mentor novonastalim muslimanskim republikam razpadle Sovjetske zveze in tu ima prednosti na primer pred Iranom, ki se je zavozljal skozi svojo islamsko revolucijo. Po drugi strani naj bi skrbela za tiste populacije na Balkanu, ki jih je turško cesarstvo pustilo »na cedilu«, tako rekoč na milost in nemilost krščanski rekonkvisti. Ciprska afera je potrdila turško premoč, kajti otok je ostal deljen in turški je neproporcionalno velik del glede na razmerje med grškim in turškim prebivalstvom. Intervencijo leta 1974 so Turčiji tako rekoč na pladenj položili grški polkovniki s svojo neveščo notranjo in zunanjo politiko.

Grčija je bila hudo ponižana. Zakaj vodi zdaj balkansko politiko, ki dolgoročno ne more zagotavljati njenih interesov, je prav posebno vprašanje. V tej politiki je vse preveč neracionalnosti, da bi bila razumljiva zgolj iz povsem razvidnih interesov. Zato je analiza virulentnih nacionalizmov absolutno potrebna, da bi se taka stališča razumela. Evropa bo prav gotovo dala prednost drugačnim zadevam, kot je tista, ki zahteva spremembo imena Republike Makedonije.

BOŠTJAN MARKIČ*

Volitve 1992

I.

Politični sistem Slovenije je sistem, ki mu lahko brez pomislekov damo ime: strankarsko tekmovalni pluralistični sistem. Vendar proces političnega zorenja slovenske družbe terja tudi sodelovanje, ne le tekmovalnost političnih elit. Politične elite pojmem v tem komentarju ne v vrednostnem, temveč v funkcionalnem smislu. Tekmovalnost in sodelovanje političnih elit sta torej na eni strani točka razhajanja, na drugi strani pa tudi točka združevanja političnih elit. Gre tedaj le za navidezno navzkrižno identiteto političnih elit, saj obstaja široka pahljača različnih, zdaj tekmovalnih, zdaj sodelovalnih položajev. Spraševati se o vlogi slovenskih političnih elit pomeni spraševati se o stopnji dojemanja slovenskih političnih elit o nujnosti spoja tekmovalnosti in sodelovanja.

Slovenske politične elite, če so tekmovalne, niso ubrane na enake politične strune. Samo če so politično zrele, lahko v dinamiki tekmovalne-sodelovalne dose-gajo pomemben cilj: gospodarsko in politično stabilnost slovenske družbe. Vendar izkustvena praksa in empirični argumenti kažejo, da so slovenske politične elite v tekmovalnem osvajanju političnega prostora zapadale, zlasti še v (pred)volilni kampanji, tudi v politično sovraštvo, ki je bilo posebej nevarno, ker se je prenašalo iz političnih elit tudi na slovensko volilno javnost.

Sodobna slovenska družba, prepletena s pluralnimi interesi in vrednostnimi konflikti, ni lahko vodljiva družba. Obremenjujejo jo tudi strukturalni problemi in majavo gospodarstvo. Ne samo da so se povečala pričakovanja slovenskih državljanov, zlasti še volilna kampanja je dokazovala, da so bila politična pričakovanja zelo diferencirana. Neizpolnjenim pričakovanjem pa hitro sledi politična razočaranja, ki so topla greda za politično nestrpnost. Slovenija tudi potrebuje gospodarsko dopolnitev procesa tvorbe svoje države, če hoče preživeti v mednarodni ekonomski areni in se uveljaviti z novo gospodarsko dinamiko. Slovensko volilno telo ima pravico terjati od svojih političnih elit etiko odgovornosti, da bi dosegli primerno stopnjo družbene povezanosti vsaj ob strateških vprašanih razvoja slovenske družbe.

Volilna kampanja ob volitvah 1992 pa je pokazala, da se je medsebojno neza-upanje slovenskih političnih elit v razmerah demokratično neprivajenega okolja v skrajnih robovih že prelivalo v napadalno politično neprijaznost ter tudi v volilno in politično surovost. Iz te logike obravnavanja političnih tekmecev kot političnih sovražnikov je potem v volilni kampanji poganjalo tudi pamfletsko napadanje in blatenje nasprotnika. Nekatere politične elite se v volilni kampanji 1992 očitno niso zavedale, da vendarle morajo obstajati meje volilno političnega boja. Slovenske politične elite bi bilo nujno politično kultivirati. Sicer bi lahko tudi po volitvah položaj dozorel do neobvladljivih političnih napetosti. Za nikogar v Sloveniji pa ne

* Dr. Boštjan Markič, redni profesor na FDV, Ljubljana

bo dobro, če se bo zavoljo nedostojnih predvolilnih vedenjskih obrazcev v volilni kampanji 1992 Slovenija spremenila v paranoidno politikantsko gnezdo.

Seveda bi bilo nesmiselno razvrednotiti dosežke in pomen tekmovalne strankarske demokracije nasploh in na Slovenskem posebej. Ob vseh pomanjkljivostih, ki jih ima predstavniško strankarska tekmovalna demokracija, je glede na zgodovinske izkušnje še najmanj vredna odbojnosti. Bilo bi tudi odveč vsiljivo moralizirati o tem, kako naj bi Slovenija postala politično visoko vrednostna družba. Vendar pa ni odveč memento, da skrajno pretirana politična nevoščljivost in politično sovraštvo zastrupljata možnosti medsebojnega sodelovanja političnih elit. Kajti: po volilni kampanji 1992 so prišle volitve 1992 in po volitvah je prišla nujnost koalicijskega sodelovanja političnih elit. Brez tega tudi slovenske vlade ni mogoče sestaviti.

Ni perspektiva slovenske družbe, da bi to bila družba »klientov in političnih gospodarjev«. Zato je tudi pomembno vprašanje, ali so bile slovenske politične elite v volilni kampanji 1992 pod primernim pritiskom demokratično artikuliranega javnega mnenja, da bi, vsaj po volitvah, ujele potrebno vez med tekmovalnostjo in sodelovanjem. Gre skratka za vprašanje, kako v demokratičnih procesih spodbujati slovenskega državljana – volivca k lastnemu političnemu in volilnemu razmišljanju in opredeljevanju, da ne bo le v funkciji delovanja političnih strank. Politična strpnost je interes državljanov Slovenije. Pri tem ne gre le za strpnost, ki bi bila izpeljana iz »državnih razlogov«. Gre za strpnost, ki izhaja iz prepričanja, da je to pot za državljansko sožitje v demokratični slovenski družbi. Državljanova politično volilna participativna lenoba ne motivira političnih elit k medsebojnemu sodelovanju. Posledice nenadzorovane politične moči so ne tako redko politično katastrofalne. Sposobnost in pripravljenost posameznika, da se obnaša kot odgovoren slovenski državljan, tudi silita politične elite k razumnemu političnemu vedenju. Na temelju volilnih rezultatov 1992 je mogoče ugotoviti, da so državljani Slovenije dali vedeti političnim elitam, da politično obstajajo.

II.

Spraševati se o slovenskih volitvah 1992 pomeni spraševati se o tem, kako se je volilno znašel državljan Slovenije kot neke vrste novi kupec v slovenskem političnem supermarketu. Dve značilnosti zaznamujeta njegovo volilno ravnanje in vedenje ter politični okus: odbojnost do zelo razpršenega političnega pluralizma in odmik od politične bipolarnosti. Vse to kaže, da pred nami ni enorazsežnostna slika slovenskega političnega prizorišča. Kakor koli je večstranski politični sistem konstitutivna podlaga modela tekmovalne demokracije v Sloveniji, vendar slovenski državljani kot volivci niso bili naklonjeni prevelikemu razdajanju svojih glasov med sicer zelo številne politične stranke. Za parlament se je potegovalo sicer veliko strank, ki so računale na lomljivost slovenskega političnega telesa, vendar se razpršeni politični pluralizem na slovenskih volitvah ne zrcali tudi v sestavi parlamenta. Videti je, da je prav zaradi prevelikega razmnoževanja političnih strank in strankarske dinamičnosti – mnoge politične stranke so bile tudi politično nestrukturirane in ne dovolj jasno profilirane – slovenska volilna javnost kazala znamenja politične zasičenosti. Prevladala je tudi slovenska volilna racionalnost, da se le z velikimi in večjimi političnimi strankami na Slovenskem da kaj ekonomsko, socialno, kulturno pametnega postoriti.

Mozaik slovenske povolilne demokracije pa omogoča tudi ugotovitev, da se je slovenski bipolarni prostor (ta je bil že itak močno načet ob padcu Peterletove in vmestitvi Drnovškove vlade in ob političnih procesih pred tem dogajanjem) vseka-

kor razdelil. Tako v Sloveniji, tudi v relativno daljši prihodnosti, z vsemi tendenčnimi učinki, ki iz tega izvirajo, očitno ne bosta več dva politična pola, ki bi se utegnili, tudi na ideološki način, medsebojno blokirati. Tradicionalna slovenska bipolarnost v slovenski predpretekli zgodovini in v politični zgodovini po letu 1990, je očitno mimo. Nekdanji Demos je bil zložanka raznorodnih političnih sil in razpon njegovih političnih stališč je bil tudi – vsaj delno – preludij v decembrske volilne rezultate.

Seveda imajo vsake volitve svoje zmagovalce in svoje poražence. Tako tudi slovenske volitve 1992. A vendar: v grobi posplošitvi, seveda z upoštevanjem izjem, bi lahko dejal, da nismo samo zmagovalci in samo poraženci, da je prihajalo tudi do prepletanja, do relativno enakomerne razdelitve glasov med velikimi uspešnimi strankami, ob izoblikovanju močnejše pragmatične sredinske stranke. Vendar tudi ta, glede na volilne rezultate, ni nedotakljiva pooblaščenka volilnega telesa. Bo pa dežnik za koalicije. Videti je, da se je Slovenija z volilnimi rezultati 1992 in z razporeditvijo parlamentarnih političnih strank približala politični parlamentarni strukturiranosti nekaterih razvitih zahodnoevropskih demokracij. Slovenska politična scena se po volitvah 1992 ne razkriva v poenostavljeni kontra-punktični politični formuli.

Na temelju razporeditve volilnih glasov bi kot razlagalno in raziskovalno domnevo lahko navedli tole: na volitvah je bila prisotna volja – glede na večinske volilne rezultate – politično participirati pri izboru gospodarsko in politično urejene in ne skrajnostne politične smeri Slovenije. V tem se kaže takšna volilna in politična kultura Slovencev, ki so ji blizu prvine političnega »ziheraštva«, ki v globalni usmerjenosti težje prenaša volilno pustolovščino in politično tvegano početje. Pri volilnem vložku Slovencev, vsaj v volilni zaznavi večinskega dela slovenskega političnega telesa, je šlo tedaj za težnjo, zagotoviti s svojim glasom ugoden volilni položaj tistih političnih strank, ki bodo dale volivcu varno kritje in vsaj relativno blagostanje. Slovenska politična in volilna miselnost sta v razmerah, ko cilj ni več slovenska neodvisna država, ker je ta že izbojevana, usmerjena predvsem v gospodarsko uspešnost slovenske družbe. Na živce ji gre ne-varen, nezatovljen, ne-zanesljiv položaj. Vse kaže, da je previdnost tudi sestavina slovenske politične kulture. Voliti torej tako, da ne bo prišlo »na slabše«. Volilna pretiranost torej ni za Slovence.

Res je: slovenska povolilna parlamentarna scena je začinjena z volilnimi rezultati Slovenske nacionalne stranke, pri čemer ne preseneča toliko pojav kot količina uspeha. Vendar to po moji presoji ne načinja zgornjih ugotovitev. Notranja politična slojevitost slovenske družbe je pripeljala tudi do relativno močne skrajne desnice in tudi po tej poti je slovenski politični prostor strukturiran podobno kot marsikje v Evropi. Razčlenitev razlogov, nacionalnih, gospodarskih, analiza zaznave posledic dediščine razpada Jugoslavije v glavah slovenskih volivcev na eni ter odpravljanje vzrokov za uspeh te politične usmeritve na drugi strani, bi šele lahko dalo pravo oceno položaja.

Zdaj ko so znani volilni rezultati, bodo politične stranke, zlasti tiste med njimi, ki so pričakovale boljše volilne rezultate, lahko jedle z drevesa političnega spoznanja. Lahko bodo povsem realno ugotovile, kakšen je njihov dejanski položaj v preseku sedanjega časa in prostora. To bo torej tudi čas vsaj začasnega političnega treznjenja. In to zlasti za tiste politične stranke, ki so bile v predvolilnem času v stanju politične opitosti. Levica, ki kljub vsemu nosi na sebi tudi obremenitve propada prejšnjega komunističnega sistema, bo imela v prihodnje čas, da se prestrukturira in v tem pogledu je glede njene prihodnje sestave vsaj za

zdaj več neznank in več vprašanj kot odgovorov. Bržčas se levica, tista, ki se ni dovolj prestrukturirala, in tista, ki je obremenjena s političnimi nostalgiki, ne bo kmalu okrepla. Iskanje prenovljene politične identitete ne trpi ostajanja na pol poti. Nekdanja politična zavezništva, pri političnih zavezništvih pa gre vselej za razvezljivo zakonsko zvezo iz političnega koristoljubja in ne iz politične zvestobe, so se razšla. Nastajajo nova zavezništva, ki jim je temelj tudi povsem legitimna težnja po oblasti. Poganjanje politično sorodnih strank za istimi volivci, usmerjenost k istim ciljnim skupinam, bo glede na volilne rezultate 1992 kaj lahko terjalo tudi drugačno strankarsko strategijo v prihodnje. In to še zlasti z vidika, ali niso politične elite iskale razlike v programih političnih strank tam, kjer jih volilno telo ni, in seveda tudi obratno. Nauk volitev 1992 je tudi v tem, da se bodo morale politične stranke bolj ukoreniniti v svojem socialnem tkivu in ozadju in ugotoviti, kakšne so še neizkoriščene politične možnosti. Preveč intelektualistična volilna kampanja, ki se je usmerjala samo na razgledane in politično že osveščene volivce, se je izkazala za pomanjkljivo. In dalje: tiste politične stranke, ki imajo v sebi še razsežnosti gibanja, imajo tudi strankarsko plast, ki je bolj politično osveščevalno usmerjena, pa tudi drugo strankarsko plast oziroma tok, ki je vendarle prvenstveno oblastniško naravnano.

Volitve 1992 so pokazale, da so kljub nujni politični odprtosti pri nas preveč različne zgodovinske razmere, stopnja politične kulture, politične okoliščine, različna družbena tla, da bi se lahko »ameriška« volilna propaganda in tehnika mehanično presajali v slovensko realnost. Vsake volitve imajo svoj zgodovinski, politični, družbeni in kulturni okvir. To še kako velja tudi za volitve v Sloveniji 1992. leta. Dobesedno vzeti tuji volilno propagandni vzorci se na Slovenskem niso obnesli. Noben volilnopropagandni model ni neposredno prenosljiv.

Slovenska volilna kampanja 1992 se je v nemajhni meri pri nekaterih strankah vodila kot negativna propaganda: blatenje in zasmehovanje nasprotnikov (gettare fango, sleazy campaign). Gre za tako imenovano diskvalifikacijsko volilno kampanjo. To so počela predvsem vodstva nekaterih političnih strank na Slovenskem. Toda takšna negativna propaganda ima uspeh, če se bolj »prime« v volilnem telesu, če je tudi volilno telo (ali vsaj njegov pomembnejši del) takšno, da mu negativna propaganda ustreza. Volitve 1992 kažejo, da je diskvalifikacijska volilna kampanja dala negativne rezultate in se izkazala kot politični bumerang. Večje rezultate je na Slovenskem ob volitvah 1992 dosegla racionalna volilna kampanja, ki je poudarjala lastne primerjalne prednosti.

Volitve 1992 so pokazale, da so prav ravnale tiste stranke, ki so gradile tudi na osebni volilni probojnosti svojih kandidatov. Politična prodorna moč kandidatov, ki so izrazito politično profilirane osebnosti in imajo še sposobnost neposrednega komuniciranja z volivci, se je izkazala za zelo volilno dragoceno in glede volilnih glasov dobičkonosno potezo. Volitve 1992 so torej pokazale, vsaj kar se neposrednega volilnega uspeha tiče, da je pomembno, kdo je predstavljal politične stranke. Prave osebnosti so torej stopale v ospredje, saj ni malo primerov, da volivci, če takih osebnosti ni bilo, kljub visokemu ratingu politične stranke v določenem volilnem okolju, kandidatov pač niso volili.

Volitve 1992 so dale možnost, da se slovenska družba razvija kot kolikor toliko dostojna in normalna demokracija. Če ugotavljamo, da se bo vse odvijalo po načelu »divide et impera«, potem je treba vendarle dodati: poslanska mesta so delili volivci in volilni zakon. Kako pa bo z vladanjem? Funkcionalnost in odgovornost oblasti sta vsekakor pričakovani volivcev. Razpored političnih sil v parlamentu bo tudi bistveno določal način političnega vladanja. Partitokracija, vladavina

političnih strank, rada upravlja ljudi. A po drugi strani predvsem politični interesi upravljajo politične stranke. Politični analitiki sodijo da je v postkomunističnih družbah treba uresničiti tri do štiri volilne cikle, da bi se dopolnil ekonomski, politični, socialni, kulturni prehod iz teh družb v demokracijo. Seveda ostaja vprašanje, koliko takšnih volilnih ciklusov bo nujnih za Slovenijo. Vsekakor obstoje pogoji za to, da politika pri nas ne bi bila (več) področje norosti, da Slovenija ne bo skupnost neobvladljivih strasti, ampak družba interesov.

III.

Če so slovenske parlamentarne volitve 1992 imele v sebi znatne prvine negotovosti glede izida volitev, kaj takega ne bi mogli trditi za volitve predsednika republike. Kaj so temeljne značilnosti slovenskih predsedniških volitev 1992? Ponovna kandidatura Kučana, tokrat kot neodvisnega kandidata, je že v veliki meri nakazovala zelo verjeten izid predsedniških volitev, in to že v prvem volilnem krogu. Nadaljnja značilna razsežnost letošnje predsedniške tekme, zlasti glede na majhno slovensko državo, pa je prava »poplava« predsedniških kandidatov. Pri tem ni odveč pripomniti, da (zelo) veliko predsedniških kandidatov jemlje resnost političnemu tekmovanju. Vzroki kandidacijske »hiperprodukcije« predsedniških kandidatov so različni. Nekatere stranke so s kandidiranjem predsedniških kandidatov predvsem želele utrjevati med volivci podobo svoje stranke, kar naj bi – glede na volilno kampanjo – pomagal tudi na parlamentarnih volitvah k boljšemu volilnemu rezultatu. Druge stranke (Liberalnodemokratska stranka) so se obnašale do predsedniškega kandidata, milo rečeno, dokaj »ležerno«, ker je bilo področje njihovega političnega interesa in pričakovanega uspeha nedvomno drugje. Čeprav bi ob »močnejših« predsedniških kandidatih relativna razpršenost kandidatov utegnila biti v odnosu do predsedniškega »favorita« celo določena neprednost, se je ob takšnih predsedniških kandidatih (z izjemo Bizjaka in delno Kacina) izkazala kot Kučanova prednost.

Na volitvah 1990 sta se za položaj predsednika predsedstva Republike Slovenije potegovali dve najbolj politično izraziti in profilirani osebnosti tedanje politične scene: Pučnik in Kučan. Vsakdo izmed njiju je posebej, vsak seveda na svoj način in z različnim predznakom, politično dogajanje na slovenskem političnem odru in že s samim tem dejstvom vabil volivce k jasni odločitvi za ali proti nemu kandidatu. Tokrat, na volitvah 1992, Kučan ob sebi ni imel protikandidata, ki bi mu lahko resno ogrožal volilno zmago. Z vidika Liberalnodemokratske stranke in z vidika samega politika Drnovška je bila pametna odločitev, da Drnovšek ne kandidira za predsednika Republike Slovenije. Vse to je že na samem začetku napravilo bolj razvidno in predvidljivo predsedniško volilno tekmovanje. Ne Drnovšku, ne Kučanu ni ustrezalo morebitno skupno tekmovanje za mesto predsednika Republike Slovenije, saj bi tako drug proti drugemu utegnila postati konkurenta z relativno negotovim končnim izidom. Očitno je bilo v njuni politični zaznavi ter v zaznavi njunih političnih volilnih možganskih trustov in štabov prepričanje, da je optimalna tista rešitev, ki bi vodila do »naravne delitve«. Pri tem mislim na delitev med vodenjem izvršne veje oblasti na eni in med predstavljanjem Republike Slovenije in vrhovnim poveljstvom obrambnih sil Slovenije na drugi strani. To se je, glede na rezultate volitev, izkazalo kot uspešno pretehtavanje.

Neuspeh drugih predsedniških kandidatov, zopet z izjemo Bizjaka in delno Kacina, je bil pričakovan, in njihova odstotkovna obrobnost ne preseneča. Bizjak in Kacin sta bila edina predsedniška kandidata, ki sta na predsedniških volitvah

1992 dobila večji odstotek glasov kot njeni stranki na parlamentarnih volitvah. To kaže v primeru Bizjaka, glede na volilne rezultate, da je dobil poleg pristašev svoje stranke tudi del glasov Slovenske ljudske stranke, Zelenih in morda še katerih. Tudi iz tega je mogoče sklepati, da vsaj pri nekaterih političnih strankah predsedniška kampanja ni koristila volilnim rezultatom za volitve v parlament.

Volitve za predsednika Republike Slovenije 1992 dokazujejo, podobno kot volitve za slovenski parlament, da slovenska politična kultura in volilna (pod)kultura ni nagnjena k volilnim tveganjem in da teži k zanesljivosti. Volilna udeležba na predsedniških volitvah kaže, da Slovenci jemljejo tudi tovrstne volitve dokaj resno in da jim ni vseeno, kdo bo predsednik Republike Slovenije.

Če bi želeli razčleniti Kučanov uspeh na predsedniških volitvah, potem bi mogli povdariti tole: pretežni del slovenskega volilnega telesa je hotel v predsedniku države videti človeka z dokazano politično izkušnjo ter osebo, ki bo porok za blaženje družbenih napetosti v Sloveniji. Vprašljive so tiste družboslovne členitve, ki so v predsedniškem zmagovalcu videle predvsem karizmatično osebnost in pojav, ki bi ga lahko označili kot »pater patriae«, kot neke vrste očeta »slovenske očetnjave«. Uspeh zmagovitega predsedniškega kandidata temelji tudi na tehle prvinah vskladiščenega Slovenčevega zgodovinskega spomina: odpornost pri spopadanjih s centralističnimi potezami »Srboslavije«; boj za slovenske ustavne amandmaje; nepristajanje na izzivalni miting v Ljubljani. Državljanom Slovenije se je zalezla v kosti katastrofa, ki so jo doživeli nekateri drugi narodi v Jugoslaviji in prepričanje o pametnih potezah v lanski vojni v Sloveniji (kjer seveda Kučan ni bil edini protagonist). Dalje, sposobnost za pogajanja tako med vojno in pozneje, ob sicer jasni opredelitvi, da gre za agresijo v Sloveniji. A propos tega problema: karizmatični hrvaški politični voditelj Tuđman pa je dolgo opletal s pravo opredelitvijo položaja, kaj se dogaja ob napadu nekdanje JLA na Hrvaško. Kučan se je, dalje, znal hitro prilagoditi – politična prilagodljivost je njegova bolj kot taktična strateška razsežnost – evropskim standardom, ne da bi pri tem pristajal na ponižujoč položaj Slovenije. Vse te prvine se v nekem smislu pišejo na kožo državljana Slovenije. Zagotavljajo mu vrednote, ki jih tudi zaradi slovenske majhnosti nedvomno ceni: varnost, varen položaj zase in njegovo nacionalno skupnost.

Uspešni predsedniški kandidat je na volitvah dobil skoraj 64% glasov, medtem ko so vsi drugi kandidati skupaj dobili le nekaj več kot polovico glasov, kot jih je dobil Kučan. Slovenski volilni okus je na predsedniških volitvah 1992 očitno pokazal, da se Slovenci ne ogrevajo za predsednike brez pomembnejših političnih izkušenj, zlasti ne v prelomnih obdobjih svoje politične in gospodarske eksistence. Od osebe, ki naj zavzame predsedniški položaj, pričakujejo, da ima izpričano uspešno preteklo družbeno politično dejavnost na izpostavljenih ravneh družbene organiziranosti in da bo v polnosti opravljal svojo funkcijo.

Ni dvoma o tem, da je slovenska družba v veliki meri še pretežno moška družba. Toda zdi se mi, da tista družbena analiza, ki skuša to dokazovati na neuspehu obeh ženskih kandidatij za predsednico Republike Slovenije, vendarle ne zadeva v polno. Med neuspehom oziroma volilno obrobni rezultati obeh ženskih kandidatij za predsednico (Beblerjeva in Žagar-Slanova) in ugotovitvijo o »moški družbi« Slovenije, ni vzročno-posledične povezave. Ob (v nekem smislu »zunaj kategorije« kandidatu) Kučanu bi se tudi morebitna bolj z izkušnjami opremljena kandidatinja na volitvah bržčas ne odrezala dosti bolje. Sicer pa: dokaze o tem, da je slovenska družba moška družba, bi kazalo iskati drugje. Od štirideset članov državnega sveta je bila izvoljena ena sama samcata

ženska poslanka, kar znese 2,5%. To vprašanje posebej bode v oči, če upoštevamo, da državni svet, ki je zastopstvo nosilcev socialnih, gospodarskih, poklicnih in lokalnih interesov, sestavljajo štirje predstavniki delojemalcev, štirje predstavniki delodajalcev, štirje predstavniki kmetov, obrtnikov in samostojnih poklicev, šest predstavnikov negospodarskih dejavnosti in dvaindvajset predstavnikov lokalnih interesov. Pri tem je treba omeniti, da so ženske še posebej dejavne v slovenski družbi kot predstavnice lokalnih interesov. Prav tako ni mogoče mimo dejstva, da ženske sestavljajo približno polovico zaposlenih v Sloveniji.

Nekoliko boljši, čeprav še vedno povsem nezadovoljiv, je položaj v državnem zboru, kjer je od 90 poslancev 12 žensk ali 13,3%. Glede na posamezne politične stranke pa je položaj takšen: v Liberalnodemokratski stranki 2 ženski (9%), pri Slovenskih krščanskih demokratih 2 ženski (13,3%), v Združeni listi 2 ženski (14,2%), v Slovenski nacionalni stranki 2 ženski (16,6%), v Slovenski ljudski stranki 2 ženski (20%), v Demokratski stranki 1 ženska (16,6%), 1 ženska poslanka je predstavnica pri madžarski narodnosti, Zeleni in Socialdemokrati pa so brez ženskih poslank.

Vsi ti podatki so dokaj značilni in tu je bistvenost dokazovanja, ki kaže na to, da je slovenska družba še vedno tradicionalna moška družba. Spomnimo naj, da je samoupravni politični sistem problem izboljševanja zastopanosti in odpravljanja podpredstavljenosti žensk v institucijah političnega sistema poizkušal reševati z znanimi »ključi«. Vendar tudi to ni dalo dobrih rezultatov.

Glede na to da je predsednik Republike Slovenije izvoljen za pet let, bodo naslednje predsedniške volitve – v odnosu do parlamentarnih slovenskih volitev – v časovni zamudi. Vse to bo vneslo, ob dokaj verjetni domnevi, da nove slovenske parlamentarne volitve ne bodo zopet šele čez štiri leta, ampak ob predpostavljani krhkosti koalicij že prej, nove prvine v predsedniške volitve 1997.

LITERATURA:

- Marjan Brezovšek: Volitve kot demokratična institucija, izšlo v zborniku Volitve 1990, izdalo Slovensko politološko društvo in Center za politološke raziskave (uredili: D. Fink Hafner, S. Kranjc, B. Strmčnik). Ankaran 1990
- Mirjana Kasapović: Izborni modeli i politički sustav, Politička misao, št. 2/92, Zagreb.
- Boštjan Markič: Volitve 1990, Teorija in praksa št. 6-7/92
- A. O. Hirschman: Strasti i interesi, Stvarnost, Zagreb 1991
- Drago Kos: Volitve 1992, Nam bo končno res dolgčas, Sobotna priloga Dnevnika, 12. 12. 1992
- Volilni rezultati 1992, časopis Delo, 15. 12. 1992
- Ustava Republike Slovenije.

JANEZ ŠMIDOVNIK*

Moč in nemoč slovenske vlade

1.

Ob pripravi zakona o vladi je bilo v našem parlamentu in občilih izrečenih veliko besed o problematiki sestave vlade, in sicer zlasti o številu ministrov, ki

* Dr. Janez Šmidovnik, redni profesor na Višji upravni šoli in Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

morajo priti v vlado, in o ministrstvih, ki morajo biti ustanovljena po opravljenih prvih predsedniških in parlamentarnih volitvah po ustavi Republike Slovenije. Nobenega posebnega zanimanja pa ni bilo opaziti glede vprašanj, ki se tičejo funkcij vlade, njenih pooblastil za samostojno odločanje in njenih razmerij do parlamenta, po katerih bi se dalo presoditi, kakšno vlado bomo imeli, kakšen bo njen položaj v upravljalnem mehanizmu države Slovenije in kakšne bodo njene možnosti, da bi bila lahko uspešna, učinkovita in odgovorna. Lahko bi rekli, da se je razprava o vladi razvnela ob vprašanjih drugotnega pomena. Ali bo imelo posamezno področje svojega ministra oziroma svoje ministrstvo, je odvisno od poudarka, ki ga daje država urejanju problematike na konkretnem družbenem področju, ni pa to pomembno za problematiko vlade nasploh. To je treba poudariti tudi zaradi tega, ker Slovenci doslej še nikdar v zgodovini nismo imeli svoje vlade, ker pač nismo imeli svoje države. Mogoče je torej domnevati, da utegne biti odsotnost zanimanja za temeljna vprašanja vlade posledica okoliščine, da se »široka« javnost na splošno ne zaveda pomena in teže problematike, povezane z institucijo vlade v mehanizmu državne oblasti.

2.

Primerjava z ureditvami drugih državnih sistemov, ki je neobhodna, če želimo imeti določeno objektivno oporo za presojanje vrednosti lastnih projektov v družbenih institucijah, nam pokaže sorazmerno veliko raznovrstnost pri ureditvi vlade ter v odnosih znotraj triade upravljalnih organov države, ki jo predstavljajo: parlament, vlada in uprava. Vidi se, da mehanizem upravljanja države ni pretežno ali celo izključno izraz funkcionalnih zahtev in logike procesa upravljanja, kakor je to praviloma v gospodarstvu, na primer v gospodarskih družbah, pač pa je predvsem posledica zgodovinske tradicije in izraz kompromisov v igri političnih sil, ki so se oziroma se še vedno uveljavljajo v vodstvu države. Treba je računati s tem, da gre za mehanizem oblasti, ki se lahko zlorabi. Vlada ima sicer v vseh sodobnih ureditvah osrednje mesto v sistemu državnih organov, vendar so med temi sistemi velike razlike; najprej že glede na to, ali gre za države s predsedniškim sistemom ali za države s parlamentarnim sistemom ali morda za države s skupščinskim sistemom. Razlike pa so tudi v teh sistemih samih: na primer razlike med predsedniškim sistemom ZDA in sistemi raznih drugih predsedniških oziroma polpredsedniških sistemov (na primer južnoameriških itd.).

V ureditvi ZDA, ki temelji na najbolj dosledno izpeljani ločitvi oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno, je komajda mogoče govoriti o vladi, saj vsa izvršilna oblast pripada neposredno izvoljenemu predsedniku države; samo po analogiji z drugimi ureditvami se za vodilno telo »ameriške administracije«, to so predsednik in sekretarji oziroma državni sekretarji, ki vodijo upravne resorje, lahko uporablja pojem vlada. Dejansko pa ima ta »vlada« močnejši položaj, kot ga ima katera koli druga vlada v svetu; ta vlada ni odgovorna parlamentu in ni odvisna od njega; odgovorna je edinole predsedniku države in preko njega volilnemu telesu.

Nasprotno temu pa je britanska vlada najtesneje povezana s parlamentom; kljub temu pa je njen položaj v parlamentu zelo močan in stabilen. Vlado vodi prvi minister, ki je obenem politični šef vladajoče stranke, ki je zmagala na volitvah; tako je prvi minister dejansko tudi šef parlamentarne večine v parlamentu, kar zagotavlja vladi – v dvostrankarski strukturi parlamenta – veliko stabilnost. Vlada v ožjem smislu je *kabinet* ministrov v parlamentu, ki so najvidnejši člani zmagovite stranke in vodijo najvažnejše upravne resorje. Vlado v širšem smislu pa sestavljajo

vsi ministri, ki jih je lahko tudi več kot 30, njihovo število ni predpisano; o tem odloča prvi minister ob nastopu vlade.

Nekaj drugega pa je celinski tip parlamentarne vlade, kakršen je bil svoj čas francoski, po katerem se je oblikovalo največ evropskih državnih ureditev. V tem tipu ureditve ima parlament bistveno večji vpliv na sestavo in na funkcioniranje vlade kot v britanskem. Glavni instrument obvladovanja vlade po parlamentu je glasovanje o zaupnici oziroma o nezaupnici vladi. Vlada mora imeti stalno podporo parlamenta, sicer mora ob izglasovanju nezaupnice oditi. To je drugače kot v britanski ureditvi; v logiki britanske ureditve glasovanje o zaupnici nima takega pomena; britanska vlada ne pade, če bi ji bila izglasovana nezaupnica ob posameznem vprašanju. Britanska vlada lahko v takem primeru celo doseže, da se parlament razpusti in razpišejo nove volitve. Vlade na celini pa praviloma niso strankarsko homogene, ampak – zaradi obstoja večjega števila strank – koalicijske; to pa pomeni, da so veliko bolj odvisne od dogajanja v parlamentu in zato veliko bolj spremenljive in nestabilne. Te vlade niso kabineti v parlamentu, ampak so sveti ministrov, ki odločajo na svojih sejah kot vrh uprave. V strokovni literaturi in v politični misli na celini se šteje, da ta tip vlade bolj ustreza bistvu parlamentarnega sistema, načelu delitve oblasti in odgovornosti vlade kot pa tip britanskega kabineta. Francoska ureditev vlade se je z ustavo pete republike (1958) deloma odmaknila od opisanega tipa zaradi uvedbe (pol)predsedniškega sistema države, v katerem ima predsednik države precejšnje ingerence na vlado, in zaradi izredno močnih pooblastil, ki jih ima vlada. To pa prispeva k večji stabilnosti vlade. V nemški ureditvi zagotavlja večjo stabilnost vlade položaj zveznega kanclerja, ki ga je mogoče zamenjati le z izglasovanjem t. i. pozitivne nezaupnice.¹

Socialistične države pa prave vlade v resnici niso imele. Kot partijske države vlade enostavno niso prenesle, kakor tudi pravega parlamenta in prave uprave niso prenesle. Kolikor so sicer imele take organe, so bili ti zgolj transmisija za prenos in izvedbo partijske politike in partijskih odločitev; med seboj pa so bili ti organi nejasno izdiferencirani po načelu o enotnosti (ljudske, to je partijske) oblasti. Institucija vlade je bila v teh sistemih najbolj problematična, celo če gledamo stvari zgolj s tehničnega vidika; ker zahteva funkcioniranje vlade največjo koncentracijo oblasti v majhnem kolegiju, ta institucija sama po sebi najbolj ogroža (enotno) partijsko oblast v CK-ju; vsekakor dosti bolj kot amorfna skupščina ali pa birokratski aparat uprave.²

Splošna razvojna smer v odnosih med vlado in parlamentom v sodobnem svetu je krepitev izvršilne oblasti (vlade in uprave). Težišče sodobne države je na izvršilni oblasti, ne na parlamentu. Vlada določa in vodi politiko države. Vlada (z upravo) mora biti stalno v žarišču vseh dogajanj, ki se tičejo države, parlament pa jo politično nadzira in ji postavlja okvire, v glavnem z zakonodajo in s proračunom. To je posledica razvoja družbe, ki terja čedalje zahtevnejše, hitrejše in tako rekoč vsakdanje reakcije na pojave v okolju in operative intervencije države v družbena dogajanja. To ne more biti stvar parlamenta, ki ni prilagojen takemu delu, pač pa ustrezno organizirane in stalno delujoče izvršilne oblasti – vlade in uprave. Krepitev izvršilne oblasti je dejstvo, ki ga izsiljuje življenje samo – ne glede na politična in ustavnopravna načela o primarnosti parlamenta nad drugimi

¹ Ta komparativni pregled ureditev vlade je povzet po podatkih J. Dordevića, *Novi ustavni sistem*, Bgd, 1964, in po Zborniku Inštituta za upravno pravo, Bgd, 1973, *Organizacija i položaj centralne eksekutive u pojedinim zemljama*.

² To dokazuje tudi Kavčičev primer v 70-tih letih; njegov spor s trdo linijo CK-ja se je odvijal v odnosih med Izvršnim svetom Republike Slovenije, ki ga je Kavčič poskušal uveljavljati kot vlado, in izvršnim komitejem CK-ja, ki si je lastil tudi ingerence vlade. V takem sporu Kavčič seveda ni mogel zmagati, ne da bi zrušil sistem sam.

vjajami oblasti; namesto načelne primarnosti parlamenta se je v praksi uveljavila dejanska primarnost izvršilne oblasti (la primaute de l'executif). To se je najbolj jasno pokazalo v francoski ureditvi, kjer je dobila vlada z ustavo pete republike izredno velika pooblastila, med drugim tudi, da lahko s svojimi predpisi ureja celotno zakonodajo, če ta po ustavi izrecno ne pripada parlamentu.³ Država mora pač nemoteno funkcionirati ne glede na morebitne zdrahe v parlamentu, zaradi katerih bi bilo lahko blokirano njeno delovanje. To se je svoj čas pogosto dogajalo v Franciji, danes se dogaja v Italiji in tudi še v kakšni drugi državi – vključno s Slovenijo.

3.

Postavlja se vprašanje, koliko bi bili lahko navedeni primeri zgled, če že ne vzorec, za našo ureditev vlade oziroma kako lahko v primerjavi z njimi presodimo našo ureditev vlade, kakršna je v temeljih postavljena v ustavi Republike Slovenije in mora biti po napovedi ustave konkretizirana v zakonu o vladi.

Ustava Republike Slovenije govori o vladi v desetih členih (110. do 119. člen) in ureja: sestavo vlade (110. člen), volitve predsednika vlade (111. člen), imenovanje ministrov (112. člen), prisego vlade (113. člen), funkcije predsednika vlade (prvi odstavek 114. člena), prenehanje funkcije vlade in ministrov (115. člen), nezaupnico vladi (116. člen), zaupnico vladi (117. člen), interpelacijo o delu vlade (118. člen) in obtožbo zoper predsednika in ministre (119. člen).

Moč oziroma nemoč vlade je odvisna od ureditve dveh sklopov vprašanj, in sicer od strukturalnih odnosov med vlado in parlamentom oziroma med vlado in predsednikom republike, razen tega pa od funkcionalnih odnosov med navedenimi partnerji, to je od obsega funkcij in pooblastil vlade za samostojno odločanje. V navedenih ustavnih določbah ni nobene besede o funkcijah oziroma o pooblastilih vlade. Problema vladnih funkcij se sicer tiče besedilo drugega odstavka 114. člena, ki določa, da *delovanje* vlade, število, pristojnosti in organizacijo ministrstev ureja zakon. Mišljen je zakon o vladi, ki je dejansko napovedan s to določbo, ker je potreben zaradi sestave prve vlade po opravljenih parlamentarnih volitvah po novi ustavi.⁴ Tudi druge ustave (npr. italijanska, nemška itd.) praviloma ne opredeljujejo funkcij vlade, pač pa zgolj – s strukturalnimi določbami – določajo odnose v mehanizmu vrhovne državne oblasti. Ustava je pač temeljni pravni akt države z dolgoročnim pomenom in je zato razumljivo, da pušča – znotraj zakoličenih odnosov med navedenimi partnerji – odprta vrata za uveljavljanje vladnih funkcij v zvezi z upravljanjem države – v skladu s potrebami časa in kraja.⁵

Vendar pa nam že analiza navedenih strukturalnih določb ustave Republike Slovenije pokaže, da bodo imele slovenske vlade šibkejši položaj, kot ga imajo druge evropske vlade, ker bodo pod večjim vplivom in večjim nadzorom parlamenta. To izhaja že kar iz ustavnih določb o imenovanju predsednika vlade in ministrov. Kandidat za predsednika vlade pri nas ni pravi mandatar, kot je običajno v parlamentarnih sistemih, kjer mora mandatar najprej sestaviti vlado, nato pa

³ Po 20. členu francoske ustave vlada določa in vodi politiko države. Vlada razpolaga z upravo in z oboroženimi silami. Po 37. členu iste ustave vlada ureja s svojimi uredbami (ordonances) vsa področja, ki niso po ustavi izrecno pridržana za urejanje z zakoni. Po 38. členu ustave pa vlada zaradi izvajanja svojega programa lahko zahteva od parlamenta pooblastilo, da za določen čas sprejema celo ukrepe, ki spadajo v zakonodajo.

⁴ Če gre za delovanje vlade, je lahko to tudi kateri koli drug zakon, ki bo določal pristojnosti vlade; tudi pristojnosti ministrstev lahko določa kateri koli (materialni) zakon, njihovo organizacijo pa (organizacijski) zakoni o upravi.

⁵ Izjema je v tem pogledu že omenjena francoska ustava pete republike, ki daje vladi izrecno velika – tudi zakonodajna – pooblastila.

sledita imenovanje ministrov in njegovo imenovanje za predsednika vlade; po navadi imenuje predsednika vlade in ministre predsednik republike (Italija, Francija, itd.) ali pa predsednika vlade izvoli parlament, ministre pa nato imenuje predsednik republike (Nemčija). V vsakem primeru ima mandatar možnost, da sestavi vlado v skladu s svojim konceptom »vladanja«, da si izbere svoj tim, ki mu zaupa, in s katerim lahko zagotavlja, da bo vlada uspešna in odgovorna. Po naši ustavi pa je vsaka faza v procesu sestavljanja vlade pod nadzorstvom parlamenta (republiškega zbora); parlament lahko v vsaki fazi sestavljanja vlade spremeni »mandatarjeve« načrte in predstave o vladi, kakršno želi imeti. Parlament najprej odloča o izvolitvi samega predsednika vlade (drugi odstavek 111. člena) in že v tej fazi presoja njegovo »sposobnost« za predsednika in ga seveda lahko zavrne. (Tu nas ne zanima, kako v takem primeru poteka nadaljnji postopek izvolitve predsednika vlade). Naslednja faza parlamentarne presoje je »zaslišanje« kandidatov za ministre v pristojni komisiji državnega zbora, ki se ji morajo predstaviti in odgovarjati na njena vprašanja (drugi odstavek 112. člena). Nato sledi imenovanje ministrov – zopet v parlamentu (v državnem zboru) in ne od predsednika države, kot je to v navadi v parlamentarnih sistemih. Končno sledi še prisega predsednika vlade in ministrov – tudi v parlamentu. Tudi po mnenju teoretikov s področja ustavnega prava je ta postopek izvolitve oziroma imenovanja vlade za parlamentarni sistem nenavaden, sporen in celo zgrešen; taka ureditev bi bila normalna za skupščinski sistem, kjer naj bi imela skupščina čim močnejši nadzor nad vlado in ministri; v parlamentarnem sistemu pa utegne taka ureditev preveč okrniti avtoriteto predsednika vlade in homogenost vladne ekipe.⁶

Težko je reči, ali je narekoval tako ureditev v ustavi strah pred premočno vlado ali strah pred premočnim predsednikom države ali oboje. Vsekakor pa ta ureditev deluje nesodobno, ker utesnjuje vlado že ob njenem spočetju oziroma ob njenem rojstvu; kandidatu za predsednika vlade daje manjše možnosti za suvereno oblikovanje vladne ekipe, kot pa so zagotovljene v drugih parlamentarnih sistemih. Kako pomembno in usodno je to vprašanje za uspešno in odgovorno upravljanje države, ni težko presoditi; gre za problem, s katerim se srečuje menedžment vsakega podjetja in končno vsakdo, ki si mora izbirati ljudi za kakršno koli skupinsko delo.

V skladu s temi ugotovitvami je treba presoditi še ustavne določbe o nezaupnici vladi (116. člen ustave). Gre za t. i. pozitivno nezaupnico, ki je v tem, da državni zbor lahko izglasuje nezaupnico vladi le tako, da – na predlog najmanj desetih poslancev – z večino glasov vseh poslancev izvoli novega predsednika vlade. Ta ureditev je, kot je znano, povzeta po nemški, za katero smo rekli, da institucija pozitivne nezaupnice utrjuje stabilnost vlade. Ali lahko sklepamo, da jo utrjuje tudi pri nas?

Mislím, da že imamo v rokah dokaz za tako ugotovitev. Prispevalo ga je mučno trikratno glasovanje o pozitivni nezaupnici t. i. Peterletovi vladi. Pokazalo se je, kako težko je v parlamentu zrušiti vlado celo, ko očitno ne uživa več podpore parlamenta. Toda, ali to pomeni tudi okrepitev položaja vlade in s tem deloma sanacijo navedenih ustavnih določb, ki imajo za posledico šibko vlado?

Moj odgovor je negativen. V povezavi z vsemi navedenimi ustavnimi določbami delujejo v naših razmerah določbe o pozitivni nezaupnici na položaj vlade in na celotno upravljanje države negativno. Povzročajo namreč stabilnost šibke vlade, ki

⁶ Tako M. Krivic, *Vlada, Nova ustavna ureditev Slovenije*, Zbornik razprav Pravne fakultete v Ljubljani, 1992, str. 195 do 196.

ne more odgovorno in uspešno vladati; ne le zaradi svoje personalne šibkosti, ki je posledica kompromisov pri njenem sestavljanju in imenovanju, pač pa tudi zato, ker nima dovolj pooblastil za vladanje v veljavni zakonodaji, ki je v celoti naravnana na skupščinski sistem, v katerem ni vlade, pač pa je le izvršni svet kot izvršilni organ skupščine. Tak položaj vodi do blokade vlade in parlamenta, kar se je nazorno pokazalo pred našimi očmi pri omenjeni prvi slovenski vladi. To pa je najslabše, kar se more zgoditi pri upravljanju države – še posebej pri nas, kjer ne deluje niti uprava, ki je v urejenih sistemih element strokovnosti in kontinuitete države; obstane tako rekoč ves upravljavski mehanizem države. To je seveda nadvse kritičen položaj za državo in za družbo nasploh. Zaradi koalicijskih vlad, na katere je treba računati pri nas, so take situacije lahko pogoste.

Zakon o vladi, ki je, kot smo ugotovili, napovedan z ustavo, lahko položaj vlade še bolj oslabi ali pa ga deloma okrepi. To je pokazala že razprava o dveh osnutkih zakona, ki sta bila predložena dosedanjemu parlamentu; čeprav je bilo videti, da gre med njima v prvi vrsti za razliko glede števila ministrstev, je šlo v resnici v prvi vrsti za razliko glede položaja vlade v odnosu do parlamenta, torej za večjo ali manjšo moč oziroma nemoč vlade.

Nepričakovano velik vpliv na moč oziroma na nemoč vlade pa ima tudi zakon o volitvah v državni zbor, in sicer njegove določbe o razdelitvi mandatov med stranke, kar se je z vso prepričljivostjo (in usodnostjo) pokazalo že na prvih volitvah.

(Nadaljevanje sledi po sprejemu zakona o vladi).

Ljubljana, 10. 12. 1992

MARKO POLIČ*

Psihološka skica vojne: primer Jugoslavija

Prav čudno je, da se nisem odpovedala vsem upom, ko se zdijo pa tako nesmiselni in nedosegljivi. Vztrajam ob njih, ker še vedno verujem v srčno dobroto človeka. Nemogoče mi je graditi vse na temeljih smrti, tegobe in zmede. Gledam, kako se svet počasi spreminja v puščavo, čedalje močnejše čujem bližajoči se grom, ki ugonobi morda tudi nas, sočustvujem z milijoni ljudi in vendar, ko upiram pogled v nebo, začenjam spet upati, da se obrne vse na bolje, da mine tudi ta kruta groza in se povrnejo red, mir in vedrina.

Anne Frank

Izhodišča

Razpad Jugoslavije je soočil svet z eno najhujših vojn tega stoletja. To je preprosto dejstvo in danes so že tudi veliko jasnejše njene korenine. Dogajanje še ni končano (in ni še jasno, kdaj sploh bo) in majhna časovna razdalja še ne

* Dr. Marko Polič, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

omogoča izčrpne in celovite presoje. Tudi vednost o vsem dogajanju je še razmeroma nepopolna in mnoge informacije ostajajo bolj na površju dogajanja, kot pa segajo v njegove globine. Obenem se je hkrati in na različnih ravneh odvijalo več vzporednih, vendar konvergentnih procesov (uresničitev programa SANU v Srbiji in razpad federacije). Če je bila vojna v Sloveniji predvsem zadnji sunek razpada-joče federacije, so imele druge že drugačne temelje. Toda vojna v Sloveniji je opravila tisti premik, tisti prehod čez prag, zaradi katerega so druge postale lažje in verjetnejše. Skrbno gojeno sovraštvo je potem naredilo svoje.

To besedilo ni prava psihološka razlaga ne vojn nasploh in ne teh »jugoslovan-skih«. Je le skica zanjo. Govoriti o nekaterih dejavnikih in pogojih, ki bi te vojne lahko določali. Je tudi nepopolna in bolj gradivo za razmišljanje kot odgovor na vprašanje. Prikazal bom nekatere osnovne psihološke mehanizme, ki so za pojav sovraštva in vojne lahko pomembni, ter jih skušal povezati s konkretnim dogajanjem. Na koncu bom s pomočjo Ervina Stauba (1989) skušal narediti nekakšen povzetek te, kot on pravi, »poti uničevanja«. A tudi to bo samo kamenček v mozaiku. Vendar upam, da bo enkrat kasneje malo močnejša psihološka ekipa – ne samo slovenska – povedala o vsem kaj več. Še bolj pa upam, da bo kdor koli pot uničevanja prekinil. Tudi to se namreč da.

Agresivnost

Ali je človek že po naravi nagnjen k vojni? Ali je ta način njegovega obstoja? Ali so sanje Anne Frank res samo sanje, čeprav si jih deli z milijoni ljudi mnogih krajev in časov? Dogodki, ki smo jim priča, in še mnogi drugi pred njimi in ob njih kot da govore v prid takemu sklepu. Toda, ali ni morda možno tudi bolj optimistično stališče? Odgovor ni enostaven in psihologija ga lahko ponudi le del, saj so vojne multikavzalne po poreklu in imajo mnogo razsežnosti. Ne dajo se razložiti zgolj z osebnostnimi lastnostmi enega ali več ljudi, pa če so ti še tako pomembni.

V svetu omejenih virov imajo ljudje vrsto razlogov za medsebojne spore (pa tudi za sporazumevanje) in izgovor prirojenosti je pogosto privlačen. Toda spoznanja vrste znanosti kažejo, da ni nobenega dokaza o obstoju nekega instinkta agresivnosti, ki bi se moral izražati ne glede na okoliščine. *Agresivnost je odziv na zunanje pogoje in ne proizvod spontano nastale potrebe* (Berkowitz, 1990). V človeka je vgrajena le možnost za neko vedenje in ne to vedenje samo. Agresivnosti in nasilja se naučimo nekako tako, kot se naučimo jezika, tj. ne nujno, odvisno pač od dane kulture in drugih socialnih dejavnikov. O nenujnosti nasilja pričajo kulture, ki ga ne poznajo. Malo jih je (npr. Tasaday Indijanci, Arapeši idr.), a pričajo o drugačni možnosti. Večina kultur, tako na zahodu kot na vzhodu, pa je nasilna in v tem smislu vzgajajo tudi svoj naraščaj. Vzori in izkušnje so tisti, ki določajo našo nasilnost. Za večino nasilnih dejanj so potrebne tudi naslednje štiri sestavine: vzbujenost, sprožilec, orožje in tarča. Sprožilec, ki sprosti agresivnost, je lahko kateri koli dogodek, ki vzbujenost pretvori v nasilje. Lahko je povsem nepovezan z dogodkom ali osebo, ki sta povzročila vzbujenje oz. s frustracijo ali grožnjo. Pogosto gre vendarle za nadaljnje vzbujenje, ki npr. niz frustracij pripelje do nasilja. Zadnji dogodek v takem nizu je lahko sam zase nepomemben, toda kot njegov del je kritičen in sproži dogajanje, ki ga drugače ne bi. Vsako nasilje zahteva orožje. Včasih je to oster jezik, vse prevečkrat pa gre za orodja (nož,

puška, top), ki izredno povečajo posledice nasilja. Še več, psihološko oddaljijo agresorja od žrtve ter zmanjšajo čustvene zavore nasilja. Lahko ga celo spodbudijo ali sprožijo. Berkowitz (1967) je to eksperimentalno dokazal.

Šele prisotnost tarče pa zares omogoča nasilje. Njena narava, posebno predstava, ki jo ima o njej napadalec, pomembno vpliva na to, ali bo do napada prišlo ter kakšna bo njegova oblika. Včasih tarča deluje celo kot sprožilec, njeno vedenje pa vpliva na napadalčeva dejanja. Lahko je tudi nadomestna in ne neposredni krivec napadalčeve frustracije. Tako sta psihologa Carl Hovland in Robert Sears (po Bailey, 1977) raziskala 4.761 linčev na ameriškem jugu med letoma 1882 in 1930. Ugotovila sta, da se je število linčev spreminjalo s ceno bombaža (takrat glavnega proizvoda južnjaškega gospodarstva). V slabih časih, ko so cene bombaža padale, je število linčev naraščalo. In nasprotno. Žrtve niso bile krive za težave napadalcev. Toda ti niso mogli napasti neposrednih krivcev zanje. Našli so zgolj nedolžne nadomestke. In takih primerov bi lahko našli še več (npr. Žide v tretjem po vrsti nemškem rajhu).

Spoznadni vidik

Psihološke vzroke vojn nikakor ne gre iskati zgolj na čustvenem področju. Vojne namreč izvirajo predvsem iz racionalističnih, čeprav ne nujno modrih, odločitev, zasnovanih na zaznavi navzkrižnih ciljev, upoštevanju stroškov in koristi ter prepričanjih o možnih izidih. Tudi tu bi končno lahko bil del odgovora, zakaj pride do vojn, saj se v končni posledici še skoraj nobena osvajalna ni kaj prida splačala, tj. odločitev zanjo ni bila najbolj razumna. Žal računov niso vedno poravnavali pravi krivci. Izkušnje vsakdanjega življenja, pa tudi izsledki vrste psiholoških raziskav pričajo, da ljudje niso vedno razumni odločevalci. V svojih odločitvah tudi najboljši presojevalci sistematično kršijo načela razumnega odločanja. Pogosto pri teh kršitvah uporabljajo posebne *hevrstike*, tj. mentalne strategije, s pomočjo katerih težave presoje poenostavijo. To so nekakšne bližnjice, ki omogočajo odločanje ali presojo brez vseh normalno potrebnih podatkov. Simon (1979) je celo postavil teorijo *omejene razumnosti*, v kateri trdi, da mora odločevalec oblikovati poenostavljen model sveta, da bi ga lahko obvladal. Soočeni z izredno zapletenostjo in negotovostjo sveta se zadovoljimo le z »dovolj dobrimi« rešitvami. Naj ob tem še omenim mnenje Whytove (1986), da je dihotomija med razumnim in nerazumnim vedenjem artefakt ekonomskih modelov. V stvarnosti so človeški cilji dvoumni, protislovni in pogosto skriti. Od tod tudi takšno vedenje. Iskati je torej treba njegovo razumno razlago in ne v njem razumnosti. Nekaj tega skušamo tudi v tem prispevku.

Če se vrnem na jugoslovanske razmere, se skoraj očitno kaže dobro pripravljen načrt današnjega dogajanja. Morda njegovi avtorji in izvajalci (SANU ter Milošević in njegovi) niso predvideli vseh podrobnosti, toda model je zapisan v memorandumu, izvajanje pa se kaže vse od posegov na Kosovu, afere Agrokomerc, 8. seje srbskega CK, mitingov, sodnih procesov, »čiščenja« javnih medijev in še polno je tega, kar bi se tu dalo naštet. V toliko gre za »razumno« dejanje, z jasno opredeljenimi (in že dolgo ne več skrivanimi) cilji in metodami za njihovo uresničevanje. Sovraštvo in nasilnost, načrtno spodbujana v srbskem ljudstvu, sta le eno od sredstev za doseg cilja. Nista pa vzrok za vojno.

Eden od dejavnikov nasilja je najbrž tudi časovna perspektiva, ki poleg drugega pomeni tudi usmerjenost v določeno časovno obdobje, preteklost, sedanje ali prihodnost. V kritičnih časih je pogosto skrčena na zdaj in tukaj, vse prepegosto pa odgovore na sedanja vprašanja išče v preteklosti. Dolgoročna usmerjenost v prihodnost bi najbrž preprečila marsikatero vojno, saj je prihodnost še nepopisan list, v preteklosti pa najdemo vse preveč povodov in spodbud za nove vojne. Značilen primer take perspektive so prebivalci otoka Truk v jugozahodnem Pacifiku (Hall, 1976). Njihovo pojmovanje časa otežuje življenje njim in vsem, s katerimi prihajajo v stik. Pretekli dogodki se nabirajo in pritiskajo na prebivalce kot nekaj aktualnega. Cela preteklost se obravnava kot sedanost. Vojna med dvema vasema se je lahko pričela kadar koli zaradi nekega davnega spora. Zgodovina je sicer res lahko učiteljica življenja, toda zdi se, da ni tako s preteklostjo. Konec koncev se v naši soseščini prav tako srečujemo z obsedenostjo s preteklostjo. Mitologija, ki je srbskemu narodu omogočila preživetje in ohranitev istovetnosti pod 500-letno turško okupacijo (z oblikovanjem pozitivne narodove samopodobe), se danes uporablja ali, točneje, zlorablja za povsem druge cilje. Izkorišča se za opravičilo nasilja in vojne. Slike preteklosti se ponujajo kot model za razreševanje današnjih problemov. Moramo se zavedati, da je v vzgojno-izobraževalnem sistemu Srbije posvečeno veliko pozornosti srbski zgodovini pred in od Kosova dalje. Ponuja se v zgodovini, književnosti (narodne pesmi) in še kje že od zgodnjega otroštva dalje. Prejšnja cesarstva in znane bitke postajajo določevalci cilja (ozemeljska širitev) in model ravnanja (vojna in uničevanje). Ne da bi bilo to nujno, toda ideologom nasilja ustreza.

Kolektivno vedenje

Vojne in druga družbena navzkrižja niso zgolj stvar posameznikov, saj v njih sodelujejo množice ljudi. V tej zvezi pogosto govorimo o kolektivnem vedenju. Do njega pride, kadar je socialni sistem v krizi, to je, kadar so njegove tradicionalne, institucionalizirane strukture v veliki meri uničene, nevtralizirane ali pa jih sodelujoči nimajo več za ustrezno vodilo svojih dejavnosti (Wenger, 1978). Kolektivno vedenje se spreminja vzdolž razsežnosti, kjer imamo na enem koncu množico in na drugem javnost. Prvo odlikujejo večja sugestibilnost, izguba individualne odgovornosti, anonimnost, slabše presojanje, občutek neranljivosti, moralna ambivalenca itd., drugo pa prav nasprotno lastnosti. Bolj ko se na tem kontinuumu pomikamo k dejavnim množicam, večji je odklon od vedenj, pričakovanih na podlagi družbenih norm. Razloge teh odklonov skuša pojasnjevati več teorij, npr. *teorija konvergence*, *teorija okužbe* in *teorija zasilnih norm*. Kot povedo že njihova imena, pride do kolektivnega vedenja bodisi zaradi hkratne prisotnosti ljudi, ki so si v nekaterih pogledih že podobni, bodisi zaradi sporočanja in nekritičnega sprejemanja razpoloženj, stališč in vedenj ali pa zaradi posebnih norm, ki se pojavijo v kriznih razmerah. V družbenih konfliktnih razmerah je kolektivno vedenje – prav zaradi njihove narave – razmeroma pogosto.

Dejansko nasilje, v katerem sodeluje več ljudi, lahko dobi povsem nove razsežnosti. Ne le zaradi prisotnosti mnogih, ki se žele spopasti, pač pa tudi zato ker se v skupinah ali množici ljudje vedejo drugače, kot kadar so sami zase. Storiijo lahko nasilna dejanja, ki jih drugače ne bi. Raziskave so pokazale, da množica sicer sama

po sebi ne povzroča nasilja, toda spodbuja in krepi obstoječa čustva in odnose. Kadar so ti sovražni, postanejo še bolj sovražni (Freedman, 1975). Tako okrepljena čustva se tudi veliko hitreje prevedejo v akcijo. Članstvo v skupini uzakonja nasilje, saj ga opravičuje zaradi višjih ciljev. Pritiska na posameznika v smislu konformizma. Pride bolj do nekake *spremembe* identitete, vendar ne do njene izgube. Osebno identiteto namreč vse bolj nadomešča socialna (Brown, 1988), članstvo v tej ali oni skupini. Posamezniki izgubljajo osebni občutek odgovornosti. Ta se porazdeli po skupini. Bolj ko so ljudje anonimni zaradi pripadnosti množici, manj se čutijo odgovorne za svoja dejanja. Bolj ko pripadajo skupini, bolj njihovo agresivnost določa to, kar menijo, da se od njih pričakuje. Srbska politika je to tehnologijo dodobra zlorabila. Ustvarila je množico in resnično bedo nekaterih izkoristila za sejanje sovraštva. Mitingi so ji bili odlično orodje za doseganje množičnih učinkov in kolektivnega vedenja. Kaj hitro so se na njih zaslisale zahteve po orožju in pesmi o klanju drugih. Z njimi se je znebila tudi zoprnikov iz lastnih vrst. O ubogljivosti, ki je v ozadju mnogih okrutnosti, pa samo nekaj ugotovitev različnih raziskav, predvsem pa znane Milgramove (1992) študije.

Poslušnost

Slepa poslušnost, ki se konča v mučenju in ubijanju drugih ljudi, ni nekaj, kar bi odkrili šele z nacisti. Na sojenju nacističnim zločincem se je problem samo jasno pokazal. Toda, tako kot so nam iz vsakdanjega življenja znani primeri slepega izvrševanja ukazov, ki prizadevajo nedolžne, so nam znani tudi primeri uporov, ko ljudje zavračajo slepo pokorščino. Kako si to razložiti? Z razlikami med ljudmi ali s čim drugim. Res je, so taki in drugačni ljudje, toda so tudi situacije, ki bolj ali manj spodbujajo določeno ravnanje, včasih tudi tako, ki je v nasprotju z vsemi moralnimi normami, ki jih ljudje priznavajo in se drugače po njih ravnaajo. Primerjava najbolj in najmanj poslušnih preizkušancev v Milgramovem eksperimentu je pokazala, da med njimi v povprečju ni bilo kakih večjih osebnostnih razlik. Zdi se, kot da je bila v dani situaciji neka moč, ki je ne glede na osebnost povzročila, da so storili stvari, ki jih drugače ne bi. To seveda ne pomeni, da bi poslušni preizkušanci kar po vrsti lahko postali novi Eichmani. Ta je svoje zločine izvajal vrsto let, imel je dovolj časa za premislek, lahko se je o svojih dejanjih pogovoril z drugimi ipd. Milgramova situacija je trajala le eno uro. Preizkušanec se je soočal z avtoriteto osamljen, brez možnosti za razmislek. Dejstvo, da v odsotnosti avtoritete preizkušanci niso mučili »žrtev«, kaže, da so ljudje prej *poslušni avtoriteti* kot pa *agresivni*. Znani socialni psiholog Erich Fromm (1975) komentira izide Milgramove raziskave takole: »Menim, da ta eksperiment ne dopušča izvajanja kakršnih koli sklepov v večini situacij v resničnem življenju. Psiholog ni bil samo avtoriteta, ki ji dolgujemo poslušnost, temveč predstavnik znanosti in ene najuglednejših univerz v ZDA. Glede na to da se na znanost gleda kot na najvišjo vrednoto sodobne industrijske družbe, je povprečnemu človeku težko verjeti, da bi lahko bilo to, kar ukazuje znanost, napačno ali nemoralno. Če Gospod ne bi rekel Abrahamu, naj ne ubije svojega sina, bi Abraham to storil kot milijoni staršev v zgodovini, ki so žrtvovali otroke. Za tistega, ki veruje, ne moreta niti Bog niti Znanost, sodobna inačica Boga, ukazati nekaj napačnega. Zaradi tega razloga, ob drugih, ki jih je omenil Milgram, visoka stopnja poslušnosti ni nič bolj presenetljiva kot dejstvo, da je 35 odstotkov skupine v nekem trenutku odklonilo poslušnost; pravzaprav imamo lahko to neposlušnost več kot tretjine za bolj čudno in ohrabrujočo.«

In kako so posamezniki razreševali navzkrižje med svojo vestjo in ukazom. Fromm se sprašuje, ali ni za človeško delovanje bolj značilno izmikanje navzkrižjem. Človek ne izbira zavestno med tem, kar želi narediti, in tem kar mu prepoveduje njegova vest. Dejstvo je, da z racionaliziranjem odstranjuje navzkrižje iz zavesti. To se nato kaže samo nezavedno v povečanju napetosti, v nevrotičnih simptomih ali pa občutku krivde zaradi napačnih razlogov.

V skupini je poslušnost lahko še bolj izrazita (kadar ni upornikov) in deluje nanjo povezovalno. Ljudje se nočejo razlikovati od drugih članov svoje skupine, saj bi zaradi tega lahko postali tarča njene agresivnosti. Odklonsko vedenje namreč lahko ogroža vrednote skupine ali celo njeno preživetje.

Primerov poslušnosti skupini je bilo v jugoslovanskih vojnah precej, pa tudi ubijanja tistih pripadnikov lastne skupine, ki so mislili drugače.

Stik in navzkrižje

Ob vojni na ozemlju nekdanje Jugoslavije se je najbrž marsikdo spraševal, kako je možno tako sovraštvo med ljudmi, ki so vendar več desetletij živeli kot dobri sosede, v miru. Obstaja neko staro mnenje o tem, da bo stik med člani različnih skupin izboljšal njihove medsebojne odnose. Stik je sicer pomemben za začetek kakršnih koli odnosov, toda sam zase ni dovolj za njihovo izboljšanje. Irci in Angleži, Židi in Palestinci, črnici in belci v Južni Afriki in ne nazadnje Srbi in Hrvati, vsi ti imajo ali pa so imeli veliko medsebojnih stikov, pa vendar se medsebojna navzkrižja ne zmanjšujejo. Predsodki in medsebojne napetosti ostajajo. Toda že Allport je poudarjal pomen *narave stikov*. Ni namreč vseeno, kakšni ljudje in v kakšnih situacijah se srečujejo. Njegova taksonomija pomembnih dejavnikov je uporabna še danes.

TABELA 1: Vrste in dejavniki medskupinskih stikov po Allportu (po Hewstone & Brown, 1986)

Količinski vidiki stikov:

- Pogostost
- Trajanje
- Število vključenih oseb
- Pestrost

Statusni vidiki stikov:

- Član manjšine ima podrejen status
- Član manjšine ima enak status
- Član manjšine ima nadrejen status
- Ne le da se lahko posamezniki razlikujejo po statusu; tudi skupina kot celota ima lahko relativno visok ali relativno nizek status

Vloge med stikom:

- Ali gre za tekmovalno ali sodelovalno aktivnost?
- Ali gre za odnose nadrejenosti ali podrejenosti v vlogah; npr. gospodar-sluga, delodajalec-delojemalec ipd.

Socialno vzdušje med stikom:

- Ali prevladuje ločevanje ali se pričakuje enakopravnost?

- f. Ali je stik prostovoljen ali neprostovoljen?
- g. Ali je stik »stvaren« ali »umeten«?
- d. Ali je stik zaznan kot medskupinski odnos ali ne?
- e. Ali se stik ima za »značilnega« ali »izjemnega«?
- f. Ali se ima stik za pomembnega in zaupnega ali za trivialnega in bežnega?

Osebnost posameznika, ki doživlja stik:

- a. Ali je njegova začetna raven predsodkov visoka, nizka ali srednja?
- b. Ali so njegovi predsodki površinski, konformistični ali pa so globlje zakoreninjeni v njegovi značajski strukturi?
- c. Ali ima v svojem življenju osnovno varnost ali pa je preplašen in sumničav?
- d. Kakšne so njegove prejšnje izkušnje s skupino in kakšna je moč sedanjih stereotipov?
- e. Koliko je star in kakšna je njegova izobrazbena raven?
- f. Mnogi drugi osebnostni dejavniki lahko vplivajo na učinek stikov.

Področja stikov:

- a. Priložnostni
- b. Stanovanjski
- c. Poklicni
- d. Rekreativni
- e. Verski
- f. Civilni in bratski
- g. Politični
- h. Prijateljske medskupinske aktivnosti

Isid stika naj bi bil pozitiven, kadar se srečujejo ljudje enakega statusa, zasledujoč skupni cilj, ob socialni in institucionalni podpori. Različni raziskovalci so preverjali omenjene predpostavke kakovosti stikov in čeprav si izsledki včasih tudi nasprotujejo, podpirajo osnovne Allportove domneve. Tu bom le povzel nekatere ugotovitve Amirjeve pregledne raziskave, kot jih podajata Hewstone in Brown (1986). Med pogoji, ki zmanjšujejo predsodke, navaja tele dejavnike: enak status pripadnikov različnih skupin, oblast in socialno vzdušje podpirata in spodbujata medskupinske stike, stiki so zaupni in ne bežni, stik je prijeten ali nagrajujoč, člani obeh skupin sodelujejo v pomembnih dejavnostih ali razvijajo skupne cilje oz. cilje, ki so pomembnejši kot posamični cilji vsake od skupin. Vpliv gre v nasprotno smer, če: stična situacija povzroča tekmovanje med skupinama, stik je neprijeten, neprostovoljen in obremenjen z napetostjo, prestiž ali status ene od skupin se zniža zaradi stične situacije, člani skupine ali ta kot celota so v stanju frustracije, skupine imajo moralne ali etične standarde, ki so vzajemno sporni. V določenih pogojih lahko stik celo prispeva k ohranjanju predsodkov. Razlike postanejo očitne, kadar se skupinska identiteta krepi zaradi mnogih razlik (verskih, političnih, gospodarskih). Objektivna navzkrižja interesov so prav tako močan vir vzajemnega sovraštva.

V našem primeru so bila vzpostavljena navzkrižja interesov (gospodarstvo, ozemlje), mnoga izvirajoča tudi iz nedorečenih odnosov v preteklosti. Nedorečena razmerja v odnosu med Srbijo in njenimi pokrajinami so razglasili za neenakopravnost in jih spremenili v novo neenakopravnost (ki je podlaga vsaj za nadaljnja navzkrižja na Kosovu) ter se predstavili za žrtev vseh drugih (Srbija v vojni dobiva in v miru izgublja; kar je pokojni Koča Popović [Vreme, 1992] komentiral, češ da to lahko pomeni, da se znajo Srbi samo bojevati). Vzpostavljeni so ob obujenih starih (Hrvati = ustaši = zločinci = neljudje) še mnogi novi predsodki. Temelji za navzkrižje so bili torej dani.

Poročila o dogodkih, polnih podlosti in zla, s kakršnimi se srečujemo že skoraj od samega začetka jugoslovanskih vojn, zastavljajo preprosto vprašanje, zakaj. Kam sta se izgubili odgovornost in skrb za sočloveka? Odgovor ni lahek. A poskusimo ga, vsaj delnega, poiskati. V knjigi Korenine zla znani socialni psiholog Ervin Staub (1989) razčlenjuje nekatere zgodovinske primere genocidov. Balkanski se od njih razlikuje zgolj po času in kraju ter seveda po ljudeh. Scenarij je enak. Staub meni, da nasilje in morije pripadnikov druge skupine postanejo možni, kadar se občutek odgovornosti za njihovo blagostanje izgubi zaradi družbenega ali ideološkega razvrednotenja. Proces ni nenaden, pač pa razvojen. Storilci napredujejo po kontinuumu uničevanja. Sprva omejeno nasilje nad žrtvami spremeni storilce in jih pripravi na popolno uničevanje. Ljudje se spreminjajo zaradi prejšnjih dejanj. Skrajno nasilje je le zadnji od mnogih korakov na tej poti. Toda vedno, kadar so se ljudje uprli nasilju, kadar so »tisti ob« opredelili pomen razmer in vplivali na drugačno vedenje, se je nasilje umikalo. Nedejavnost je zmanjševala in dejavnost spodbujala pomoč. Na Danskem ali pa v francoski hugenotski vasi Le Chambon ter še kje so se prebivalci uprli nacističnemu preganjanju Židov in ga, vsaj v svoji deželi oz. kraju, preprečili. Tudi za ceno lastnih življenj. Človeška izkušnja ima več razsežnosti in nobena pot ni povsem ravna. Vedno je možna tudi drugačna odločitev. Kaj spodbuja in kako pride do tistih najbolj nečloveških?

Nedvomno so pomembne nekatere značilnosti kulture in družbene strukture v navezi z velikimi življenjskimi težavami in socialno dezorganizacijo. V skrajno težkih življenjskih razmerah pridejo v ospredje motivi po zaščiti fizičnega blagostanja posameznika in njegovih bližnjih, po ohranjanju psihološkega jaza in osebnih vrednot ter po osmišljanju življenja. Namesto da bi skušali izboljšati življenjske razmere, se ljudje odzivajo s čustvi, mislimi in dejanji, ki ne spreminjajo stvarnosti, pač pa zgolj omogočajo spoprijemanje z njenimi psihološkimi posledicami. Ti odzivi vsebujejo razvrednotenje drugih skupin, iskanje grešnega kozla, priključitev novi skupini ter predvsem novih ideologij. Vse to spodbuja in zmanjša zavore za škodovanje drugim. Na tej poti uničevanja se tako storilec kot njegova skupina spreminjata.

Same po sebi slabe življenjske razmere ne bodo privedle do nasilja. Nosijo samo potencial zanj. Šele kultura in socialna organizacija določata, ali se bo nasilje udejanilo, s tem ko spodbujata razvrednotenje in sovražnost do drugih skupin (naroda). V težkih časih se ljudje počutijo ogrožene in frustrirane. Ogroženi sta njihovo samopojmovanje, saj ne morejo več nadzirati razmer svojega življenja, ter njihovo pojmovanje sveta, kot so ga poznali. Brez tega razumevanja bi bilo življenje polno negotovosti in tesnobe. Ker se ljudje v veliki meri definirajo tudi s pripadnostjo neki skupini (narodu), je za samopresojo mnogih pomembna pozitivna slika njihove skupine. Čeprav ti procesi vodijo tudi v pozitivne izide, lahko ogroženost in frustracije vodijo v sovražnost in željo po nasilju nad drugimi. Vzroki težav so lahko zapleteni in neosebni ali pa so voditelji premočni oz. se ljudje v tolikšni meri poistovetijo z njimi, da ne morejo nanje usmeriti svoje sovražnosti. Čeprav preostali svet že zdavnaj vidi v Miloševiću enega glavnih krivcev jugoslovanske tragedije, ima še vedno precejšnjo podporo med ljudmi. Agresivnost je premeščena in usmerjena na nadomestno tarčo. Do sovražnosti pride še prej, če imajo ljudje svoje trpljenje za krivično, posebej če drugi niso enako prizadeti. Njihovo obtoževanje zmanjšuje lastno odgovornost. Tudi tako si osmišljamo – čeprav napačno – dane razmere. Psihološko je to zelo koristno, saj ponuja rešitev z ukre-

panjem zoper »krivce«. Njihovo razvrednotenje dviga lastno nizko samopresojo. Ubijanje se zdi dobro, pravično in zaželeno. Sprejem ustrezne ideologije pa omogoča nov pogled na svet in budi nova upanja ter opravičuje zločine. Ideologija srbskih oblastnikov sicer ni zelo nova in je bila tudi v Srbiji že znana in uporabljana. Gre za nacionalizem v njegovi najslabši inačici, katerega ideje pogosto spominjajo na nacistične.

Različne kulture so v različni meri nagnjene k nasilju. Kulturna samopodoba vpliva na potrebo po zaščiti kolektivnega psihološkega jaza. Občutek večvrednosti to potrebo krepi, toda kolektivni dvom o sebi spodbuja psihološko obrambo. Kadar je občutek večvrednosti kombiniran s skritim samodvomom, je nasilje bolj verjetno. To je tudi pogost izvor nacionalizma. Slednji se kaže tudi kot želja po povečanju nacionalnega ozemlja ali po širjenju nacionalnih vrednot in prepričanaj, pa tudi v želji po »čistosti«. Razlikovanje med nami in njimi je ena človeških osnovnih zmožnosti. Negativni stereotipi drugih pa so lahko globoko vgrajeni v kulturo. Včasih bo neka skupina najmočneje razvrednotila skupino, ki ji je zelo podobna. S tem bo varovala svojo identiteto, integriteto in čistost. Napor, ki ga v tej smeri vlagata hrvaška in srbska oblast in politika, to potrjuje.

Na razvoj nasilja vplivata tudi močno spoštovanje oblasti in nagnjenje k poslušnosti. Ljudje, ki so jih vedno vodile močne avtoritete, ne bodo samostojni v težkih časih. Nasilju so bolj podvržene monolitne kot pluralne kulture ali družbe. Prve razpolagajo z omejeno količino vrednot in življenjskih perspektiv. Močna avtoriteta oz. totalitarna vlada uveljavljata enotnost. Oblast ima veliko moč za opredelitev stvarnosti in oblikovanje zaznav. Kadar danes razmišljamo o vedenju prebivalcev Srbije, moramo upoštevati, da je njihova slika sveta močno izkrivljena (do neke mere imamo sicer vsi izkrivljeno sliko sveta, vendar sta demokratičnost in pluralnost neke družbe tisti korektiv, ki tako izkrivljenost zmanjšuje). Končati vojno zahteva tudi spremembo te slike.

TABELA 2: Kulturni temeljni pogoji in napredovanje petih genocidov (po Stabuu, 1989)

Kulturni temeljni pogoji in razvoj	Nac. Nemčija	Turčija	Argentina	Kambodža	Srbija
1. Kulturna samopodoba, cilji in vrednote	Kombinacija občut. večvrednosti, ogroženosti in negotovosti; nacionalizem, želja po širitvi in vladanju	Negotovost, izvirajoča iz izgube moči, ozemelj in statusa; nacionalizem, želja po obnovi moči in statusa	Verovanje v potencialno veličino Argentine; nacionalistične aspiracije	Spomini na stari angkorski imperij in vdore sosedov; cilji samodeterminacije in nacionalizem	Občutki večvrednosti in negotovosti ter ogroženosti; nacionalizem, želja po širitvi in vladanju
2. Razvrednotenje drugih skupin	Dolga zgodovina antisemitizma, ki je tudi vtisnjen v kulturo in politiko	Dolga zgodovina razvrednotenja in slabega ravnanja z Armenci	Naraščajoče razlikovanje med desnico in levico; močno razvrednotenje komunistov in vseh, ki so za socialne spremembe	Naraščajoče razlikovanje med desnico in levico; zgodovinska razlika med mestom in vasjo	Dolga zgodovina sovraštva do muslimanov (predvsem Albancev) in Hrvatov;
3. Usmeritev k avtoriteti	Močna kultura poslušnosti oblasti; avtoritarne družine	Zelo hierarhična družba	Močna poslušnost v armiji, ki je bila načrtovalec in izvajalec	Med Rdečimi Khmeri monolitna-totalitarna	Monolitna-totalitarna; avtoritarne; avtoritarno-represivna

4. Monolitna (totalitarna) vs. pluralna kultura	Monolitna-totalitarna	Monolitna; stoletja pred genocidom avtoritarno-represivna	V vojski monolitna; v trenutku pobejev vojna diktatura	Med Rdečimi Khmeri monolitna-totalitarna	Monolitna-totalitarna; avtoritarno-represivna
5. Ideologija (nastajajoča ali prilagojena)	Močna nacistična ideologija, vodilna sila v genocid (rasna teorija, življenjski prostor, načelo vodje)	Panturkizem in turanizem (turški nacionalizem, ideja o novem imperiju)	Doktrina nacionalne varnosti močen antikomunizem, religiozni ideali	Močna ideologija vodilne skupine; vodilna sila v »avtogenocid«, ideologija antagonizma do Vietnamu	Pansrbizem (močna nacionalistična ideologija, vodilna sila genocida; ideologija antagonistični prostor; naraščajoče nasilje od mitingov in aretacij do pobejev in taborišč ter mučenj)
Koraki vzdolž poti uničevanja	Naraščajoče slabo ravnanje z Židi – pretekla zgodovina slabega ravnanja; naraščajoča raven nasilja (evgenični program)	Naraščajoče slabo ravnanje z Armenci v daljšem obdobju, vključno z množičnimi poboji	Vse bolj silna vojaška represija v prejšnjih udarih; levi terorizem; naraščajoče nasilje med levico in desnico	Naraščajoči krog nasilja pred in med državljansko vojno; hudo komunistično nasilje proti ljudem po 1970	

V pluralni družbi imajo ljudje vedno na razpolago več izbir in se bodo lažje prilagodili spremembam. Prej bo prišlo do odpora nasilju in razvoj poti uničevanja bo preprečen.

Pomembna je tudi vloga voditeljev. Ti so bistveni za premik ljudi v določeno smer. Pri tem gre za vzajemen proces. Kadar težavne življenjske razmere vztrajajo in obstoječe vodstvo in ustanove ne ponudijo rešitve, se ljudje preusmerijo k bolj radikalnim voditeljem. Tako je končno prišel na oblast tudi Milošević.

Staub (1989) je v analizi genocidov opozoril na nekatere dejavnike njihovega nastanka. Oglejmo si njegovo preglednico, ki so ji dodane še nekatere značilnosti razmer v Srbiji.

Podobnosti Staubovih primerov in razmer v nekdanji Jugoslaviji so izredne. Pot uničevanja je jasno nakazana. Vprašanje je samo, kako jo prekiniti. Omahujoča in nedorečena politika Evrope in sveta, takšna kot je, razmer ne bo izboljšala. Ali je smiselno drastično vojaško posredovanje? Če bi lahko uničilo zgolj vojne zmogljivosti (letališča, industrijo ipd.) ter omogočilo ustrežnejši odpor napadenih, je smiselno. Neselektivni napad lahko pripelje do psihološke reaktance (ki jo srbska politika spodbuja že zdaj, češ pravica je na naši strani, toda vsi so proti nam, vendar ne bomo poklekili), predvsem pa ni etičen. Nove »Hirošime« pač ne potrebujemo. Protiukrepi morajo potekati na več ravneh in področjih, ne nazadnje tudi na propagandnem (usmerjenem v Srbijo).

VIRI

Bailey, R. H. (1977). *Violence and Aggression*, Time-Life Books Inc.

Berkowitz, L. & Le Page A. (1967). Weapons as Aggression Eliciting Stimuli, *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, 202- 207

- Brown, R. (1988), *Group Processes*, Oxford: Basil Blackwell
- Fromm, E. (1975), *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb: Naprijed
- Glad, B. (Eds.) (1990), *Psychological Dimensions of War*, London: Sage
- Hall, E. (1976), *Nemi jeziki*, Beograd: BIGZ
- Hewstone, M & Brown R. (1986), Contact is not Enough, In: Hewstone M. & Brown R. (Eds.), *Contact & Conflict in Intergroup Encounters*, Oxford: Basil Blackwell
- Milgram, S. (1992), *The Individual in a Social World*, London: McGraw-Hill
- Simon, H. (1979), *Models of Thought*, London: Yale University Press
- Staub, E. (1989), *The Roots of Evil*, Cambridge: Cambridge University Press
- Skupina avtorjev (1989), Memorandum SANU, *Naše teme*, 33, 1-2, 128-163
- Wenger, D. E. (1978), Community Response to Disaster, In: Quarantelli E. L. (Ed.), *Disasters*, London: Sage

ALBIN IGLIČAR*

Zakonska ureditev visokošolskega izobraževanja

I

Priprava zakonske ureditve visokošolskega izobraževanja je zahteven projekt. Oblikovanje pravnornormativne ureditve tega dela družbenih odnosov mora upoštevati tako tradicijo kot moderne trende, upoštevati mora tako posebnosti procesov na univerzi kot pravnosistemske okvire določene nacionalne zakonodaje.

Ne glede na to so seveda tri leta, odkar nastaja nov slovenski visokošolski zakon, predolga doba. Seveda pa je zopet treba upoštevati, da se je v Sloveniji v tem obdobju spremenil politični sistem in da še vedno poteka proces spremembe družbenoekonomskih odnosov. Za pravni sistem je pomembno, da je bila decembra 1991 sprejeta nova slovenska ustava, katere nadaljnja zakonodajna implementacija naj bi bila končana do konca leta 1993. V to dogajanje se zdaj vključuje tudi pripravljane visokošolskega zakona, ki mora upoštevati tako nove ustavne temelje kot dejansko spreminjanje celotne družbene strukture.

Po odločitvi, da se visoko šolstvo zakonsko uredi zunaj zakona o usmerjenem izobraževanju, so bile prve celovite teze zakona o univerzi pripravljene že oktobra 1989. leta. V skladu s takratno poslovniško možnostjo sta namreč tega leta obe slovenski univerzi v republiški skupnosti zahtevali izdajo visokošolskega zakona. Navedena zahteva je bila v skupščini sprejeta. Po dogovoru med izvršnim svetom in univerzama je bilo njima celo zaupano, da sami pripravita predlog za izdajo zakona oziroma ustrezne zakonske teze. Besedilo predloga za izdajo zakona o univerzi in teze tega zakona je izdelala posebna delovna skupina, ki je bila sestavljena iz predstavnikov obeh univerz.

Preden so bila ta besedila predložena izvršnemu svetu in skupščini, je bila o njih konec 1989. leta organizirana razprava na univerzah. Zaradi velike heterogenosti – zlasti ljubljanske univerze – pa teze v univerzitetnih krogih niso dobile

* Dr. Albin Igljučar, izredni prof. na Pravni fakulteti v Ljubljani.

splošnega soglasja. Zato je pripravljanje novega zakona začasno zastalo. Novo vodstvo ljubljanske univerze si je v naslednjem letu prizadevalo s številnimi spremembami prvotnih tez doseči kompromisne rešitve, ki pa so porušile konsistentnost prvotnega zakonskega projekta. Kasneje je bila sicer oblikovana tudi nova vladna in univerzitetna delovna skupina, ki je pripravila najsplošnejša izhodišča za nov univerzitetni zakon, vendar nobeno od teh besedil ni prišlo dalj od resornega ministrstva oziroma ni bilo obravnavano na vladni ali skupščinski seji.

Zdi se, da je osnovni vzrok, da univerza sama zelo težko oblikuje splošno sprejemljive teze visokošolskega zakona, v njeni izredni heterogenosti, »zakopanosti« vsake fakultete in višje šole in akademije v lastne interese ter pridobljene pravice. V takšnih razmerah se prizadevanja za kompromisne rešitve spremenijo v »gnili kompromis«, ki potem ne zadovolji več nikogar.

Volitve v letu 1990, ustava 1991, nov način financiranja javnih služb in podobni dogodki dajejo zdaj drugačno podlago tudi za urejanje univerzitetne in celotne visokošolske dejavnosti. Ob upoštevanju spremenjenih političnih okoliščin, ustavne opredelitve univerze in dosedanje visokošolske zakonodaje je skupina ljudi z ministrstva za šolstvo in obeh univerz letos julija pripravila nove teze za zakon o visokem šolstvu.

Slovenska ustava zagotavlja državnim univerzam in državnim visokim šolam avtonomijo (58. člen). S tem je vzpostavljena pravna institucionalizacija posebne vrednote, ki se je oblikovala v dosedanem razvoju človeške civilizacije v duhovni kulturi. Zato je pravica do univerzitetne avtonomije izvedena iz človekove pravice do svobode znanstvenega in umetniškega ustvarjanja (ustava Republike Slovenije, čl. 59).

Nasprotje avtonomiji univerze je stanje njene popolne nadzorovanosti in usmerjanja s strani države ali drugih zunajuniverzitetnih subjektov. V takšnem stanju univerza zelo težko opravlja svojo osnovno družbeno funkcijo. Univerza namreč z raziskovalnim delom ustvarja novo znanje, s pedagoškim delom pa znanje posreduje udeležencem izobraževalnih programov. Za to dejavnost v družbeni delitvi dela je univerza sicer nujno vpeta v določeno globalno družbo, vendar ji mora biti obenem zagotovljena relativna samostojnost, ki jo izraža prav univerzitetna avtonomija.¹

Bistvo univerzitetne avtonomije je svoboda učiteljev pri poučevanju in raziskovanju, njihova suverenost pri ocenjevanju študijskih dosežkov študentov, samostojno odločanje učiteljev pri volitvah novih učiteljev in sodelavcev ter samoupravno izbiranje univerzitetnega vodstva.²

V praktičnem življenju univerz so ta načela spoštovana z različno intenzivnostjo in doslednostjo. Pogosto so navedena načela zgolj cilji, h katerim se praktični položaj univerze bolj ali manj približuje. Za utrditev vrednot in ciljev univerzitetne avtonomije je leta 1988 v Bolgini preko 800 univerz sprejelo t. i. Magno karto evropskih univerz. V njej definirana izhodišča za delovanje univerze so razčlenjena v številnih nacionalnih zakonodajah.³ Zakoni na tem področju so navadno celo zelo podrobni in dopolnjevani z vladnimi uredbami in drugimi podzakonskimi akti. Načela, ki so nastajala v dosedanji tisočletni zgo-

¹ Kreft, Lev: Avtonomija univerze – vklejeni Prometej. Teorija in praksa, št. 8–9, Ljubljana 1987, s. 1079.

² Peklenik, Janez: Univerza in oblast, Naši razgledi, Ljubljana, 26. 10. 1990, s. 575.

³ Na primer: Avstrija: Allgemeines Hochschul-Studiengesetz, Dunaj 1966 in 1984; Hochschul-Organisationgesetz, Dunaj 1955. Velika Britanija: Further and Higher Education Act, London 1992.

dovini visokošolskih institucij, pa vsaka univerza razčlenjuje še v svojem statutu, ki ga dopolnjujejo navadno tudi statuti članic in drugi interni splošni akti.

V slovenskem pravnem sistemu ima pravna ureditev univerzitetne avtonomije temelj že v ustavi. Ob zagotavljanju te avtonomije je na ustavni ravni še opredelitev, da način financiranja državnih univerz in visokih šol določa zakon (58. čl.). Če omenjene določbe razlagamo restriktivno, je mogoče izraz »avtonomija« razumeti v strogem formalnopravnem pomenu kot pravico in dolžnost univerze, da se sama pravno ureja in da torej nikakršnega zakona – razen o njenem financiranju – ne potrebujemo. V smislu takšne interpretacije bi celotno visokošolsko dejavnost – razen financiranja – urejali samo univerzitetni statut in drugi notranji splošni pravni akti visokošolskih organizacij.

Seveda bi bilo mogoče tudi ob tako omejitveni razlagi v zakonu o financiranju visokega šolstva urediti številne vsebinske zadeve. Tako bi na primer takšen zakon določil, da bo država plačevala iz proračuna univerzo, kjer bodo študentje obremenjeni na teden s 25 urami predavanj, kjer bo pogoj za učitelja doktorat znanosti, kjer bo za upravljanje oblikovan univerzitetni senat itd. itd. Skratka: z zakonskimi določbami o načinu financiranja visokega šolstva je mogoče urediti tudi marsikaj s področja načina študija in njegove organizacije, vključno s statusom učiteljev in študentov oziroma njihovimi najpomembnejšimi dolžnostmi in pravicami.

Toda prepričljivejša se zdi ekstenzivna razlaga navedene ustavne določbe. Po tej interpretaciji je z normo slovenske ustave zagotovljena visokemu šolstvu avtonomija v smislu današnjega pojmovanja, se pravi v smislu vsebinske avtonomije, kakor je opredeljena v Magni karti evropskih univerz. Avtonomija torej ne pomeni le pravno zagotovljene možnosti, da univerze oziroma visoke šole sprejemajo svoj statut in druge akte, temveč se država zavezuje, da bo pri pravnem normiranju visokega šolstva upoštevala vsebino univerzitetne avtonomije.

V tem smislu je oblikovano tudi delovno besedilo tez zakona o visokem šolstvu⁴ Republike Slovenije, kjer je določeno, da avtonomija univerzam in visokim šolam zagotavlja predvsem:

- svobodo posredovanja znanja in raziskovanja ter svobodo izbire študija,
- samostojno sprejemanje statuta in drugih aktov, ki urejajo organizacijo in delovanje univerz in visokošolskih organizacij,
- sprejemanje meril za izvolitev v naziv visokošolskih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev,
- izdelavo in sprejem študijskih in raziskovalnih programov, določanje študijskega režima ter določanje oblik in obdobjev preverjanja znanj študentov,
- podeljevanje strokovnih naslovov in akademskih stopenj v skladu z zakonom ter izdajanje ustreznih diplom,
- samostojne volitve, imenovanja in odpoklice organov univerz in visokošolskih organizacij,
- soodločanje o vključitvi novih članov v univerze in druge visokošolske skupnosti,
- samostojno odločanje o oblikah sodelovanja z drugimi univerzami, znanstvenimi in gospodarskimi organizacijami,
- nostrifikacijo v tujini pridobljenih diplom v skladu z zakonom,
- samostojno upravljanje javne lastnine, ki je univerzi in visokošolskim organizacijam zaupana v upravljanje, ter lastnega in drugega premoženja,

⁴ Teze za zakon o visokem šolstvu, Ljubljana 2. 7. 1992 (Ministrstvo za šolstvo in šport RS).

– samostojno razpolaganje z njenim premoženjem in premoženjem, pridobljenim iz zasebnih sredstev,

– svobodno združevanje učiteljev, drugih delavcev univerze in študentov.

Te določbe pomenijo omejitve za državo, se pravi, da določajo meje za nadaljnje pravno in politično poseganje v visoko šolstvo. Zato je pomembno, da zakon z opredelitvijo vsebine univerzitetne avtonomije določi za državo merila, po katerih je potem mogoče presojati, ali je država s svojim ukrepanjem še v sferi dovoljenega ali pa morda že posega v samoupravo visokega šolstva.

S tem je dosežena relativna trajnost tudi v razumevanju te družbene vrednote oziroma pravice do univerzitetne avtonomije. Če bi takšna določba iz zakona izpadla, bi bilo več možnosti za najrazličnejša pojmovanja avtonomije univerz in tudi za hitro spreminjanje razlage tega pojma v različnih političnih in družbenih situacijah. Z zakonsko definicijo avtonomije pa je povečana pravna varnost za univerzo oziroma visoko šolstvo. S tem je univerza zavarovana pred morebitno samovoljo države in pred prostim ukrepanjem državnih organov, ki bi ga narekovali vsakokratni »državni razlogi«, ki bi se spreminjali z menjavanjem vlad in resornih ministrov. Trdnost in relativna trajnost univerzitetne avtonomije sta torej večji, če je avtonomija zagotovljena z zakonom, kot če takšnega zakona ni. Pravna ureditev se kaže na tem področju kot institucionalizacija interesov skupnosti profesorjev in študentov, torej kot varuh bistvenih interesov univerze v odnosu do države.

II

Varovanje univerzitetnih interesov je še posebej potrebno zaradi financiranja univerze iz državnega proračuna. Finančna odvisnost po navadi potegne za sabo še druge vrste odvisnosti. Značilno za večino univerz po svetu pa je danes prav to, da se pojavljajo kot prosilke za denar.⁵ Zaradi teh okoliščin je v praksi avtonomija kar naprej v nevarnosti, saj je ob vsakem proračunskem letu vedno znova na preizkušnji.

V modernem svetu smo danes priče izredno hitremu povečevanju starih univerz in intenzivnemu ustanavljanju novih. Ta ekspanzija univerzitetnega študija, ki je bila posebej izrazita v 60. letih naše dobe, je privedla do enormnega povečevanja števila študentov in – sicer nekoliko manj – učiteljev. S tem univerzitetni kolektiv izgubi naravo zaprte, ekskluzivne skupnosti s primarno skupinskimi značilnostmi. Slabša interiorizacija skupnih idealov akademskega življenja vodi do osamosvajanja posameznih delov univerze (fakultet, oddelkov), s tem pa se poveča tudi poseganje zunanjih dejavnikov v univerzitetne zadeve. Celoten sistem visokega šolstva se birokratizira in ob njegovi splošni ekspanziji prične izstopati kratkoročno pragmatična usmerjenost.⁶ Takšna naravnost pa zopet ogroža avtonomijo univerze.

Pretiran nadzor slabo vpliva na poučevanje in raziskovanje, vendar tudi popolna odsotnost državnega ali družbenega nadzora za delovanje univerze ni dobra. Nekateri avtorji za primer prve situacije navajajo Švedsko, za primer druge pa razmere na univerzah v Italiji.⁷

Univerzo je mogoče obravnavati kot družbeno institucijo, v kateri ljudje

⁵ Kreft, Lev, prav tam.

⁶ Goldschmidt, Dietrich: Univerza kot ustanova: sedanji problemi in prihodnje usmeritve. Teorija in praksa, št. 8-9, Ljubljana 1987, s. 1092.

⁷ Goldschmidt, D., n. d., s. 1093.

družbeno priznano in varovano v relativno trajnem sistemu vlog odnosov in norm zadovoljujemo potrebo po produkciji in reprodukciji znanja. V tem smislu je podobno kot vsaka druga družbena institucija tudi univerza sestavni del neke globalne družbe. Zato dogajanja v globalni družbi vplivajo na notranjo strukturo in delovanje univerze kljub prizadevanjem za njeno avtonomijo. Avtonomnost univerze pač ne pomeni postavljanja kitajskega zidu med univerzo in družbenim okoljem, v katerem deluje. Univerzitetna avtonomija mora zagotavljati predvsem najboljše možno delovanje visokošolskih institucij in ne pomeni absolutne kategorije.

Tako kot sleherna družbena institucija tudi univerza opravlja – ob temeljni izobraževalni in raziskovalni funkciji – še vse tiste funkcije, značilne za vsako družbeno institucijo.⁸ Tako se v vsaki instituciji oblikuje vsebina družbenih vlog, ki so nujne za družbeni način zadovoljevanja neke vrste potreb. Ta vsebina je določena delno s pravnimi normami, delno pa z drugimi vrstami družbenih pravil, kot so običaji, navade, morala, norme posameznega poklica itd. S tem je opredeljeno normativno oblikovano pričakovanje, kako bodo ravnali »igralci« posameznih vlog v družbeni instituciji.

S tega vidika je univerza tvorec vsebine družbenih vlog profesorja in študenta kot bistvenih za delovanje univerze. Pravice in obveznosti teh dveh pozicij so del kulturne dediščine, saj so se oblikovale v začetkih delovanja univerz in se prenašajo z ene na drugo generacijo. Ljudem, ki vstopajo v univerzitetno institucijo, tako ni treba šele določati vsebine teh dveh ključnih vlog, saj je ta vsebina že določena, s tem pa je zagotovljen udeležencem visokošolske dejavnosti občutek varnosti in stabilnosti. Takšna relativna trajnost v tem delu družbenih odnosov podpira družbeni red in družbeno statiko.

Pri tem je pomembno, da je osnovna vsebina pravic in obveznosti profesorja in študenta nastajala znotraj univerze iz njenih imanentnih potreb, tako da kasnejša državna zakonodaja to vsebino samo povzema in še dodatno pravno zavaruje. Omenjeni vlogi sta se določali najprej z avtonomnim pravom (univerzitetni statut), običaji in tradicijo v okviru univerze kot samoupravne korporacije in njuno vsebino – ob evolutivnem družbenem razvoju – državna zakonodaja samo »vzame na znanje«.

Univerza kot družbena institucija tudi sama poskrbi za potreben nadzor nad nosilci vlog, ki so bistvene za njeno delovanje. Takšen nadzor je zopet sestavni del njenega avtonomnega položaja v družbi. Znotraj univerze se po eni strani vzdržuje posebno »vzdušje«, poseben »univerzitetni duh«, ki prisiljuje ljudi v tej instituciji k določenemu vedenju in ravnanju. Na drugi strani so z univerzitetnim statutom in drugimi akti določeni posebni organi socialnega nadzora znotraj univerzitetne organizacije (disciplinska komisija za profesorje, disciplinsko sodišče za študente, disciplinski tožilec) in posebni postopki, po katerih so obravnavani kršilci norm, ki določajo vsebino za univerzo pomembnih družbenih vlog. S tem je poskrbljeno, da univerza tako kot druge glavne družbene institucije opravlja nadzor nad »igralci« vlog, ki so v njej oblikovane in vzdrževane. Zato je tudi ta nadzorstvena funkcija sestavni del univerzitetne avtonomije.

Seveda se tudi univerza ne more izogniti negativni plati sleherne družbene institucije. Ta se kaže v tem, da se v okviru institucije vzdržuje določena vsebina družbenih vlog, ko se družbena okolica institucije že temeljito spremeni. Družbeno pričakovano ravnanje »igralcev« vlog je nastalo v določenih družbenih razme-

⁸ Goričar, Jože: Temelji obče sociologije. DZS, Ljubljana, 1975, s. 178.

rah, to pričakovano ravnanje pa se vzdržuje tudi še potem, ko so se družbene razmere že spremenile.

Tako sta se vlogi učitelja in študenta oblikovali v razmerah, ko je bil učitelj edini vir znanja, ko je bilo na univerzi malo študentov in ko so vladali srednjeveški avtoritarni oziroma izrazito hierarhični družbeni odnosi. Danes pa so viri znanja zelo številni (knjige, množična občila, video, stiki z drugimi ljudmi), izredno je naraslo število študentov, družbeni odnosi pa so se demokratizirali. Zato si mora učitelj svojo avtoriteto pridobivati s svojim delom, tako da mu ni več zagotovljena že z dejstvom zasedanja profesorskega položaja, študentje pa se želijo vse bolj enakopravno vključevati v pedagoške in raziskovalne dejavnosti. V marsikaterem univerzitetnem okolju pa za tako spremenjeno vsebino teh dveh vlog še ni zadosti posluha, tako da se poskušajo ohranjati tradicionalni odnosi med vlogama profesorja in študenta.

Podobno je s pojmovanjem avtonomije univerze v smislu njene teritorialne nedotakljivosti. Ta je nastala v srednjeveških razmerah personalne veljavnosti prava, ko je vsak pravni subjekt »nosil svoje pravo s seboj«⁹ glede na svoj status oziroma stan.

Zato so imeli člani univerzitetne korporacije svoje pravo. Ko pa je država uveljavila teritorialno veljavnost prava za vse državljane oziroma pravne subjekte, ki so na njenem ozemlju, se je ta veljavnost raztegnila tudi na univerzo oziroma njen fizični prostor. Vendar se je kljub temu še dolgo časa v novi vek ohranjal privilegij univerze (npr. na našem ozemlju še v Kraljevini SHS), da policija ni smela stopiti na njeno ozemlje oziroma v njene prostore.

Izredno velik vpliv ima na vsebino družbenih vlog, ki so oblikovane v univerzi, množičnost visokošolskega študija. Tradicionalni odnosi v skupnosti profesorjev in študentov se na sodobnih univerzah lahko vzdržujejo samo še na podiplomskem študiju, dodiplomski študij pa dobiva na številnih univerzah značilnosti srednješolskega pouka. S tem pa je v praksi ogrožena tudi univerzitetna avtonomija.

Naraščanje števila študentov na dodiplomskem študiju ponazarjajo na primer podatki o avstrijskih univerzah.⁹ V prikazanih letih se je v sosednji Avstriji število prebivalcev zelo malo povečalo, medtem ko je število študentov enormno naraslo.

	1971	1981	1991
Število prebivalcev	7.491.526	7.555.338	7.717.248
Število študentov	49.063	112.930	175.401

V navedenih letih se je torej število študentov povečalo 3,5-krat, število profesorjev pa se je v zadnjem desetletju povečalo le za približno 15%. Podobno počasi se je povečevalo tudi število univerzitetnih asistentov, kar izhaja iz naslednjih podatkov:

⁹ Windischbauer, Gerhard, predsednik avstrijskega društva visokošolskih profesorjev, predavanje na Univerzi v Ljubljani 8. 4. 1992.

	1981	1991
število rednih profesorjev	1.119	1.201
število izrednih profesorjev	470	608
število asistentov	4.883	5.796

Na enormnost sodobnih univerz opozarjajo na primer podatki o dunajski univerzi. Ta je imela v navedenih letih naslednje število profesorjev in študentov:

	1981	1991
študentje	41.348	66.333
profesorji	2.004	2.400

Takšnih množičnih univerz je v Evropi zelo veliko. Zato so razumljive zahteve univerz po večjem številu učiteljev, po dodatnih prostorih in opremi ter večjih denarnih sredstvih. Tem zahtevam univerz pa postavljajo države nasproti zahteve po večji učinkovitosti in kakovosti univerzitetnega izobraževanja, boljši izrabi vseh zmogljivosti in višji kakovosti raziskovanja.

V soočanju teh, pogosto nasprotujočih si zahtev, se potem znajdejo tudi načela univerzitetne avtonomije. Ta mora sem ter tja kloniti pred zahtevami države oziroma financerjev, hkrati pa so prav načela univerzitetne avtonomije dobro orožje v rokah univerz za njihove zahteve nasproti državi in za postavljanje zahtev, ki morajo biti izpolnjene, če naj univerza uspešno deluje.

III

Ponazoritveno nakazana množičnost postsekundarnega izobraževanja, ki pa je značilna za celo Evropo, je privedla v našem stoletju do ustanavljanja visokih strokovnih šol zunaj univerze in do delitve univerze na klasični in tehnični del. To dogajanje je bilo značilno tudi za slovenski prostor, saj so v petdesetih in šestdesetih letih nastajale višje in visoke šole, ki niso bile sestavni del univerze. Zaradi tega zanje tudi niso veljala načela univerzitetne avtonomije. Seveda pa je bila v omenjenem obdobju ta avtonomija vedno bolj ožena in vse bolj le formalno vzdrževana.

Koncept t. i. usmerjenega izobraževanja je v letu 1980 v Sloveniji v univerzo vključil višje in visoke šole, njen sestavni del pa so bile tudi umetniške akademije.¹⁰ To naj bi privedlo do višje ravni izobraževanja na teh šolah, obenem pa bi se značilnosti univerze razširile na nove članice.

V osemdesetih letih pa se je na celi univerzi avtonomija v praksi skoraj izničila. Vzgojno-izobraževalne programe in učne načrte predmetov so sprejemale zunaj univerze skupščine t. i. posebnih izobraževalnih skupnosti. Pri volitvah univerzitetnih profesorjev je imela zadnjo besedo univerzitetna habilitacijska komisija, v katero je polovico članov delegirala državna oblast oziroma republiški izvršni svet. Pri upravljanju univerze oziroma njenih članic je bil uveljavljen tripartitni delegatski sistem, ko so se odločitve sprejemale s soglasjem vseh treh delegacij in kjer so eno delegacijo sestavljali zunanji delegati kot predstavniki družbene skupnosti.

¹⁰ Zakon o usmerjenem izobraževanju, Ur. l. SRS, 11/80.

Z ustavno deklarirano avtonomijo državnih univerz in državnih visokih šol sta zdaj v Sloveniji po eni strani na to avtonomijo vezani zakonodaja in druga pravna ureditev, po drugi strani pa je dana ustavna podlaga za ločevanje univerz in visokih strokovnih šol. Zato omenjene teze za zakon o visokem šolstvu določajo, da se v državne univerze povezujejo fakultete oziroma akademije. Pod pogoji, ki jih določa univerzitetni statut, pa se lahko v univerzo povezujejo tudi visoke strokovne šole.¹¹

Praviloma bi torej univerzo sestavljale samo fakultete, lahko tudi fakultete in umetniške akademije; umetniške akademije pa bi lahko ustanovile tudi svojo univerzo. Visoke strokovne šole naj bi se po osnovnem modelu povezovale v svoje skupnosti visokošolskih organizacij in le izjemoma v univerzo. S tem bi uvedli t. i. dvojnost v postsekundarno izobraževanje.

V takšnem sistemu univerza vzdržuje visoka zahtevnostna merila in poleg izobraževalnega obvezno opravlja tudi raziskovalno delo ter prevzema skrb za razvoj posameznih znanstvenih disciplin. Na visokih strokovnih šolah pa opravljajo predvsem izobraževalno delo, raziskovalno delo pa le izjemoma oziroma neobvezno. Visoke strokovne šole usposablajo ljudi neposredno za poklic, zato izvajajo le dodiplomski študij, na podiplomski stopnji pa samo programe za pridobitev specializacije. Podiplomski magistrski programi so le na univerzah oziroma fakultetah.

V njihovem okviru mora biti zato univerzitetna avtonomija dosledno spoštovana, na visokih šolah pa bi bila lahko ta avtonomija prilagojena njihovi naravi in družbeni funkciji.

Nakazana dvojnost omogoča, da je v izobraževanje po srednji šoli vključen velik del ustrezne generacije. V razvitih državah se v takšno izobraževanje vključuje do 50% ustrezne starostne generacije.¹² Velik del postsekundarnega izobraževanja prevzamejo visoke strokovne šole zunaj univerz in različne druge ustanove za izobraževanje in usposabljanje po srednji šoli. Pri teh oblikah imajo pomembno vlogo lokalni in regionalni gospodarski subjekti in oblastni organi na teh ravneh.

Na podlagi decentralizacije in lokalnih pobud so pričele nastajati vzporedne šole ob univerzah zlasti v Franciji, Italiji in na Švedskem. Usmerjene so v usposabljanje za delovna mesta in za ožje poklicne profile. Ker tudi univerzitetno izobraževanje izgublja elitno naravo in se usmerja v poklicno in manj splošno kulturno izobraževanje, se delno brišejo meje med univerzo ter visokimi strokovnimi šolami, koledži, politehničnimi šolami in podobnimi institucijami.¹³ Tako se v nekaterih evropskih državah navedene šole vključujejo v univerze.¹⁴

Kljub tem trendom je z vidika družbene delitve dela koristno ohranjati tudi klasične univerze. Na njih naj bi bil poseben poudarek na intelektualni svobodi in družbeni kritiki ter splošnoizobraževalnih in kulturnih programih. Ta področja morajo biti še posebej zavarovana z univerzitetno avtonomijo. Zato je v celotnem postsekundarnem izobraževanju ob strogem poklicnem urjenju in neposredni družbeni koristnosti tega izobraževanja treba vzdrževati tudi institucije za razvijanje »univerzalnega uma«, ki ga zagotavlja univerzitetna avtonomija. Ta

¹¹ V univerzo se lahko povezujejo tudi raziskovalne in druge organizacije, katerih dejavnost je namenjena opravljanju visokošolske dejavnosti, teza 11.

¹² Senjur, Marjan: Odnos med gospodarskim razvojem in razvojem visokega šolstva, v Projekt dolgoročnega razvoja, drugo poročilo, Center za razvoj univerze, Ljubljana 1988, s. 275.

¹³ Goldschmidt, D., n. d., s. 1094.

¹⁴ V Nemčiji – Gesamte Hochschule, v Veliki Britaniji – comprehensive university.

dejavnost je bistvena za univerzo, saj različne visoke šole, koledži in akademije niso jedro univerze.¹⁵

K takšnemu sklepu navaja tudi predvidena ureditev v slovenskem visokošolskem zakonu. Po izdelanih tezah za učitelje na visokih šolah ne bi bil potreben doktorat znanosti, ampak bi zadoščal že magisterij. Samo profesorji na univerzah oziroma fakultetah so zavezani tudi k znanstvenoraziskovalnemu delu, povezanemu z gojitvijo ustreznih znanstvenih disciplin.

Velik interes za visokošolski študij je mogoče zadovoljiti tudi z ustanavljanjem t. i. zasebnih univerz. V prihodnje naj bi bila tudi v Sloveniji ta možnost na široko odprta. Zato pripravljena zakonska ureditev predvideva, da univerzo lahko – poleg države – ustanovijo tudi druge domače in tuje pravne in fizične osebe. Takšna možnost je zakonsko določena tudi za ustanovitev posamezne visokošolske organizacije. Zasebne univerze oziroma visoke šole niso financirane iz državnega proračuna. Na teh ustanovah pa je mogoče pridobiti javno veljavno izobrazbo, kadar so njihovi programi vključeni v nacionalni program oziroma če ta program verifira ustrezni državni organ ali če opravljajo javno službo na podlagi koncesije. Seveda nas realistični pogled na to področje človekove dejavnosti opozarja na zelo velike zahteve, ki se pojavljajo ob ustanovitvi zasebne univerze. Poleg velikih denarnih sredstev morajo biti izpolnjeni še številni drugi pogoji.

Obseg avtonomije na zasebnih univerzah je odvisen od ustanovitelja. Vendar je praktični pogoj za dobro univerzo zagotavljanje vsaj osnovnih vidikov avtonomije; zasebni ustanovitelji pa bodo gotovo želeli imeti dobro univerzo.

Ob spoštovanju načel univerzitetne avtonomije različne ureditve predvidevajo posebne načine in organe, ki vzdržujejo stik med univerzo in zunanjim svetom oziroma ustanovitelji univerze.¹⁶ Teze za slovenski zakon o visokem šolstvu predvidevajo ustanovitev sveta za šolstvo pri vladi Republike Slovenije. Omenjeni svet naj bi bil strokovno svetovalno telo, ki bi ga sestavljali priznani strokovnjaki v visokošolski dejavnosti. Večino članov sveta bi imenovala univerza, nekaj članov pa bi imenovala vlada, rektorji univerze pa bi bili člani sveta že po položaju.

Glavne naloge sveta bi bile priprava nacionalnega programa visokega šolstva in določanje meril za presojanje študijskih programov z vidika njihove mednarodne primerljivosti. Pripravljene teze predvidevajo, da svet za visoko šolstvo daje tudi mnenje o merilih za izvolitev učiteljev, sodeluje pri pripravi skupnih meril za sistematizacijo delovnih mest učiteljev in sodelavcev, daje soglasje k sistematizaciji teh delovnih mest in sodeluje pri pripravi meril za financiranje nacionalnega programa.

Nacionalni program visokega šolstva določi znanstvene discipline, študijska področja in programe, ki so pomembni za razvoj države, opredeli dejavnosti, potrebne za razvoj visokega šolstva, ter določi okvirni obseg finančnih sredstev za uresničitev nacionalnega programa. Dejavnosti iz tega programa se financirajo iz proračuna in se opravljajo kot javna služba. Nacionalni program sprejme zakonodajni organ na predlog vlade. Pri oblikovanju tega predloga sodeluje svet za visoko šolstvo, medtem ko osnutek nacionalnega programa pripravijo univerze oziroma visokošolske organizacije.

Načela univerzitetne avtonomije ne omogočajo podrobnejšega zakonskega urejanja organov univerz in visokošolskih organizacij. Pristojnost, sestavo in način

¹⁵ Moljk, Anton: Univerza v hitro razvijajočem se svetu, Teorija in praksa, št. 8-9, Ljubljana 1987, s. 1056.

¹⁶ Na primer Svet za nadaljnje izobraževanje v Veliki Britaniji; minister za znanost in tehnologijo v Avstriji z velikimi pristojnostmi pri dodeljevanju finančnih sredstev in imenovanju profesorjev ipd.

izvolitve organov univerz ter visokošolskih organizacij določajo njihovi statuti. Možni organi po prvih tezah za slovenski visokošolski zakon pa bi bili: senat, upravni odbor in rektor na univerzi ter senat, upravni odbor in dekan na fakultetah. Senat sestavljajo profesorji, znanstveni delavci in sodelavci ter študenti. V upravnem odboru univerze pa bi bili lahko poleg profesorjev in študentov tudi ugledni javni delavci oziroma v upravnem odboru visokošolske organizacije predstavniki strokovne javnosti. Senat je pristojen za vse bistvene odločitve, ki zadevajo študijski program in volitve profesorjev.

Pravice in dolžnosti profesorjev in študentov urejajo statuti in drugi splošni akti univerz in njihovih članic. Zakonske teze ponujajo le za izpite ureditev, da ima študent pravico opravljati izpit trikrat v študijskem letu, za profesorje pa so določeni nazivi, njihova pravica do »sobotnega leta« in pravica visokošolske organizacije do vzporedne nastavitve tri leta pred upokojitvijo univerzitetnega profesorja.

Primeroma navedene okvirne zakonske norme puščajo dosti prostora avtonomnim splošnim in posameznim odločitvam samih univerz. S tem je državna zakonodaja v funkciji zagotavljanja temeljev enotnega sistema pri pridobivanju javno veljavne izobrazbe. To velja tudi za financiranje, kjer se tako za javna – proračunska sredstva kot za sredstva, na katerih bo imela univerza lastninsko pravico (plačilo za posebne storitve, dediščine, darila ipd.), ponuja možnost ustanovitve skladov. Z ustrezno mero finančne samostojnosti je podkrepljena tudi samostojnost univerze pri vsebinskih odločitvah.

JEAN-BERNARD MUENCH*

Perspektive in strategija evropskih radio-televizijskih trgov

1. Spremembe na radio-televizijskem trgu

Osemdeseta leta je v Evropi označeval stalen vzpon komercialne radio-televizije. V letu 1992 lahko tudi v tistih nekaj državah, kjer še nimajo komercialnih kanalov, sprejemajo takšne programe iz tujine. Čeravno novi, komercialni ponudniki niso izrinili javnih RTV, so se v posameznih primerih komercialni programi razvili s privatizacijo javnih ustanov (na primer TF 1 v Franciji).

Spremenilo se je tekmovanje prek meja: od sprejemanja tujih programov zgolj na obmejnih območjih do današnjega stanja, ko ponujajo čezmejne programe splošne vsebine (Super Channel) ali specializiranih vsebin (Screensport, Eurosport, CNN in od prihodnjega leta tudi Euronews), posredujejo pa jih vseprek, ne le prek satelitov, marveč tudi skozi kabelska omrežja.

Kabelska omrežja so se v nekaterih evropskih državah v zadnjih letih hitro razvila; večina izmed njih ponuja tudi tuje televizijske kanale, kar je pospešilo tudi mednarodno razširjanje nacionalnih programov. Tak razvoj sta podkrepila dva nova pravna instrumenta: – Konvencija Sveta Evrope o čezmejni televiziji in Direktive Evropske skupnosti »TV brez meja«, ki liberalizirata prenos tujih programov, vendar s pogojem, da le-ti izpolnjujejo določene minimalne norme. Vsebujeta tudi predpise o oglašanju po TV in sponzorstvu kakor tudi o spodbujanju evropske produkcije programov.

Razvoj posredovanja radiotelevizije čez meje zavirajo jezikovni problemi in kulturne razlike. To je povzročilo, da se je Evropa razdelila na dva trga: na večje države, kjer imajo javni in komercialni ponudniki TV približno enake tržne deleže, in na manjše države, kjer občinstvo ni zgolj v precepu tekmovanja med javnimi in komercialnimi ponudniki, marveč se deli tudi v odnosu na domačo in tujo ponudbo programov (pri čemer ponujajo postaje iz tujine zvečine programe v istem jeziku).

Iz navedenega je mogoče sklepati, da se tržni deleži zasebnih ponudnikov programov v Evropi počasi približujejo deležem javnih radio-televizij, da se tekmovanje odvija znotraj jezikovnih območij in da se bo še vedno omejen tržni delež multinacionalnih ponudnikov razširil predvsem z razmahnitvijo specializiranih programov.

* Dr. Jean-Bernard Muench, generalni sekretar evropske radiotelevizijske unije EBU, Ženeva

Uvedba komercialne radio-televizije je na evropskih trgih privedla do uveljavitve dvojne strukture ponudnikov, pri čemer obstajata dva sektorja drug ob drugem, to sta javna in zasebna ponudba. Komercialna radio-televizija seveda vpliva na javne ustanove, zlasti kar zadeva finančne vire. Javni ponudniki programov menijo, da je treba zagotoviti takšne finančne, organizacijske in tehnične pogoje, da bodo lahko tudi v prihodnje zagotavljali osnovno preskrbo.

Poleg določenega razočaranja v zvezi s kakovostjo programov na večini komercialnih postaj, se vse bolj uveljavlja tudi spoznanje, da je javna radio-televizija neizbežna za ohranitev politične, kulturne in jezikovne pestrosti v Evropi in znotraj evropskih držav. Poleg tega lahko javne ustanove ponudijo takšne vrste programov, kakršnih se komercialne ne lotevajo. To pa spet blagodejno vpliva na kakovost programov, saj tekmovanje sili tudi komercialne ponudnike, da se približujejo kakovostnim merilom, kakršne postavljajo javni ponudniki.

Sklepati je tedaj mogoče, da ima tekma med javnimi in komercialnimi ponudniki programov pozitiven učinek na kakovost programov nasploh. Novi, k razvedrilu usmerjeni komercialni kanali skrbijo za širšo in pestrejšo ponudbo po okusu gledalstva. Na to pa se vse bolj tržno odzivajo tudi javne ustanove, ki niso več tako izključno naravnane na svoje kulturno poslanstvo.

Z vso pravico je tedaj mogoče trditi, da je opisani dualni sistem, v katerem v obojestransko korist med seboj tekmujejo javni in zasebni ponudniki programov, model, ki zagotavlja, da je TV v Evropi dejansko najboljša na svetu. Če želimo tudi v prihodnje zagotoviti večplastno, vsestransko in visoko kakovostno programsko ponudbo, je treba ohraniti ta dualni sistem. To seveda pogojuje, da je treba oba enakopravno obravnavati, tako v zakonodaji kakor tudi glede komercialnih možnosti. K temu cilju morajo biti naravnana strategija ponudnikov programov na evropskih radio televizijskih trgih.

Da bi podkrepila naravnost v to smer, je sprejela EBU aprila 1990 izhodišča, ki so se uveljavila kot Deklaracija iz Marina. V nji članice EBU-ja podčrtujejo svojo privrženost izhodiščem radia in televizije v službi javnosti, izrekajo pa se tudi »za načelo solidarnosti kot izhodišča njihovega sodelovanja«... »s čimer želijo ohraniti visoke poklicne in tehnične standarde, da bi lahko celotni javnosti, vključno z manjšimi, ponujali večplastni in visoko kakovostni program«. Kasneje se bom vrnil k Deklaraciji iz Marina.

V nadaljevanju bom poskusil ponuditi pregled aktualnega razvoja na evropskih radio-televizijskih trgih, perspektiv, ki se zarisujejo, in strategij, ki se jih morajo po mojem mnenju oprijeti ponudniki programov v okoliščinah stopnjevanja tekme.

2. *Deregulacija trga*

Tako Komisija ES kot tudi Evropsko sodišče upoštevatata radio-televizijo kot uslužnostno dejavnost, ki je pod zaščito sporazuma o ES (Rimskih sporazumov op. prev.). Zato so dopustne omejitve, ki so posledica političnih odločitev, če gre na primer za zaščito pluralizma.

Širjenje panevropskih programov po satelitu je zahtevalo nov zakonski okvir za posamezna jezikovna območja. V prizadevanjih, da bi pospešili tekmovalno sposobnost ponudnikov programov in okrepili neodvisni evropski proizvodni sektor, so dali trgu več pomena kot doslej.

Deregulacija na področju radia se je okrepila predvsem v preteklem desetletju.

Razmah piratskih postaj je bil v številnih primerih gonilna sila deregulacije, saj so bile vlade prisiljene »legalizirati« takšno dejavnost.

Danes tekmujejo ponudniki programov za prihodke iz EPP in sponzorstva, za pravice prenosov, pri nakupu programov itd. na nacionalni in mednarodni ravni. Takšen razvoj dogodkov je prizadel tudi javne ustanove; rastoči stroški jih silijo, da iščejo vedno nove možnosti prihrankov in vedno bolj komercialne prijeme. Dualni model javne in zasebne radio-televizije brezpogojno podpirajo mednarodna telesa, na primer ministrske konference Sveta Evrope. To pa prav tako pomeni, da so ponudniki programov čedalje bolj izpostavljeni predpisom o trgovanju in o kartelih. Na evropski ravni nadzorujejo upravni ogani ES v okviru svojih pooblastil mednarodno sodelovanje med RTV-ustanovami – na primer sistem Evrovizije – kot del tržne igre; podobno velja za konzorcije, kakršen je Eurosport.

Liberalizacija sektorja zvez je razširila možnosti izbiranja ponudnika programa kakor tudi oddajanje in distribucijo programov. Sežete lahko po mednarodni ponudbi satelitov, nekateri ponujajo celo zemeljske postaje za programsko izmenjavo Evrovizije ali SNG (Satellite News Gathering, satelitske izmenjave novic).

Najpomembnejša gonilna sila takšnih prizadevanj je Komisija ES, ki je ustvarila okvir za skupni evropski trg telekomunikacij in pripravlja zasnovo satelitskih komunikacij kot ključne prvine skupnega evropskega trga na avdiovizualnem področju.

Na področju zemeljske infrastrukture in prostorskih komponent ter svobodnih ponudnikov, vključno z neposrednim sprejemom in dostopnostjo satelitskih zmogljivosti, bo nastal svobodni trg, ki zahteva harmoniziranje panevropskih radiotelevizijskih služb.

»Deregulacija« ne pomeni nuje, da je manj »pravil«. Nasprotno: na državni in evropski ravni je bil potreben sveženj novih smernic in predpisov, da bi mogli politiko deregulacije uveljaviti v praksi. Na državni ravni je bilo treba sprejeti nove medijske zakone za zasebno oz. komercialno radio-televizijo, ki opredeljujejo poreklo financiranja (predvsem oglaševanje in sponzorstvo), programska izhodišča, zagotavljanje mnenjskega pluralizma, organizacijske oblike in državni nadzor nad dostopom do prenosnih zmogljivosti (na primer oddajniških frekvenc).

Na evropski ravni so tako – s Konvencijo Sveta Evrope in Direktivami ES dosegli harmonizacijo določenih predpisov na področju RTV. Večina teh določil opredeljuje svoboden sprejem in posredovanje programov, neovirano ponudbo čezmejnih TV programov, pravila za oglašanje in sponzorstvo na TV, pravico do odgovora in zaščito mladoletnikov, spodbujanje proizvodnje in prodaje TV-programov in v tem okviru kvote evropskih avdiovizualnih produkcij ter neodvisnih producentov.

Vendar so bili ti predpisi premalo, da bi zagotovili standard kakovosti. Zato je vse večja potreba, da se komercialni ponudbi v okviru dualnega sistema zoperstavi tudi močna javna konkurenca.

3. *Koncentracija medijev*

Nove tehnologije komuniciranja, kakršni sta satelitska in kabelska distribucija, so prestopile državne meje, medtem ko sta deregulacija in komercializacija, kot že rečeno, zlomili monopole in zaostrii tekmo. Porast števila TV-programov v Evropi (130 v letu 1990 nasproti 55 leta 1980) pa ni zmanjšal prevladujočega vpliva sicer omejenega števila multimedijskih koncernov.

V ES, v Evropskem parlamentu in v Svetu Evrope raste zaskrbljenost zavo-
ljo koncentracije pri medijih. Multinacionalni multimedijski koncerni utegnejo
ogroziti raznovrstnost programov, politično in kulturno pestrost in uredniško
neodvisnost. Javni ponudniki programov utegnejo izgubiti vires za financiranje in
oskrbovanje s programi. Zato so potrebne jasne določbe, ki bi preprečile, da
oglaševanje, sponzorstvo, kompenzacije itd. ne bodo dobile prevlade nad pro-
gramsko ponudbo.

Koncentracija medijev je lahko pozitivna, če se njena moč usmeri v ohranja-
nje neodvisnosti; v manjših državah, kjer je prednostna naloga zaščita nacional-
ne kulturne samobitnosti, je to lahko pomemben vzvod.

Horizontalna in vertikalna koncentracija kakor tudi multimedijska in multi-
panožna integracija, ki jo je mogoče na evropskem trgu zaslediti pri udeležencih
iz Evrope in zunaj Evrope, so sredstva in poti, s katerimi si skušajo medijske
zdržbe utrditi in razširiti izhodiščni položaj, v luči bližnjega enotnega evrop-
skega trga in prihajajočega tekmovanja.

To pa predstavlja za ponudnike TV v manjših državah skoraj nemogoč izziv.

Koncentracije v tisku doslej še niso odločilno vplivale na radiotelevizijo in
nobenemu od – tudi v svetovnem merilu – velikih evropskih multimedijskih
koncernov (Bertelsmann, Hachette in News Corporation) še ni uspelo zavzeti
prevladujočega položaja v vsoti sektorjev tiska, radia in TV.

Vendar pa se krepijo podjetja na avdiovizualnem področju, saj rastejo iztrž-
ki od oglasov pri radioteleviziji hitreje kot pri tisku.

V preteklih letih so v večini evropskih držav zagotovili zakonsko podlago za
državno nadzorstvo nad mediji, da bi tako zagotovili svobodno tekmovanje.
Evropska skupnost si je ustvarila pristojnosti za nadzorovanje koncentracije,
vendar je še ni uspela razširiti tudi na medije. Evropski parlament je izrazil pre-
pričanje, da omejevanje koncentracije ni zaželeno samo z gospodarskih vidikov,
marveč tudi zato da bi zagotovili pluralizem in svobodo mnenj.

Vendar gospodarska tekma sama še ne zagotavlja kulturnega in političnega
pluralizma. Ob spoštovanju ustreznih pravil in postopkov lahko model javne
radiotelevizije – celo kadar gre za institucionalni monopol – zagotovi kulturno
in informacijsko pestrost in tako zagotovi preživetje uredniškega, kulturnega in
političnega pluralizma v Evropi, ki ni odvisen zgolj od števila ponudnikov pro-
gramov na trgu.

4. Gospodarski interesi

Trije najpomembnejši finančni viri radiotelevizije v Evropi so javna naročnina,
komercialni prihodki iz oglaševanja in sponzorstva kakor tudi pay tv (abonentska
TV). Pri tem se lahko ponudniki programov (radio in TV) financirajo iz naročnine
in komercialnih prihodkov, izključno iz naročnine, ali izključno iz komercialnih
prihodkov. Dohodkovni potencial iz naročnine je dosegel zgornjo mejo, sa je
RTV- trg zasičen, povišanje cene pa je vselej predmet političnega nasprotovanja.

Večina javnih ustanov ima tudi določen del komercialnih prihodkov, v obliki
dohodka od oglasov, čedalje več pa tudi od sponzorstva, kompenzacijskih poslov,
TV-prodaje itd.

Pogosti so strogi predpisi, kar zadeva dolžino in čas propagandnih oddaj,
kakor tudi glede na delež komercialnih prihodkov.

Za zasebno RTV, ki se komercialno financira, veljajo prožnejša pravila. Tam, kjer je zasebni sektor močno razvit, odpade na zasebne kanale 70 do 80% deleža oglasov.

Tudi za komercialne programske ponudnike veljajo ponekod načela, ki omejujejo njihove komercialne prihodke, s čimer varujejo tisk.

Ker si javni in zasebni ponudniki RTV-programa delijo tako omejen trg reklam, lahko porast števila zasebnih kanalov brez ustrezne rasti na trgu reklam ogrozi finančno ravnotežje ponudnikov programov, kakor je pokazal primer »La Cinq« v Franciji.

Pri tem je posebno ogrožen javni sektor.

5. Nove ponudbe na trgu: pay-TV, pay-radio in čezmejni TV programi

– Pay-TV in pay-radio

Tačas je v Evropi 14 abonentskih TV-kanalov s 6 milijoni abonentov. S polovico se pohvali prvi evropski pay-TV kanal, Canal Plus (Francija), ki je udeležen tudi pri tovrstnih kanalih v Španiji, Belgiji, Nemčiji in Avstriji. Sodijo, da se bo število abonentov v Evropi z nadaljnjo rastjo tega in drugih, manjših kanalov v drugih državah povečalo na več kot 18 milijonov, medtem ko naj bi prihodek takšnih kanalov dosegel 6 milijard dolarjev.

V Veliki Britaniji sta BSkyB in BBC nedavno podpisala pogodbo o pravicah za prenos nogometnih tekem v vrednosti 304 milijonov funtov. S to pogodbo, ki je tržna stimulacija za prodajo satelitskih sprejemnih anten, kar je spet odskočna deska za abonentsko TV, se bo ocenjeni delež gospodinjestev s satelitskimi sprejemniki do leta 1993 dvignil na 25% (kar je 5,7 namesto današnjih 3,5 milijonov gospodinjestev).

To zastavlja dve vprašanji: kolikor ljudi bo plačevalo to storitev in koliko bodo za to pripravljene plačati? Potencial pay-TV in njena potencialna finančna privlačnost za vsakovrstno programsko ponudbo je tolikšna, da imajo pay-TV že kot »tretjo silo« poleg BBC in ITV.

S ponudbo podobnih abonentskih pogodb, kakršne nudi pay-TV, lahko postane DAB (Digital Audio Broadcasting, digitalno oddajanje radijskih programov) resen tekmelec javnim ponudnikom na področju radia. Ta razvoj mora javni radio skrbno spremljati.

– panevropski TV-kanali

Kot sem že omenil, se stalno povečuje število multinacionalnih kanalov. Eurosportu bo prihodnje leto sledil Euronews, medtem ko je začel oddajati ARTE. Deutsche Welle, BBC in Thames že oddajajo ali pa pripravljajo mednarodne kanale, medtem ko se želi frankofonski kanal TV-5 razmahniti tudi v severno Afriko.

V luči vse prožnejših državnih medijskih usmeritev in vse večjih prenosnih zmogljivosti (po satelitih srednje oddajne jakosti, kakršni so Astra ali generacija Eutelsat II), pa tudi čedalje večjih zmogljivosti kabelske distribucije in smernic, ki spodbujajo svoboden pretok programov, so možnosti za čezmejne programe na prvi pogled zelo obetavne.

Kljub temu gledalstvo še vedno raje gleda domače programe. Navade gledanja

se le počasi spreminjajo, razen tega si bodo nacionalni kanali na moč prizadevali utrditi navade svojih gledalcev.

Seveda igra vlogo tudi jezik: čeravno so v razvitejših državah na voljo tudi tuji kanali, gleda 80% gledalcev samo programe v njihovem jeziku. Ponudniki nacionalnih ali programov v istem jeziku lahko tako s prilagajanjem njihovim navadam, željam in kulturnim značilnostim močno izkoristijo svoje specifične prednosti.

Mednarodni trg reklam se le počasi razvija. Zato se transnacionalni programi omejujejo na homogene trge (kot na primer Velika Britanija in Irska ali Nemčija, Avstrija in nemški del Švice), kjer so nacionalni ponudniki programov že močno utrjeni. Tudi pri ponudbi abonentskih postaj so nacionalni programi toliko zasedrani, da jim čezmejna konkurenca ne more odvzeti več kot majhnega deleža pogače.

Zahvaljujoč specializaciji, imajo takšni programi, ki se specializirajo za šport, vesti ali glasbo, boljše izgleda in manj ovir, ki jih povzročata kultura in tradicija. Čeravno tekmujejo med seboj predvsem nacionalni programi, konkurirajo nacionalni in čezmejni programi za istega gledalca; potemtakem lahko povečanje števila specializiranih programov pripelje do bistvenega zmanjšanja gledalske baze nacionalnih programov. Če ne bi prišlo do rasti oglaševanja, bi utegnili nacionalni programi občutiti finančne probleme.

Nacionalni programi lahko preživijo na trgu le, če razpolagajo z zadostnimi sredstvi, da ohranijo visoko kakovostno ponudbo programov. Vsekakor obstaja nevarnost, da se bo občinstvo s kulturnih programov preusmerilo na ceneno zabavo – če bi se bili ponudniki zahtevnejših programov prisiljeni zatekati k cenejšim rešitvam. Da bi zajezili takšno nevarnost, potrebujejo nacionalni ponudniki programov v Evropi usklajeno politiko, ki spodbuja kooperacijo in izvirno domačo proizvodnjo.

6. *Perspektive in strategija*

Kakšni bodo tedaj videti evropski radio-televizijski trgi prihodnosti? Kot smo videli, bodo veliki nacionalni ponudniki programov v obliki javnih ustanov in komercialne postaje tudi v prihodnje igrali glavno vlogo, vendar bodo imele vse večji odmev na avdiovizualno sceno tudi nove tehnologije prek satelitov, kabelska distribucija in abonentska radio-televizija, povezani z razvojem multinacionalnih in multimedijskih koncernov.

Ti koncerni si bodo pospešeno prizadevali za vertikalno in horizontalno integracijo, da bi tako nadzorovali stroške.

Liberalizacija medijev v Evropi je izzvala ostro tekmovanje med samimi evropskimi koncerni kakor tudi med njimi in ameriškimi tekmeci. Od desetih največjih medijskih koncernov je šest ameriških, ostanek prihaja iz Evrope (po vrstnem redu prometa so to: Time/Warner, Bertelsmann, Capital Cities/ABC, News Corporation, Hachette, RCA/NBC, Gannett Corporation, Gulf and Western, Fininvest in CBS).

Ne glede na to, ali so neodvisni ali pripadajo multinacionalnemu koncernu, bodo gledalci tudi v prihodnje pretežno povpraševali po domačih kanalih.

Rast transnacionalnih postaj z mešano ponudbo bo tudi v prihodnje zavirala jezikovna ovira, tako da se bodo pretežno osredotočili na zaokrožena jezikovna območja.

Programi, kakršni so Eurosport, Euronews in ARTE s specializirano programsko ponudbo imajo več možnosti, da prodrejo prek jezikovnih ovir.

Glede na rastočo množico novih programov in ustrezne posledice glede komercialnih prihodkov se utegnejo ponudniki programov čedalje bolj opreti na sistem pay-TV ali celo pay-per-view (plačilo, odvisno od dolžine gledanja, op. prev.), na ta način ponuditi gledalcem pestrejšo izbiro in tako zagotavljati konkurenčnost. Tudi pri tem je na dlani, da lahko večji multimedijški koncerni, da bi zagotovili potrebne naložbe, globlje sežejo v žep. Na prvi pogled so imele javne ustanove zagotovljen položaj, toda deregulacija v preteklem desetletju je obrodila vse ostrejšo tekmo s komercialnimi tekmeci, ki ne podležejo istim omejitvam, v nekaterih primerih pa so dobili celo druge javne tekmece. V okoliščinah, v katerih imajo komercialna podjetja in nadsacionalni multimedijški koncerni vse večjo vlogo, so čedalje bolj ogroženi zlasti javni ponudniki programov v manjših državah. Zato je treba ukrepati, da bi v teh državah ubranili gospodarsko neodvisnost – s tem pa tudi kakovost programov in kulturno identiteto.

Ponudniki programov v manjših državah si, da bi vzdržali tekmo, utegnejo pomagati s še tesnejšo navezavo na svoje občinstvo in s ponujanjem »programskih oken«.

Novi evropski okviri, to pomeni Konvencija Sveta Evrope in Direktive ES ne razlikujejo med komercialno in javno radio-televizijo. V praksi pa povezovanje teh interesov povzroča vedno večje število začasnih zavezništev. Če sta se v Veliki Britaniji povezala BBC in BSkyB, je to dokaz, da obstajajo v določenih obdobjih različne vrste tekmecev: relativni in glavni. V tem primeru je BSkyB relativni in ITV glavni tekmelec.

Povzemimo: videli smo, da delujejo javne ustanove na trgih, ki jih označuje povečana tekma med javnimi in komercialnimi dohodki. V luči liberalne zakonodaje in tehnološkega napredka ter stopnjevanja vertikalne in horizontalne koncentracije na področju medijev so javne ustanove v okviru Evropske radio-televizijske unije pred dvema letoma sprejele pomemben strateški dokument – že omenjeno Deklaracijo iz Marina. V tem dokumentu so določili politiko za prihodnost, ki se je bodo oprijeli, da bi zagotovili obstoj sredi vse ostrejših tekme in obenem ohranili bogastvo kulturne in jezikovne različnosti Evrope. Četudi so pripravljene sodelovati z nečlani, obenem podčrtujejo solidarnost, ki je temelj njihovega sodelovanja. Izrekajo se za visok strokovni in tehnični standard, za pospeševanje pretoka informacij in komunikacij v Uniji in za sodelovanje v obojestransko korist.

S takšno strategijo mednarodnega povezovanja ponudnikov primerljivih programov in ciljev, povezano z odprtim sodelovanjem s komercialnimi tekmeci, se želijo radio-televizijske postaje znotraj EBU-ja spoprijeti z revolucionarnimi perspektivami, ki se kažejo na evropskih radio-televizijskih trgih in sem jih poskušal prikazati.

7. *Odpiranje na vzhod*

Moja dosedanja izvajanja so se, kot ste opazili, osredotočila na gospodarski in tekmovalni razvoj v Zahodni Evropi.

Evropa pa se danes (na srečo) razteza do Urala in obsega države, ki so sredi neverjetnega političnega in gospodarskega preloma. Uvedba in razvoj neodvisnih medijev sta bistven pogoj za zagotovitev demokratičnih razmer.

V skoraj vseh teh državah so ali bodo uveljavili nove zakone o medijih, ki

predvidevajo pluralizem ponudbe. Ali je v obstoječi gospodarski stvarnosti takšen pluralizem mogoče financirati, je drugo vprašanje.

Gospodarski položaj in razvojni potencial različnih držav v Srednji in Vzhodni Evropi sta zelo različna. Potencial oglasov celo v najbolj stoječih državah ne zadošča, da bi financiral pluralnost kanalov in v mnogih državah bo še dolgo tako.

Multinacionalni in multimedijски koncerni, ki so se zelo hitro po revoluciji angažirali na Vzhodu, so doslej uresničili ali napovedali le skromne naložbe. Prišlo je do streznitve, tako da je malo verjeten pojav večjega števila dinamičnih in neodvisnih novih medijev.

Tisti, ki naprej razvijajo konkretne projekte, iščejo zgolj možnosti, da na Vzhod prodajo na Zahodu izdelane programe v precej skromnejšem obsegu – in še to izključno zavoljo cene – pa na Vzhodu proizvajajo programe, namenjene gledalcem na zahodu.

Drugi se zadovoljujejo s tem, da svoje programe posredujejo v teh državah kar v izvirnem jeziku (CNN, RTL+, Sat 1, TV5 itd.).

Niti kot retorično vprašanje ne vzdrži podmena, da lahko takšen razvoj kakor koli spodbudi svobodno informiranje ali izrabo velikanskega kulturnega, ustvarjalnega in umetniškega potenciala Vzhodne Evrope.

Zato so podpora, spodbujanje in liberalizacija nacionalnih radiotelevizij nedvoumno prva prioriteta.

Prestrukturiranje nekdanjih državnih ustanov v službi komunistične ideologije in razširjanja vladne propagande v smeri neodvisnega, pluralističnega in javnega ponudnika ni le možno, marveč na osnovi naših izkušenj celo zlahka uresničljivo.

Na žalost izkazuje večina novih vlad in parlamentarnih večin zelo malo razumevanja za nujnost takšnega razvoja in niso pripravljene tem medijem zagotoviti potrebne avtonomije. Na tej fronti bo še veliko boja. Ni namreč rešitev, kot to počnejo Američani, da bi se zanašali na modele čistega svobodnega trga, ki izkazujejo svoje meje celo na bogatih trgih.

EBU je že leta 1990 spoznala, da prinaša razvoj na Vzhodu nove perspektive, ki zahtevajo razširitev mednarodnega sodelovanja na celotno Evropo. Zastavila si je obveznost, da pomaga vzhodnoevropskim radiotelevizijam.

Že dve leti prirejamo izobraževanje s poudarkom na medijskem menedžmentu, za krajša posvetovanja smo uvedli tudi tako imenovane »leteče svetovalce«.

Pogajanja z OIRT so pripeljala do tega, da se bosta obe uniji združili v EBU. 1. januarja 1993 bodo postale vse radiotelevizijske ustanove Srednje in Vzhodne Evrope članice EBU. Da bi to omogočili, smo uvedli bistvene finančne olajšave v korist teh novih članov.

V vseh teh državah bodo postavili zemeljske satelitske postaje, ki bodo omogočile svobodno izmenjavo informacij in programa prek omrežja EBU.

Ta očarljiv in izzivalen razvoj poteka v duhu naše filozofije: v času komercializacije medijev se je treba v duhu solidarnosti zavzeti za kulturno mnogovrstnost Evrope.

Cilj uravnavanja medijev je, tako FAR,* optimiranje programov v korist potrošnikov. Ta cilj, si dovoljujem skromno trditi, je naš kredo.

* FAR = Fribourger Arbeitskreis fuer die Oekonomie des Rundfunks (Fribourski krožek za ekonomijo radiotelevizije, op. prev.) Prevod Boris Bergant

RTV Slovenija

I

Jože Mencinger je nedavno v Delu (18. 7. 1992) ob problemu lastninjenja zapisal, »da je vseskozi šlo za en sam problem: kdo, nova ali stara politična elita naj bi pridobila kontrolo in gospodarsko moč«.

To je tudi glavni problem na RTV Slovenija, vsega vidnega, predvsem pa nevidnega dogajanja. Katera elita naj dobi kontrolo nad RTV Slovenija: tista, ki sedi na sejah sveta RTV dokaj kompaktno na eni strani in predstavlja prenovitelje, socialiste in liberalne demokrate, ali tista, ki sedi na nasprotni strani in predstavlja Demos oziroma ga je predstavljala.

Demos je vstopil v RTV Slovenija kot ustaljeno strukturo, katere osnovni cilj v socializmu je bil ta, da je utrjevala socialistično-samoupravni sistem – in po tem kriteriju je potekalo nekaj desetletij tudi kadrovanje novinarskega in predvsem vodilnega kadra.

Centralna organizacijska dimenzija tako kompleksnega in velikega sistema kot je RTV Slovenija, je centralizacija-decentralizacija. Ta organizacijska dimenzija je povezana z načinom funkcioniranja, s porazdelitvijo moči, s stroški funkcioniranja, z možnostjo vplivanja na sistem od zunaj in podobno.

Kako je problematika dimenzije centralizacije-decentralizacije občutljiva, je bilo razvidno takoj, ko sem napisal teze za Statut RTV Slovenija. Te teze so postavile RTV kot enoten in ne več kot tozdrovsko decentraliziran zavod, ki se naj sistemsko krmili iz enega centra. Tej centralizaciji so se najprej uprli socialisti in tedanja opozicija je bila bolj ali manj enotna v zagovoru decentraliziranega koncepta. Socialisti so šli v tem pogledu najdlje, ko so predlagali razbitje radia in televizije v dve samostojni in ločeni organizacijski enoti. Sicer pa je opozicija osnutek statuta oziroma koncepta centralizacije kritizirala z utemeljitvijo, da ima v takem sistemu generalni direktor preveliko oziroma kar absolutno moč. Zaradi tega nesoglasja je znano, kako dolgo je nastajal nov statut in kakšni kompromisi so bili potrebni.

Od 24 kompetenc, ki jih ima po statutu generalni direktor, samo v štirih primerih dejansko odloča, pri drugih pa daje pobude, predlaga, zastopa, skrbi za enakomeren razvoj, usklajuje in podobno. To pomeni, da je velika moč generalnega direktorja le fiktivna in izmišljena, ker pač nima empiričnega korelata.

Ideja o organizacijski in finančni ločitvi radia in televizije je v Zahodni Evropi v javnih, nacionalnih RTV hišah v glavnem neznana. Prakticirali so jo v Vzhodni Evropi, in to predvsem iz političnih razlogov: da so centralni komiteji partije s svojimi ločenimi komisijami za radio in televizijo lažje in učinkoviteje obvladali te medije. Drugače pa je v nacionalnih javnih radiotelevizijskih hišah razvidna vedno večja integracija obeh medijev, ki prakticirajo bimedialnost, zlasti v svojih regionalnih centrih. Norveška npr., ki jo zaradi majhnosti lahko primerjamo s Slovenijo, ima samo en kanal oziroma program s 17 regionalnimi centri, v katerih sta radio in televizija povsem integrirana na bimedialnem organizacijskem načelu. Drugi kanal ima v rokah zasebna televizija, ki močno konkurira v javni, nacional-

* Dr. Janez Jerovšek, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

ni televiziji, in jo sili k organizacijski in poslovni racionalnosti. Ta konkurenca med javno in zasebno televizijo je v Evropi vedno bolj navzoča in močnejša ter ima velik vpliv na spremembe nacionalnih radijev in televizij, ki morajo zniževati stroške poslovanja. Od tod tudi zmanjševanje zaposlenih ali celo odpuščanje delavcev v velikih nacionalnih RTV sistemih.

Temu dogajanju se tudi slovenska RTV ne bo mogla izogniti, saj bimedialnost prakticira celo regionalni ÖRF studio v Celovcu, pri nas pa ga ne zmore niti Maribor, še manj pa Koper. Nasprotno, iz Kopra prihajajo zahteve po novih zaposlitvah, namesto da bi se televizija in radio poslovno in bimedialno združila in imela enega direktorja, kot ga ima npr. sosednji Celovec ali daljni Bergen na Norveškem ter številne druge javne RTV.

II

RTV Slovenijo je potrebno centralizirati na poslovni, finančni in kadrovski ravni, ne pa na programski. V zelo majno oporo centralizaciji je bil Zakon o zavodih, ki je ukinil tozde.

Formalnopravna ukinitve tozdov pa še ne pomeni tudi njihove dejanske ukinitve. Tozdi so v času socializma nastajali kot ponesrečen organizacijski sistem, ki ni imel poslovnega opravičila in ekonomske utemeljitve. Vendar, ko so tozdi nastali, so njihovi vodilni akterji investirali vanje svoje interese, zato so se avtonomno razvijali in utrjevali. To je bil eden najmočnejših vzrokov, da je večina velikih gospodarskih sistemov v Sloveniji razpadla, kar je povzročilo neizmerno gospodarsko škodo in škodo v človeškem kapitalu.

Pri centralizaciji RTV Slovenija v tistih dimenzijah, po katerih je centralizirana vsaka RTV hiša v zahodni Evropi, sta nastali dve vrsti ovir. Znotraj RTV Slovenija sta hotela radio in televizija ohraniti iz tozdov podedovano organiziranost. Po tej tozdovski organiziranosti je bilo vodstvo RTV Slovenija nekakšen SOZD oziroma združenje tozdov. V času enopartijskega sistema je bil sicer v vsakem trenutku možen programski poseg, ker je sistem deloval bolj neformalno in z dominantnim organizacijskim načelom demokratičnega centralizma. Z nastankom parlamentarne demokracije pa so se nekdanji tozdi lahko celo bolj utrdili, kajti nad RTV sedaj ni visela monopolna in onipotentna partijska moč. Ta se je razpršila v večje število strank, ki so bile po nekem slučajnem dogovoru zastopane v Svetu RTV S. Res je, da ta onipotentna partijska moč pred razpadom socializma ni več visela nad mediji kot Damoklejev meč, toda partijska nemoč in svoboda medijev sta se je začeli pojavljati komaj leto dni pred padcem berlinskega zidu. Vendar sta tudi ta demokratizacija medijev in svoboda tiska nastajali v okviru uredniških in vodilnih struktur, ki so pripadale partiji kot njene frakcije. To omenjam zato, ker je koncept decentralizacije-centralizacije RTV Slovenija povezan s politično razpršenostjo moči oziroma z diferenciranostjo, do katere je prišlo po svobodnih volitvah.

Koncept centralizacije, ki je najbolj nujen na področju financ, je v prvi vrsti organizacijski, ne pa politični koncept. Ima pa lahko tudi politične posledice. Vendar mora biti za ta organizacijski koncept odgovorno vodstvo. Kaj bi bilo, če bi vsaka stranka, tako kot npr. LDS, sklicala tiskovno konferenco in na njej zagovarjala svoj koncept organizacije RTV Slovenija, še posebej koncept, v koliki meri mora biti RTV centralizirana oziroma decentralizirana? Ali bi bilo potem vodenje RTV Slovenije sploh še možno? Glede na to da so stranke ali koalicije strank na oblasti ali v opoziciji, bi lahko v skladu s tem spreminjale svoj odnos do centralizacije.

Domnevam, da stranke dileme centralizacija-decentralizacija RTV Slovenije ne pojmujejo kot docela organizacijski koncept, temveč kot politični koncept, za katerim so politični cilji. Razumljivo je, da stranke obravnavajo in videvajo RTV na podlagi svojih političnih interesov. To je bilo očitno, ko je bila predmet obravnave shema TV in so predstavniki strank v svetu RTV pokazali svoj interes samo za informativni program.

Sedaj smo priče posameznim zahtevam po decentralizaciji RTV Slovenija, ki si prizadevajo razklati RTV na radio in televizijo. S tem pa bi bil RTV kot sistem v celoti razbit. Če bi se to zgodilo, se bodo pojavili najtežji problemi glede financiranja in razvoja njenih razcepljenih delov.

V tako razbiti RTV se vodstvo lahko pojavlja kot vódena glava, ki lahko na zunaj igra samo vlogo reprezentanta. Vendar to v bistvu ni več delovna vloga vodstva.

Sedanji sistem RTV lahko označim kot še vedno tozdoovsko decentraliziran sistem z nekaterimi elementi centralizacije. Če bi ta sistem še naprej decentralizirali, in to predvsem na ravni financ, potem bo ta sistem dokončno razpadel. V imenu česa naj razpade? Večje enokomske učinkovitosti? To gotovo ne! V imenu večjega vpliva dominantne ali vladajoče stranke na razdrobljene dele sistema? Morda? Ali pa so morda še drugi razlogi, zakaj naj razpade?

III

Javne oziroma nacionalne RTV hiše v Evropi so še vedno politične institucije. To političnost je treba razumeti tako, da hočejo imeti stranke nanje svoj vpliv. Trend v zahodni Evropi gre v smeri zmanjševanja njihovega vpliva v korist drugih nestrankskih združenj in v smeri urejanja njihovega vpliva na podlagi določenih napisanih in nenapisanih pravil.

Najbolj pa ogroža vpliv strank na javne televizije pojav zasebne oziroma komercialne televizije. Nekateri gredo v svojih napovedih tako daleč, da napovedujejo, da nacionalne oziroma javne televizije ne bodo preživele več kot deset let.

Za slovensko RTV vsekakor velja, da je to politična institucija in da bo prešla še različne faze formalne in neformalne institucionalizacije svojega političnega delovanja. Da pa je ta proces težaven, razkriva tudi dejstvo, da v vseh vzhodnih evropskih državah neprestano zamenjujejo generalne direktorje ali tudi celotna vodstva. Kazalci tega stanja so v tem, da se svet RTV dolgo ni mogel poenotiti ali se zediniti o tem, kdo bo glavni urednik televizije; da je vprašanje, kdo je dejanski, ne pa zgolj formalni glavni urednik radia; da ni zasedeno mesto direktorja televizije Koper; da ni zasedeno mesto urednika televizije Maribor; da je svet RTV šestkrat glasoval o imenovanju urednika slovenske redakcije na TV Koper in da ga dolgo ni mogel izglasovati kljub temu, da so ga podprli predsednik sveta RTV in generalni direktor. Ne nazadnje je pokazatelj teh mučnih političnih procesov tudi odstop generalnega direktorja RTV Slovenija.

Če sežem nekoliko nazaj v čas prvih svobodnih volitev in kaj se je takrat na področju medijev dogajalo, potem ko je »Demos« dobil oblast, lahko ugotovim, da so bili mediji bolj naklonjeni prenoviteljsko-socialistični in liberalno-demokratski opoziciji kot pa »Demosu«. To je možno pojasniti s tem, da so bile vodilne strukture v medijih »zasedene« s prenoviteljskimi kadri, in drugič, da je bila za časopise opozicijska drža z vidika konkurence bolj privlačna.

Da je to tako, je razvidno iz tega, kolikšne kritike je bil s strani medijev deležen predsednik vlade Peterle in potem nenaden kritičen molk, ko je njegov položaj zasedel Drnovšek. Pri tem naj omenim, da prof.dr. Jože Mencinger

o Drnovšku ni mogel povedati svojega mnenja, kar je utemeljil s tem, da ne ve, kaj je doslej naredil in da tudi ni mogel ničesar prebrati, ker pač ne ve, kaj je napisal.

Resnično je, da so resnejši časopisi – kot je npr. Delo – skušali biti bolj objektivni in so v tem pogledu naredili določeno transformacijo. RTV Slovenija je bila od vseh medijev v odnosu do vlade še najbolj objektivna in najmanj kritična ali sovražno razpoložena do Peterletove vlade.

Značilno je to, da je RTV Slovenija potem, ko je nekaj novih ljudi prevzelo vodilne položaje, postala bolj intenziven objekt zanimanja za časopisne medije kot kdaj koli prej in da so časopisi najbolj kritizirali in osebno diskvalificirali tiste nove ljudi v vodstvu, za katere so menili, da pripadajo Demosu. To so bili: Jerovšek, Ambrožič, Trefalt. Delo, ki je bilo v tem pogledu zelo aktivno, je skušalo dodati kritiki videz objektivnosti. Empirična analiza, ki jo je opravil Rajko Šušteršič, pa je pokazala, kako navidezna je bila ta »objektivnost«. V drugo skrajnost pa sodita Večer in rumeni tisk, ki sta si stvari grobo izmišljala in lagala.

Svet RTV kot upravni organ je bil oblikovan po zahodnem vzorcu, tako da so v njem zastopani predstavniki strank. Ta zastopanost žal ni sledila volilnim rezultatom in parlamentarni razdelitvi političnih sil, temveč je opozicija dobila en glas večine. Svet je deloval strankarsko oziroma po načelu formiranih koalicij. Demos na eni strani, opozicijske stranke, ki so bile dokaj enotne, pa na drugi strani.

Položaj generalnega direktorja in glavnega urednika televizije sta bila razdeljena oziroma izglasovana na podlagi strankarskih sporazumov. Sporazum, ki sicer ni bil napisan, je predvideval, da mesto generalnega direktorja zasede predstavnik Demosa, mesto glavnega urednika TV pa opozicija, konkretno podpredsednik socialistične stranke in nekdanji član zveznega CK-ja.

Problem je nastal takoj na začetku, ko je opozicija dogovor razumela tako, da bo generalni direktor poslovni vodja RTV, ki bo skrbel za finance, ne bi pa se smel vtikati v program in ne bi imel na tem področju nobenih kompetenc. Glavni urednik TV pa bo vodil vso programsko politiko. S tem bi struktura RTV v programskem smislu ostala nedotaknjena, saj bi jo vodil človek iz starega režima, ki je povrhu tega še podpredsednik socialistične stranke, naslednice SZDL kot partijske podružnice.

V nobeni od zahodnih javnih nacionalnih RTV hiš ni izvedena takšna razdelitev funkcij med generalnim direktorjem in glavnim urednikom. Generalni direktor je povsod odgovoren za program in za njegovo objektivnost in ima iz tega naslova tudi programske kompetence. Celo direktor »Landesstudia« v Celovcu lahko prepove določeno oddajo, če po njegovi presoji ne zadovoljuje zahtevam objektivnosti.

Generalni direktor Bayrische Rundfunk imenuje vse vodilne poslovne in programske ljudi. Za določene najbolj pomembne ljudi na položajih daje njihov svet (upravni organ) soglasje. Če ta ne da soglasja, generalni direktor sam izbere drugega človeka, ne pa svet, in ga ponudi v ponovno potrditev. Na ta način je sistem vodenja enoten in v pogledu kadrovanja ni cepitve na dva vira ali dva principa, zato tudi ni organizacijsko prelomljen, kot je to primer na RTV Slovenija, ko poslovni del vodstva po novem statutu izbira generalni direktor, programski del pa svet RTV, kar pomeni, da ga izbirajo in postavljajo stranke.

Tudi televizija v Bratislavi, ki je vsakih nekaj mesecev spreminjala vodstvo, je sedaj sprejela oziroma formalizirala zahodni vzorec.

Če kadrovanje poteka iz dveh različnih virov in dveh različnih principov, potem sistem nujno deluje strukturalno že z vgrajenimi napetostmi, kajti odgovor-

nost ni enotno in sistemsko urejena. Če se posameznik čuti odgovornega strankam ali zgolj eni stranki, ki mu je omogočila vodilni položaj, potem enotnost vodenja ni možna. Tako lahko nastajajo v sistemu različni timi ali lože, katerih odgovornost je v večji meri vezana navzven kot pa navznoter.

Pri poskusu uveljavitve principa stroge delitve funkcij na poslovne, ki jih opravlja generalni direktor, in programske, ki jih opravlja glavni urednik, se je takoj v začetku zapletlo. Prvič, na takšno delitev ni pristal generalni direktor, drugič pa se z njo implicitno niso strinjali vsi člani sveta RTV Slovenija. Prišlo je do odstopa glavnega urednika, ker svet RTV ni izvolil za urednika informativne redakcije njegovega človeka, predvsem pa zato, ker ni izvolil za urednika Studia Ljubljana človeka, ki ga je sam izbral.

Problem je v tem, da hočejo biti stranke prisotne na radiu in na televiziji tako, da medij posreduje njihovo stališče in njihovo obnašanje v čim bolj promotivni obliki, ali da ji jih vsaj ne zanemarja in o njih ne poroča v negativni luči. To je naravna težnja vsake stranke, ki upravljavsko in legitimno deluje v svetu RTV Slovenija. Dokler bo svet RTV Slovenija politično in strankarsko sestavljen, bo vsaka stranka želela biti na radiu in na televiziji prisotna tako, da bo ta medij zadovoljil njene politične interese.

Težava pa je v tem, da nobena stranka in koalicija doslej ni bila zadovoljna z načinom poročanja RTV Slovenije. Prenoviteljska opozicija se je npr. pritoževala, da že po statističnem kriteriju ni zadosti zastopana; različni predstavniki Demosa in vladajočih strank so trdili, da so mediji z RTV vred še vedno v rokah starih komunističnih struktur in zato ne morejo poročati objektivno in nepristransko. Generalni direktor je dobival številna pisma in še več telefonskih klicev z očitki, da v RTV hiši ohranja boljševisko strukturo.

V tem primeru ni pomembno, kakšna je objektivna resnica o poročanju, temveč kako to resnico posamezne stranke zaznavajo. Že samo dejstvo, da je bil na televiziji en sam novinar, ki ga je opozicija zaznala kot zastopnika krščanske demokracije, je v tisku dvignilo nenavadno veliko prahu, samega novinarja pa so poskušali moralno in profesionalno diskreditirati.

Stranke oziroma predstavniki strank v samem Svetu so postajali vse bolj frustrirani, ker za svoje stranke niso iztržili tega, kar jim »pripada« in ker je odločanje v Svetu postajalo čedalje bolj mučno in dolgočasno.

Nekaj časa je bilo med pozicijo Demosa in opozicijo kot naslednico nekdanje avantgardne stranke doseženo nekakšno labilno ravnotežje. To pa se je začelo podirati po zapletu predsednika Sveta RTV Slovenije z novinarji glede njihovega pristranskega poročanja v parlamentu. Od takrat naprej je bilo očitno, da Demos ni več enoten, da se posamezni člani Demosa pri glasovanju znajdejo na nasprotnih straneh. Ko pa je prišlo do konstruktivne nezaupnice in do vlade, kateri predseduje liberalni demokrat, je Demos v Svetu RTV dokončno razpadel. Čeprav so bile želje, da bi Demos v Svetu RTV ostal takšen kot je bil ne glede na politično pregrupiranje v parlamentu in v vladi. Izkazalo se je, da to ni več možno.

Od takrat dalje je nastala možnost prenosa konstruktivne nezaupnice na RTV Slovenija, predvsem za položaj generalnega direktorja, ki nikoli ni bil v harmoničnih odnosih s predstavniki nekdanje Zveze komunistov in Socialistične stranke oziroma njenih naslednic, kamor štejem tudi liberalne demokrate. Liberalno demokratske stranke nisem nikoli imel za liberalno, ki ima za temeljno vrednoto svobodo in enkratnost človekove osebnosti. To, da je prvak te stranke v svoji državniški funkciji podpisal zaupni uradni list, ki je predvideval represivne ukrepe,

je ponovni dokaz, da »liberalci« sodijo bolj med prenovitelje in socialiste. Tam so se tudi končno znašli.

Položaj generalnega direktorja je s političnim pregrupiranjem postal nevzdržen. Nekdanja opozicija se je okrepila in postala pozicija, predstavniki Demosa so razpadli in posamezne stranke so bile upravičeno nezadovoljne z RTV, saj je le-ta deloma pomagala rušiti predsednika Peterleta. Izraz tega nezadovoljstva je zahtevala nove opozicije, da bi dobila v svoje roke drugi kanal na RTV Slovenija.

Proti generalnemu direktorju so nastopali: nekdanja opozicija, ki je sedaj postala pozicija, novo formirani sindikati oziroma njihovo vodstvo, ki se je obnašalo kot politična partija ne pa kot sindikat. Njihovo kritiko generalnega direktorja, ki jo je objavil pornografski časopis Kaj, je skoraj v celoti povzela Liberalnodemokratska stranka. Razen tega generalni direktor ni dobil dovolj širše podpore direktorjev radia in televizije, ki sta zastopala decentraliziran in zaprt sistem ločenih in visoko samostojnih organizacijskih enot. Oba direktorja sta od generalnega direktorja zahtevala redistribucijo naročnine, seveda za radio takšno, ki bi šla v njegovo korist, za televizijo pa seveda takšno, ki bi tudi šla v korist TV.

Vodstvo sindikata je bilo podaljšana roka prejšnje opozicije in sedanje pozicije. Njihovo dejavnost je predsednik Sveta označil »kot zahrbtno in zarotniško – kot politični boj in regresijo v socialistično samoupravljanje, z željo po prevzemu moči v zavodu RTV«. Član Sveta RTV Slovenija g. Selan pa je njihov spis označil kot intrigantski. Na njihova absurda podtikanja, da sem imel namen, da bi TV Koper izginila iz slovenskega medijskega prostora, nisem odgovarjal. Navajam ga zato, da bi pokazal, kako daleč je šla koordinacija sindikatov kot instrument prejšnjih opozicijskih političnih sil.

Vodstvo novinarskega sindikata je organiziralo stavko, ki je bila v bistvu politična in uvod v generalno stavko, ki so jo organizirali svobodni sindikati. Stavkovni odbor je med stavko zasegel program radia in televizije, vzpostavil paralelno uredništvo, kar je edinstven primer arogance v stavkovnem gibanju v RTV hišah v Evropi. To je storil, čeprav je Svet RTV temu nasprotoval. Svoje zahteve stavkovni odbor sploh ni postavljaval v obliki materialnih zahtev, marveč kot zahtevo po novi razporeditvi novinarjev, ki ni bila pravočasno izvedena. To novo razporeditev so novinarji s stavko dosegli, vendar je organizacijsko in motivacijsko kontraproduktivna, in sicer za novinarje same kot tudi za celotno RTV Slovenija. Novinarji s stavko niso dosegli večjih realnih plač, niti jih ni mogla izsiliti koordinacija sindikatov, ki se je »šlepala« na novinarski sindikat.

Zahteve in kritike koordinacije sindikatov so bile v bistvu politične, ki s sindikalnim gibanjem nimajo dosti skupnega. Koordinacija sindikatov je orodje tistih lož, o katerih je pisal Ambrožič. Da je njihova dejavnost politična, bodo pokazali naslednji meseci, ko bodo plače na RTV ostale na isti ravni – kljub kolektivnim pogodbam – verjetno pa bodo celo nižje. Če sindikati ne bodo stavkali, potem je to očitno, za katere politične sile so stavkali in grozili z novimi stavkami. Glavna nosilca teh političnih sindikatov, katerih cilj je bil destabilizirati RTV po vzhodnem evropskem vzorcu in menjava vodstva, sta bila Pengov in Rauch.

Sicer pa je raziskovalec Rajko Šušteršič empirično dokazal, da je bila stavka novinarjev politična in kako pristransko so jo prikazovali drugi mediji, predvsem Delo.

Značilna je naslednja ugotovitev Rajka Šušteršiča: »Politična moč novinarjev je v tem labilnem stanju sistema in boju novih, neizkušenih strank zelo narasla. Čutijo se ne le avtonomne od vlade, ampak nad njo, saj vedo, da: ‚Kartagina mora pasti, in padla bo!‘«

Dejanske – vsebinske (strukturalno programske) spremembe, ki so se zgodile na medijih, po volitvah, piše dalje Šušteršič, so minimalne, so, kakor da bi jih ne bilo. Boj za nacionalno radio-televizijo ni bil le nekončan, ampak je bil nesmiseln in nerealen. Taka nevsebina institucionalizacija (reorganizacija) televizije pa avtorjem, ustvarjalcem na RTV S ne more »popraviti krivic« oziroma poravnati »škode«, povzročene v preteklosti, ker jih ni bilo, ker tudi tako imenovanega »bunkerja« ni, je le »vox populi«, ker odločujoče sive eminence na RTV S ne zmorejo ali ne smejo spoznati svoje preteklosti, ker je ta še tu, je sedanost. Ker ti ljudje, ki so ustvarjalnosti povzročali škodo, jo onemogočali (ustvarjalnost, avtonomnost namreč), so isti. Mislimo, tako kot smo vajeni, to je tako kot prej. (Niti enega samega ustvarjalca, ki je bil eliminiran na mediju v obdobju prejšnjega režima, ni mogoče rehabilitirati, niti njegovega dela (oddaje) niti ne njegovega delovnega statusa. Krivice pa se domnevno še kar naprej dogajajo »nekdanjim režimskim cenzorjem«, nekdanjim urednikom, rabljem torej, ne žrtvam). (Primer razpisa Sveta RTV S ustvarjalcem in izkušnja Alenke Auersperger). (Vir: Rajko Šušteršič, Traktat o svobodi ali vrednostni sistem, stran 204, 205).

Sicer pa je razmerje med stavko in vodstvom na RTV strukturno in sistemsko napačno postavljeno. Podpisnik kolektivne pogodbe je Svet RTV, partner v pogajanjih pa je vodstvo, ne pa Svet RTV. Ker pa je Svet RTV politično sestavljen, sta podpora ali zavračanje stavk s strani posameznih političnih strank na Svetu RTV odvisna od tega, kaj bo posamezna stranka od podpore ali zavračanja pridobila. Vodstvo je s tem kot pogajalski partner v nemogoči situaciji, ker je stisnjeno v sendvič. Zato mora biti pogajalec in podpisnik kolektivne pogodbe isti subjekt, ali je to Svet RTV ali pa vodstvo.

Če ta funkcija ni deljena in so stranke paralelni partner v sporu, potem določena stranka kolektivne pogodbe na globalni (nacionalni) ravni obsodi kot nerealne, na ravni RTV jih odobri, v konkretnem konfliktu (stavki) pa se obnaša, kot ji trenutni politični interesi to narekujejo. To pa je organizacijsko nekonsistenten sistem, ki ne more funkcionirati tako, da bi organizacija lahko uspešno uresničevala svoje cilje.

Zanimivo je to, da je vodstvo sindikatov očitano generalnemu direktorju kot njegovo pomanjkljivost in nesposobnost tiste odločitve, ki jih je sprejemal Svet RTV. Med številnimi očitki generalnemu direktorju je bil tudi ta, da vodi kadrovsko politiko po načelu poslušnosti.

Dejansko pa je generalni direktor vse vodilne poslovne delavce »podedoval« iz starega sistema, vse vodilne na programskem področju pa je izvolil Svet RTV. Vpliv generalnega direktorja je bil v tem pogledu omejen, posebno od tedaj, ko je »Demos« začel razpadati.

Kot primer omejitve moči generalnega direktorja in stopnje politizacije naj navedem naslednji značilni primer: pred svojo izvolitvijo sem želel, da bi postal glavni urednik televizije dr. Bogomir Kovač. To ni bilo sprejemljivo z utemeljitvijo, da je to Školčev liberalec in da je tudi sicer pisal stvari, ki za Demos niso bile sprejemljive. Ko je odstopil glavni urednik TV s svojega položaja, ki je bil predstavnik socialistične stranke oziroma opozicijske koalicije, čeprav je sam sebe javno predstavljal drugače, sem ponovno za to mesto predlagal dr. Bogomirja Kovača. Tudi drugič mi ni uspelo. Stvar pa je postala absurdna, ko so liberalni demokrati postali pozicija. Zato ni čudno, da so takoj postavili zahtevo, naj se konstruktivna nezaupnica prenese na generalnega direktorja RTV, da so njegovo ostavko takoj podprli, izrazili svoje zadovoljstvo in ga na posebni

tiskovni konferenci razglasili za nesposobnega, ker je uvajal napačno organizacijsko strukturo na RTV, čeprav so jo poprej tudi sami podprli.

Slovensko politično življenje je postalo silno fragmantirano. Sprememba vlade je bila utemeljena z osebno nesposobnostjo predsednika Peterleta, in to na način, ki je bil vzvišen in aroganten ter motiviran s tako imenovano desno nevarnostjo. Oblast so dobili v veliki meri nekdanji vodilni komunisti, ljudje, ki so v socialističnem režimu, v času, ki ni imel več razvojnih možnosti, zasedali pomembne položaje. Nekdanji sekretarji partije nastopajo sedaj na tiskovnih konferencah kot »spokemani« liberalizma, torej organizacije, ki ni imela nikoli nič skupnega s komunizmom. Med seboj sodelujejo ljudje, ki prej niso nikoli sodelovali ali se medsebojno cenili. Takšna je pač logika politike in strank, ko postajajo ministrski stolčki visoka vrednota. In ministrski stolčki se že podeljujejo in plačujejo z glasovi. To je politika, to je strankarstvo, to je sedaj Slovenija pred bližajočimi se volitvami.

RTV Slovenija kot politična institucija ne more biti nič drugačna ali boljša, kot je sedanje politično stanje in dokler bo Svet RTV sestavljen po dominantno strankarskem kriteriju. Je bolj ali manj zanesljiv izraz teh razmer. In te razmere so in bodo prisotne v Svetu RTV. Dokler ne bo novih volitev in dokler Svet RTV ne bo drugače sestavljen, bo ostalo tako, kot je. To pa pomeni, da bo ostal problem ureditve RTV kot politične institucije še naprej odprt.

Na vodilnih položajih znotraj RTV ne bodo problematični intelektualno neizraziti posamezniki, ki svojih stališč ne bodo obelodanili: to so pripadniki različnih lož in se bodo obnašali kot mali trgovčiči. Problematični bodo tisti, ki bodo povedali, kje stojijo in kaj hočejo narediti v skladu s svojimi načeli in profesionalnostjo – ne da bi pri tem igrali na karto popularnosti in trenutnega soglasja najmočnejših ali dominantnih političnih sil.

V evropskem kontekstu pa politično problema RTV Slovenija ne bo možno razrešiti, dokler ne bodo nastali zasebni radii in televizije, ki bodo pokrivalo celotni slovenski prostor in tako s svojo konkurenco sprožile tiste spremembe, ki brez konkurence niso možne. Šele širok konkurenčni prostor bo rešil zapletene politične probleme na RTV Slovenija; zato bo ideja o drugem kanalu na radiu in televiziji, ki ga ne bodo obvladovale stranke – zlasti zato, ker se v strukturi oblasti hitro menjavajo – temveč zasebni kapital, ostala še dolgo odprta in aktualna.

Zaenkrat postaja zahteva po drugem kanalu, ki bi ga imela v posesti opozicija ali zasebna oziroma komercialna televizija, vedno bolj utemeljena in upravičena, ker je zadeva z zaupnim uradnim listom in njegovim podpisnikom pokazala, da večino medijev obvladujejo prenoviteljsko-socialistične in liberalnodemokratske lože, ki idejno, politično in po svoji vrednostni usmeritvi sestavljajo dokaj enoten blok.

DANILO TÜRK*

The Constitution of the Republic of Slovenia and the European convention for the protection of human rights and fundamental freedoms: the potential of international standards for domestic development of human rights law

This paper is intended to provide some basic facts concerning the recent constitutional change in Slovenia and the ideas underlying that change and, secondly, a brief consideration of three basic questions pertaining to the regulation and operation of human rights protection in the constitutional system of Slovenia (the principle of equality and non-discrimination, the question of permissible limitations of certain human rights and the basic characteristics of the institutional framework for the implementation of human rights enshrined in the Constitution). It is understood that the questions discussed in the second part of this paper will be thoroughly considered in the papers prepared by other participants who will focus on specifics.

The approach taken in the preparation of this paper is characterized by a relatively high level of generality – its purpose is only to provide a perspective within which the specifics can be more fully understood.

Some general observations

The movements for new constitutionalism in the former socialist states of Central and Eastern Europe had to carry out a task of great historical importance in politically arduous circumstances. Not only did they have to establish permanent constitutional frameworks for democratic states (to replace the previous ones, based on a different paradigm), but they also had to establish a basis for a new legitimacy of entire legal systems and durable constitutional bases for social change, something that will be able to endure social and political pressures and conflicts which are inevitable in that part of Europe. As we shall see later, internationally agreed human rights standards, in their multifaceted role, are relevant to all three aspects of this task.

* Dr. Danilo Türk, Professor of Ljubljana University and Ambassador of Slovenia to the United Nations, New York.

Besedilo avtorja objavljamo v angleškem jeziku, da bi tudi tujo družboslovno zainteresirano javnost seznanili z nekaterimi značilnostmi političnega sistema Slovenije.

The practical (political) approaches to this task were different from country to country. Slovenia represents an interesting example (or an exception, perhaps) in these comparisons. The country has been, for the last decades at least, relatively prosperous and its political culture relatively tolerant. Change did not come as a result of revolt against dictatorship (which did not exist) but as a result of longing for more freedom and prosperity. In practical, political terms this longing was expressed by the "magic word" – Europe. Human rights were a necessity, albeit not necessarily the most important part of the longing.

The movement for a new constitution and for a major social and political change started to get off the ground in the middle of the eighties and had two principal »wings«. One of them was primarily concerned with the country's independence and political transformation, while the other concentrated on human rights and formation of civil society, leaving aside, temporarily at least, the question of the political status of Slovenia. The process of transition was rather smooth and, indeed, were it not for the war in July 1991, (and the subsequent independence) it would probably have taken place unnoticed in the "world media".

It would be wrong, however, to conclude that relative smoothness of transition meant a lack of change. Quite to the contrary, the change was very real, both at the level of practical politics and at the level of deeper, contemplative projection of the future. Endeavours at these two levels sometimes overlapped, and they always converged.

Let us illustrate these general remarks with just a few examples.

The first attempt to propose a general alternative to the previous constitutional order was the "writers' constitution" a draft constitution which was presented (in early 1988) by the Writers' Association of Slovenia. The draft was, perhaps, technically imperfect, yet it challenged the entire political system of that time and it exacerbated the dynamics of the dissolution of the system in the most subtle and profound way: it presented itself as a real and plausible alternative.

At the level of specific constitutional changes, the amendments adopted to the Constitution of Slovenia in the Spring of 1988 already showed signs of important change. The constitutional provision on non-discrimination was expanded so as to include prohibition of discrimination on the basis of *political opinion*. Something that had been carefully avoided in the previous system for decades. At the level of abstract projection of the future this was one of the most important changes, expressed in the form of revision of the then existing Constitution.

At the level of practical action, the Spring of 1988 was important for the mobilization of public opinion in support of human rights. Tens of thousands were demonstrating daily in support of "the Ljubljana four" – a group of four journalists accused (in a political trial staged by the Yugoslav Army and carried out by a military tribunal) of illegal handling of military secrets. The split of law into *legality* allegedly advocated (i. e. manipulated) by the military court, and *legitimacy* – vigorously pursued by the already mobilized civil society was apparent to everybody. Furthermore, it is important to understand that the military court which tried civilians acted as a repressive instrument of an undemocratic federal state, a state which was in its essence hostile to the rule of law and human rights. (A further characteristic of that trial was that it was taking place in Serbo-Croatian language, i. e. a language which is a foreign language in Slovenia). It became obvious that the forces of authoritarian rule prevailed in the Yugoslav federation. This "discovery" accelerated the establishment of the necessary link between human rights – oriented part of the civil society with the one focusing on independ-

ence of Slovenia. Indeed, for the vast majority of the people in Slovenia life in a federation where military courts manipulate justice and try civilians seemed a completely unacceptable perspective.

The development in the Spring of 1988 was a turning point in the society at large and, in particular, in the activities concerning human rights. Something that until then had seemed as a matter of academic dispute or constitutional theory became a matter of practical, even existential concern to every individual and to the civil society in general. Since then the movement for a new constitution has matured into a solid fundament for a democratic constitutional order based on human rights. Without such a basis every constitution – irrespective of the quality of drafting – is in danger of being violated or manipulated. An important feature of this maturation was the emergence and subsequent activity of the human rights groups which were created in the Spring of 1988 and which gained momentum in that time (including the Council for Human Rights and Fundamental Freedoms which is organizing the present colloquy). These groups have remained one of the guarantees for the continuity of the processes triggered in 1988 and were important, as a part of a new social reality for the subsequent processes of constitution – making.

The process of actual constitution – making evolved in 1989–1991 in two stages. It started with extensive amendments to the earlier Constitution (in September 1989) and was concluded with the adoption of the new Constitution on 23 December, 1991.

The Council for Human Rights and Fundamental Freedoms was active in both phases of this process and had a series of initiatives. The Council proposed, on 4 April 1989, a new and coherent approach to human rights, an approach which represented a radical departure from the previous system. Thus we proposed changes in the Constitution to the effect that laws cannot limit human rights enshrined in the Constitution itself, except in a few and constitutionally determined instances, and we made a series of proposals concerning a new formulation of political rights (freedom of thought, conscience and religion, freedom of assembly, freedom of association, the provisions concerning elections, the right to own property, the provisions which aimed at strengthening of the independence of judiciary and limitations to the possibility of introducing a state of emergency). In all these matters we took advantage of the existing international standards in the field of human rights. Furthermore, we proposed, on 13 June 1989, an expansion of the competences of the Constitutional Court of Slovenia to the effect that the Court could consider specific human rights violations – under certain procedural conditions (exhaustion of other remedies etc). Most of our proposals were accepted without major hesitation and although not all of our proposals were adopted in the amendments to the Constitution of September 1989 (the one concerning the Constitutional Court was not), they nevertheless paved the way to a comprehensive constitutional change which took place in 1991.

In the process of preparation of the 1991 Constitution the Council played an interesting and important role. The Council prepared a comprehensive draft of provisions concerning human rights, both substantive norms and procedural and institutional aspects. Some of the most interesting aspects of these proposals will be discussed in the subsequent part of this paper. Suffice it to mention here that they include such substantive norms as those related to the right to equality and non-discrimination, the rights of persons belonging to minorities, norms concerning derogation and permissible restrictions of certain human rights, as well as

norms pertaining to the role of judiciary (the principal institutional guarantee for protection of human rights), the constitutional complaint and the Defender of Human Rights (the Ombudsman) as the main novelties in the field of institutions for protection of human rights.

In developing a comprehensive approach to human rights as the main part of the Constitution of the Republic of Slovenia we proceeded from the relevant international standards. The utilization of these standards was an exciting exercise and we learned a great deal about the usefulness of different formulations of rights in international instruments for the purpose of making a constitutional text. More importantly, however, we learned about the development of international standards themselves. Thus the original wording of the European Convention on Human Rights (of 1950) and some of the additional protocols proved to be only of very limited value in the process. It appeared that the International Covenants on Human Rights (adopted within the UN) and, in particular the International Covenant on Civil and Political Rights contain provisions which are formulated in a manner closer to the need of a constitution of the 1990. Moreover, we looked into the most interesting jurisprudence of the European Convention and the Court of Human Rights and we profited from that – both in terms of answers to different substantive issues and as an important encouragement regarding the role of institutions for the application and *expansion of the scope of human rights and fundamental freedoms*.

The experience in constitution – making and the process of learning about the relevance of human rights in the current processes of change in Europe also call for a general reflection upon the role of human rights in the process of development of a common legal foundation of Europe – something that was once in the centre of European legal thinking.¹ It is natural that this question has regained importance in the process leading towards a future Europe which will no longer be divided by profound ideological cleavages that were characterizing the reality of our continent in the past decades.

Let me try to make only one general observation in this regard. The observation is this: In preparing a constitutional framework for the protection of human rights we had the necessary political consensus in the society regarding the direction of change. We also had the necessary drafting skills, which were – as regards the provisions concerning human rights – based largely on the evolution of the relevant international standards. In addition to that, we also had a vision of the place of this change in the broader context of European transformation. We were aware and we continue to be aware that creating a state characterized by rule of law (“Rechtstaat”) transcends the concept of legality itself and that the constitution must prevent the danger of the *Rechtstaat* degenerating into a dictatorial “*Gesetzstaat*”. The constitutional system must be developed in a manner upholding legitimacy of law in all situations, and prevent any kind of recurrence of

¹ It is interesting to read, in the context of the present processes of transformation, the “testament lecture” of Carl Schmitt »Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft (1943/44), in Carl Schmitt, *Vfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954: Materialien zu einer Verfassungslehre*, second edition, Duncker & Humboldt, Berlin, 1973, pp. 286–426. The lecture was recently published in English under the title “The Plight of European Jurisprudence”, *Telos*, New York, Number 83, Spring 1990, pp. 35–70. The author pointed out – in time when destruction of Europe was almost total – the importance of the historically rooted European “legal community” for the future (re)unification of Europe. This purely jurisprudential opinion can be expressed much more strongly today – with reference to the empirically ascertainable existence of human rights law as the essential aspect of the European legal tradition shared by the “legal community” (*Rechtsstand*) of today. This optimistic opinion in favour of the legal profession is probably justified at a meeting like the one for which this paper was prepared.

illegitimate laws which make violations of human rights possible. This is a very old and very profound problem in law and let me, only in passing, recall that the split of law into legitimacy and legality, and the prevalence of the latter, in particular through legal positivism, was one of the main problems of law in Europe. This problem figured very prominently in the work of one of the greatest European jurists, Friedrich Carl von Savigny, who, in his time, emphasized the importance of »historical sources« of law and the need to distance the question of sources of law from the world of enactments.² Today it is safe to assert that human rights, which have become accepted as a part of "general principles of law recognized by civilized nations" (the terminology is borrowed from Article 38 of the Statute of the International Court of Justice), have assumed a role of "historical source of law" and that legitimacy has regained, through the international codification and jurisprudence of human rights, a primary role in law in general. During past decades this "historical source" also assumed (through international conventions and through activities of the convention – based supervisory bodies) the strength of "a positive source of law". Human rights law has thus paved the way to the solution of very basic problems of law and its role in society. This approach has been developed with a substantial contribution of legal theorists of past decades and has considerably "alleviated" – "the plight of European jurisprudence". The creative contribution of lawyers as a professional group in recent constitution – making in Central and Eastern Europe is only one facet of this phenomenon.

The revival of legitimacy as the primary element of law has a number of important effects: (a) it paves the way to the removal of the historical split in law into legitimacy and legality, (b) it diminishes the dangers of positivistic illusion about enactment as the only relevant embodiment of law and (c) it shows the direction of reunification of the European legal space, something that existed in earlier historical periods and was abandoned when nationalistic organization of states, legal positivism and exclusive ideologies assumed a dominant role in the European social and political life. The role of jurisprudence ("Rechtswissenschaft") should be duly acknowledged in this context and the most important practical expression of this role, at present, is precisely in constitution – making, a path pursued by the jurisprudence in most countries in Central and Eastern Europe in recent years.

The above remarks require, of course, a note of caution. It is necessary to transcend the limitations posed by the positivistic perception of law and the practical dangers it usually entails (prevalence of legality over legitimacy and degeneration of the *Rechtstaat* into a *Gesetzstaat*), but this must be done in a manner that avoids falling into the traps of natural law and the consequent dangers of confusing law with morality or with other philosophic or, worse political assumptions. This is precisely where the international law of human rights, and, more particularly, the standard-setting activity of the Council of Europe play the (most important) major role, particularly in the sense that they provide the sources of law for constitutional enactment, something that is both legal and specific (in the sense of positive law) as well as morally authoritative. In this situation a certain degree of optimism is appropriate and the experience with constitution – making confirms that. However, this optimistic conclusion does not mean that all problems have been solved.

² Savigny's theory of sources of law and, in particular, the concept of "historical source", remained important throughout history, not in the least as the ever present critique of legal positivism and prevalence of the concept of legality. This can be asserted without entering an analysis of coherence and contradictions of Savigny's historical theory of law.

The framework of legitimacy established at the European level is only a framework. From here on the debate on the legal protection of human rights must become specific and focused on the most pertinent issues.

Three basic questions of the human rights law as developed by the Constitution of the Republic of Slovenia

1. One of the most important sets of human rights provisions in every constitution concerns the principle of *equality and non-discrimination*.

The Constitution of Slovenia provides in its Article 14 the following:

"In Slovenia each individual is guaranteed equal human rights and fundamental freedoms, irrespective of national (ethnic) origin, race, sex, religion, political or other belief, material status, birth, education, social status or any other personal circumstance. All are equal before the law."³

This general provision is inspired by the approach taken in the International Covenant on Civil and Political Rights and combines, firstly a broad enunciation of the principle of non-discrimination and, secondly the right to equality before the law as a separate, i. e. additional right.

Furthermore, provisions concerning non-discrimination can be found also in Article 16 (exceptional circumstances) which again contains a broad list of grounds on which no discrimination is permitted in the cases of derogations of human rights in exceptional circumstances. This list goes further than the international instruments. It prohibits discrimination on the basis of race, national (ethnic) origin, sex, religion, *political or other belief, material status, birth, education, social status or any other personal circumstance*.⁴

Article 19 provides for the right of everyone who is arrested to be informed, in his mother tongue or in the language he understands, about the reasons for his arrest, while Article 22 provides for the equal protection of the rights of every person in court proceedings and in administrative and other proceedings.

Article 43 guarantees equality of citizens in the right to vote and to be elected, and Article 49, equality of all to access, under equal conditions, to work.

Article 63 prohibits advocacy of ethnic, racial, religious, or other discrimination and incitement of ethnic, racial, religious or other hatred or intolerance.

Article 61 provides for the right of everyone to freely express his national identity and Article 62 the right of everyone to use, in exercise of his rights and duties his own language and script, in a manner determined by law.

Finally Articles 64 and 65 provide for special rights of historically established ethnic communities in Slovenia, the Italian and Hungarian ethnic (national) communities and the Roma community.

The mentioned provisions give rise to the following thought:

The Constitution of Slovenia provides broad protection against all forms of discrimination, and includes a broad formulation of the basic principle as well as the references to equality before the law, to equality and non-discrimination in certain specific contexts (elections, the right to work etc), prohibition of advocacy

³ Unofficial translation. The word "national" used in the Constitution relates to ethnic characteristics of individuals and groups and not to any aspect of their political organization.

⁴ Compare this wording with the non-discrimination provisions of Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights and with those contained in Article 15 of the European Convention on Human Rights.

of discrimination and incitement of racial and other similar forms of hatred. In addition to this it provides for special rights for certain individuals and groups with a view to achieving their equality in fact. In that the Constitution went considerably further than the international instruments mentioned here, including in particular the European Convention on Human Rights.

A particularly important aspect of equality and non-discrimination is provided in Articles 61–65 which relate to the ethnic aspect of non-discrimination and an attempt to lay down the constitutional conditions for guaranteeing the equality in fact. These provisions are devised to serve a variety of situations, involving people with different needs ranging from first generation immigrants and migrant workers to historically established groups which have developed their cultural and linguistic status over an extended period of time. The underlying rationale for these provisions is this: Equality and non-discrimination and rights in favour of individuals and groups which find themselves in a specific situation. Moreover, the Constitution must recognize the diversity of these situations and permit reasonable distinctions among them, in accordance with the relevant circumstances.

It should be recalled that each of the rights mentioned in Articles 61, 62, 64 and 65 goes beyond the generally very "timid" provisions on special rights in international instruments and, in particular, they go beyond the European Convention on human rights which is silent on this matter. It is also worthy to note that the jurisprudence of the European Commission and Court on Human Rights, which permit differentiation and special rights with a view to establishing equality in fact,⁵ have not established clear criteria in these matters.

The most interesting aspect of these constitutional provisions will be related to their actual implementation in practice. The actual value of these provisions largely depends on the application and interpretation as developed by the courts and other bodies and this will be seen in the years to come.

2. *The question of permissible limitations of human rights* is another important general question concerning the constitutional protection of human rights.⁶ In this regard the Constitution of Slovenia follows the patterns set by international instruments. Limitations or restrictions are permissible in matters concerning the right to freedom of movement (Article 32), the rights to privacy of home (Article 36) and correspondence (Article 37), and the rights to freedom of assembly and association (Article 42).

It is interesting to note that the right to freedom of expression (Article 39) does not permit any limitations.

Limitations which are permitted by the articles mentioned above are restricted by criteria of (a) *legitimacy* (the grounds for limitations are exhaustively listed in relevant articles of the Constitution, (b) *legality* (limitations must be determined by law) and (c) *necessity*, it being understood that the concept of "necessity" must be interpreted carefully and with due regard to the criterion of proportionality and

⁵ In the *Belgian Linguistic Cases* the European Commission on Human Rights held that a specific territorially based linguistic system of education would not necessarily contravene Article 14 of the European Convention on Human Rights. However, the Commission added that it did not consider it its duty to discuss the legitimacy of different approaches to linguistic regimes. Report of the Commission of 24 June 1965, para 405.

⁶ In this paper we do not discuss the questions of permissible derogations of certain human rights which may take place in exceptional circumstances. Suffice it to say that Articles 16 and 92 of the Constitution of Slovenia contain necessary norms which permit and set limits to the imposition of exceptional measures. Those norms are based on careful consideration, carried out in the preparation of the constitution, of Article 4 of the International Covenant on Civil and Political Rights and Article 15 of the European Convention on Human Rights.

democracy. The laws which may provide for such limitations shall not be based on any other grounds than those defined by the constitution and will have to be necessary in terms acceptable in a democratic society.

Here the jurisprudence of the European Court of Human Rights will be of immediate and great help to the legislator – should it be decided that laws providing for limitations are necessary. The drafters of the Constitution were aware of the fact that the notion of “necessary limitation” in terms defined by the European Commission and Court on Human Rights relates to a “pressing social need” and gives only a very thin margin of appreciation to the state organs imposing limitations. As the European Court on Human Rights stated in the *Silver case*:

“... (c) the phrase “necessary in a democratic society” means that, to be compatible with the Convention, the interference must, *inter alia*, correspond to a “pressing social need” and be “proportionate to the legitimate aim pursued” . . . ;

(d) those paragraphs of the Articles of the Convention which provide for an exception to a right guaranteed are to be narrowly interpreted . . .”

Furthermore, legislation in these matters must be very carefully scrutinized, both in the phase of preparation and in the phase of implementation. The interesting question in this context is how best to apply the doctrine expressed in the quoted judgement in the process of preparation of laws concerning protection of privacy in matters concerning telephone tapping or laws regulating restrictions of freedom of movement. Apparently the problems are different in each of these areas and it appears that the latter (restrictions to freedom of movement of – for example – aliens) is more easily managed by legislative methods while the former (telephone tapping) would require careful control over the actual practice of the government even if the legislation is satisfactory.

It would be very useful if the Council of Europe could provide specific advice on matters like those concerning the need to restrict the margin of appreciation existing in matters of permissible restrictions to certain human rights.

It is clear that a part of the answer to the question mentioned above relates to the actual judicial protection of human rights and all other mechanisms devised for this purpose.

3. With regard to *forums for supervision and implementation of human rights* the Constitution of Slovenia provides for the following arrangements:

Article 15 of the Constitution provides that human rights and fundamental freedoms are being implemented directly on the basis of the Constitution. The only limitations permitted are those expressed in equal rights of others and in the relevant provisions of the Constitution mentioned above. The same Article also guarantees judicial protection of human rights and fundamental freedoms and the right to removal of, and compensation for, damage resulting from a violation of human rights.

Judicial protection of human rights is thus defined by the Constitution as the basic instrument of protection. Naturally, it is important that the Constitution contains the necessary safeguards for the independence of judiciary and other relevant norms concerning the status and organization of the judiciary (Articles 125–134).

In addition to this the competences of the Constitutional Court defined in Article 160 of the Constitution provide for the possibility that the Constitutional Court decides on constitutional complaints in cases of violations of human rights

⁷ Judgement of 25 March 1983, A. 61 (1983), pp 37–38.

resulting from individual decisions of different state organs and other decision-making bodies.

Finally, Article 159 provides for informal protection of human rights to be carried out through the institution of the "Protector of the Rights of Citizens" (an Ombudsman).

With respect to the competence of the Constitutional Court to consider individual violations in human rights (another paper is devoted to constitutional complaint and will discuss this competence of the Court in detail) there remain questions concerning criteria and the exact procedure of the Court which may take up individual cases. The Constitution itself does not define these criteria in detail. According to Article 162 of the Constitution, the question of proceedings before the Constitutional Court will be regulated by a special law and it seems that the same Article provides for a certain amount of discretion of the Court in decisions concerning its competence in matters of constitutional complaint.

The Constitutional Court will probably have to insist that other remedies are exhausted prior to initiation of proceedings before the Court. An interesting question in this connection will be how to maximize the effectiveness of *all* remedies available in cases of violations of human rights. The jurisprudence of the Constitutional Court will, hopefully make an important contribution in that regard.

The constitutional framework for the protection of human rights provides for all the basic forms of protection: the judicial system, the Constitutional Court and the Protector of Human Rights (ombudsman). The actual functioning of these institutions remains a matter for the future. The problems of each require separate consideration. However, one of their common denominators is that each of them will profit from the experience gained in the process of the application of the European Convention on Human Rights.

LJUBLJANA, 10 MAY 1992

DONELLA H. MEADOWS, DENNIS L. MEADOWS, JORGEN RANDERS

Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable future

(Earthscan Publications Limited, London 1992, 300 str.)

Dvajset let je minilo, odkar je izšla provokativna knjiga Donella H. Meadows, Dennis: L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens III: *The Limits to Growth*. Knjiga je izšla sočasno s prvo mednarodno konferenco Združenih narodov o okolju v Stockholmu, *Beyond the Limits* pa z drugo mednarodno konferenco Združenih narodov o okolju v Rio de Janeiru. Prva knjiga je izzvala svetovno diskusijo o rasti in razvoju. Možno je reči, da po tej knjigi zavest o napredku in rasti nikoli več ne more biti takšna, kot je bila do tedaj. Knjiga je spodbudila številne simulacije računalniških modelov, ki naj bi ovrgli, potrdili ali spremenili temeljne ugotovitve *Meje rasti*. Mnogi ugovori so udarili v prazno, ker je bil glavni cilj kritike ubraniti klasični vzorec rasti in ni bilo psihološke in vrednotne pripravljenosti, da se resno podvomi o temeljnih dogmah. Nekateri nasprotni argumenti pa so dokazovali površno branje. Zelo pogost je bil npr. očitek, da so avtorji neomaltuzijanci z računalniki, toda za Malthusa onesnaženje in izčrpanje naravnih virov nista pomenila še nikakršnega problema. Zagovorniki »religije« neomejene rasti so v znanosti in tehnologiji videli čarobno palico, ki lahko odpravi vse morebitne meje ali z neomejeno možnostjo nadomeščanja naravnih virov ali pa z neomejeno tehnološko možnostjo preventive in nadzora nad onesnaženjem. Tem kritikom se je zato zdelo, da je njihov glavni adut premalo upoštevan v *Mejah rasti*. Toda znanstvenotehnični napredek je bil vključen

v model neposredno in posredno. Možne kakovostne prihodnje tehnološke skoke so avtorji vključili v model s testiranjem takih hipotez kot: popolno recikliranje materialov, stalno podvajanje poljedelskih pridelkov, 4- do 10-kratno povečanje nadzora nad onesnaženjem. Znanstvenotehnični napredek je bil upoštevan v hipotezi visoke stopnje neobnovljivih virov, nadzora nad rojstvi in v možnih uspehih »zelene revolucije«. Tudi s temi izredno optimističnimi podmenami znanstvenotehničnega napredka je model sveta prekorračil meje in imamo scenarij kolapsa. Iz tega sledi, da v okviru eksponencialne rasti ni sredstev, ki bi preprečila njegov zlom oziroma ki bi zagotavljala njegovo trajno obstojnost. Avtorjem se je očital tudi fatalizem, vendar je bila njihova prognoza pogojna, ker je vključevala različice človekove intervencije, da spremenijo obstoječe trende.

Kaj prinaša novega knjiga *Beyond the Limits* glede na *The Limits to Growth* izpred dvajsetih let? Temeljni teoretski vzorec in temeljne ugotovitve niso zanikane ali bistveno spremenjene, pa čeprav je v tem času silno napredovalo ekološko in okoljevarstveno znanje tako teoretsko in še bolj empirično, nakopičili so se novi pomembni statistični podatki idr. So torej avtorji nepopoljšljivi dogmatiki ali pa je bila njihova izvorna koncepcija tako trdno zasnovana, da je ni treba spreminjati? V 20 letih niso bila odkrita nobena nova kritična dejstva, nobeni novi teoretični argumenti, niso se pokazale nobene nove radikalne znanstvenotehnične možnosti, ki bi lahko nesporno in očitno zanikale trditev, da ni mogoča trajna neomejena rast na omenjenem planetu, omejenega v različnih razsežnostih. Eksponencialna rast se v tem obdobju ni ustavila, ampak se še nadaljuje. Neposredne fizične omejitve avtorji ne vidijo toliko v absolutnem številu avtomobilov, tovarn, cest, zgradb, ampak v obsegu materialnih in energetskih tokov, potrebnih za vzdrževanje vsega tega. Čeprav avtorji zdaj sprejemajo vizijo obstojnega razvoja, bi bil napačen vtis, da se odrekajo pri-

znanju meja. Sodijo, da obstoji nekaj resničnih globalnih meja, kot so:

- ozonska plast
- topla greda

- zmogljivost absorpcije onesaženja, ki pa jo je težko določiti. Mislim, da število globalnih meja ni fiksno, ampak je spremenljivo, kar pomeni, da se bodo verjetno razkrile še nove planetarne ekološke omejitve poleg teh, ki se kažejo v sedanji fazi razvoja. Ali ne obstaja npr. globalna omejitev planetarne redukcije biološke raznovrstnosti? Avtorji *Beyond the Limits* ne zanikajo, da je okoljevarstvena korekcija eksponencialne rasti dala določene lokalne, regionalne uspehe in pomembne okoljske izboljšave posamičnih gospodarsko-tehnoloških dejavnosti, toda globalni ekološki položaj planeta se ni izboljšal. Odkrita je bila še nova planetarna grožnja, kot je zmanjšanje ozonskega plašča, ki ni bila poznana še leta 1972, saj sta bila prva znanstvena članka na to temo objavljena šele leta 1974. Računalniška simulacija modelov daje še vedno isto ugotovitev kot leta 1972, da bo brez znatnega zmanjšanja materialnih in energetskih tokov v prihajajočih desetletjih nenadzirano upadla proizvodnja hrane na prebivalca, porabe energije in industrijske proizvodnje. Tudi v tem primeru ne gre za fatalističen, nujen rezultat. Tega ne bo, če se ne bo spremenila politika, ki pospešuje proizvodnjo in porabo ter demografsko rast in če se bo močno povečala učinkovitost porabe energije in materialov. Prizna se vloga trga in tehnologije, toda samo če je njuna naloga drugačni družbeni cilji in vrednote. Znanost in tehnologija v funkciji eksponencialno rast nujno vodita v kolaps, lahko pa sta v funkciji prehoda k obstojnemu razvoju. Avtorji *Beyond the Limits* ugotavljajo, da so se v zadnjih dvajsetih letih od izida *Meje rasti* zožile poti v bodočnost, ker je družba še naprej rasla čez svoje meje. Toda še so različne izbire od kolapsa pa do bolj ali manj mehkega prehoda k bolj ali manj obstojnemu razvoju. Čim bolj bomo odlašali s prehodom, čim višji standard bomo hoteli in čim več bo ljudi, tem manj bo obstojen in trajen bodoči obstojni razvoj. Prepričani so, da je boljši svet še možen in da je priznanje meja prvi korak k njemu. *Beyond the Limits* tako kot *The Limits to Growth* odlikuje izredno jasn, zgoščen in razumljiv slog brez nepotrebnih tehničnih in metodoloških detajlov.

Knjiga je bogata s podatki in grafičnimi prikazi. Namenjena je širokemu krogu bralcev. Vredno bi jo bilo prevesti, čeprav je že prevedena *The Limits to Growth*. Avtorji sprejemajo miselne inovacije obstojnega razvoja. Obstojni razvoj jim pomeni stalne kakovostne spremembe, vendar brez rasti. Ponažarjajo ga z rečnim pretokom, ki je konstanten, toda stalno doteka nova voda. Niti protagonist obstojnega razvoja niti avtorji *Beyond the Limits* pa do zdaj niso odgovorili na temeljno vprašanje: Ali je obstojen kakovosten razvoj mogoč brez rasti določenih parametrov (npr. vsaj raziskovanja in razvoja) in ali je mogoč kljub zakonu entropije? Dokler na to vprašanje nimamo prepričljivega odgovora, obstaja velika verjetnost, da vzorec obstojnega razvoja varljivo kompromisno združuje nekaj, kar se dolgoročno izključuje.

Andrej Kirn

Zbornik: Socialna geografija v teoriji in praksi,

Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani

V Ljubljani je 3. in 4. decembra letos potekal znanstveni sestanek socialnih geografov ob trideseti obletnici dela Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani.

Ob tej priložnosti je bil izdan obsežen in vsebinsko zelo razgiban zbornik: **Socialna geografija v teoriji in praksi**, str. 536 (urednik M. Špes).

Preden z gledišča zunanjega opazovalca, negeografa, presodimo nekatere prispevke in zbornik v celoti kot prispevek k interdisciplinarnemu proučevanju prostora in posebej odnosa med (prostorsko) sociologijo in (socialno) geografijo, naj navedemo dve formalno tehnični značilnosti simpozija in hkrati zbornika: v dveh dneh se je zvrstilo trintrideset referatov (vsi so natisnjeni v zborniku), več kot tretjina je bilo gostujočih. Poleg slovenščine je bil tuji delovni jezik nemščina, kar je dokaj nenavadno zaradi uveljav-

ljenosti angleščine kot znanstvene *lingue france*.

R. Genario v uvodnem članku (Trideset let dela inštituta za geografijo Univerze – prispevek k razvoju slovenske geografije) pojasnjuje pomen razvoja socialne geografije v Sloveniji v geografskih znanostih, ki se tesno navezuje na koncepcijo »muenchensko-dunajske socialnogeografske šole« (kar, mimogrede, tudi deloma opraviči »jezikovno značilnost« simpozija) in navaja temeljne projekte, ki so bili še posebej v ospredju od osemdesetih let naprej: 1. raziskovanje prostorsko-strukturnih pojavov in procesov v Sloveniji, 2. raziskovanje degradacije geografskega okolja z odzivnostjo socialnogeografskih skupin prebivalstva na degradacijske probleme v Sloveniji, 3. raziskovanje etničnogeografskih in političnogeografskih problemov. Omenjeni avtor kot tudi nekateri drugi so poudarili spremenjene družbene razmere v Sloveniji po osamosvojitvi (in razmejivti) kot bistveno spodbudo za nadaljnje delo.

Članke v zborniku bi lahko razdelili glede raziskovalnega zanimanja na aplikativno-empirične, ki prevladujejo, in dva teoretsko-avtorefleksivna, kjer bralec lahko kritično presoja spoznavno-metodološke specifičnosti in domet discipline.

Iz prve skupine izločamo nekatere članke, za katere menimo, da so najprezentantnejši izziv znanstveni interdisciplinarnosti.

1. **F. Schaffer**. Ulm – mesto znanosti, poizkus strukturnega predvrednotenja regije Donau-Iller (str. 59–82). Avtor navaja osem problemskih področij, ki so jih raziskovalci presojali v zvezi z odločujočimi dejavniki oblikovanja prostora po smernicah, določenih za razvoj Ulma kot mesta znanosti. Načrtno institucionalno in spontano regionalno spodbujanje rasti univerzitetnih, strokovnih in znanstvenih zmogljivosti je privedlo do očitnih kvalitativnih družbenoprostorskih sprememb, ki so jih skušali raziskovalci s svojo ekspertizo pospešiti. Omenjeni članek je zanimiv tako z vidika izkušnje pri proučevanju usmerjenega prostorskega razvoja, še posebej če upoštevamo večkrat izraženo načelno stališče, da bi takšen status v prihodnosti pripisali Ljubljani, po drugi strani pa spodbuja raziskovalno-aplikativno sodelovanje strok, katerih temeljni predmet je prostor. V tem smislu

vidimo še poseben izziv za skupni raziskovalni nastop sociologov in geografov.

2. **M. Ravbar**, Socialnogeografski dejavniki suburbanizacije v Sloveniji (str. 109–124). Avtor opredeli pojem in pomen suburbanizacije in v nadaljevanju tudi s pomočjo javnomnenjskih pokazateljev pojasni ta fenomen na primeru Slovenije. Opozori na odvisnost suburbanizacije od velikosti mestnih aglomeracij in od gostote poseljenosti njenega zaledja. Poleg funkcionalnih značilnosti, ki spodbujajo takšno vrsto poselitve, navede tudi negativne posledice pospešenega suburbanega poseljevanja.

Tekstu lahko pripišemo predvsem informativnost in preglednost, manj pa metodološko in teoretsko relevantnost.

3. **A. Černe, S. Pelec**, Urbani sistem in prometno omrežje v Sloveniji (str. 125–137). Analiza in postopki tvorjenja prometnega omrežja v Sloveniji ter splošna teoretična osmišlitev lokacijske teorije pri načrtovanju cestnih omrežij so temeljne značilnosti teksta. Potrebe po magistralskih povezavah različnih stopenj sta avtorja zasnovala na napajalnem (hierarhičnem načelu), kjer se središča najnižje stopnje navezujejo na prometno najprivlačnejša središča višjih stopenj in preko teh naprej do republiškega središča... (str. 131–132). Matematični izračun je podprt s preglednim grafičnim prikazom magistralskih povezav med vozlišči slovenskega prometnega omrežja z zunanjimi povezavami.

Ker je tema razvoja cestne infrastrukture ena osrednjih sestavin pri proučevanju družbenoprostorskih sprememb Slovenije, je tekst lahko impulz vsakomur, ki se ukvarja s tovrstno problematiko. Ob tem opozarjamo tudi na pregledni članek D. Faturja Razvoj prometnega sistema Slovenije, kjer avtor navaja koristne informacije o (ne)učinkovitosti transportnih procesov v Sloveniji v primerjavi z drugimi zahodnoevropskimi in opozarja na neprimeren odnos družbe do tovrstnega razvoja države pri vključevanju v evropske tokove.

4. **M. Bufon**, Geografija obmejnosti: da ali ne? Neposreden izziv intredisciplinarnemu raziskovanju ponuja ravno Bufonov tekst, saj je obmejnost ena značilnih tem, ki dobiva z nastankom popolne slovenske državnosti nove daljnosežne posledice. Po avtorjevem mnenju lahko kar polovico slovenskega ozemlja opredelimo kot obmejno

regijo, kljub temu pa ob obilni literaturi na to temo prevladuje pisanje o funkcionalni odprtosti meja in njenih tranzitnosti, odsotna pa je kompleksnejša družbenoprostorska analiza obmejnih občin. Indikativen je tudi avtorjev poziv k eksplicitnejšemu nastopanju socialnih geografov v odnosu do prevladujočega vpliva angloameriškega načela proučevanja obmejnosti.

Pritrdimo lahko tudi avtorjevemu očitku, da je bila do zdaj deležna raziskovalne pozornosti bolj ali manj le slovensko-italijanska obmejnost. Ta očitek velja seveda tudi drugim znanstvenim disciplinam.

V prvi skupini aplikativno-empiričnih člankov razen omenjenih zasledimo še vrsto zanimivih tako imenovanih »case studies«, med njimi pa prevladujeta dve vsebini: ekologija in regionalni razvoj.

Dva članka, ki ju po naši presoji uvrščamo v skupino teoretsko-avtorefleksivnih, ker vsebujeta definiranje in kritične zaznave razvoja in dometa teoretske zasnovanosti socialne geografije kot znanstvene discipline, sta prispevala prof. dr. V. Klemenčič in prof. dr. K. Wolf.

1. **V. Klemenčič**, Slovenija in Slovenci danes ter jutri v luči socialne geografije (str. 37–58).

Avtor najprej predstavi pregled in oceno socialno-geografskega raziskovanja v Sloveniji in pripiše ključno vlogo pri nadaljnjem proučevanju posledicam geopolitičnega položaja Slovenije v novonastalih razmerah po osamosvojitvi.

Avtor se v nadaljevanju posveti definiranju socialne geografije, ki je antipod fizično-geografskemu determinizmu. »Socialnogeografska koncepcija je naravnana na procese in odkrivanje ter zaznavanje inovacij v pro-

storu po posameznih dejavnostih, preko katerih človek izkorišča in oblikuje prostor ter pokrajino...« (str. 41). Zaradi prostorskostrukturne preobrazbe kot družbenega procesa, ki je dinamičen in fleksibilen, avtor ne sprejme očitkov nasprotnikov socialne geografije, ki ji pripisujejo nepomembno aplikativno in metodološko vrednost ter škodljivost specializacije za geografsko znanost.

2. **K. Wolf**, Aplikacija teorije socialne geografije in prostorski razvoj (str. 83–92).

Kritično ovrednotenje »Muenchenske šole socialne geografije« in nujnost oblikovanja celovite teorije prostorske izrabe sta temeljni značilnosti avtorjevega izvajanja. Njegova zaskrbljenost glede dometa sedanje socialnogeografske teorije gre v smeri konkurenčnosti drugih že oblikovanih znanstvenih disciplin (od katerih posebej poudarja sociološke koncepcije modernizacije, postfordizma in regulacijske teorije), nedodelanost modelov proučevanja, neprisotnost discipline v študijskih programih, kjer bi bilo mogoče preverjati ustreznost zastavljenih konceptov in metod.

Ob koncu kratkega prikaza zbornika *Socialna geografija v teoriji in praksi* naj zapišemo, da so članki v njem koristno in predvsem informativno branje za družboslovne raziskovalce, še posebej pa za tiste, ki se ukvarjajo s prostorom. Hkrati moramo poudariti, da pripisujemo disciplini predvsem deskriptivni karakter, kar je eden od referentov na simpoziju samokritično označil za prag, ki ga mora socialna geografija v prihodnosti nujno prestopiti.

Marian Hočevar

Razpotja nacionalne varnosti*

Obramboslovne raziskave v Sloveniji

Zadnja knjiga iz programa relativno mlade založniške dejavnosti Fakultete za družbene vede je s področja obramboslovja. Urednik Anton Grizold se je odločil za pomenljiv naslov, Razpotja nacionalne varnosti. Delo je izšlo kot zbornik raziskovalnih prispevkov najožjega kroga sodelavcev te nove discipline. Razprave so prispevali France Vreg, Anton Bebler, Anton Grizold, Ljubica Jelušič, Marjan Malešič in Darko Lubi. Knjiga je izšla v obsegu 205 strani, v privlačni italijanski vezavi in opremi (Drago Hrvacki), v nakladi 600 izvodov in je v mesecu dni v dobršni meri že pošla. Predvsem lahko zapišemo, da vzbuja živahne razprave, k čemur sta predvsem prispevali dve odmevni tiskovni konferenci.

Avtorji skušajo razpravo o navedeni temi vključiti v širši kontekst družboslovnih razprav. Na tej osnovi bi prav gotovo lažje utrlji poti k oblikovanju konsistentne zasnove nacionalne varnosti. Kot je razvidno, si skuša nova disciplina utreti svoje mesto na eni najzahtevnejših tem, ki se ji danes ni mogoče izogniti.

Zbornik člankov se deli na dva dela, na tako imenovani retrospektivni del, povezan z interpretacijo raziskovalnega makroprojekta, znanega pod imenom Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita SFRJ ter na analizo in pojasnjevanje vloge, ki jo je imela JLA v globoki krizi jugoslovanske večnacionalne zvezne države. Drugi del knjige je posvečen obramboslovnim pristopom k nacionalni varnosti in rezultatom najnovejših empiričnih raziskav na to temo. Osrednje teme knjige so naslednje: demo-

kratizacija družbe in obrambe, jugoslovanska ljudska armada in razpad Jugoslavije, oblikovanje slovenske nacionalne varnosti, slovenska javnost o varnostnih dilemah svoje države, civilna obramba v sistemu nacionalne varnosti, slovenski vojak v okviru TO.

Avtorji predstavljajo najprej obdobje, v katerem prihaja do »opuščanja jugoslovanske obrambne doktrine in oblikovanja slovenske« (T. Korošec, iz recenzije, 4. stran ovitka). V drugem delu »analizirajo pripravljenost državljanov za boj proti agresiji, definirajo in utrjujejo poimenovalni aparat o nacionalni varnosti« (prav tam). Analitično so predstavljeni podatki o kazalnikih ogroženosti varnosti Slovenije ter o razvoju civilne obrambe. S posebno pozornostjo so obdelane vrednote in cilji pripadnikov TO. Vse to kaže, da je razvoj obramboslovja na FDV tokrat že brez prevlade vojaških znanosti v kritični fazi. Na eni strani uveljavljajo prve teoretske študije in prve empirične raziskave, pa tudi napetost med razvijajočo se disciplino, raziskovalno dejavnostjo in tako imenovanimi uporabniki. V preverjanju je produktivna dihotomija med družbeno-kritično naravnano znanostjo in deli oblastne družbene prakse.

Družbena kritika dobiva tudi obramboslovju posebno vrednost prav zaradi uveljavljanja empiričnih raziskav, »vključevanja v mednarodne projekte in oblikovanja skupnih baz podatkov za varnostno-obrambne in mirovne raziskave« (A. Grizold, uvod), ki si avtonomno določajo predmet svojega dela. Publikacija obenem izziva tradicionalno vprašanje, kaj je normativno in kaj je dejansko, v kolikšni meri moramo zlasti na tem področju, tudi na podlagi najnovejših izkušenj, govoriti o psevdookolju, se pravi o idealizirani predstavi o stvarnosti, ki si jo tradicionalno ustvarjajo ideološki aparati kot svojevrstno oblastno govorico. Tovrstne napetosti v obramboslovju so seveda po principu indikativne tudi za položaj drugih disciplin.

* S številko 11–12 pričnemo v rubriki Z družboslovne knjižne police objavljati krajše informativne prikaze in recenzije.

Pomemben je časovni okvir, v katerem prihaja do navedenih obravnav. Zdi se, da se končuje obdobje klasičnih vojn. Ob konstituiranju nacionalnih držav se zastavlja naloga, kako organizirati družbene zmogljivosti za zagotavljanje nacionalne varnosti, potem ko se je pokazalo oboroženo zavračanje in tekmovanje v oboroževanju za neuspešno. In nadalje, kakšno težo dati institucionalnim rešitvam v evropskem merilu, s katerimi se države odpovedujejo hegemonističnim težnjam na podlagi svojih vojaških moči. Prehod od odvrčanja k zaupanju je vsekakor proces, v katerem bo treba storiti vse, da bi se izognili skrajnostim.

Ivan Hvala

Autopoiesis – eine Theorie im Brennpunkt der Kritik

(urednik: Hans Rudi Fischer), Carl Auer Systeme Verlag GmbH, Heidelberg, 1991

Zbornik, ki ima v slovenskem prevodu naslov »Avtopoetičnost – Teorija v žarišču kritike«, vključuje prispevke o sistemski teoriji samoorganizacije. Imamo ga lahko za eno izmed pomembnejših del, ki so v zadnjem času izšla na tem področju znanstvenega raziskovanja. Če je teorija avtopoetičnih sistemov tudi zaradi svojega hitrega vzpona na različnih področjih znanstvenega raziskovanja v zadnjem desetletju vzbudila marsikje prepričanje, da gre tu za revolucionarno spremembo v celotni strukturi znanstvenega mišljenja, se zdi, da z delom, kot je pričujoči zbornik o avtopoetičnosti, stopamo v bolj umirjeno in zrelo fazo presojanja sistemske teorije samoorganizacije. Ta ne temelji toliko na brezprizivnem sprejemanju ideje avtopoetičnosti, temveč na njenem vsestransko kritičnem pretresu. Zrelost v razvoju znanstvene teorije se kaže tudi v njeni pripravljenoosti na sprejemanje argumentirane kritike.

Urednik zbornika, nemški filozof in lingvist Hans R. Fischer, ki je hkrati tudi avtor spremnega besedila, je prispevke avtorjev tematsko razdelil v tri sklope: prvi tematski sklop vključuje filozofski vidik ideje avtopoetičnosti, drugi specialno nevrofilozofski in nevrobiološki vidik in tretji uporabo koncepta avtopoetičnosti v družbenih znanostih. Bralcu, ki je vsaj do neke mere seznanjen z najnovejšimi trendi v razvoju sistemske teorije samoorganizacije, se najbrž ne bo zdelo sporno, da je poudarek filozofskih razprav na kritičnem spopadanju z idejo avtopoetičnosti, kakor sta jo razvila Herbert Maturana in njegov učenec Francesco Varela, v okviru socioloških pa na kritičnem pretresu nekaterih delov teorije avtopoetičnega družbenega sistema Niklasa Luhmanna. Kljub temu pogrešamo v zborniku večjo konsistentnost, ko gre za prestop s splošne spoznavno-teoretske na praktično-aplikativno raven obravnavanega modela avtopoetičnosti.

Zaradi bogastva obravnavanih tem, ki se pojavljajo v zvezi s problemom avtopoetičnosti, ta pomanjkljivost niti ni tako pomembna. Avtorji prispevkov v prvem delu (R. Fischer, F. Wallner, H. Radermacher, D. Koenncke in drugih) si prizadevajo, da bi idejo avtopoetičnosti, kakor se je oblikovala v kognitivni teoriji Maturane in Varele, kritično spopadli z nekaterimi tradicionalnimi filozofskimi koncepti Descartesa, Kanta, Wittgensteina in še nekaterih drugih filozofov. Kot je znano, sta sintagmo »avtopoezis« v znanstvenoteoretski stil mišljenja uvedla čilska biologa H. Maturana in F. Varela. Z njo sta hotela izraziti avtonomijo in krožno organizacijo vseh organskih sistemov. Čeprav naj bi se koncept avtopoetičnosti izvorno nanašal na problem razumevanja bioloških pojavov, je bil že pri samih tvorcih te ideje uporabljen za utemeljevanje širšega programa kognitivne teorije. Takšen tip naturalizirane epistemologije (njen cilj ni upravičevanje spoznanja, temveč specifično pojasnjevanje pogojev pridobivanja spoznanja), se tako nujno spopada s celo vrsto spoznavnoteoretskih konceptov, ki se pojavljajo v tradicionalnem filozofskem mišljenju.

Avtorjem filozofsko intoniranih prispevkov v zborniku je uspelo predvsem s pritegnitvijo idejno-zgodovinskega paralelizma celoto novodobnih razmislekov o avtopoetičnosti postaviti v drugačen kontekst. Tu

uvajanje kategorije avtopoetičnega sistema kot sistema, ki vzpostavlja in ohranja samega sebe, ne nastopa kot nekaj samo po sebi umevnega. Čeprav se zdi, da je prepričanje o njegovi hevristični in eksplorativni znanstveni moči preplavilo celo vrsto znanstvenih disciplin. V zvezi s tem naj omenimo samo eno izmed številnih, za filozofsko razmišljanje vsekakor tipičnih dilem, ki spremljajo vsebino tega pojma. V pričujočem zborniku nanjo opozarja H. Radermacher. Semantika pojma avtopoetičnosti se v širšem filozofskem razmisleku neposredno nanaša na kategorijo *causa sui* na eni in kategorijo emanacije na drugi strani. Če sta torej tako *causa sui* kot tudi emanacija tista pojma, ki »obkrožata« eksplikandum avtopoetičnosti, pa za oba velja, za kar je med drugim že opozarjal Kant, da vodita v metafiziko in teologizacijo mišljenja. Logično se zato zastavlja vprašanje, ali je na splošni spoznavnoteoretski ravni sploh mogoče govoriti o deteologizaciji koncepta avtopoetičnosti. Odgovor na to in celo vrsto drugih vprašanj, povezanih z idejo avtopoetičnosti, pa naj gre za konstruktivistični model (znanstvenega) opazovanja, konotativnost in denotativnost znanstvene komunikacije, je v avtorskih prispevkih prvih dveh delov zbornika.

Luhmannova sistemska teorija družbe je najbolj elaborirana oblika uporabe ideje avtopoetičnosti v družbenih znanostih. Zato ni prav nič presenetljivo, da so praktično vsi prispevki avtorjev v zadnjem tematskem sklopu zbornika (W. L. Buehla, H. Pfuetzta, W. Beermana, J. Gerhardsa in drugih) posvečeni obravnavi različnih vidikov ideje avtopoetičnosti pri Luhmannu. Njihov skupni imenovalec je, da z dokajšnjo mero dvoma gledajo že na samo možnost uporabe kategorije avtopoetičnosti pri pojasnjevanju splošnega sistema družbe. V tej oceni prednjači že znani kritik teorije avtopoetičnega družbenega sistema W. L. Buehl. Opozarja ne le na znanstvenometodološke, temveč tudi praktičnopolitične omejitve avtopoetičnega modela družbenega sistema. Tako naj bi tu šlo zgolj za prenos miselnega modela iz biokibernetike na sociokibernetiko. Vendar ta prenos brez metodološke premostitve kibernetike (njene formalizacije) ni mogoče. Zato naj bi po Buehlu dokaj neutemeljene analogije in gole pojmovne substitucije v teoriji avtopoetičnih družbenih sistemov

vodile k nesprejemljivim socioontološkim teoretskim spekulacijam.

Predhodno poudarjena kritika ideje avtopoetičnosti v sistemske družbeni teoriji je mejni primer. Zdi se, da v celotnem horizontu kritičnih pripomb na račun Luhmannovih sistemsko-teoretskih izpeljav (binarni kod, dvojna kontingenca itd.) predstavlja (za nas nesprejemljiv) ideološki tip zavračanja teorije avtopoetičnih družbenih sistemov. Končna ocena o tem je seveda prepuščena bralcem, če so le pripravljeni poseči tudi po tovrstnem branju, ki je tudi našim družboslovnim krogom vse premalo poznano.

Franc Mali

FRANC GRAD

Novi volilni sistem z volilno zakonodajo

(Izdal Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana 1992)

Novi volilni sistem z volilno zakonodajo, delo uveljavljenega pravnega strokovnjaka za problematiko volilnega sistema, obsega 188 strani in je poleg Predgovora in Uvoda, razdeljeno v pet poglavij. Prvo obravnava Značilnosti in pomen volitev v sodobnih političnih sistemih, drugo Volilni sistem, tretje Volilni postopek, četrto Volitve članov državnega sveta, peto Volitve predsednika Republike. Delo vključuje tudi tri zakone: zakon o volitvah v državni zbor, zakon o državnem svetu, zakon o volitvah predsednika republike. Delo nosi pečat dveh pomenljivih razsežnosti: a) ne le teoretične, ampak tudi družbene aktualnosti in b) pravne natančnosti in pravne razlage volilne problematike.

Volilni sistemi v številnih evropskih državah so bili – glede na dolgo dobo uveljavljanja predstavniške demokracije – deležni v tujini poglobljenih razlag in pravnih osvetlitev. Iz znanih razlogov, mislim predvsem

na volilni sistem »revolucionarne diktature proletariata« in kasnejšo uvedbo volilnega sistema delegatskega izvora, pri nas doslej ni bilo del, ki bi bila posvečena volilnemu sistemu tekmovalne večstrankarske demokracije. Tako ni pretirano, če trdim, da ima Gradovo delo primisi pionirskega podjetja. Avtor v krajši razlagi, a dobro izbirajoč bistvene prvine, pokaže na zgodovino volilnega sistema pri nas in s tem tudi opozori na teoretični in praktični lom med starim filtersko delegatskim in novim volilno strankarskim sistemom.

V slovenski politični in strokovni javnosti so se v zadnjem obdobju kresale številne dileme o novi slovenski volilni zakonodaji. Zlasti nekateri politični dejavniki v Sloveniji se niso zavedali vseh skrajnih posledic takšne ali drugačne volilne zakonodaje. Gradova knjiga pravno bistri te dileme, zlasti še s pojasnjevanjem vpliva načina razdelitve mandatov na delovanje političnega sistema. Dobro poznavanje posledic uvedbe večinskega volilnega sistema, proporcionalnega volilnega sistema ter njunih izvedenk in izpeljank, vsekakor omogoča tudi vrednotenje globalnega političnega sistema. Gradova knjiga je v tem pogledu pomembna ne le glede volilne zakonodaje s stališča de lege lata, ampak vidika de lege ferenda.

Če upoštevamo dejstvo, da je bila avtorjeva znanstvena ambicija opredeljena in zamejena že v naslovu knjige (Novi volilni sistem), je razumljivo, da je velik del knjige postopkovno obarvan. S tem ne želim trditi, da se avtor usmerja samo na formalnopravni teren, saj svoje pravno videnje volilne problematike, vsaj na nekaterih mestih, dopolnjuje tudi s členitvijo političnega okolja, ki narekuje takšno ali drugačno volilno zakonodajo. In dalje: Gradova knjiga nam pokaže, da je demokracija, zlasti še volilna, tudi procedura, da demokratičnih volitev ni brez spoštovanja legalno in legitimno sprejete natančne volilne zakonodaje. Dosledno spoštovanje proceduralnih pravil, od načinov in tehnike kandidiranja, način glasovanja, organizacije volitev, evidence volilne pravice, varstva volilne pravice, glasovanja, ugotavljanja volilnih izidov (in vsaj temu dr. Grad posveča upravičeno veliko pravno pozornost), še kako zaznamuje zrelost določene družbene skupnosti.

Bržčas je avtorju dr. Gradu relativno kra-

tek čas za pripravo te knjige onemogočil še celovitejšo in še bolj poglobljeno predstavitev vprašanj, ki se jih loteva. Vendar knjiga, tudi takšna kot je, gotovo ni samo v funkciji uporabnostnega trenutka. Je tudi podlaga in izhodišče za širše in še bolj celovito delo o volilnih sistemih v svetu in pri nas.

Last but not least: ob recenziji Gradove knjige je mogoče trditi, da avtor uspešno nadaljuje izročilo slovenske pravne misli o volilnem sistemu, od L. Pitamica, G. Kušaja, M. Šnuderla, prek M. Stroblove, I. Kristjana, C. Ribičiča. Ne bi bilo slabo, (videant consules slovenske politologije), da bi Gradova uspešna pravna študija dobila svoj odmev v politološki analizi volilnega procesa in političnih strank.

Boštjan Markič

GIANFRANCO PASQUINO

Come eleggere il governo

(izšlo pri založbi Anabasi Spa, Milano 1992)

Delo Gianfranca Pasquina Kako izvoliti vlado izraža značilnosti avtorja: a) razgledanega in prodornega italijanskega znanstvenika političnih ved, ki se je uveljavil s številnimi politološkimi knjigami in razpravami ter b) vsaj do neke mere tudi osebnosti, ki se je uveljavila tudi v politiki, saj je bil G. Pasquino od leta 1983 do 1992 senator v italijanskem parlamentu. Italijanski politični sistem je že dolgo v krizi in kljub številnim predlogom do korenitih in globljih sprememb političnega sistema ne pride. G. Pasquino sodi med tiste avtorje, ki z lucidno politološko členitvijo in obdarjen (ali pa delno morda tudi obremenjen?) z dejstvom, da so njegove analize tudi »inside story«, že vrsto let ponuja v razmislek konkretne systemsko institucionalne izpeljanke, ki naj bi spremenile italijanski politični sistem.

Knjigo Kako izvoliti vlado (obsega 121 strani) je pisec razdelil v posebej napisan Uvod ter v poglavja: Kakšna izvršna oblast;

Kako je izvršna oblast izvoljena; Izvršna oblast in druge možnosti; Kakšna vlada za Italijane. Pasquinovo študijo sklepajo politološko zaokrožene misli o nujnosti sprememb italijanskega političnega sistema. Politični sistem deluje v kolikor toliko zadovoljivi obliki, če ima ne le učinkovito in do javnosti odprto vlado, temveč tudi vlado, ki je ne samo do državljanov, ampak tudi do opozicije vidno odgovorna. Izhajajoč iz teh premis, se G. Pasquino sprašuje, kako oblikovati odgovorno vlado, ki bo sposobna pametno odločati. Kot neke vrste rdeča nit se v Pasquinovi knjigi vleče misel, da politične stranke, zlasti pa politično zadržta vodstva italijanskih političnih strank, neprestano manipulirajo volilne izbire državljanov volilcev. Kako omejevati partitokracijo in pri tem vendarle ohraniti politično tekmovalni večstrankarski sistem, je neke vrste politična kvadratura kroga, ki je tudi Pasquino ne zna (ne more?) razrešiti. Pisec ugotavlja, da so bile italijanske vlade vselej vlade političnih strank, ki so potiskale v drugi plan osebnosti v vladi, še posebej osebo predsednika vlade (il Presidente del Consiglio). Po Pasquinu je italijanski politični recept takle: partijska birokracija in partijska oligarhija proti personalizaciji politike. Moč vlade in moč predsednika vlade je v pretirani meri odvisna od voditeljev posameznih političnih strank, pa tudi strankarskih političnih frakcij, struj oziroma tokov (corrente).

Delo G. Pasquina Kako izvoliti vlado odlikuje izrazito primerjalno političen pristop, saj avtor vnaša v knjigo analizo delovanja in položaja prvega ministra (prime minister) v Veliki Britaniji, zveznega kanclerja v Nemčiji, šefa vlade v Franciji. Če bi, denimo, Pasquinu zaupali predmet Primerjalni politični sistemi na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, potem bi bilo gotovo brez smisla, da bi se javil nekdo drug, ki bi ta

predmet uveljavil kot kolegijski predmet več avtorjev. Pasquino bi nedvomno lahko »pokril« celoten predmet.

Pasquinova analiza dobro poudarja razlike v delu in položaju prvega moža vlade v različnih političnih sistemih v Evropi. Tako se ustavlja ob pojmu primus inter pares v vladi ter ob nalogah predsednika vlade kot usklajevalca vladne politike. Ena izmed osi, okoli katerih se sučejo možne spremembe italijanskega političnega sistema, je ravno volilna zakonodaja. Zato ne preseneča, da se Pasquino tej temi v pričujoči knjigi posveča s poglobljeno politološko analizo. Pasquina skrbi tudi prevelika fragmentarnost opozicije v italijanskem političnem sistemu in predlaga vrsto institucionalnih meja in zapor, ki bi politično razdrobljenost zmanjšale, ne da bi pri tem zašli v skrajno omejevalne in nedemokratske postopke. V polje svoje politološke analize vključuje Pasquino tudi tako imenovano referendumsko demokracijo. Sviri pred prevelikimi iluzijami glede uporabe referendumov, čeprav priznava državljanovo politično odločitveno razsežnost, ki jo sprožajo referendumski.

Pasquinova knjiga, ki je uvodoma posvečena pred kratkim od mafije umorjenemu Giovanniju Falconeju, išče institucionalne rešitve in mehanizme, ki bi utegnili izboljšati že močno načeto italijansko demokracijo. Od načina izvolitve (italijanske) vlade in njenega predsednika pa si ne obeta optimalnih rešitev in tudi ni enostransko kritičen do samega instituta vlade. Pasquinova knjiga, Kako izvoliti vlado, se zaveda možnosti, ki jih ima institucija vlade v parlamentarni demokraciji, politološko pa načrtuje tudi njene meje v že dolgo časa nespremenjenem italijanskem političnem sistemu, obremenjenem s preživeli volilnimi zakoni.

Boštjan Markič

bibliografija – novosti **(knjig in tematskih številc revij)**

IZ dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA, POSEBNE SOCIOLOGIJE

ADULT Sexual Assault.

Journal of Social Issues, 48(1992)1 (tematska številka)

ADVANCED societies at the threshold of the third millennium: status and perspectives.

Revue internationale de sociologie, (1992)1 (tematska številka)

AINSI va la sociologie aujourd'hui.

Cahiers Vilfredo Pareto, 30(1992)93 (tematska številka)

ALIENATIONS nationales.

L'homme et la société, 26(1992)1 (tematska številka)

AT-HOME income generation – Part on.

Journal of Family and Economic Issues, 13(1992)2 (tematska številka)

BREUER Stefan: Max Webers Herrschaftssoziologie.

Frankfurt; New York: Campus, 1991

DONNE del sud.

Inchiesta, 22(1992)96 (tematska številka)

EQUALITY Politics and Gender. London: Sage, 1991

ETHNICITY Today: Eastern and Western Approaches.

Revija za narodnostna vprašanja – Razprave in gradivo, (1988)21 (tematska številka)

GIDDENS ANTHONY; the Transformation of Intimacy : Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies.

Cambridge: Polity Press, 1992

HISTORICAL sociology. Debate on methods.

International Social Science Journal, 44(1992)3 (tematska številka)

INVESTIGATING Subjectivity : Research on Lived

Experience. London: Sage, 1992

INDIVIDUO e socialita: Scomposizioni e ricomposizioni.

Democrazia e diritto, 32(1992)2 (tematska številka)

L'APPROCHE feministe du loisir.

Loisir et société, 15(1992)1 (tematska številka)

L'IMMIGRAZIONE in quattro regioni.

Inchiesta, 22(1992)95 (tematska številka)

LE LOISIR dans un monde global: unite et diversite.

Loisir et société, 14(1991)2 (tematska številka)

LITERARISCHE Frauen-Ratschlaege.

Das Argument, 34(1992)193 (tematska številka)

LUKE Timothy W.: Social Theory and Modernity : Critique, Dissent, and Revolution. Newbury Park; London: Sage, 1990

MOTHERHOOD: Meanings, Practices and Idologies.

London; Newbury Park: Sage, 1991

MULTIDISCIPLINARY Models of Family Management.

Lifestyles, 12(1991)4 (tematska številka)

PHAENOMEN Cuba.

Triolog. (1992)33 (tematska številka)

PROCESS and Outcome: Perspectives on the Distribution

of Rewards in Organization.

Administrative Science Quarterly, 37(1992)2 (tematska številka)

REASSESSING Fatherhood : New Observations on Fathers and Modern Family. London; Newbury Park: Sage, 1990

SOCIAL Representations and the Social Bases of Knowledge.

Lewiston, NY: Hogrefe & Huber, 1992

SPECIAL Issue on Siegfried Kracauer.

New German Critique, 18(1991)54 (tematska številka)

SYMPOSIUM on »Failed Innovations«.

Social Studies of Science, 22(1992)2 (tematska številka)

THE EXISTENTIAL Self in Society. Chicago; London:

University of Chicago Press, 1984

THE MEANINGS of money.

American Behavioral Scientist, 35(1992)6 (tematska številka)

THE NEW Europe and International Migration.

International Migration Review, 26(1992)2 (tematska številka)

THINKING about Violence. Perspectives from philosophy, history, psychology and sociology.

International Social Science Journal, 44(1992)2 (tematska številka)

VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE v večkulturnih družbah.

Razprave in gradivo, (1986)18 (tematska številka)

WOMEN, flexibility and the service sector.

Work Employment and Society, 6(1992)3 (tematska številka)

POLITIČNE VEDE

COLUMBUS and the new world order 1492–1992.

Monthly Review, 44(1992)3 (tematska številka)

COMPARATIVE Perspectives on Democracy: Essays in Honor of Seymour Martin Lipset.

American Behavioral Scientist, 35(1992)4–5 (tematska številka)

DROGE na tehnicni.

Časopis za kritiko znanosti, 20(1992)146–147 (tematska številka)

GEWERKSCHAFTEN zwischen Morgen und Grauen.

Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, 5(1992)3 (tematska številka)

HEINS Volker: Strategien der Legitimation : das Legitimationsparadigma in der politischen Theorie.

Münster: Westfälischen Dampfboot, 1990

INSTITUTIONS and Common-Pool Resources.

Journal of Theoretical Politics, 4(1992)3 (tematska številka)

KRIEG.

L'Homme. Zeitschrift für Feministische geschichtswissenschaft, 3(1992)1 (tematska številka)

NATIONALISMUS am Ende des 20. Jahrhunderts.

Prokla, 22(1992)2 (tematska številka)
ORGANIZATIONS for Policy Analysis: Helping Government Think. London: Sage, 1992
PERSPETKIVEN der Bewegungsforschung.
Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, 5(1992)2 (tematska številka)
PROSPECTS for Democracy.
Political Studies, 40(1992) (tematska številka)
PUBLIC Administration: The State of Discipline. Chatham, NJ: Chatham House, 1990

POLITIČNI SISTEMI

AFRICA, 1992.
Current History, 91(1992)565 (tematska številka)
AMERICA First Redux.
Society, 29(1992)6 (tematska številka)
CHINA, 1992.
Current History, 91(1992)566 (tematska številka)
ELECTIONEERING: A Comparative Study of Continuity and Change. Oxford: Clarendon Press, 1992.
EUROPE and British political parties.
Political Quarterly, 62(1992)3 (tematska številka)
EXTREME Right-wing Parties in Europe.
European Journal of Political Research, 22(1992)1 (tematska številka)
FEDERALISM.
Telos, 25(1992)91 (tematska številka)
INTRODUCING Japan into the Comparative Political Curriculum.
Political Studies, 25(1992)1 (tematska številka)
PARLIAMENTARY Versus Presidential Government.
Oxford: Oxford University Press, 1992
RETHINKING Socialism.
Third World Quarterly, 13(1992)1 (tematska številka)
RIGHTS in America's Constitutional Traditions.
Publius, 22(1992)2 (tematska številka)
RUSSIA and Eastern Europe: Perspectives.
Praxis International, 12(1992)2 (tematska številka)
SMALL Parties in Western Europe: Comparative and National Perspectives. London: Sage, 1991
SPECIAL Section on Poland.
Telos, (1991)89 (tematska številka)
THE NEW Democracies in Eastern Europe: Party Systems and Political Cleavages. Aldershot: Edward Elgar, 1991
THE SECOND Russian Revolution?
Current History, 91(1992)567 (tematska številka)
THE UNITED States.
Current History, 91(1992)564 (tematska številka)
VON DER DDR zu den FNL.
Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, 5(1992)1 (tematska številka)
WALTHER Christoph J.: Wahlkampfrecht. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1989
WILDENMANN Rudolf: Volksparteien: Ratlose Reisen? Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1989

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

AGONIE oder Antizipation der Einen Welt?
Blätter für deutsche und internationale Politik, 37(1992)9 (tematska številka)
ANNUAL United Nations Issue.
New York University Journal of International Law and Politics, 24(1991)1 (tematska številka)
BACK from the Brink: Cuban Missile Crisis Correspondence Between John F. Kennedy and Nikita S. Khrushchev. Problems of Communism, 41(1992)pos (tematska številka)
DEUTCH Karl W.: The Analysis of International Relations. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1988
Il »mondo nuovo« e le sfide dell'interdipendenza.
Democrazia e diritto, 32(1992)1 (tematska številka)
MULTILATERALISM.
International Organization, 46(1992)3 (tematska številka)
PINDER John: European Community: The building of a union. Oxford; New York: Oxford University Press, 1991
ROSENAU James N.: Tubulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1990
THE SOCIAL Origins of Nationalist Movements: The Contemporary West European Experience. London: Newbury Park: Sage, 1992
TOWARD A Postcommunist World.
Problems of Communism, 41(1992)1-2 (tematska številka)
TREATY on European Union. Brussels: Council of the European Communities, 1992
TRANSFIGURATION in the Middle East.
New Political Science, (1992)21-22 (tematska številka)
WOMEN'S Rights and International Law.
New York University Journal of International Law and Politics, 24(1992)2 (tematska številka)

NOVINARSTVO. KOMUNICIRANJE

ADVERTISING: Principles and Practices: Prentice Hall, 1992
APPROACHES to the Study of Communication, Social Support and Helping Relationships.
Communication Research, 19(1992)2 (tematska številka)
COMMUNICATION and Aging: Cognition, Language, and Relationships.
Communication Research, 19(1992)4 (tematska številka)
CRISELL Andrew: Understanding Radio. London; New York: Methuen, 1986
GUDYKUNST William B.: Culture and Interpersonal Communication. Newbury Park; London; Sage, 1988
MATTELLART Armand: Advertising International: The privatisation of public space. London; New York: Routledge, 1991
MEDIA Interpretation.
Critical Studies in Mass Communication, 8(1991)4 (tematska številka)

MEDIA Systems in Transition.

Gazette, 49(1992)1-2 (tematska številka)

TELECOMMUNICATIONS.

Media, Culture and Society, 14(1992)3 (tematska številka)

DRUŽBOSLOVNA METODOLOGIJA. STATISTIKA. INFORMATIKA

A HANDBOOK of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research. London; New York: Routledge, 1991

ANKETA o porabi gospodinjstev 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)572 (tematska številka)

HANDBOOK of Survey Research. San Diego; London: Academic Press, 1983

INDUSTRIJSKE organizacije in industrijski proizvodi 1989.

Rezultati raziskovanj, (1992)565 (tematska številka)

INDUSTRIJSKE organizacije po občinah 1989.

Rezultati raziskovanj, (1992)567 (tematska številka)

LETNI pregled cen 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)578 (tematska številka)

LETNI pregled gostinstva 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)571 (tematska številka)

LETNI pregled industrije.

Rezultati raziskovanj, (1992)568 (tematska številka)

LETNI pregled obrti 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)574 (tematska številka)

LETNI pregled odkupa 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)564 (tematska številka)

LETNI pregled osebnih dohodkov zaposlenih v Sloveniji v letu 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)561 (tematska številka)

LETNI pregled trgovine 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)570 (tematska številka)

LONG Larry: Introduction to Computers and Information Processing. Englewood-Cliffs: Prentice Hall, 1991

OSEBNI dohodki za določene poklice 1989.

Rezultati raziskovanj, (1992)563 (tematska številka)

PREGLED komunalne dejavnosti 1988-1991.

Rezultati raziskovanj, (1992)579 (tematska številka)

PRIHODKI in odhodki podjetij in drugih organizacij neproizvodnih dejavnosti 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)573 (tematska številka)

RAZISKOVALNE organizacije 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)566 (tematska številka)

SELITVENO gibanje prebivalstva Republike Slovenije 1988, 1989 II. del.

Rezultati raziskovanj, (1992)562 (tematska številka)

SELITVENO gibanje prebivalstva Republike Slovenije 1988, 1989 I. del.

Rezultati raziskovanj, (1992)562 (tematska številka)

SESTAVA krajevnih skupnosti 1990.

Rezultati raziskovanj, (1992)569 (tematska številka)

SPECIAL Issue: Temporality, events, and explanation in historical sociology.

Sociological Methods and Research, 20(1992)4 (tematska številka)

STOCHASTIC Models of Choice and Reaction Time.

Mathematical Social Sciences, 23(1992)3 (tematska številka)

ŠTUDENTI v Republiki Sloveniji 1991/1992.

Rezultati raziskovanj, (1992)575 (tematska številka)

USING Computers in Qualitative research. London; Newbury Park: Sage, 1991

FILOZOFIJA

BESEDA, dejanje, svoboda. Filozofija skozi psihoanalizo. Problemi-Razprave, 28(1990)1-2 (tematska številka)

DEZIN Norman K.: Images of Postmodern Society: Social Theory and Contemporary Cinema. London; Newbury Park: Sage, 1992

DVE RAZPRAVI.

Problemi-Razprave, 28(1990)3 (tematska številka)

HITCHCOCK II.

Problemi, 29(1991)4 (tematska številka)

SMART Barry: Modern Conditions, Postmodern Contraversies.

London: Routledge, 1992

TESTER Keith: The Two Sovereigns: Social contradictions of European modernity. London: Routledge, 1992

WATTIMO Gianni: The Transparent Society. Cambridge: Polity Press, 1992

MANAGEMENT. ORGANIZACIJSKE VEDE. MARKETING

BRADLEY Frank: International Marketing Strategy. New York; London: Prentice Hall, 1991

DAVIDSON Martin Peter: The Consumerist Manifesto: Advertizing in postmodern times. London; New York: Routledge, 1992

FLETCHER Keith: Marketing Management and Information Technology. New York; London: Prentice Hall, 1990

METCALFE Les: Improving Public Management. London: Sage, 1990

PSIHOLOGIJA. PSIHOANALIZA

NEW METHODOLOGIES: the turn to discourse.

American Behavioral Scientist, 36(1992)1 (tematska številka)

RAZPOL 5.

Problemi-Razprave, 27(1989)5 (tematska številka)

RAZPOL 6.

Problemi-Razprave, 28(1990)4 (tematska številka)

SPECIAL issue: Psychohistory of the cinema.

Journal of Psychohistory, 20(1992)1 (tematska številka)

THE HERITAGE of Kurt Lewin: Theory, Research, and Practice.

Journal of Social Issues, 48(1992)2 (tematska številka)

THE PRESIDENTIAL election.

Journal of Psychohistory, 20(1992)2 (tematska številka)

EKONOMIJA. MEDNARODNO GOSPODARSTVO**DROGUES et developpement.**

Revue Tiers-Monde, 33(1992)131 (tematska številka)

EDITING Economists and Economists as Editors.

Cahiers Vilfredo Pareto, 30(1992)92 (tematska številka)

NORTH Douglass C.: Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1991**SMALL Countries in the Global Economy – The Case of Slovenia.**

Development and International Cooperation, 8(1992)14–15/2 (tematska številka)

SMALL Countries in the Global Economy – The Case of Slovenia.

Development and International Cooperation, 8(1992)14–15/1 (tematska številka)

STOPFRD John M: Rival States, Rival Firms : competition for world market shares. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1991**SYMPOSIUM on Agricultural Trade and Marketing Policies.**

Policy Studies Journal, 20(1992)3 (tematska številka)

TEUNE Henry: Growth. Newbury Park; London: Sage, 1988**THE INFORMAL Economy.** Newbury Park; London: Sage, 1987**VOJAŠKE VEDE. OBRAMBOSLOVJE****LEADERSHIP.**

Military Review, 72(1991)8 (tematska številka)

TRAINING and Education.

Military Review, 72(1992)5 (tematska številka)

ZNANOST. TEHNOLOGIJA. ARHITEKTURA.**EKOLOGIJA****PLAN and reality.**

Triolog, (1992)34 (tematska številka)

WOHLTEMPERIESTE Architektur. Neue Techniken energiensparenden Bauens.

ARCH+, (1992)113 (tematska številka)

UMETNOST. KULTURA. JEZIKOSLOVJE**20. SREČANJE mladih pesnikov in pisateljev Slovenije.** Štatenberg, 25. in 26. september 1992.

Mentor, (1992)5–6 (tematska številka)

LANGUAGE-Spread Policy. Volume 1: Languages of Former Colonial Powers.

International Journal of the Sociology of Language, (1992)95 (tematska številka)

MUZEJI na prostem.

Glasnik slovenskega etnološkega društva, 32(1992)3 (tematska številka)

PASSWORD : English Dictionary of Speakers of Slovenian.

Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992

SOCIOLOGICALS in Mexico.

Linguistics, (1992)96 (tematska številka)

TANNER Tony: Venice Desired. Oxford; Cambridge: Basil Blackwell, 1992**VZGOJA. IZOBRAŽEVANJE****NEW MODELS for Disseminating Education R and D.** Knowledge, 13(1992)3 (tematska številka)**THE UNIVERSITY of the Twenty-First Century: A Symposium to Celebrate the Centenary of the University of Chicago.**

Minerva, 30(1992)2 (tematska številka)

SOCIALNA POLITIKA. ZDRAVSTVENA POLITIKA**MEDICINE: New Humanism or Old Euthanasia.** Society, 29(1992)5 (tematska številka)**POLITICAL pharmacology: Thinking about drugs.** Daedalus, 121(1992)3 (tematska številka)**SPECIAL Issue: Health of the Force.**

Armed Forces and Society, 18(1992)4 (tematska številka)

SYMPOSIUM on International and Comparative AIDS Policy.

New York University Journal of International Law and Politics, 23(1991)4 (tematska številka)

THE FATE of Black America.

Praxis International, (1992)108 (tematska številka)

RELIGIJA**«ARRACHES au diable». L'evangelisation de l'Amerique Espagnole.**

Archives de sciences sociales des religions, 37(1992)77 (tematska številka)

ANTROPOLOGIJA. ETNOGRAFIJA**BARRETT Richard A.: Culture and Conduct : an Excursion in Anthropology.** Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1991**INQUIRY and Debate in the Human Science.**

Current Anthropology, 33(1992)pos. (tematska številka)

ZGODOVINA. GEOGRAFIJA**LA SOCIOLOGIE des origines chretiennes.**

Social Compass, 39(1992)2 (tematska številka)

THE COLONIAL and Post-colonial Experience. Five Centuries of Spanish and Portuguese America.

Journal of Latin American Studies, 24(1992)Sup. (tematska številka)

UDK 327(73):32:316.628

BENKO, dr. Vlado: Ideje in interesi v zunanji politiki ZDA
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 11-12, str. 1043

Avtor opozarja na odnose med idejami in interesi v zunanji politiki najmočnejše države v svetu, ZDA. Njegova izhodiščna trditev je, da supersila z globalnim »out-lookom« in globalnimi interesi, rabi ideologijo v zagotavljanju lastnih ciljev, v specifičnem primeru ZDA s transpozicijo principov in vrednot, ki dominirajo znotraj njihove družbe, v mednarodno skupnost. Avtor poudarja, da se artikulacija idej o tem, kako naj bi bila mednarodna skupnost organizirana, vodena in učinkovita, spreminja v času in prostoru. Medtem ko je v nekaterih primerih abstraktna in splošna, je v drugih primerih bolj specifična in konkretna. Razlog tega je za avtorja očiten: ohranjati stik z artikulacijo interesov, dopuščajoč jim tudi široko interpretacijo, celo v smer ustvarjanja kompromisov med principi in pragmatizmom. Pregled evolucije ameriške zunanje politike – posebej ko gre za fazi »ekonomizacije« in »militarizacije« te politike, rabi za argumentacijo avtorjevih stališč.

UDC 327(73):32:316.628

BENKO, dr. Vlado: Ideas, and Interests in the U. S. Foreign Policy
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 11-12, pg. 1043

The author calls to attention the relation between the ideas and interests in the foreign policy of the most powerful state in the world, the USA. His first proposition is that a superpower such as the USA, with a global outlook and interests, has to use the instrument of ideology in promotion of their goals, and in this specific case, by transposing their principles and values which are dominant in the internal structure, in the sphere of international community. The author points out that the articulation of the ideas related to the international relations-how the international community should be organized, managed and promoted-are changing in time and place; in some instances they are relatively abstract and vague, in other instances more specific and concrete. The reason for this is, in the author's opinion, evident: to preserve the connection with the articulation of interests allowing them a broader interpretation, even in the direction of a compromise between the principles and the pragmatism. A review of the evolution of American foreign policy-especially on the »economization« and »militarization« of this policy-is used as an argumentation for the author's opinion.

UDK 316:346.2(497.12)

KLINAR, dr. Peter, TRAMPUŽ Cveto: O družbeni neenakosti in revščini v Sloveniji 1992
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 11-12, str. 1055

Avtorja ugotavljata, da bi v postsocialističnih družbah mogli pridobivati pomen pogledi o *legalni enakopravnosti in funkcionalni neenakosti, ki temeljijo na enakosti možnosti in pogojev*. Hkrati menita, da v teh družbah še ni mogoče zadovoljivo uresničevati enakopravnosti in enakosti možnosti ter pogojev. Postsocialistične družbe so družbe ekonomskih hierarhij, hierarhij sposobnosti in hierarhij politične moči. Slovenska javnost na splošno sprejema zamisel o funkcionalni neenakosti s hierarhijo dohodkov in sposobnosti, vendar le v omejenem smislu. Poglede, ki zadevajo razmere v Sloveniji, pa lahko označimo za umirjeno egalitarne, z omejeno neenakostjo. Podatki kažejo, da se ekonomsko socialne razmere za večino slovenske populacije v obdobju dolgotrajne krize in še posebej v zadnjem obdobju slabšajo. Pojavi absolutne revščine so maloštevilčni, že kar obsežni pa so pojavi relativne revščine, ki prizadevajo predvsem nižje sloje, manj pa tudi srednje sloje.

Spremembe razredne in slojevske strukture, ki se porajajo v postsocialističnih razmerah, vodijo do razredne polarizacije in se ne približujejo razvitejši socialni stratifikaciji. Kljub omenjenim razmeram pa v Sloveniji zorijo subjektivni pogoji za razvoj modernejših razrednih odnosov in za njihovo preraščanje v razvitejšo slojevsko strukturo. Gre za pozitivno vrednotenje zasebne lastnine in za poudarjanje pomena dejavnikov vertikalne mobilnosti pridobljenega socialnega statusa.

UDC 216:346.2(497.12)

KLINAR, dr. Peter, TRAMPUŽ Cveto: On Social Inequality and Poverty in Slovenia 1992
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 11-12, pg. 1055

The author concludes that ideas on legal equality and functional inequality, based on equality of possibilities and condition could very well gain in significance in postsocialist societies. Postsocialist societies are societies of economic hierarchies, hierarchies of capability and hierarchies of political power. The Slovenian public in general accepts the idea of functional inequality with a hierarchy of incomes and capabilities, but only in a restricted sense. View concerning relations in Slovenia can be designated as moderately egalitarian, with a limited inequality.

Data indicate that economically, social conditions for the majority of the Slovenian population in the period of a prolonged crisis and above all in the last period are deteriorating. Cases of absolute poverty are rare whereas relative poverty is rather widespread, above all in lower strata, and not so much in middle strata.

Changes in class and strata structure evolving in postsocialist conditions lead to class polarization and are not evolving in the direction of more developed social stratification. Despite these conditions, subjective conditions are emerging in Slovenia for the development of more modern class relations and for their transformation into a more developed strata structure. We have in mind the positive evaluation of private property and the emphasis of the significance of factors of vertical mobility obtained through social status.

BREZOVŠEK, mag. Marjan: Politika in administracija: poskus razvojne tipologije Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 11-12, str. 1089

Tudi zaradi protislovnih zahtev po družbenih in političnih spremembah in stabilnosti je prehod v demokracijo odvisen tudi od odnosov med izvršno oblastjo in upravo (glede upravljanja javnih zadev). Zato se zdi smotrno ugotoviti, kako se vzpostavljajo odnosi med politiko in administracijo (upravo) in do kakšnih sprememb je prišlo v teh odnosih v sodobnem svetu. Avtor v svojem prispevku poskuša razviti tipologijo odnosov med »birokrati« in »politiki«, tako kot so se vzpostavljali tokom zgodovine in kot jih je potrjevala intelektualna zgodovina javne uprave. Najbolj se osredotoča na zadnji, močno špekulativni in zato tudi protislovni model, t. j. čisti hibrid, ki povezuje oba svetova politike in administracije, pri tem pa opozarja tudi na nekatere ovire in zavore pri uveljavljanju tega modela. Različne stile upravljanja opredeljuje z razmerjem med državnimi aparati in njihovo politično odzivnostjo. Vrste predstav o dihotomiji politika/administracija dopolnjuje še s trihotomijo med institucionalnim, managerskim in tehničnim podsistemom.

UDC 316.344.4:32

BREZOVŠEK, mag. Marjan: Politics and Administration: An Attempt in Developmental Typology Teorija in prakse, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 11-12, pg. 1089

The transition to democracy depends on relations between executive power and administration (concerning the management of public affairs), not lastly because of contradictory demands of social and political change and stability. This is why it makes sense to discern how relations between politics and administration (management) are maintained and what changes occur in these relations in the world today. In his article, the author attempts to develop a typology of relations between »beaurocrats« and »politicians« as they were maintained in the course of history and as they were confirmed in the intellectual history of public affairs. He concentrates on the last, extremely speculative and thus also contradictory model, i. e. a pure hybrid connecting both worlds of politics and administration, calling to attention some limitations in the affirmation of this model. Different styles of management are defined with the relationship between the state apparatus and their political responsiveness. Types of ideas regarding the dichotomy politics/administration are supplemented with a trichotomy between institutional, managerial and technical subsystems.

UDK 339.923:061.1EGS:339.9.96:34(1-772)(6)(79)(729)

ŠABIČ, Zlatko: Narava in učinkovitost konvencije Lome
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 11-12, str. 1101

Avtor obravnava pomen, vlogo in učinkovitost konvencij Lome kot »modela« pomoči državam v razvoju. Ugotavlja, da je pomoč, ki jo v skladu s konvencijami Lome prejemajo AKP države, gotovo izrednega pomena, saj dober del držav (17) kar 40% svojih sredstev pridobiva prav iz tega vira. Vprašanje pa je, ali model rešuje tudi razvojne težave teh držav. Vzrok dvomom ni toliko gospodarska in politična neurejenost AKP držav, temveč predvsem vloga dobavitelja surovin, ki jo AKP države igrajo v svetovnem gospodarstvu.

UDC 339.923:061.1EGS:339.9.96:34(1-772)(6)(79)(729)

ŠABIČ, Zlatko: The Nature and Efficiency of Loma Convention
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 11-12. pg. 1101

The author deals with the significance, role and efficiency of Loma convention as a »model« of aid to developing countries. He concludes that aid which is received according to the Loma conventions by AKP countries is by all means of exceptional significance, as for a large portion of these countries (17) these funds represent 40% of their resources. But the question remains whether this model solves the developmental problems of these countries. Doubt concerning this arises not so much from economical and political imbalances of these countries, as from the role as suppliers of resources that AKP countries play in the world economy.

UDK 316:001.891:316.256(197.12)

**MLINAR, dr. Zdravko: O naši majhnosti in preko nje
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, let. XXIX, št. 11-12, str. 1118**

Avtor izpostavlja navidezno paradoksalne spremembe v teritorialnih okvirih družboslovnega delovanja: po eni strani za njihovo zoževanje na meje nove države, hkrati pa za razširjanje prostora socioloških aktivnosti, še zlasti v evropskem merilu. Problematična je zlasti inercija samoumevnosti sprejemanja tradicionalne teritorialne in institucionalne zaprtosti. Ilustrativno so prikazani podatki o zaposlenih raziskovalnih in pedagoških delavcih z visokošolsko izobrazbo na FDV glede na izvor; npr. od 104 so kar 103 diplomirali na Ljubljanski univerzi, samo eden je diplomiral izven Ljubljane. Kot značilne posledice delovanja v zaprtih okvirih pa obravnava nizko stopnjo diferenciacije profesionalnega delovanja, nediferenciranost po pomenu spoznanj za razvoj znanosti, izvirna spoznanja in kompilacija, neločevanje med znanostjo in »publicistikom« ter med družboslovci in politiki.

UDC 316:001.891:316.256(197.12)

**MLINAR, dr. Zdravko: On Our Smallness and Beyond it
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 11-12, po. 1118**

The author calls to attention the apparent paradoxical change in territorial frameworks of sociological action: on the one hand its narrowing down to the borders of the new state, yet at the same time widening the space of sociological activity, above all in the European context. What is problematic is above all the inertia of the taken for granted change in traditional and institutional closure. Data on those employed in research and pedagogical workers with university level education at the Faculty of Social Sciences according to their upbringing are indicated for illustration; i. e. of 104, 103 have graduated at the University of Ljubljana, only one outside of Ljubljana. The level of differentiation of professional activity, original discoveries and compilation, inability to discern between science and »essayism« and between sociologists and politicians are dealt with as characteristic consequences of action in closed frameworks.

UDK 32.000.008:316.346.2:32

JOGAN, dr. Maca: Seksizem, politika in politična kultura
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Let. XXIX, št. 11-12, str. 1141

Izhajajoč iz prepričanja, da se seksistična tradicija ni po naključju ohranjela skozi stoletja, avtorica razkriva elemente seksizma v politiki ob koncu 20. stoletja, ki so zlasti izraziti v postsocialističnih družbah. Prav ta okolja pa očitno zaostajajo za sistematičnimi prizadevanji povezujoče se Evrope, katerih cilj je celostno uresničevanje politike enakih možnosti za oba spola. Avtorica problematizira (že skoraj stereotipno) pojmovanje o večji konservativnosti žensk in na slovenskem primeru predstavi zgodovinsko ukoreninjenost moškosrediščne kulture, ki je sicer v nekaterih vidikih že zrahljana, vendar bo še dolgo zaviralna okoliščina pri zmanjševanju dejanske materialne in moralne nadobremenjenosti žensk.

UDK 32.000.008:316.346.2:32

JOGAN, dr. Maca: Sexism, Politics and Political Culture
Teorija in praksa, Ljubljana 1992, Vol. XXIX, No. 11-12, pg. 1141

Proceeding from the conviction that the sexist tradition is not accidentally maintained through the centuries, the author discerns elements of sexism in politics at the end of the 20. century which are above all manifest in postsocialist societies. These environments are obviously lagging behind systematic endeavours of an integrating Europe which has a goal of a holistic realization of a policy of equal possibilities for both sexes. The author problematizes (an almost stereotypical) idea of a more conservative nature of women and presents, in the case of Slovenia, the historical rootedness of a male-centered culture which has in some aspects mellowed but will nevertheless for a long time to come a limiting condition in decreasing the actual material and moral overloadedness of women.

Contents

Articles, discussions

- VLADO BENKO: Ideas and Interests in US Foreign Policy 1043
PETER KLINAR, CVETO TRAMPUŽ: On Social Inequality and Poverty in Slovenia 1992 1055
PIERRE L. VAN DEN BERGHE: Modern State: the Formator or Destroyer of Nation 1068

From research

- STOJAN SORČAN: Technology of Science 1080
MARJAN BREZOVŠEK: Dichotomy Politics/Administration: An Attempt in Developmental Typology 1089
ZLATKO ŠABIĆ: The Nature and Efficiency of Loma Convention 1101

From introductory lectures of permanent professors

- DIMITRIJ RUPĚL: Culture and Politics in Time of Disappointment 1109

Development of sociological disciplines

- ZDRAVKO MLINAR: On Our Smallness and Beyond It 1118
FRANCE VREG: »Growth« and »Abandonment« of the Paradigm in Communicational Science 1128
NADA SFILIGOJ: Competitive Advantage With an Efficient Marketing Strategy 1135
MACA JOGAN: Sexism, Politics and Political Culture 1141

Cross-roads of national security

- FRANCE VREG: Slovenian Security (Non)Culture in Europe 1151

Macedonia

- KIRO GLIGOROV: Independence of Macedonia and Possibilities of Peace in the Balkans (Dimitrij Mirčev) 1155
STANE JUŽNIĆ: Where is Macedonia and Who (Are Macedonians) is a Macedonian? 1163

Views, commentaries

- BOŠTJAN MARKIČ: Elections 1992 1176
JANEZ ŠMIDOVNIK: Power and Powerlessness in Slovenian Government 1182
MARKO POLIČ: Psychological Sketch of War: The Case of Yugoslavia 1187
ALBIN IGLIČAR: Legal Regulation of University Level Education 1197

Media and society

- JEAN-BERNARD MÜNCH: Prospects and Strategy of European Radio-Television Markets 1207
JANEZ JEROVŠEK: RTV Slovenia 1215

Human Rights

- DANILO TÜRK: The Constitution of the Republic of Slovenia and the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1123

Reviews, recensions

- Doneela H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers: Beyond the Limits: Global Collapse or a Sustainable Future (Andrej Kirn) 1232
Anthology Social Geography in Theory and Practice (Marjan Hočevar) 1233

From sociological book shelf

- Cross-Roads of National Security (edt. Anton Grizold) (Ivan Hvala) 1236
Autopoesis – Eine theorie im brennpunkt der kritik (edt. H. R. Fischer) (Franc Mali) 1237
Franc Grad: The New Electoral System With Electional Legislature (Boštjan Markič) 1238
Gianfranco Pasquino: Come eleggere il governo (Boštjan Markič) 1239

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

1241

ATHOR'S SYNOPSIS

1245

ZALOŽNIŠKI PROGRAM FDV

Knjige iz programa 1992

Maca Jogan: *DRUŽBENA KONSTRUKCIJA HIERARHIJE MED SPOLOMA.*

Ključne teme: Družbena struktura, kultura in hierarhija med spoloma; (ne)vidno in neplačano delo žensk; (ne)plačano delo žensk v sodobnosti; družbena produkcija podrejenosti žensk na Slovenskem.

Že naslov knjige izraža temeljno razumevanje obravnavane problematike – hierarhije med spoloma avtorica ne razume kot naravno danost oz. kot sestavino tradicije, ampak kot »neprekinjen zgodovinski proces celostnega družbenega re/strukturiranja«.

Cena: 1000 SIT

Veljko Rus: *MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM.*

Ključne teme: Med reformo in revolucijo, lastninjenje in soupravljanje, socializirana družba, izobraževanje kot zasebna in javna dobrina.

Avtor obravnava prevladujoče silnice, ki oblikujejo naš čas in, kot pravi, naš specifični beg iz njega. Knjiga omogoča jasnejši razgled v družbenem prostoru in kritični spoprijem z aktualnimi problemi.

Cena: 800 SIT.

Tine Hribar: *TEORIJA ZNANOSTI IN ORGANIZACIJA RAZISKOVANJA.*

Ključne teme: Enotnost in členitev znanosti, standardne in alternativne znanosti, teorije znanosti in organizacija raziskovanja.

Znanost so skušali že v najzgodnejši dobi (grška antika) povezati v enoten sistem. Takšna naravnost je obvladovala srednji vek. Na začetku novega veka pa je pod vplivom naravoslovja nastala tudi potreba po novi ureditvi znanosti v smeri njene enotnosti. Avtorja zanima jo temeljni izvori in ravni teh razprav ter potreba, da bi se zamišljena »enotnost znanosti razrahljala ali pa povsem zavrgla«.

Cena: 950 SIT.

Danica Fink Hafner: *NOVA DRUŽBENA GIBANJA – SUBJEKTI POLITIČNE INOVACIJE.*

Ključne teme: Nova družbena gibanja kot subjekti transformiranja (socialističnega) političnega reda, politično-kulturni in normativni kontekst preobrazbe, politična elita, subjekti političnih inovacij.

Avtorica obravnava nova družbena gibanja kot produkte kulturno-zgodovinskih sprememb sodobnih družb na Zahodu in Vzhodu v dveh kontekstih – kot nosilce kritike učinkov modernizacije in kot protagoniste modernizacije. Knjiga se posebej osredotoča na vlogo novih družbenih gibanj v Sloveniji od 80. do začetka 90. let.

Cena: 1,200

Ivan Bernik: *DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽBI.*

Ključne teme: Idealni tip socialistične družbe; birokracija, tehnokracija in delavski razred v socialističnih družbah; procesi legitimizacije politične oblasti; kriza legitimnosti oblasti v socialističnih družbah.

Knjiga je posvečena »kritični znanstveni analizi socialne strukture socialističnih družb«, hkrati pa so v njej nakazani »tudi razlogi za razpad socialističnih družb« (iz recenzije P. Klinarja).

Cena: 950 SIT.

Anton Grizold (urednik): *RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI* (Soavtorji: F. Vreg, A. Bebler, A. Grizold, L. Jelušič, M. Malešič, D. Lubi).

Ključne teme: Demokratizacija družbe in obrambe, Jugoslovanska ljudska armada in razpad

Jugoslavije, oblikovanje slovenske nacionalne varnosti, slovenska javnost o varnostnih dilemah svoje države, civilna obramba v sistemu nacionalne varnosti, slovenski vojak.

Avtorji najprej predstavljajo obdobje, v katerem prihaja »do opuščanja jugoslovanske obrambne doktrine in oblikovanja slovenske«, v drugem delu pa »analizirajo pripravljenost državljanov za boj proti agresiji« (T. Korošec).

V knjigi so predstavljeni tudi podatki o ogrožanju varnosti Slovenije in o razvoju civilne obrambe. S posebno pozornostjo so obdelane vrednote in cilj pripadnikov TO.

Cena: 1.500 SIT.

Knjige iz programa 1993 v tisku

Niko Toš (urednik): SLOVENSKI IZZIV. (Soavtorji: N. Toš, P. Klinar, Z. Roter, B. Markič, A. Grizold, L. Jelušič in J. Štebe).

Knjiga podaja »sintezo socialno-strukturnih, političnih in kulturnih sprememb v slovenskem prostoru v preteklih dveh desetletjih« (iz recenzije F. Vrega). V posameznih prispevkih so osvetljeni premiki in strukturi političnega in volilnega telesa v Sloveniji, identifikacija volilcev s strankami, vrednotne orientacije volilcev ter odnosi med politiko in javnim mnenjem. Del knjige je posvečen slovenski nacionalni zavesti v času osamosvajanja, mednacionalnim odnosom ter novim razmeram med družbo in religijo. V knjigo so vključene tudi študije o nacionalni varnosti Slovenije in varnostni kulturi prebivalcev Slovenije.

Prednaročniška cena: 1400 SIT.

Nada Sfiligoj: MARKETINŠKO UPRAVLJANJE.

Ključne teme: Efektivno povpraševanje na mikro ravni, marketinško okolje, marketing in učinkovitost organizacij, informacijski sistem, raziskovanje trga in konkurence, oblikovanje marketinške strategije, marketinško upravljanje.

Knjiga je zasnovana na »teoriji konkurence in na spoznanjih s področja strateškega upravljanja in marketinga, ki slovenskim menedžerjem niso posebno blizu« (iz recenzije Z. Jančiča). Mikroekonomska spoznanja, na katera se opira knjiga, so poleg socioloških, komunikoloških in organizacijskih spoznanj med najpomembnejšimi v marketinški stroki.

Prednaročniška cena: 1.600 SIT.

Stane Južnič: IDENTITETA.

Ključne teme: Telesna identiteta, osebna vs. skupinska identiteta, kulturna identiteta, etnična in nacionalna identiteta.

V obsežnem opusu avtorjevih knjižnih izdaj pomeni to delo eno temeljnih del. Po avtorjevih besedah predstavlja neke vrste »zaporedje v dopolnjevanju preiskav interdisciplinarne narave, ki sledi iz programa, nakazanega s Politično kulturo«. Knjiga je usmerjena v razčlenitev tistega »občutenja in sidrišča človekovega obstajanja, ki bi mu rekli kar pripadanje« oz. vkoreninjenost v sebi, v družbi, v kulturi. Poseben razlog za obravnavo te problematike je po avtorjevih besedah »razrvanost sedanjega človeštva z izpostavljanjem etnične, narodne in nacionalne identitete«.

Prednaročniška cena: 2.600 SIT.

Zbirka metodološki zvezki

V zbirki **METODOLOŠKI ZVEZKI** (urednica Anuška Ferligoj) je doslej izšlo osem publikacij. Na voljo so še štirje zborniki in ena monografija:

- Blejsko metodološko srečanje '88
- Blejsko metodološko srečanje '89
- Blejsko metodološko srečanje '90
- Blejsko metodološko srečanje '91

– Slavko Splichal (v sodel. z A. Bekešem): ANALIZA BESEDIL.

V zbornikih so objavljeni prispevki s področij obče metodologije in metod družboslovnega raziskovanja ter primeri aplikacij metodoloških in statističnih pripisov v družboslovju.

Avtorji prispevkov so ugledni raziskovalci.

Cena posameznega zvezka: 400 SIT.

FAKULTETNA REVIIJA – TEORIJA IN PRAKSA

TEORIJA IN PRAKSA (glavni in odgovorni urednik: Boštjan Markič) je osrednja slovenska revija za družbena vprašanja. Objavlja prispevke s področij sociologije, politologije, komunikologije, obramboslovja in sorodnih ved.

V zadnjem obdobju so bili v Teoriji in praksi objavljene razprave o naslednjih vprašanjih: politična ekonomska in kulturna modernizacija družbe; nastajanje nove gospodarske strukture; vključevanje Slovenije v razvoj znanosti in tehnologije; uveljavljanje človeka kot državljana; uveljavljanje nove slovenske ustave; problemi parlamentarizma, razvoj javne uprave; uveljavljanje državne suverenosti; socialno razslojevanje in homogenizacija slojev; socialne inovacije; svoboda in pravičnost; problemi izobraževalnega, zdravstvenega in socialnega standarda; profesionalizacija družboslovja; varnost in varnostni sistem; preobrazba mednarodne skupnosti; vloga države v sodobnih družbah. Revija redno objavlja prevode družboslovnih tekstov.

Revija izhaja mesečno.

Naročnina za 1. polletje 1993: 1.250 SIT za dijake in študente, za druge individualne naročnike 2.000 SIT, za delovne organizacije in ustanove 3.500 SIT, za tujino pa 5.000 SIT. Cena posameznega zvezka v prosti prodaji je 600 SIT.

Knjige lahko naročite s preslikavo objavljene naročilnice. Z isto naročilnico se lahko naročite tudi na revijo. Za vse knjige, naročene z naročilnico, velja 10 odstotkov popusta (na navedene cene). Če naročite najmanj štiri knjige, je popust 20 odstoten. Popust ne velja za naročnino revije.

Naročilnico pošljite na naslov:

**FDV, Teorija in praksa, Kardeljeva ploščad 5,
61109 Ljubljana.**

Naročilnica

Podpisani(-a) _____

stanujoč(-a) _____

(se) naročam

_____ izvodov knjige Mace Jogan **DRUŽBENA KONSTRUKCIJA HIERARHIJE MED SPOLO-**
MA,

_____ izvodov knjige Veljka Rusa **MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM,**

_____ izvodov knjige Tineta Hribarja **TEORIJA ZNANOSTI IN ORGANIZACIJA RAZISKOVA-**
NJA,

_____ izvodov knjige Danice Fink Hafner **NOVA DRUŽBENA GIBANJA – SUBJEKTI POLI-**
TIČNE INOVACIJE,

_____ izvodov knjige Ivana Bernika **DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽ-**
BI,

_____ izvodov knjige Antona Grizolda (urednik) **RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI,**

_____ izvodov knjige Nika Toša (urednik) **SLOVENSKI IZZIV,**

_____ izvodov knjige Nade Sfiligoj **MARKETINŠKO UPRAVLJANJE,**

_____ izvodov knjige Staneta Južniča **IDENTITETA,**

iz zbirke METODOLOŠKI ZVEZKI

_____ izvodov Blejsko metodološko srečanje '88

_____ izvodov Blejsko metodološko srečanje '89

_____ izvodov Blejsko metodološko srečanje '90

_____ izvodov Blejsko metodološko srečanje '91

_____ izvodov monografije Slavka Splichala **ANALIZA BESEDIL,**

– na revijo **TEORIJA IN PRAKSA,**

Podpis naročnika: _____

Datum _____

Naročilnico pošljite na naslov: *FDV, Teorija in praksa, Kardeljeva pl. 5, 61109 Ljubljana.*

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

- 1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeleva ploščad 5, 61000 Ljubljana.
- 2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.
- 3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.
- 4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.
- 5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.
- 6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.
- 7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:
 - a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.
 - b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.
 - c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. *IV*: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.
- 8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).
- 9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznanijo z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.
- 10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).
- 11) Prispevkov ne vračamo.

Popravek

V prispevku Stojana Sorčana Slovensko sociološko srečanje (Gozd Martuljek, 4. in 5. junij 1992) na str. 989, bi se moral zadnji odstavek zaključiti z naslednjo informacijo: »... da bomo čez tri leta, tj. na naslednji skupščini SSD I. 1995, praznovali 30. obletnico ustanovitve Slovenskega sociološkega društva.«

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

ČLANKI, RAZPRAVE

VELJKO RUS: Privatizacija kot sredstvo revitalizacije družbenih dejavnosti

MARJAN SVETLIČIČ: Izhodišča razvojne strategije Slovenije

DANIEL PUČKO: Procesu strateškega preoblikovanja podjetij

ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC: Vzroki stečajev slov. podjetij

RAZISKAVE

MARKO KOS: Struktura slojev slovenske družbe

VOJKO ANTONČIČ: Kako si slovensko prebivalstvo

predstavlja pravičnost?

ANA BARBIČ: Uravnovežen razvoj podeželja

JANEZ PEČAR: Policijski profesionalizem in specializacija

FRANC MALI: Znanstveni svet in reflektivna integracija

družbenih sistemov

MARKO NOVAK: Procesni inštitut Velike porote

VJERAN KATUNARIČ: Interkulturalizem

BERNARD POCHE: Lombardska liga – od kulturne

avtonomije do integralnega federalizma

SLOVENSKO JAVNO MNENJE 1992

PETER KLINAR, BOŠTJAN MARKIČ, NIKO TOŠ, ZDENKO

ROTER

RAZVOJ DRUŽBOSLOVNIH DISCIPLIN (FDV)

DRAGO KOS: Prihodnost neformalnih dejavnosti

v postsocializmu

TANJA RENER: Dekonstrukcija standardne teorije ali o novi

podobi sociologije družine

DANICA FINK HAFNER: »Policy« analiza – perspektivno in

dinamično področje pedagoškega in raziskovalnega dela

ALOJZIJA ŽIDAN: Raziskovanje učinkov socializacijskega

procesa

POGLEDI, KOMENTARJI

VOJKO KUZMA: Vojna v Sloveniji in Avstrija

DŽEMAL SOKOLOVIČ: Dvanajst ur demokracije

RENATA MEJAK: Oblikovanje zakona o narodnih in etničnih

manjšinah na Madžarskem

ALEŠ DEBELJAK: Protislovja brezdomstva v sodobni Ameriki

V prodaji

Novе knjige založbe Fakultete za družbene vede

Informacije v Teoriji in praksi, str. 1252–1255

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehtni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafiki morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. jV: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznanijo z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

RAZPRAVE, RAZISKAVE

FRANCE VREG: Politično prepričevanje in strategija
vvolilnega marketinga

JANEZ PEČAR: Policijski profesionalizem in specializacija

INES DRAME: Medijska realnost kot posebna realnost

ZLATO ADLEŠIČ: Oblikovanje nove Evrope in vključevanje
Slovenije v evropske integracije

ZLATKO ŠABIČ: Narava in učinkovitost konvencije Lome

B. R. BARBER: Jihad Vs. McWorld

LASTNINSKA REFORMA V SLOVENIJI (I. Ribnikar,
B. Kovač, D. Pučko)

OKOLJE MED DRŽAVO IN TRGOM (D. Mlinšek,
E. Rojšek, F. Čuš)

PRO ET CONTRA

Stanovanski standardi in neskladja (B.V. Dekleva, S. Mandič,
T. Kraigher)

POGLEDI, KOMENTARJI

PAVEL ZGAGA: K pojmu vzgoje: socialnofilozofska
perspektiva

ALEŠ DEBELJAK: Socialni okvir radikalnega individualizma
v sodobni Ameriki

JANKO DEŽELAK: Vzpostavljanje normalnih narodno-
gospodarskih financ

FRANC HRIBERNIK: Kmečka družina – generacijska
kontinuiteta?

A. JAGODZINSKI: Obramba češkoslovaške federacije (ali
bitka z mlinji na veter)

SOCIOLOŠKO SREČANJE (Gozd Martuljk 1992)
(Z. Mlinar, S. Sorčan, D. Verša)

NAŠ PREVOD

P.L. Van den BERGHE: Moderna država

V prodaji

Knjižni program TEORIJE IN PRAKSE 1992

**VELJKO RUS: MED ANTIKOMUNIZMOM
IN POSTSOCIALIZMOM**

RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI (zbornik raziskav)
F. Vreg, A. Bebler, A. Grizold, L. Jelušič, M. Malešič, D. Lubi

*(Naročila pošiljajte na naslov: Teorija in praksa, Ljubljana,
Kardeljeva pl. 5)*